

ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО.
ИСТОРИЧЕСКА РЕКОНСТРУКЦИЯ И АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

**ЗАКОНОДАТЕЛСТВО
И ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО
НАСЛЕДСТВО.
ИСТОРИЧЕСКА РЕКОНСТРУКЦИЯ
И АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ**

Съставител Иван Кабаков

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2020

- © 2020 Иван Кабаков, съставител
- © 2020 Мирослав Живков, художник на корицата
- © 2020 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN 978-954-07-4986-0

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОФЕСИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА
ОПАЗВАНЕТО, СОЦИАЛИЗАЦИЯТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА
КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО / 7

Иван Кабаков

I. ИСТОРИЧЕСКА РЕКОНСТРУКЦИЯ / 11

ДЪРЖАВНАТА ПОЛИТИКА КЪМ КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
В БЪЛГАРИЯ 1878-1989 Г. НОРМАТИВНА БАЗА, ИНСТИТУЦИИ,
ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ / 13

Тодор Попнеделев, Ваагитир Станев, Светослав Живков

II. АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ / 61

ПРАВНА ИНФРАСТРУКТУРА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В
ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО / 63

Иван Кабаков

ПРОФЕСИИ И ДЪЛЖНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО
НАСЛЕДСТВО / 116

Миlena Колева-Звънчарова

ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО
НАСЛЕДСТВО ЧРЕЗ ФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, ОСЪЩЕСТВЯВАНО
В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ / 128

Георги Вълчев, Ани Истаткова-Иванова

ЕЛЕКТРОННИ РЕСУРСИ И ПРОГРАМИ ЗА НЕФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В
ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО. АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ И
ПЕРСПЕКТИВИ / 152

Петър Миладинов, Виолета Коцева

III. ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА ПРАКТИКАТА / 163

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПРИОРИТЕТИ ПРЕД МУЗЕЙНИТЕ
СПЕЦИАЛИСТИ В БЪЛГАРИЯ / 165

Светаа Димитрова

МУЗЕЙНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ И ТЯХНАТА КВАЛИФИКАЦИЯ.
ПРОБЛЕМИ, ИДЕНТИФИЦИРАНИ ПОТРЕБНОСТИ И (НЕ)ВЪЗМОЖНИ
РЕШЕНИЯ / 181

Ваентин Дебочички

ОТ КАКВО ИМАТ НУЖДА МУЗЕИТЕ: ОБУЧЕНИЕ, МОТИВАЦИЯ,
АКРЕДИТАЦИЯ? / 195

Николай Ненов

ЗА АРХИВНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ ДНЕС И ЗА СРЕДНОСРОЧНИТЕ
ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД РАЗВИТИЕТО ѝ / 203

Михаил Груев

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И НЕГОВОТО ОПАЗВАНЕ,
СОЦИАЛИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ: КАКВО БИ МОГЛО ДА СЕ
НАПРАВИ? / 222

Иван Кабаков, Милена Колева-Звънчарова

ПРИЛОЖЕНИЯ / 229

ПРОФЕСИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА ОПАЗВАНЕТО, СОЦИАЛИЗАЦИЯТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Иван Кабаков

„Като се пишат стратегически документи, е добре да се има предвид не само какво и как ще се прави, но и кой ще го прави, какви специалисти има, за да осъществят набелязаното“ – тази препоръка отпрати директорът на Националния археологически институт с музей към БАН Христо Попов на обществената дискусия по проекта за Национална стратегия за развитие на културата 2019–2029 г., проведена на 17 април 2019 г. в Националния дворец на културата¹. Коментираният проблем в неговата сложност, динамика и историческа дълбочина занимава и група изследователи от СУ „Св. Климент Охридски“² поне от няколко години, като в настоящото издание „Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България“ са представени постигнатите изследователски резултати през 2019 г. в рамките на научната задача „Професионално развитие в областта на културното наследство. Образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности“, осъществена с финансовата подкрепа на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“/РМС № 577 от 17 август 2018 г.

Преди да стигнем обаче до отговор на въпроса „Кой ще го прави?“, трябва да си отговорим на въпроса „Какво очакваме и/или какво искаме да стане?“ с културното наследство на България, за да не ни се налага компенсаторно да заместваме отсъстващата представа за бъдеще с традиционни представи за миналото, които са вече неосъществими през XXI век. В тази мисловна

¹ Повече информация по темата би могла да бъде открита на следните адреси: <https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2019/04/17/3421135_eksperti_lipsvat_restavatori_obshtinite_niamat/> https://www.youtube.com/watch?v=YbRHt_md5LM&fbclid=IwAR37UJ5XL6FD0vnIXYsBGIB5EkSkGeBW27FAoWXP1M_M-RJ363RpsBWBQrc.

² Изследователският екип включва проф. д.н. Иван Димов Кабаков (ръководител на проекта), доц. д-р Георги Александров Вълчев, доц. д-р Тодор Александров Попнеделев, гл.ас. д-р Владимир Георгиев Станев, гл.ас. д-р Светослав Михайлов Живков, гл.ас. д-р Виолета Калинова Коцева, гл.ас. д-р Петър Филипов Миладинов, Милена Петкова Колева-Звънчарова, докторант от Философския факултет, и Ани Вескова Истаткова-Иванова, изследовател R1 от Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“.

перспектива времето се превръща в ресурс, много по-значим от финансовите ресурси, в които обичайно сме възгледани, предполагайки стратегическа визия, цели и управление на културното наследство, включително и по отношение на качеството на професионалната подготовка на специалистите, които ще ги осъществяват. Ако няма такива, кой би имал способността да предлага и реализира стратегия за развитие на културата и културното наследство? Очевидно е, че професионалната подготовка не само в областта на стратегическото управление на културното наследство, но и на неговото опазване и социализация е от ключово значение за предлагането и постигането на приемливо бъдеще, което ни позволява да запазим своята национална и културна идентичност в условия на глобализация и свърхпроизводство на материални блага. Нещо повече, ако искаме да сме действително богати и при това не само по отношение на материалните блага, трябва да инвестираме в образование и обучение. Това ни препоръчва Кристилина Георгиева, управляващ директор на Международния валутен фонд³, в предаването „Седмицата“ по Дарик радио, в коментара си по темата за липсата на квалифицирани кадри, които са източник на промяна и на по-високи доходи в съвременните общества, когато обаче реформират своите социални системи и най-вече образователната система.

Защо обаче се занимаваме с културното наследство?

Културното наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на памет, се превръща в залог за постигането на смислено човешко съществуване, което ни отличава от всички останали индивиди и общества, когато се превърне в осъзната национална и културна идентичност. В търсене на идентичност съвременните общества преоткриват както собственото си културно наследство, така и това на други култури. Представата за миналото като безвъзвратно загубено допълнително предизвиква упорито търсене, чийто краен резултат е повишеният интерес към културното наследство от различни социални групи и общности в повечето съвременни общества. Нещо повече, в условията на глобализация индивидът е изправен пред трудно обозрим и обясним свят, изтъкан от противоречия и конфликти, които предизвикват неговото „затваряне“ в общности в търсене на идентичност преди всичко чрез споделянето на приемливи и разбираеми културни ценности и носители на памет, които свързват минало и настояще, за да осигурят смисленото му човешко съществуване. Тази актуална ситуация обяснява засиления интерес към културното наследство както от

³ Повече информация по темата би могла да бъде открита в Димитрова, Т. Кристилина Георгиева: Богати ще са тези, които инвестират в обучението на хората си. - В: Дневник [онлайн]. 18.01.2020 [прегледан 19.01.2020]. https://www.dnevnik.bg/politika/2020/01/18/4017987_kristalina_georgieva_bogati_shte_sa_tezi_koito/.

страна на водещи международни организации в областта на културата, така и на национални правителства и самоорганизирали се „общности с наследство“ (чл. 2b от Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство), които разширяват многообразието от наследства с нови културни ценности и носители на памет.

Всички те обаче разчитат на професионалната подготовка на различни специалисти, които осигуряват необходимите им знания, умения и компетентности за опазване, социализация и управление на културното наследство. Тяхната реализация като основни дейности предполага различни по характер и насоченост специалисти, чиято професионална подготовка се осъществява „в крак с времето“ с оглед на динамично променящата се външна среда. Нещо повече, постигнатите знания, умения и компетентности за опазване, социализация и управление на културното наследство непрекъснато трябва да се обновяват, което от своя страна изисква не само професионална подготовка, а преди всичко и най-вече професионално развитие. Поради тази особеност изследването има за цел да идентифицира и анализира дефицитите и проблемите с професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство. Те са свързани преди всичко с работата на сръжжавната и общинските администрации на културата, музеите, библиотеките и архивите. Добре би било да се припомни, че част от тези проблеми има историческа дълбочина, която позволява да се идентифицира трайното им присъствие както в законодателството на предишни периоди, така и в актуалното състояние на правната инфраструктура на професионалното развитие в областта на културното наследство. Тази „картина“, която провокира настоящото изследване и в известен смисъл дава неговото наименование, ще остане непълна и поради това би била и неточна, ако не се изследват и потребностите на практиката и гледните точки на водещи специалисти в областта на опазването, социализацията и управлението на културното наследство. Това изисква изследване на работата на сръжжавната и общинските администрации на културата, музеите, библиотеките и архивите, което да идентифицира дефицитите и проблемите с професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство от гледна точка на практиката, като ги съпостави с тези от анализа на законодателството в неговата историческа дълбочина и актуално състояние.

Решаването на идентифицираните дефицити и проблеми предполага търсенето и намирането на полезни взаимодействия на образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности, като за изследователския екип от ключово значение е анализът на предлаганите знания и умения в бакалавърските и магистърските програми на СУ „Св. Климент Охридски“ с оглед на установяването на степента на съответствие и удовлетворяване на

потребностите на практиката от професионалното образование и обучение в областта на културното наследство. Необходимостта от непрекъснато професионално развитие стои в основата на настоящата научна задача, като много често потребностите надскочат като очакване актуалните възможности на формалните образователни степени и изискват изработването и използването на нови и разнообразни форми на професионална подготовка. В отговор на коментирания предизвикателства проф. Тодор Танев вече предлага „Манифест за професионалното образование и обучение в България“ (2018)⁴. В него се анализират проблемите и решенията, пред които са изправени професионалното образование и обучение, както и тяхното постепенно еманципиране чрез постигането на баланс на натовареността в общообразователната и професионалната подготовка с оглед на преодоляването на „симптомите“ на депрофесионализация, особено в т.нар. професионални гимназии, като обаче се изтъква „производството“ на „професионален пролетариат“⁵, на който „са спестени“ ключови компетентности, част от които е и културната компетентност.

⁴ Повече информация по темата в Танев, Т. Манифест за професионалното образование и обучение в България. Проблеми и решения. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018.

⁵ Повече по темата в Радева, М. Културната политика на българската гържава (1885–1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002, с. 79–80, 173, както и в Кабаков, И. Дилеми на културата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, с. 165–166.

I. ИСТОРИЧЕСКА РЕКОНСТРУКЦИЯ

ДЪРЖАВНАТА ПОЛИТИКА КЪМ КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ 1878–1989 г. НОРМАТИВНА БАЗА, ИНСТИТУЦИИ, ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Тодор Попнеделев, Владимир Станев, Светослав Живков

Културно-историческото наследство представлява съвкупност от джвижими и недвижими културни ценности, които притежават научна и/или културна стойност. То може да бъде материално или нематериално, джвижимо или недвижимо, а в зависимост от интереса, който представлява за определена научна дисциплина – археологическо, архитектурно, художествено, книжовно-документално и аудио-визуално (Кабаков & Русев, 2007, с. 11–13).

В исторически план културно-историческите следи невинаги са били ценност за човечеството. Те придобиват важност за обществата едва в епохата на националното съзряване, когато започват да се осмислят като маркер за национална идентичност, като духовна и социална ценност и се осъзнава потенциалната вреда от тяхното заличаване (Кандулкова, 2007, с. 53).

Още през Възраждането се заражда интерес към българското историческо минало и съвсем логично той е насочен към Средновековието. Младата българска интелегенция тогава проектира вниманието и усилията си към събиране на старини, свидетелства от фолклора и етнографията. Това се дължи на влиянието на романтизма, който подтиква народите към опазване на свидетелствата за собственото им минало. Погледът се насочва към автентичния документ, където народът говори за себе си и пълно може да разкрие собствената си душа, собствената си роля и място в историческия процес.

През 1832 г. Юрий Венелин лансира идеята си за създаване на български музей (Недков, 2006, с. 33). Тя заляга и в Устава на Българското книжовно дружество от 1869 г. (Николов, 2005, с. 9).

Под влияние на Ю. Венелин Васил Априлов полага много усилия в изучаването на българските народни традиции, обреди, песни. Очевидно е, че той добре разбира значението на фолклора за реконструирането на миналото (Панчев, 2019, с. 83). В. Априлов изпраща по българските земи хора, които да събират материали, да описват руини, да записват фолклорни материали (Пак там, с. 86). Вероятно В. Априлов е първият българин, разработил собствена програма за разкриване, съхраняване и популяризиране на българското историческо наследство (Пак там, с. 98). Самият той осъзнава нуждата от български

с професионална квалификация, защото многократно споменава, че руините на Преслав трябва да се разкопават не от монаси, а от специалисти (Пак там, с. 94).

В същата посока върви и Георги С. Раковски, който, в своя „Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бытия, языка, народопоконения, старого ни правления, славного ни прошедшее и проч.“, издаден през 1859 г. в Одеса, дава всеобхватна програма за издирване, описване и съхраняване на българското историческо наследство, като набляга основно на българския фолклор (Пак там, с. 106).

В средата на XIX век все повече българи осъзнават обществена ценност на историческите следи и споделят обща тревога за тяхната съдба. Започва все по-масово събиране, а и публикуване на грамоти, ръкописи, монети, останки от гревни сгради. За това свидетелства кореспонденцията между личности като Васил Априлов, Юрий Венелин, Неофит Рилски, Райно Попович, Георги Раковски и Стоянчо Ахтар. Те, въпреки че не са професионално подготвени, създават традицията за ценността на българската старина и нейното съхранение.

Това обаче се прави неорганизирано и не особено легитимно в рамките на Османската империя (Кангулкова, 2007, с. 57). Много българи създават свои частни сбирки с монети, ръкописи, надписи. Западени колекционери са Цани Гинчев, Стефан Захариев, Петко Р. Славейков, Васил Друмев, Добри Войников и много други (Негков, 2006, с. 122).

Като обществено дело събирателската дейност на редица възрожденци се увенчава с реален успех. На 30 януари 1856 г. при читалището в Свищов се урежда първият български музей (Негков, 2006, с. 56; Панчев, 2019, с. 122). Постепенно музейни сбирки възникват и в читалищата в Шумен, Лом, Търново, Пазарджик, Разград (Панчев, 2019, с. 144–145). Българският възрожденски периодичен печат изиграва важна роля за формирането на ценностно отношение към културното наследство, като в дописки на читателите се съобщава за намерени старини и се публикуват текстове на писмени исторически извори. По този начин не само се предоставя на прохождащата българска историческа наука изворова база (Изнатов, 2013, с. 5), но и се популяризира родното минало.

През това време вече е възникнала и първата библиотека – в София през 1849 г., дело на Иван Денкоглу (Йорданов, 2017, с. 12). Дори е организирана и първата българска етнографска изложба с автентичен материал – в Цариград през 1873 г. (Панчев, 2019, с. 119).

Нарастващият интерес към „българските гревности“ обаче предизвиква и някои негативни последици, като износ на старини, улесняван от липсата на институции, които да се занимават със събирането, съхранението и опаз-

ването на културното наследство, невъзможността за прилагане на съществуващите османски закони (Денчев & Василева, 2006, с. 33).

По този начин оформянето на българската национална идеология се развива паралелно с интереса на възрожденците към „старините“, и то българските старини, като чрез събирането и публикуването на паметници ще бъде доказано славно историческо минало. От своя страна то ще обоснове правото на самостоятелен държавен живот (Пак там, с. 29), ще гради памет.

И все пак първите стъпки в тази посока са по-скоро дело на обществен ентузиазъм, без регулации и обща програма. Очевидната липса на собствена държава, която да поеме отговорността за издирването, съхраняването, изучаването и популяризирането на материалните и нематериалните следи от миналото, създава сериозни пречки.

Българската национална държава прави своите първи стъпки по време на Руско-турската освободителна война (1877–1878). Още в самото начало на този държавноотворен процес нейните „строители“ предприемат първите инициативи за опазването на културно-историческото наследство. През 1878 г. по предложение на Пьотър Алабин, губернатор на София, и Марин Дринов, началник на Отдела за народно просвещение и духовните дела към Съвета на Руския императорски комисар княз Александър Дондуков, се основава Софийска публична библиотека. Уставът ѝ е утвърден от княз Дондуков на 25 септември 1878 г. Към нея се предвижда и уреждането на музей, в който да постъпват откритите старини. Официалното откриване на библиотеката е през ноември 1878 г. За неин председател е избран Марин Дринов. Първоначално тя има характер по-скоро на частна колекция. Няма нито постоянно помещение, нито предвиден бюджет. През юни 1879 г. библиотеката минава изцяло под ведомството на Министерството на народното просвещение (МНП) и започва да се развива като държавно учреждение под името Българска народна библиотека в София. За първи главен библиотекар е назначен Георги Як. Кирков, депутат в Учредителното събрание и чичо на носещия същото име социалистически деец (Недков, 2006, с. 83; Йорданов, 2017, с. 22). Първите книги са гарени от библиотеката на възрожденския деец Иван Денкоглу и от руския капитан Ал. Паул, а първите музейни експонати представляват изпратени от Русия икони и старини (Радонов, 1983, с. 70). Още в края на 1878 г. П. Алабин и сътрудниците му обмислят реставриране на старини в Търново, включително църквата „Св. Четиридесет мъченици“. По заповед на Алабин са направени копия на стенописите в Боянската църква (Радонов, 1983, с. 71; Йорданов, 2017, с. 15).

Успоредно с музейното в България започва да се развива и архивното дело. Непосредствено след Освобождението Българското книжовно гружество (БКД) решава да премести седалището си в столицата на България. Под ръко-

водството на Марин Дринов и Константин Иречек то си поставя за цел да уреди свой исторически архив с документи на български учени и обществени дейци. Така са поставени основите на бъдещия Научен архив при Българската академия на науките (БАН).

През периода на Възраждането възникват немалко документални материали. Това са главно архивите на еснафските сдружения на занаятчиите, на търговските дружества на някои предприемачи и на българските търговски колонии в Букурещ, Виена и Будапеща, архивите на българските читалища, училища, както и на много видни личности. Още с учредяването на Народната библиотека в София към нея започва да се оформя архивна сбирка. Днес това е Българският исторически архив, който има статут на архивохранилище на огромно богатство от документи за Българското възраждане и освободителните борби в Македония и Одринско до 1912 г. (Петрова, 2011, с. 65). Всъщност още тогава започва да се формира и ориенталска колекция, която ще стане основата на бъдещия Ориенталски отдел.

Още в самото си начало българското архивно дело се сблъсква с някои значими трудности. По време на Освободителната война някои документи на османската администрация са демонстративно изгорени като израз на омразата срещу завоевателите. Друга немалка част е прибрана и изнесена от отеглящите се османски служби. През първите години след Освобождението основното внимание на българските държавници е насочено към изграждането и функционирането на управленската система. За създаването на държавен архив не се мисли главно поради административна неопитност. Липсва осъзнатост от държавната власт за необходимостта от такава институция. Два основни фактора обуславят това. Единият е от чисто техническо естество и се дължи на това, че възникналата от служебната дейност на учрежденията документация все още е ограничена по обем и местосъхранението ѝ не създава проблеми на администрацията. Не без значение е и другият фактор, а именно, че основното внимание на историческите изследвания тогава е било насочено към античната история, към медиевистиката, византинистиката, османистиката и възрожденската история, за които архивната документация от най-новото време към момента не е необходимо историческо градиво. Това, което е било неотложно да се направи спрямо нововъзникващите документи, е било да се създадат ред и правила в делопроизводството, документооборота и регистрацията им. И това наистина е било предприето.

Прекъснатата за пет века държавна традиция и липсата на административен опит в тази област започват да се преодоляват с помощта на Временното руско управление в България. През периода на своето функциониране от юни 1877 г. до юли 1879 г. то издава поредица от прикази, правила, предписания и др. за работата с документите, за тяхното съставяне, регистриране и съх-

раняване, а също и за учредяване на длъжностите архивар и регистратор. Те са основани на руската канцеларска практика, която от своя страна следва пруската система (Петрова, 2011, с. 66).

Трижките за културно-историческото наследство попадат в учреденото по силата на Търновската конституция Министерство на народното просвещение. Още през януари 1880 г. премиерът и просветен министър митрополит Климент утвърждава Правилник за посетителите на Българската народна библиотека в София. В него се регламентира достъпът на читатели, но същевременно с това се предвиждат мерки за опазване на библиотечния фонд от повреди. Библиотеката е отворена за читатели ежедневно с изключение на времето на коледните и великденските празници (чл. 1). Достъпът до нея е свободен, не се предвижда никаква такса (чл. 3). Член 9 обаче забранява на посетителите „да прелистват бърже книгите, да мокрят пръсте, кога ги прелистват, да загъват листове, да пишат по тях, било с мастило, било с карандаш, или пък да мацат и кършат погвързията, а там-паче да дерат и късат листове“. Допуска се изнасяне на книги за ползване извън библиотеката само за „учени общества и правителствени установления“, и то срещу залог (чл. 12). Ръкописите и редките книги обаче „не се дават никому вън от библиотеката под какъвто и да е залог“ (чл. 11). В сградата на библиотеката са забранени пушенето и влизането с оръжие (Йорданов, 2017, с. 49–51).

Най-важната фигура в ранната история на софийската Народна библиотека е Константин Иречек. В периода 1879–1881 г. той е главен секретар на МНП, а по време на Режима на пълномощията (1881–1883) – просветен министър (Божков, 1981, с. 350). По същото време е и директор на библиотеката, като прави много за обогатяването на сбирките ѝ и популяризирането на старините в обществото (Рагонов, 1983, с. 70). Сам той прави първите проучвания на Преслав и поставя началото и на организираното запазване на старините, като предлага няколко министерства да се ангажират в координирана програма за запазване на откриващите се при строителство паметници. През 1883 г. К. Иречек написва „Упътване за събиране на географски и археологически материали“ – първо ръководство за издирване и съхраняване на културни ценности (Рагонов, 1983, с. 74; Денчев & Василева, 2006, с. 40).

Характерно за ранната история на българското музейно, архивно и библиотечно дело е липсата на разбиране за нуждата от съхраняване на културно-историческото наследство сред широките слоеве от българското общество поради бедността, ниската степен на грамотност и доминирането на традиционната култура. Това превръща държавната политика в първостепенен фактор (Денчев & Василева, 2006, с. 23). Същевременно първите български правителства трудно формират трайна културно-просветна политика, защото се сменят на кратки периоди. Бюджетите са повече от скромни,

текущото на кадри е значително, липсват организационен опит и експертност (Божков, 1981, с. 350; Радонов, 1983, с. 71). Все пак от 1883 г. МНП започва да отпуска средства за археологически разкопки.

Друга характерна черта е липсата на подготвени кадри, което е лесно обяснимо. В края на 1879 г. например министърът на просвещението метрополит Климент установява, че от тримата служители в Народна библиотека – София, двама нямат никакви документи за образование, нито за някакъв стаж като учители, за каквото те настояват. Директорът на библиотеката Георги Курков не вижда в тях „интелигентни сили“ и двамата са освободени през 1880 г. (Йорданов, 2017, с. 60–61). На самия Г. Курков обаче също му липсват подготовка, познания по библиотечно дело, както и по книжнината изобщо, смята главният секретар на министерството К. Иречек, който е на мнение, че директорът трудно ще се справи на този пост (Пак там, с. 63).

Този сериозен проблем – липсата на подготвен персонал, често назначаван „от горе“ по партийни съображения – остава и през следващите години. На практика нито един от библиотекарите не е запознат с библиотечното дело. Димитър Маринов, известен етнограф, заявява чистосърдечно в МНП, че му е неудобно да заеме директорския пост, след като никога не е виждал библиотека и няма представа от нейното вътрешно устройство (Пак там, с. 161).

Липсата на подготвен човек, специалист по арабски и турски език, пречи да бъде напълно обработена библиотеката на Осман Пазвантоглу, затова и тя не е каталогизирана. Макар да се знае какво съдържа в общи линии сбирката, нейното включване в научно обращение е затруднено (Пак там, с. 169).

Напразно К. Иречек, директор на библиотеката, настоява през 1884 г., че „От библиотекаря се иска да знае няколко чужди езици, най-малко френски, немски и руски, да има познания в всеобщата литература, и да знае да pazi точност и ред“. Друг директор – Васил Стоянов – също настоява ръководният персонал да има не само висше образование, но и да владее достатъчно старите и новите езици, да познава световната литература и „да отбира“ поне малко от библиотечно дело. Това обаче остава само пожелание – през 1888 г. поддиректорът В. Диамандиев твърди, че е задължително писарите да владеят поне отчасти чужди езици, тъй като работата им включва описване на книгите. Затова трябва да се подбират внимателно и да им се предлага задоволителна заплата. Дежурните пък трябва да умеят да четат и проумяват заглавията, т.е. да са завършили гимназия (Пак там, с. 106, 123, 136).

Берлинският договор от 1 (13) юли 1878 г. обособява земите между Балкана и Родопите в автономната област Източна Румелия. И тук, както и в княжеството, основите на политиките по опазването на културно-историческото наследство са положени от Временното руско управление. Още през 1879 г.

в Пловдив е основана обществена библиотека с музей, чийто пръв уредник е руският публицист Александър Башмаков (Рагонов, 1983, с. 70). През 1882 г. е издаден първият публичноадминистративен правилник, който регламентира дейността на библиотеката с музей. В него са обособени три отдела: археологически, нумизматичен и палеографски. Като специалисти към музея са привлечени чехите Вацлав Добруски и Вацлав (Жерман) Шкорпил и италианецът Доменико Такела (Стателова, 1986, с. 50; Денчев & Василева, 2006, с. 44). Целенасочената политика по събиране и съхранение на старини започва още през 1880 г. На 30 януари с.г. директорът на народното просвещение Йоаким Груев издава Окръжно № 42 до префектите на окръзите в тази насока. В него той призовава администрацията да поощрява предаването на старини на музея – даром или чрез отплата (Сборник от закони, 1884, с. 245–246; Стателова, 1986, с. 49). Нормативната база в Източна Румелия в тази сфера почива на османския Устав на гревностите, издаден през 1874 г.¹ Той обявява всички неоткрити старини, независимо къде се намират, за държавна собственост; Регламентира също така условията за започване на разкопки, като изисква задължително разрешение от просветното министерство, съдържа наказателни постановления при износ и продажба на исторически паметници и др. Областното управление, базиращо се на този закон, има правото да контролира извършването на разкопки, като взема за музейната сбирка по-ценните находки, заплащайки възнаграждение на техните собственици (Денчев & Василева, 2006, с. 45).

Съединението от 6 септември 1885 г. създава по-добри предпоставки за икономическо и културно развитие на България. В държавния бюджет за 1888 г. са предвидени 60 000 лева за „книжовни и научни предприятия“ (Денчев & Василева, 2006, с. 60). При управлението на Стефан Стамболов (1887–1894) бюджетът на МНП нараства значително. Това води до ръст на заплатите на служителите. Увеличени са и средствата за закупуване на старини – от 3000 на 5000 лв. през 1892 г., 15 000 през 1893 г. и 30 000 през 1894 г. (Рагонов, 1983, с. 75).

На Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. всички окръзи в България се представят с отделни павилиони, в които демонстрират най-големите си постижения в областта на занаятчийските производства, традиционни костюми и произведения на изкуството. Изготвен е и специален Павилион за изящни изкуства, който представя съвременните български художници. Министърът на народното просвещение Георги Живков е силно впечатлен от техните творби и решава да ги откупи и предостави на музея в София.

¹ Някои от цитираните в текста нормативни актове могат да бъдат видени в Приложение 1.

Нарастването на музейния фонд води до нуждата от отделянето на музея от Народната библиотека в София. През септември 1892 г. министър Живков с постановление поставя началото на Народния музей като самостоятелен институт. Към 1893 г. в него се обособяват три колекции: старовековна, етнографска и нумизматична (Божков, 1981, с. 351; Негков, 2006, с. 90). За пръв директор на музея е назначен В. Добруски (Въжарова, 1960, с. 13; Рагонов, 1983, с. 77). Той предприема широка кампания за събиране на пръснатите из страната археологически паметници. Получава обществена подкрепа, както и съдействието на административните власти, училищните власти и църковните настоятелства (Денчев & Василева, 2006, с. 57). В резултат в музея започва съсредоточаването на епиграфски паметници, археологически находки, нумизматична колекция, някои ръкописи. Постепенно се формира и колекция от „черковни старини“.

През март 1888 г. МНП издава първия нормативен акт, разглеждащ специално проблема със събирането на старини. Това са Временните правила за научни и книжовни предприятия (Държавен вестник № 31 от 19 март 1888 г.). Първият им раздел се отнася до издирването на старини, паметници и документи. Член 1 на правилата обявява, че „всички неоткрити материали в старинни предмети, здето и да се намерят, принадлежат на държавата“. Предвиждат се все пак възнаграждения за техните откриватели, както и за собствениците на недвижимите терени, върху които са намерени артефактите (чл. 2 и 3 – 1/3 от стойността на предметите). Членове 7 и 9 забраняват каквото и да било издирване на старини без предварително разрешение от страна на министерството, а чл. 18 ограничава изнасянето на антики в странство. Вторият отдел е посветен на издирването и описването на фолклорен и етнографски материал: народни песни, поговорки, гатанки, предания, обичаи и пр. Третият раздел на правилата предвижда стимули за развиване на книжовна дейност – за авторство, преводачество и издателство. Временните правила въвеждат ред в извършването на археологически и етнографски проучвания и налагат първите ограничения пред иманярите (Негков, 2006, с. 76; Денчев & Василева, 2006, с. 61).

Сбед по-малко от две години постановленията на *Временните правила* са затвърдени от приетия през ноември 1889 г. Закон за издирване старини и за спомогане на научни и книжовни предприятия. Клаузите му повтарят почти дословно правилата, но създават една по-стабилна основа за политика по отношение на културно-историческото наследство (Държавен вестник № 13 от 17 януари 1890 г.). *Временните правила* от 1888 г. и базираният на тях закон определят задълженията на държавата и държавните институции в опазване на културно-историческото наследство и регулират техните отношения с частната собственост върху културно-историческите ценности.

Законодателните разпоредби задължават притежателите на „старини“ да ги регистрират. Те не могат да бъдат продавани, подарявани или променяни по какъвто и да било начин без разрешението на МНП. Предвиден е и контрол върху износа им за граница (Кочанкова, 2013, с. 29). Приетият през 1891 г. Закон за народното просвещение поставя културните институции под надзора на просветното министерство (Игнатова, 2013, с. 14).

През 90-те години на XIX век у нас се обособяват два типа музеи: централни – държавни (известни като „народни музеи“), и местни – обществени. По традиция от Възраждането много от местните възникват в рамките на съществуващите читалища и едва впоследствие се развиват в самостоятелни учредения. През 1888 г. братята Шкорпил поставят началото на организираното музейно дело във Варна (Божков, 1981, с. 351; Негков, 2006, с. 108).

Правителството на д-р Константин Стоилов (1894–1899) продължава културната политика на своите предшественици. През февруари 1896 г. по инициатива на просветния министър Константин Величков със закон е учредено Държавното рисуwalно училище в София – претеча на Националната художествена академия (Държавен вестник № 38 от 17 февруари 1896 г.). Член 2 на закона регламентира целта на училището, а именно „да приготвява художници по пластичните изящни изкуства; учители и учителки по рисуване, чертане и краснописане...; рисувачи по разните клонове на художествената индустрия (иконописатство, резба, декоративно изкуство, керамика, златарство, тъкачни индустрии и др.)“.

Кабинетът на народняците се опитва да реши и друг важен проблем – за попълването на книжния фонд на народните библиотеки. През първите години след Освобождението въпросът не е урегулиран. Нищо не задължава печатарите да депозират екземпляри от своите издания. На пръв поглед целта е постигната със Закона за печата от 1883 г., но липсата на санкции превръща нормата в мъртва буква (Йорданов, 2017, с. 94–95). В края на 80-те и началото на 90-те години на XIX век за подобна мярка активно, но безрезултатно настоява директорът на Народната библиотека в София Васил Стоянов. Пробив е постигнат през януари 1897 г., когато Народното събрание приема Закон за депозирание печатни издания в народните библиотеки (Държавен вестник № 41 от 22 февруари 1897 г.). Неговият чл. 1 задължава печатарите да предоставят безплатно на народните библиотеки в София и Пловдив по два екземпляра от „всяка книга, брошура, вестник, списание, възвание, гравюра, карти и въобще всяко напечатано или възпроизведено по друг начин произведение и предназначено за обращение в публиката“. За неизпълнение се предвиждат глоби в размер от 25 до 250 лева. Разбира се, в българските условия приемането на даден закон не означава автоматично стриктно изпълнение на разпоредбите му. Контролът като цяло е слаб.

През 1898 г. наследникът на Величков на министерския пост – народният поет Иван Вазов – издава Правилник на народните библиотеки в София и Пловдив (Държавен вестник № 127 от 18 юни 1898 г.). Това е първият общ за двете библиотеки правилник. Член 1 определя тяхната цел: „а) да събират и пазят книгите, брошуриите, вестниците, списанията, картите, гравюрите – с една дума, всички литературни произведения, които се печатат, литографират и се възпроизвеждат в България по какъвто и да е начин за обращение между публиката; б) да откупуват и събират всички стари печатни книги, ръкописни и други останки от старобългарската литература; и в) да набавят главните съчинения и списания по всичките клонове на чуждестранната наука и литература“. Вторият дял на правилника регламентира условията по съхранението на книжния фонд – подвързване, инвентаризиране, позициониране, сигнатури. Въвеждат се азбучен и методичен каталог. Третият раздел нормира условията за ползването на библиотеката. Разширява се възможността за изнасяне на книги за ползване навън. Последният раздел се отнася до персонала на библиотеката, но е сравнително лаконичен.

Стопанският напредък на страната през първото десетилетие на XX век дава възможност на управляващите да насочат по-значим финансов, човешки и организационен ресурс към дейности, свързани с опазване на културно-историческото наследство. За Народния музей се отпускат значителни средства, които нарастват скокообразно. Още през 1904 г. за археологически издирвания са предвидени 20 000 лева, за личен състав – близо 15 000 лева, за етнографския отдел – 10 000 лева. Отделно от това е предвидена субсидия за Българското археологическо дружество, чийто ежегоден размер се движи между 3000 и 5000 лева. През 1905 г. средствата за археология нарастват на 28 000 лева (за разкопки и консервация), за етнографския отдел – 13 500 лева. Предвидена е и огромна сума – 30 000 лева – за издаване на „Известия на музея“ (Радева, 2002, с. 198). На 12 май 1905 г. тържествено е открита за посетители сградата на Народния музей в София – старата Булок джамия (Пак там, с. 196). Това е времето на т.нар. втори стамболовистки режим (1903–1908), при който до 1907 г. просветен министър е професорът от Университета Иван Шишманов.

В областта на археологията обаче продължава тенденцията от Възраждането за действия на просветители любители. Просто след Освобождението се оказва, че липсват подготвени кадри. Налага се да бъдат привлечени чужденци като братята Шкорпил и Вацлав Добруски, които не са професионални археолози. Руски археолози поставят началото на проучването на българското средновековно изкуство и култура – разкопките на цариградския Руски археологически институт в Плиска и Преслав от 1899 до 1905 г. под ръководството на известния византинист Фьодор И. Успенски. В началото на XX век се появяват и първите български специалисти, археолози и историци на древността

и Средновековието, като Гаврил Кацаров, Рафаил Попов, Никола Мушмов, Васил Златарски, Йордан Иванов, Петър Мутафчиев (Димитров, 1958, с. 50).

Към 1904 г. в рамките на Народния музей в София започва да се обособява Архивът на Възраждането. Инициатор за това е самият министър проф. Шишманов, а пръв уредник – Йордан Попгеоргиев. През април 1906 г. министър Шишманов публикува и Правилник на Архива (Държавен вестник № 83 от 19 април 1906 г.). Точка 3 в него формира четири главни отдела: обществен, църковен, училищен и книжовен. В обществения отдел трябва да се събират градски кондуки, еснафски кондуки, еснафски правилници, общински решения и протоколи, общински заповеди и разпореждания, фермани за частни и обществени правдини и общински печати; в църковния – документи от църковната борба; в училищния – документи по просветното дело, а в книжовния – всички книги, брошури, вестници, списания и карти, както и всички ръкописи и ръкописни преводи, които са останали от турско време. Достъп до Архива получават само имащите специално разрешение от министъра на народното просвещение. Архивът събира и политически документи, на революционните комитети, макар и това да не е упоменато в правилника. Дейността му не е единствено събирателска. Голяма част от материалите на отдела е публикувана в „Сборник за народни умотворения“ и „Периодично списание на Българското книжовно дружество“, както и в „Български преглед“ (Радева, 2002, с. 97; Изнатов, 2013, с. 15–17; Кочанкова, 2013, с. 42). За завеждащ архива впоследствие е назначен учителят и изследовател на Българското възраждане Димитър Страшимиров (Негков, 2006, с. 99).

През 1905 г. е създаден Училищен музей при МНП с пръв организатор писателя Стилиян Чилингиров. По-късно Чилингиров е заместен от Димитър Т. Страшимиров, който предава в историческия отдел на музея събраните от него материали за написването на „История на Априлското въстание“. Историческият отдел има по-скоро библиотечно-архивни, отколкото музейни функции. През 1908 г. този музей се слива с библиотеката на МНП.

През 1903 г. за завеждащ на Етнографската сбирка на Народния музей е назначен Димитър Маринов. От 1906 г. сбирката се обособява в самостоятелен Етнографски музей. За да усвои чуждестранния опит, бъдещият директор Д. Маринов е изпратен да се запознае с постиженията на етнографските музеи в Белград, Дубровник, Сараево, Загреб, Будапеща и Прага (Негков, 2006, с. 100; Денчев & Василева, 2006, с. 64). Архивът на Възраждането преминава към новия институт.

Общ за цялата страна е проблемът със заплащането на хората, които са ангажирани в областта на културното наследство. През 1899 г. дирекцията на Народната библиотека напразно изтъква, че за да бъдат привлечени подготвени хора, трябва да им бъде предложена подходяща заплата (Йор-

данов, 2017, с. 172). Постепенно между 1903 и 1909 г. в Народната библиотека – София, се появява длъжността библиотекар, като с някои изключения се спазва негласното правило библиотекарите да са с висше образование (Пак там, с. 322–323). Това обаче не означава, че те имат специализирано образование. През 1909 г. директор Пенчо Славейков се обръща към МНП с предложение да бъдат изпратени в чужбина няколко души специално да се подготвят за библиотечна работа, тъй като персоналът очевидно е неподготвен. Но само библиотекарят Иван Димитров, който е ориенталист, е командирован през 1910 г. да участва в 9-месечните курсове за библиотекарите в Мюнхен при Баварската придворна и гържавна библиотека. По думите на директора на библиотеката Велико Йорданов „Той е бил единственият чиновник в библиотеката, подготвен систематично за библиотечна работа“. За съжаление Димитров загива в Междусъюзическата война (Пак там, с. 211, 215, 221, бел. под линия).

През януари 1909 г. Народното събрание приема нов Закон за народното просвещение (Държавен вестник № 49 от 5 март 1909 г.). Освен чисто образователната дейност той регламентира и функциите на народните библиотеки и музеи. Дело е на правителството на Демократическата партия (1908–1911) и по-конкретно – на младия просветен министър Никола Мушанов, оставил впоследствие трайна диря в българската политика. Законът регламентира окончателно обособяването на Народния етнографски музей и трансформирането на стария Народен музей в Археологически народен музей (чл. 374). Като цели пред Археологическия музей са поставени: „а) да събира и съхранява археологическите паметници из българските земи; б) да събира и съхранява всички монети, които са били употребявани в Балканския полуостров и в съседните нему земи; в) да копира забележителните стари и да събира по-значителните нови художествени произведения на страната; г) да събира и пази църковните старини на България; д) да събира или копира всички паметници от странство, които имат каква и да е връзка с историята, археологията и художеството на българските земи; е) да се грижи за запазване и поддържане на всички паметници и старини в България, които имат архитектурно-художествено значение“ (чл. 374). Организиран е в четири отдела: старовековен, средновековен, нумизматичен и художествен (чл. 379). Законът предвижда създаването на археологически музеи и в провинцията.

За цели на Етнографския (Етнографическия) музей са посочени: „а) да събира и съхранява етнографическите материали из българските земи; б) да представя чрез модели всички предмети и форми на материалната култура на българския народ; в) да събира и пази всички документи, които имат каква и да е връзка с историята на българското възраждане; г) да събира и копира всички документи в странство, които имат какво и да е отношение към

възраждането на българския народ“ (чл. 376). В него са обособени два отдела: етнографски и исторически (чл. 380).

Законът регламентира и устройството и дейността на народните библиотеки в София и Пловдив. В софийската се обособяват следните отдели (чл. 407): а) за ръкописи и архив; б) за български печатни произведения и за такива, които се отнасят до балканските народи (*balcanica*); в) за чужди печатни произведения; г) ориенталски отдел. За пловдивската те са само два: а) за ръкописи и печатни произведения; и б) археологическо-нумизматичен кабинет (чл. 427).

Приносен момент в закона е въвеждането на изричен ценз за директорите на народните музеи и народните библиотеки, за музейните работници и библиотекарите. Изискванията за уредниците са за висше образование – история или славянска филология за етнографския и класическа филология, археология или история за археологическия – плюс публикувани трудове и известен стаж. За директори на тези институти допълнителното изискване е няколкогодишна специализация (чл. 382–385). За директор на Народна библиотека и библиотекарите са необходими минимум средно образование, ползване на два славянски и два „модерни“ (западни – б.а.) езика и публикувани научни трудове.

На база на приетия закон през октомври 1909 г. МНП издава Временен правилник за Народния археологически музей (Държавен вестник № 262 от 30 ноември 1909 г.). Той прецизира функциите на директора и уредниците. Уредниците имат длъжността да: а) ръководят и нареждат сбирките на своя отдел и лично отговарят за тях; б) нареждат инвентарите, каталозите и изобщо всички книжа в отдела си; в) припописват цялата кореспонденция и изобщо всички книжа, които имат каква и а е връзка с отдела им; г) грижат се за редовното получаване, пренасяне и нареждане на предметите в отдела; д) бдят за реда и чистотата на сбирките в отдела си; е) в края на всяка година излагат в подробен писмен доклад до директора състоянието на завеждания от тях отдел. Прецизират се и функциите на Музейния комитет, който е натоварен и с организирането на археологически разкопки.

Аналогичен правилник по същото време е въведен и за Народния етнографски музей (Държавен вестник № 268 от 7 декември 1909 г.). Той също разполага с Музеен комитет. Служителите му са задължени да обикалят страната в търсене и събиране на етнографски материали и документи. Година по-късно новият просветен министър проф. Владимир Моллов (от същия кабинет) съставя нов правилник за Народния археологически музей, който в общи линии повтаря клаузите на предишния (Държавен вестник № 276 от 17 декември 1910 г.).

През първото десетилетие на XX век започва създаването на военни музеи и къщи-музеи. Първият военен музей е открит на 23 април 1904 г. в Казанлък при 23-и Шипченски полк. Негов основател е о.з. поручик Петър Ив.

Топузов, създател и на Казанлъшкия музей през 1901 г. Постепенно полкови музеи се основават в много поделения на армията, особено след Балканската и Първата световна война (Негков, 2006, 33, с. 128–129).

Организационната работа за създаване на къщи-музеи, в които е отсядал император Александър II, започва през май 1902 г. На тържествено заседание на комитета „Цар Освободител Александър II“ се избират работни комисии. Първата е за „въздигане на къщите-музеи и Скобелевия парк“. В нея влизат министри, народни представители, общественици, но и специалисти. Втората комисия е за изграждане на мавзолей в Плевен. През 1902 г. е обявен конкурс за изработване на архитектурен проект за мавзолея в Плевен. Той е спечелен от архитект Пенчо Койчев. На 12 април 1903 г. се полага тържествено основният камък на мавзолея в центъра на града. Същия ден е направена и първата копка на Скобелевия парк – музей, чрез който се увековечава паметта на загиналите руски воители в Мъртвата долина при обсадата на Плевен. Междувременно започва ремонтът на къщите в Бяла и с. Горна Студена. През 1904 г. е отчуждена къщата на В. Илиев в Пордим. Тя е превърната в къща-музей „Румънски войни 1877–1878 г.“. Ценни експонати за нея са изпратени от румънското военно министерство (Пак там, с. 132–133).

Мащабните чествания на 25-годишнината от Шипченската епопея са съпроводени с откриването на първия по нашите земи храм-паметник в с. Шипка. Той е издигнат от 1896 до 1902 г. със средства, събирани от специален комитет, създаден през 1879 г. от Олга Н. Скобелева и граф Николай Игнатиев. Храмът е построен с активното участие на руски архитекти и художници. Празненствата активизират българската общественост за изграждане на паметници и мавзолеи в памет на загиналите руски, румънски и финландски воители, както и на българските опълченци и поборници.

През 1908 г. българската държава се ангажира пряко с управлението и поддържането на паметниците и къщите-музеи чрез учредената към Министерството на войната дирекция „Военноисторически музей“. Тя има за предмет на дейност съхраняване, изучаване и популяризиране на богатото културно-историческо наследство от Руско-турската освободителна война. Скоро всички музеи започват да събират реликви и от националноосвободителните борби (Денчев & Василева, 2006, с. 75). Главна особеност на тези военноисторически музеи е, че всички те са заобиколени с по-малки или по-големи паркове. Първоначално къщите-музеи са под върховния надзор на Министерството на войната, а след 1914 г. са прехвърлени към МНП (Негков, 2006, с. 137).

Дълги години в България отсъства централизирано архивно дело. Създаваната от администрацията документация се управлява ведомствено, т.е. всяко учреждение решава какво да прави със своята документация и какво от нея ще му служи в дългосрочен план. Единствено във финансовата сфера

от 1903 г. действа Законът за унищожение на старите документи, проверени от Върховната сметна палата. Ведомствата обаче съхраняват своите документи продължително поради изискването на Търновската конституция за законосъобразност на действията на администрацията. Затова се пазят закони, правилници, наредби, заповеди, документи, които регламентират лични права и отношения. По този начин задължителните за една модерна държава области на управление – вътрешни работи, външни работи, финанси и др. – създават солидни пластове от архиви с общонационално значение. В началото се е смятало, че тези архиви имат чисто справочно значение за администрацията на всяка от тези служби (Кочанкова, 2013, с. 18–26).

Венец на законотворческата дейност от първото десетилетие на XX век представлява приетият през първите дни на 1911 г. Закон за старините (Държавен вестник № 37 от 18 февруари 1911 г.). Той е гласуван след дълги обсъждания в Народното събрание. В изготвянето му участват видни дейци като проф. Иван Шишманов, Андрей Протич, проф. Васил Златарски, Вацлав Добруски. Законопроектът е изработен паралелно със Закона за народното просвещение от 1909 г. Той регламентира силно централизирана система на организация на културно-историческото наследство, което трябва да бъде съсредоточено в София (Денчев & Василева, 2006, с. 77–78).

Още в чл. 1 на закона се подчертава, че „Всички движими и недвижими старини в царството се намират под върховния надзор на Министерството на народното просвещение, което се грижи за тяхното запазване и поддържане“. Много важно е приетото в чл. 2 изчерпателно определение за старините. По него „за старини се смятат паметници, документи и художествени произведения от най-старо време до освобождението на България, които имат историческо, археологическо, художествено или палеонтологическо значение, като стари сгради и развалини, градища, калета (хисари), окопи, черкви, черковища и манастирища, гжамии, безистени, чешми, водопроводи, мостове, грумове, могили, гробове, побити камъни и др. такива; старински изделия от разен материал като: статуи, плочи с образи, камъни с надписи и украшения, глинени изделия, оръжия и други металически предмети и накити, монети, печати, каменни и костени сечива, живопис върху стена, плат или дърво, мозайки, икони и други черковни принадлежности, разни резби, стъклени изделия, изкопаеми животински и растителни останки от предисторическо време, вкаменелости и пр.“, но също и „градини, гори, сгради и въобще всички места, свързани със събития и личности от историята, а така също и стари ръкописи, редки и ценни старопечатни произведения, гравюри, портрети, стари материци, шевове и музикални инструменти“ (Негков, 2006, с. 79–80).

Законът предвижда създаването на Комисия за старините (чл. 4–7). Тя се оглавява от директора на Народния археологически музей, а в състава ѝ

влизат и директорите на Етнографския музей и Народната библиотека в София, както и три лица, назначени от министъра на народното просвещение, и трима делегати по избор от археологическите дружества, които имат уредени музеи. Тази комисия има правото да взема решения по всички принципни въпроси, свързани с издирването, опазването и поддържането на старините. Конкретните задачи пред Комисията за старините са: „а) определя разкопките, които се предприемат от страна на държавата; б) обсъжда представените от министерството заявления, с които се иска разрешение за произвеждане на археологически сондажи и разкопки; в) определя цената за предложени за откупуване предмети и колекции, чиято стойност надминава 2000 лв.; г) грижи се за описване на старините и изработване на археологическа карта на България; д) разпределя между различните археологически дружества и музеи помощта, предвидена за тях в бюджета; е) разглежда и дава мнение по законопроекти, правилници и устави, които засягат старините и музейното дело в България; ж) решава спорните въпроси между народните и провинциалните музеи“ (чл. 7).

Една от най-важните постановки на закона е свързана с привеждането в известност на всички културни паметници в страната. Ето защо в едногодишен срок всички държавни и обществени учреждения, които притежават старини, са длъжни да представят в МНП техен опис (чл. 8). Въз основа на тези описи се предвижда да се състави инвентар на старините, които са под непосредствения контрол на държавата и не могат да бъдат отчуждени. Тук са решени и основните правила за съхраняване на старините и съответните отговорности на техните притежатели (Негков, 2006, с. 80).

Законът е много строг към тези, които откриват старини и не уведомят най-близкия окръжен или градски музей. Движимите паметници се конфискуват веднага. Лицата, които съобщят за своето откритие, получават възнаграждение в размер половината от стойността на предметите. Движимите старини, които са притежание на частни лица, могат да бъдат подвеждани под порежданията на този закон и да се инвентаризират само с изрично решение на Комисията за старините. След като се съобщи решението на комисията, такива старини не могат да бъдат продавани, подарявани, преправяни и т.н. При продаване на такива старини държавата първа има право да ги откупи в срок от три месеца (чл. 21).

Законът поставя износа на старини под строгия контрол на МНП. Разрешение се издава, след като се представят самите старини, придружени от списък, и се вземе мнението на Комисията за старините. Държавата има право да откупи в срок от шест месеца онези паметници, които са необходими за попълване на музейните колекции. Всички старини, които се заловят при изнасянето им без разрешение, се конфискуват в полза на държавата (чл. 23).

В пета глава от Закона за старините се разглеждат недвижимите паметници. Нормата е категорична: „...всички недвижими старини, дето и да бъдат те открити, принадлежат на държавата“. Обстойно се уреждат въпросите относно опазването на недвижимите паметници в случаите, когато те са застрашени от разрушаване при ново строителство. Само с разрешение на МНП може да се извършва строителство в близост до архитектурни паметници, като се взема мнението на Комисията за старините (чл. 27).

В закона е засегнат и проблемът за отношенията между държавата и частните лица, притежаващи сгради, обявени за архитектурни паметници. В чл. 11 се казва: „Държавата, по решение на Комисията за старините, има право да отчужди всяка джвжима или недвижима старина, била тя обществена или частна собственост, ако старината се заплашва от разрушаване или изчезване и ако собственикът не вземе мерки в определен от министерството срок за нейното запазване“. Отчуждаването се извършва съгласно чл. 19 за джвжимите и чл. 26 за недвижимите старини. Така държавата получава възможност да запазва от разрушаване най-значимите джвжими и недвижими паметници. Глава седма на Закона за старините е посветена на археологическите музеи. Член 40 позволява откриването им от „окръжните съвети, общините и културните дружества, училищата – български и иностранны – духовните и военните учреждения“. Археологическите музеи трябва да отговарят на следните изисквания: да притежават правилник или устав, които да са съобразени със Закона за старините и да са утвърдени от МНП; експозицията да бъде разгърната в помещение, което има сигурни условия за паметниците, да има инвентарен опис на сбирката и уредник на музея. Ежегодно музеите трябва да изпращат в МНП отчет за състоянието и дейността си, както и списък на новопостъпилите експонати. Колекциите на тези музеи се формират от старини, които народните музеи им отстъпват за временно или окончателно владение; от старини, които им принадлежат според този закон; от паметници, които получават чрез дарения от частни лица или са откупени със собствени средства. За неизпълнение на клаузите се предвжжда закриване от страна на МНП по решение на Комисията за старините (чл. 42).

Изчерпателните постановления в Закона за старините способстват за въвеждане на законов ред в областта на откриването, съхраняването и експонирането на паметниците на културата в българските земи. Пресича се износът на старини от пределите на царството и се поставят под строг контрол всички паметници, независимо чия собственост са те. Чрез предвиденото инвентаризиране на старините в срок от една година от влизането на закона в сила се цели да се приведат в известност всички джвжими и недвижими паметници в страната. За съжаление това намерение не се осъществява изцяло поради започналия продължителен период на войни и разруха. Независимо от

историческите превратности, пред които е изправена страната, наличието на сериозен закон е една от гаранциите за опазването и съхраняването на българските старини и в годините на войните (Недков, 2006, с. 80–82).

Самият Закон за старините стимулира постиженията на образователната система при подготовката на кадри, които да го прилагат. Още от учебната 1902–1903 г. Историко-филологическият факултет разполага с 5 исторически катедри – Катедра по стара история и история на източните народи, Катедра по средна история, Катедра по българска история и история на балканските народи, Катедра по класическа филология и археология, Катедра по география и етнография, които подпомагат реалното осъществяване на закона. По-късно през 1904 г. със Закона за университета се регламентират историческите катедри, а през 1909 г. със Закона за народното просвещение историческото образование е трансформирано и чрез създаване на специалност по история и археология.

Частната инициатива на българска възрожденска интелигенция за издирване и събиране на старините продължава и в дейността на следосвобожденско ни общество и преди всичко е свързана с опазването им. Новата българска държава създава съвременна нормативна база, на чиято основа се градят институциите, призвани да откриват и съхраняват историческите и културните паметници. Законът за народното просвещение от 1909 г. и Законът за старините от 1911 г. са европейските еталони, по които българското музейно дело се равнява през този период. Народният музей е методически център, призван да подпомага всички местни музеи в тяхната практическа работа по откриване и съхраняване на паметниците. Недостатъчните средства, заделени от общините, не създават условия за една по-широка музейна мрежа в страната. Независимо от това в повечето градове, а и в някои села се създават музеи и музейни сбирки (Пак там, с. 145).

Самото създаване на Третата българска държава поставя въпроса за нейното утвърждаване пред останалия свят, като това най-лесно се постига в културно-исторически план. При това историческите следи са подходящи и за показване на историческите корени на българската нация. Автентичните исторически следи биха потвърдили правото на България да се впише в политическата карта на Европа като продължител на една от най-старите държави на континента. Това поставя културно-историческото наследство във фокуса на общественото внимание и прави необходима държавната регламентация на неговото издирване, изучаване и популяризиране. В началото на XX век археологията се утвърждава като наука, като с нея се занимават не само местни учители, краеведи, но и експерти със специално университетско образование. Появяват се много научни издания, посветени на културното наследство по българските земи (Кандулкова, 2007, с. 58). Това не пречи на Народния археоло-

гически музей да има проблеми с липсата на персонал – не толкова заради бюджетни ограничения, колкото поради недостига на подготвени професионално кадри (Николов, 2005, с. 11).

От Освобождението до Първата световна война в страната се създават 16 музея – в почти всеки по-голям градски център. Техният интерес обаче е към подвижните паметници на наследството, а усилията за съхраняване на недвижимото са по-скоро инцидентни. Първите действия за реставрация на обекти се извършват от археологическите дружества, но липсва документация за това, какви методи са използвани (Кангулкова, 2007, с. 74). В началото на XX век реставрационните работи обикновено се осъществяват на аматьорски начала – от местни майстори, под контрола на историци, археолози и учители, почти без участие на архитекти. (Пак там, с. 79.)

Войните за национално обединение (1912–1918) и изходът от тях се отразяват негативно върху политиката по съхраняване на старините. Така например през 1914 г. с указ на цар Фердинанд е създадена Военноисторическа комисия при Щаба на армията, към която трябва да има музей, библиотека и архив. Така са поставени основите на Националния военноисторически музей. Последвалите събития обаче отлагат във времето отварянето на неговата експозиция, открита едва през 1937 г. (Денчев & Василева, 2006, с. 96; Игнатова, 2013, с. 34–35).

По време на войните е осъществена строго централизирана политика по издирването, проучването и съхранението на археологическо и етнографско наследство в Македония, Тракия, Добруджа, Моравско. В това отношение съдействие оказват военното министерство, Щабът на действащата армия, военните губернаторства, Светият синод, а участие вземат учени от Университета, БАН, Народния археологически и Народния етнографски музей (Денчев & Василева, 2006, с. 85–88). В резултат са публикувани научни трудове, които имат голям принос за развитието на българската история, археология, етнография и фолклористика.

През есента на 1915 г., дни преди България да се включи в Голямата война, просветното ведомство въвежда нов детайлизиран Правилник за управление и уредба на Народната библиотека в София (Държавен вестник № 223 от 2 октомври 1915 г.). Членове 4–5 от правилника разделят четирите отдела на библиотеката на няколко подотдела. Освен на директора, главния библиотекар и библиотекарите тук са уточнени функциите и на пазителите (чл. 15), секретар-счетоводителя (чл. 16), писарите и прислугата. Детайлизирани са функциите и работата на Библиотечния комитет. Член 67 обособява общо три каталога: основен (подвижен), общ азбучен и общ научен (систематичен). Систематичният каталог включва 16 отдела (езикознание, литература изкуства, философия и пр.).

След Първата световна война правителствата на Александър Стамболийски (1919–1923) започват мащабна реформена програма, която включва и промени в културно-просветното дело. През август 1920 г. кабинетът приема Наредба за откупуване на художествени произведения от министерствата на Царство България и тем подобните ведомства (Държавен вестник № 129 от 9 септември 1920 г.). По нея покупки от страна на държавната администрация могат да се извършват само посредством специална комисия, в която влизат директорът на Народния археологически музей, уредникът на Художествения отдел към същия музей, преподавател от Художествено-индустриалното училище и четирима художници, назначавани от министъра на народното просвещение. Много по-съществен е Законът за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение, известен още като закона „Омарчевски“, по името на просветния министър Стоян Омарчевски, приет от Народното събрание през юли 1921 г. (Държавен вестник № 87 от 21 юли 1921 г.). В него се създава цял нов раздел „Военно-исторически къщи – музеи и паметници“. Член 395 поставя последните под „върховния надзор“ на просветното ведомство. Фиксирани са целите им: а) да се запазят за потомството от историческа стойност къщи в положението, съвременно на историческото събитие, свързано с тях; да се съхраняват и събират в тях военноисторически предмети, съчинения за съответните събития, бюстове и портрети на заслужили дейци по възраждането и освобождението на българския народ; б) да се съхраняват в мавзолеи на вечни времена останките на геройски загиналите за свободата и освобождението борци; в) да се опазят и държат в изправност паметниците, въздигнати за прослава на отделни лица, на групи лица или събития от борбите за свобода и от освободителната война (чл. 396). Предвижда се тяхно централизирано ръководство със седалище в Плевен. Член 378 задава пет отдела за Археологическия народен музей: предисторически, античен, средновековен, нумизматичен и художествен. Първият от тях формално е новоучреден, макар реално да съществува още от 1909 г. (Протич, 1934, с. 2–4). Със същия закон Архивът на Възраждането е преместен от Етнографския народен музей в Народната библиотека в София. Това става по настояване на директора ѝ Стилиян Чилинџиров и на самия Библиотечен комитет (Йорданов, 2017, с. 248–249, 277, 285, 288). Законът предвижда учредяване на народни библиотеки в Търново и Шумен.

През лятото на 1921 г. Народното събрание приема и Закон за Българския археологически институт (Държавен вестник № 83 от 16 юли 1921 г.). Той се учредява на база на съществуващото от 1901 г. Археологическо дружество в София. Член 1 го обявява за „самостоятелно научно учреждение“, но под надзора на МНП. Целта на института е „всестранното изучаване на старините и художествените паметници на българските земи, както и по-основното раз-

работване на българската история“. Предвижда се институтът: а) да урежда, предизвиква и подпомага научни издирвания, разкопки и експедиции съгласно Закона за старините; б) да издава свой научен печатен орган, както и групи редици от публикации или отделни съчинения върху въпроси из областта на неговата научна дейност; в) да урежда както курсове и лекции по застъпените в него специалности, така и общодостъпни сказки; г) да се грижи за подготовката на научни сили по археология, като дава за тази цел стипендии и помощи; д) да урежда и издържа специална библиотека, както и сбирка от фотोगрафии, отливки и други научни помагала; е) да влиза в споразумение с чужди институти и учени за задръжна работа; ж) да насърчава и подпомага научно и материално дейността на археологическите дружества в страната (чл. 2-3).

Няколко дни след смъртта на Иван Вазов правителството на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) издава постановление, с което се предвижда домът на народния поет на ъгъла на столичните улици „Раковски“ и „Вълкович“ да се превърне в къща-музей. Ръководството и уредбата на музея са възложени на Народната библиотека в София (Държавен вестник № 178 от 9 ноември 1921 г.). Неговият най-малък брат г-р Борис Вазов предава сградата на библиотеката през 1924 г. Земеделското правителство стартира процедури по реставрация и превръщане в къща-музей и на дома на Алеко Константинов в Свищов (Негков, 2006, с. 33, 187).

Земеделците приемат и Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки (Държавен вестник № 195 от 29 октомври 1920 г.). Той предвижда създаване във всеки административен окръг на минимум шест такива библиотеки, управлявани от библиотекар (с ранг, приравнен на пазител от Народната библиотека в София) и собствен библиотечен комитет. Законът е силно оптимистичен и практически е невъзможно да се приложи в неговата пълнота през следващите години.

Много по-реалистичен е приетиият през същата 1920 г. Закон за депозирание на печатни и литографски произведения в народните библиотеки (Държавен вестник № 195 от 29 октомври 1920 г.). Той заменя закона от 1897 г. и задължава издателите да депозират в столичната Народна библиотека по десет екземпляра от книжно произведение, като четири екземпляра се запазват от нея, а останалите се разпределят на народните библиотеки в Пловдив и Търново (чл. 1 и 5). Законът въвежда задължителен депозит и за издания, отпечатани в чужбина (чл. 4). През 1924 г. изменения в закона понижават изискуемия депозит на шест екземпляра (Йорданов, 2017, с. 286-287).

Няколко години по-късно сговористкото правителство на Андрей Ляпчев иницира Закон за читалищата (Държавен вестник № 291 от 28 март 1927 г.). Неговият чл. 5 задължава всяко читалище да разполага с безплатна библиотека с читалня. През 1930 г. просветният министър и бивш премиер

проф. Александър Цанков издава Наредба за одобрение, препоръка и откупуване на печатни издания (Държавен вестник № 51 от 6 юни 1930 г.). По силата ѝ читалищата могат да закупват издания само след предварителното одобрение на министерството, което се дава на база рецензии. В духа на епохата чл. 9 на наредбата предвижда одобрение да се дава на печатни издания, които „не съдържат тенденция и картини срещу държавния строй и държавния глава, срещу добрите нрави, срещу религията“. Препоръки пък се издават само за „печатни издания, които било по своите научни или художествени достойнства, било по съдържание и начин на изложение са особено ценни и полезни за доброто културно развитие на учащата се младеж и българското гражданство“.

Библиотечната система изпитва нужда от подготвени филологически специалисти. През 1925 г. директорът на Народната библиотека – София, Божан Ангелов сигнализира в МНП, че Ориенталският отдел съдържа около 5000 книги, ръкописи и документи, които могат да бъдат много полезни на науката. Но дори за да им се направи пълен опис, на библиотеката са необходими тюрколози – поне двама-трима ориенталисти (Йорданов, 2017, с. 299).

Но и Народният етнографски музей чувства остра нужда от кадри през цялото си съществуване между войните. Поради ограничения щат на музея към него се привличат доброволни сътрудници, главно учители, които се командировават в различни краища на страната, за да извършват събирателска работа (Негков, 2006, с. 172).

В годините на Голямата депресия приоритетни пред държавата са социално-икономическите проблеми. Въпросите за културно-историческото наследство остават на заден план. От средата на 30-те години на ХХ век обаче в България настъпва стопанско оживление. Започват мащабни проекти по строителство и благоустрояване. Всичко това представлява потенциална опасност за съществуващите старини. Затова през юни 1936 г. кабинетът на Георги Къосеванов приема Наредба-закон за запазване на старинните постройки в населените места (Държавен вестник № 135 от 20 юни 1936 г.). По нея прилагането на регулационните планове трябва да става при запазване на улици, площади, постройки и паметници с „архитектонично, битово, историческо, археологическо или художествено значение“ (чл. 1). С цел запазване паметниците на културата се предвиждат изменения в регулационните планове. Постройките с историческо значение се освобождават от данък сгради и общински такси. Предвижда се евентуално тяхното откупуване от страна на общините или държавата (чл. 7). Ако при извършването на строежи се открият старини, предприемачите и собствениците са длъжни да уведомят местния музей или общинската власт и временно да преустановят работа, докато Народният музей в София не организира оглед.

В навечерието на Втората световна война в България съществуват следните държавни музеи: Народен археологически музей, Народен етнографски музей, Естественоисторически музей (Царският природонаучен музей), Държавна художествена галерия (открита през 1942 г. и унищожена от бомбардировките през 1944 г.), Археологически музей при Народната библиотека в Пловдив, къщите-музеи „Алеко Константинов“ в Свищов и „Иван Вазов“ в София и Сопот. Съществуват и няколко ведомствени музея. Към Министерството на войната се числят Главният военноисторически музей, военноисторическите къщи-музеи в Плевен, Пордим, с. Горна Студена, Бяла и мавзолеят в Гривица, Военноморският музей – Варна, мавзолеят „Владислав Варненчик“. Продължава съществуването и на учебния музей към МНП, както и на Полицейския музей (Негков, 2006, с. 221).

В периода между двете световни войни продължава да отсъства централизирано архивно дело. Значителното увеличаване на документацията в учрежденията води до унищожаване на документи от страна на чиновниците. Това започва да притеснява дейците на културата (Петрова, 2011, с. 67).

Въпросът за създаването на държавен архив е дебатиран за пръв път по-сериозно в Народното събрание през 1911 г. Специална парламентарна комисия изготвя доклад, озаглавен „Държавен архив“. Той започва с думите: „Днес няма културна държава, която да не се е загрижила за уредбата на своите обществени, национални и специално държавни архиви. Това е понятно, като се вземе предвид: значението на запазените документи за политическата и културна история на народите, научният интерес що те представляват в историческо, етнографическо, географическо, езиково, стопанско, финансово и пр. отношения, значението им за ориентирване при евентуалната нужда от справки и пр., и пр.“ По-нататък комисията алармира „за потребата у нас от Държавен архив, която се толкова чувства, че отлагането на учредяването му влече не само огромни разноски за запазване претоварените архивни складове на отделните учреждения, но силно спъва справките, и което е твърде важно, заплашва с разпиляването и унищожаването на много ценни във всяко отношение документи“. Докладът завършва с конкретно предложение за организационната структура и задачите на бъдещия държавен архив (Пак там, с. 69).

Измененията в Закона за народното просвещение от 1921 г. учредяват Архивен отдел към Народната библиотека. И тук идеята е на директора ѝ Ст. Чилингиров. Пред Архивния отдел е поставена задачата да събира и пази всички документи, свързани с миналото на България. За първи път се предвижда назначаването на специален отговорник за завеждането на отдела с един помощник (Кузманова, 1966, с. 81).

През 1925 и 1926 г. тогавашният директор на софийската Народна библиотека Божан Ангелов повдига въпроса за това правителствените архиви

да се предават на Архивния отдел, който има задача по закон да събира и пази всички документи, имащи връзка с миналото на България. Ангелов настоява всички държавни и обществени учреждения, както и частни лица, които притежават архиви на починали обществени дейци, да представят в едногодишен срок опис на тези документи. Изнасянето на архивни материали извън България да става само под контрола на МНП. Това така и не се случва (Йорданов, 2017, с. 305–306). Въпреки това през междувоенния период Народната библиотека в София все повече придобива функции на държавен архив (Кочанкова, 2013, с. 36–37).

В централните учреждения – министерства, комисарства, управления – архиви продължават да се държат единствено за улеснение на службата, без обща система и без контрол. Единствено Дирекцията на полицията поради естеството си държи по-сериозно организиран архив след 1925 г. (Кузманова, 1966, с. 46).

През 1926 г. Министерският съвет издава окръжно за масово унищожение на създадените до 1918 г. архиви в учрежденията. Следва безотговорно унищожение, въпреки че е предвидено документите с историческо значение да се предоставят на Народната библиотека. През 1928 г. е установено, че са предадени за претопяване дори нужни за работата на учрежденията документи, а безброй такива с историческа ценност вече били загубени. Случайно са спасени архивите на Източна Румелия, което Министерството на финансите се готвело да унищожи – става дума за десетина вагона панки и тефтери (Пак там, с. 53). Масови и безсистемни прочиствания на ведомствени архиви се извършват и през 30-те години на XX век.

Централните държавните органи може и да не са vznikнали в необходимостта от създаване на единен архив, но други институции осъзнават нуждата от подготвени кадри. За първи път в българската архивна практика Градският архив при Столична общинска библиотека и музей организира през декември 1941 и януари 1942 г. курс по архивистика за професионална квалификация на своите служители (Изнатова, 2013, с. 42). Тази практика е „заета“ от Народния археологически музей и Българското археологическо дружество, които през 1926 и 1929 г. провеждат специализирани курсове по археология и музейно дело с цел да се повиши квалификацията на учители, музейни уредници, любители (Протиш, 1934, с. 23–24; Николов, 2005, с. 13).

По върното заключение на Симеон Негков музейното дело в България междувременно световни войни преживява трудно, но градивно време. Многократно нарастват музейните фондове. Провеждат се системни археологически разкопки, чиито открития намират място в експозициите на централните и местните музеи. Полагат се огромни усилия да се построят нови сгради или да се получат подходящи помещения за създаване на нови експозиции на чита-

лицните музеи в различните райони на страната. Тежките дни на Втората световна война донасят огромна разруха за музеите преди всичко в столицата. По-голямата част от тях е разрушена до основи при бомбардировките, а останалите имат частични повреди. Всичко това изправя малката музейна общност пред нови изпитания (Недков, 2006, с. 222).

Ако до 1914 г. с културното наследство се занимават основно историци и археолози, между двете световни войни към тях постепенно се приобщават и архитекти и художници като специалисти в областта на културното наследство (Кандулкова, 2007, с. 174).

Политиката на българската държава към културно-историческото наследство в периода 1878–1944 г. зависи изключително както от финансовите ресурси, така и от степента, до която управляващи и общество осъзнават нуждата от грижи по съхраняване на паметниците на културата. Сред базовите нормативни актове са законите за народното просвещение от 1909 и 1921 г., както и онези за старините от 1889 и 1911 г. и за депозиране на печатни издания в народните библиотеки. Важни са и правилниците за уредбата на различните учреждения. От формална гледна точка българското законодателство не отстъпва на западните модели. Приложението на законите в практиката обаче е далеч от оптималното. Стойностни законопроекти от края на 30-те години на XX век – за народните музеи и за старините – остават неприети и не влизат в сила поради липса на достатъчно политическа воля. И ако в сферата на музейното и библиотечно дело държавата отбелязва все пак успехи, то силно проблематично остава неуреджането на архивното дело. Подготовката на професионално подготвени кадри се осъществява основно от Университета.

Втората световна война оказва негативно въздействие върху културните институции в България. Бомбардировките нанасят поражения на Софийския университет, БАН, Царския природонаучен музей, Народния театър, Народния етнографски музей, старата и новостроящата се сграда на Народната библиотека, Общинската библиотека и музей (Денчев & Василева, 2006, с. 134). Народният археологически музей също е засегнат и част от музейната документация е унищожена (Николов, 2005, с. 13).

Въпреки че част от физическите щети са безвъзвратни, много по-осезаеми са институционалните, нанесени от установената в страната на 9 септември 1944 г. власт. Процесите на централизация на културния живот и засилването на държавното начало в него достигат ново, много по-високо ниво. Създава се специално Министерство на пропагандата, преименувано година по-късно на Министерство на информацията и изкуствата, което трябва да

осъществява единно ръководство и координация на работата на печат, радио, кино, театри, библиотеки, музеи и др. (Денчев & Василева, 2006, с. 134-135). През 1945 г. влиза в сила наредба-закон, съгласно която Народната библиотека, Библиографският институт и народните музеи са прехвърлени от МНП към новосъздаденото министерство. Така са прекъснати традиционните връзки на музеите и библиотеките с университетите и училищата. Новата власт разглежда културата като средство за излъчване на силни идеологически послания, а традиционното осмисляне на културно-историческото наследство вече не отговаря на новите изисквания на налагащия се съветски модел (Денчев & Василева, 2006, с. 141).

Министерството на информацията и изкуствата е закрито и през 1948 г. на негово място е създаден Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК), също с ранг на министерство и с пръв председател члена на Политбюро и секретар на Централния комитет на Българската работническа партия (комунисти) (ЦК на БРП(к) Вълко Червенков. Основната задача на този комитет е да осъществява единно ръководство на научните и културните институции и организации, да планира и контролира научноизследователската и художествено-творческата дейност в БАН, радиото, киното, музеите, библиотеките, галериите, театрите, оперите, творческите съюзи, самодейните колективи, симфоничните оркестри. От 1949 г. в него е обособен отдел „Музеи, библиотеки и книгоиздаване“ (Денчев & Василева, 2006, с. 145-146; Петрова, 2011, с. 71-72; Игнатова, 2013, с. 47-48).

На състоялия се през декември 1948 г. Пети конгрес на БРП(к) пред българската историческа наука са поставени нови задачи. Тя трябва да бъде пренаписана от позициите на марксистко-ленинския мироглед, а в тази връзка въпросът за нейната изборова база заема важно място (Игнатова, 2013, с. 48).

През 1952 г. към Комитета за изкуство и култура е създадена специална служба, прераснала по-късно в национален институт, с грижа за консервиране и реставрация на откритите при разкопки археологически паметници (Николов, 2005, с. 14). През същата година е създадено Главно управление по въпросите на културата и издателствата (Главлит), което работи под непосредственото ръководство на ЦК на Българската комунистическа партия (БКП), с основна цел контрол и цензура върху културния живот. Главлит възприема от съветския модел широката дефиниция за „вредна литература“, в резултат на което по-големите библиотеки понесат тежки загуби в своите фондове. Цензурната политика на Главлит влияе негативно и върху международния книгообмен на България, а през 1954 г. той напълно прекъсва със Западна Европа (Денчев & Василева, 2006, с. 151-152).

Народната библиотека в София успява най-добре да се ориентира в новата ситуация. Краят на Втората световна война я заварва с напълно разруше-

на сграда, всички каталози и част от книжния фонд са унищожени, отделите са без помещения и персонал. Още в края на 1944 г. директорът предлага в Архивния отдел да бъдат назначени четирима архивисти (историци и филолози), които да бъдат изпратени на специализация в чужбина (Кузманова, 1966, с. 130). През 1945 и 1948 г. МС излиза с постановление за прочистване на учрежденските архиви от ненужни книжа. Ценните документи с историческо значение трябва да се предават на Народната библиотека в София (Пак там, с. 139–140). Това засилва нейната роля като национален архивен център.

През 1948 г. е обособена в самостоятелен фонд сбирката от портрети и фотоснимки. На следващата 1949 г. в самостоятелен отдел прераства и музикалната сбирка с амбицията да се развие като музикален архив. През 1950 г. библиотеката е преименувана на Държавна библиотека „Васил Коларов“, а Архивът на Възраждането става Български исторически архив (БИА), за да се направи разграничение с Ориенталския отдел (Кочанкова, 2013, с. 51–52). През 1953 г. тържествено е открита нова, модерна за времето си сграда на библиотеката, забележително произведение на българската архитектура. Бюджетът и персоналът на библиотеката са значително увеличени, същото става и с книжния фонд, който нараства десет пъти (Калайджиева, 1978).

За да бъде решен проблемът с библиотечните кадри, с Постановление № 2495 на Министерския съвет от 18 септември 1950 г. към Комитета за наука, изкуство и култура – София, се създава Държавен библиотечен институт с двегодишен курс, включващ и производствена практика. Учебните програми, план и преподаватели се одобряват и назначават от председателя на КНИК. Завършилите института получават диплом за полувисше образование (Държавен вестник № 229 от 28 септември 1950 г.).

От 1950 г. в Народната библиотека се депозират публикациите на ООН и официалните издания на някои държави, а от 1953 г. започва да излиза нейното издание „Известия на НБКМ“. През 1954 г. Народната библиотека „Кирил и Методий“ (НБКМ) се превръща и в научен институт. С Постановление № 8 на МС от 15 март 1973 г. на НБКМ са възложени функции на национален орган за научна и техническа информация. Към 1 януари 1978 г. НБКМ притежава общо 1 843 407 тома книги и периодични издания (Калайджиева, 1978).

С Постановление № 2 на Министерския съвет от 20 януари 1970 г. Народната библиотека „Кирил и Методий“ е призната за водещ национален библиотечен институт, който осъществява методично ръководство и координация на библиотечната система в страната. Централните ведомства и организации, които имат библиотечни мрежи, непосредствено ръководят и контролират своите подведомствени библиотеки. Окръжният съвет за култура е орган за ръководство и координация на библиотечното дело в съответния окръг, той разпределя субсидиите за читалищните библиотеки,

контролира назначаването на квалифицирани библиотекарци, решава откриването, закриването и уедряването на общообразователните библиотеки (Спасов, Ганев & Банкова, 1981, с. 182–186).

Амбицията на народната библиотека, както и на групи библиотеки в страната да събират архивни документи влиза в противоречие с назряващата идея за създаване на държавен архив. Както вече бе посочено, от Освобождението до средата на XX век в България не се създават специализирани архивни учреждения. С издирването и съхраняването на документални свидетелства, най-вече за възрожденския период, се занимават библиотеки, музеи, читалища, археологически и исторически дружества и училища (Игнатова, 2013, с. 12).

Скоро след политическата промяна на 9 септември 1944 г. в страната се забелязват повишено внимание и интерес към документалните извори, най-вече тези, свързани с комунистическото движение (Петрова, 2011, с. 71). В края на 40-те години под ръководството на БКП протича процес на масово създаване на институции за производство на история, знаци и символи на новата обществена система. През 1949 г. е приет закон, който дава право на Музея на революционното движение да попълва фонда си и създадения Централен партисен архив (ЦПА) към ЦК на БКП с „всички материали, като вестници, позиви, брошури, окръжни, снимки, писма, оръжия, облекло и др., отнасящи се до съпротивителното движение от 9 юни 1923 година до 9 септември 1944 година“ (чл. 1). Те се обявяват за ценности с общонационално значение. Изключителното право за тяхното издирване и събиране принадлежи на КНИК (чл. 2). Всеки притежател на посочените в чл. 1 материали се задължава да ги обяви пред оторизираните органи (чл. 4). За неизпълнение на тази разпоредба санкциите са изключително строги – глоба до 100 000 лева или тъмничен затвор. Съгласно чл. 3 събраните материали се предават „за пазене“ в ЦК на БКП (Игнатова, 2013, с. 52, 92).

През втората половина на 40-те години на XX век необходимостта от изграждането на специализирани институции, които да поемат грижата за събирането и съхраняването и предоставянето на архивните документи, налага изготвянето на няколко законопроекта за създаване на държавни архиви (Игнатова, 2013, с. 65; Кочанкова, 2013, с. 73). Съобразно с политиката на управляващите за сближаване със съветския модел на администриране той се налага у нас (Петрова, 2011, с. 72).

На 10 октомври 1951 г. Президиумът на Народното събрание приема и издава Указ № 515 за създаване на Държавен архивен фонд на Народна република България. С него се поставя началото на организираното архивно дело в страната (Петрова, 2011, с. 63; Игнатова, 2013, с. 75–76). Създава се Държавен

архивен фонд на Народна република България (ДАФ), чийто ръководен орган – Архивното управление, е в структурата на Министерството на вътрешните работи (Кузманова, 1966, с. 153; Петрова, 2011, с. 78). Указ № 515 обявява всички документи в България, „независимо от тяхното времепроизхождение, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане“, за съставна част от ДАФ. Член 23 предвижда съдебна отговорност за лицата, които съзнателно или поради небрежност увреждат или унищожават документи. Член 30 забранява търгуването с архивни документи. Като експонати в музеи и изложби могат да се използват само преписи и фотокопия. Архивите са достъпни за всеки гражданин за научни изследвания и публикации, справки и др.

Основането на държавните архиви е голям напредък в областта на запазване на културното наследство, но при осъществяването на този замисъл неизбежно възникват многобройни проблеми. Според Указ № 515 трябва да се създадат два централни държавни архиви и дванадесет окръжни държавни архиви, за които са необходими хранилища и квалифициран персонал. С първото изискване нещата все пак са уредени сравнително бързо, но страната не разполага с подготвени специалисти в архивното дело (Кузманова, 1966, с. 153). За да бъде решен цялостно въпросът с кадрите за архивите, през 1952 г. в Софийския университет към Философско-историческия факултет е създадена специалност „Архивистика“, преустроена четири години по-късно в профил към специалност „История“ (Кузманова, 1966, с. 156; Петрова, 2011, с. 79). И това става въпреки съпротивата на КНИК, който смята, че разкриване на специалост „История и теория на архивното дело“ при Философско-историческия факултет ще губи съществуващото обучение на библиотекари и архивисти в Библиотечния институт (Кочанкова, 2013, с. 59).

Докато се появят първите архивисти с професионална квалификация, което ще отнеме поне четири години, положението временно се закръпва, а необходимите знания за изпълнение на служебните си задачи назначените в архивите хора придобиват чрез изучаване на законовите и подзаконовите актове по създаването на държавните архиви и на съветската специализирана литература. През пролетта на 1953 г. е проведен тримесечен курс по архивистика за новоназначени служители с откъсване от производството. Във всички държавни архиви по указание на Архивно управление се организират постоянно действащи семинари по служебна квалификация (Петрова, 2011, с. 83).

Няма достатъчно данни, за да оценим доколко тези действия са били успешни. Първоначално в архивната система в София и в дванадесетте окръжни центъра се назначават служители от структурите на МВР, от завършилите Висшата партийна школа, от заварените архивни средища, от завършилите студенти от Философско-историческия факултет на Софийския университет „по разпределение“, служители от Отечествения фронт и Ми-

нистерството на просветата. Една част от новоназначените не успява да се адаптира към изискванията и особеностите на архивната работа и скоро напуска. През 1954 г. в специализирания за подготовка на архивисти Московски държавен историко-архивен институт постъпва първата българска студентка (Пак там, с. 81).

Само няколко месеца след издаването на Указ № 515 Министерският съвет приема важен нормативен документ за опазване на паметниците на културата и развитието на музейното дело в страната – Постановление № 1608. С него се дава право на музеите да събират и съхраняват документи в качеството им на паметници на културата и реално обезсмисля разпоредбите на Указ № 515. Противоречията в законодателството пораждаат конфликти между музеите и архивите, които траят десетилетия (Изнатова, 2013, с. 6-7, 92-95). Държавните архиви искат да централизират националното документално наследство, а културните институции се стремят да защитят и доразвият традиционните полета на своята дейност. Възниква конкуренция и за бюджетни средства (Кочанкова, 2013, с. 75).

През 1954 г. Архивно управление започва да издава своя вътрешен тримесечен бюлетин „Архивен преглед“, а от 1957 г. излиза списание „Известия на Държавните архиви“ за информация на българската общественост. През 1958 г. в държавните архиви се преминава към микрофилмиране на материалите, за да бъдат съхранени оригиналите. Все пак през 50-те години на XX век е направено твърде малко по популяризирането на архивните материали (Кузманова, 1966, с. 163-164).

Извън системата на държавните архиви обаче остават специални архивни учреждения като Централен партийен архив при ЦК на БКП, който разполага със свои окръжни партийни архиви. Според своя правилник от 1964 г. ЦПА издирва, събира, комплектува, съхранява и води на отчет документи на партийните и младежките организации, на масовите организации. През 1959 г. Архивният институт става Архив на БАН. Той изпълнява функциите на специализиран ведомствен архив. Военните архиви също се обособяват, като се създават Централен военен архив във Велико Търново, архиви на обединенията и родовете въоръжени сили, Военноисторически архив в София. Всички те не се ръководят от един център (Пак там, с. 212-213, 223, 228, 232). През 1956 г. Министерството на външните работи (МВнР) получава правото да се разпоредва с външнополитическата документация, Министерството на вътрешните работи (МВР) също си има собствен архив. По този начин редица държавни институции се изплъзват от архивен контрол и големи масиви остават извън публичност (Кочанкова, 2013, с. 111). При това процесът се разширява, появяват се нови архивни сбирки към научни институти, галерии, Народния театър, Софийската опера и др. На практика това обезсмисля ро-

лята на ДАФ. Вредните последици от засилващата се разпокъсаност на архивното дело пречат на научноизследователската работа и самата историческата гилдия настоява за централизация (Игнатова, 2013, с. 123–124).

През 1957 г. музеите преминават към новоучреденото Министерство на просветата и културата (МПК), а ръководството на архивите настоява за премахване на съществуващите противоречия в нормативната база на архивите и музеите. На 5 август 1958 г. Министерският съвет приема Постановление № 165 за опазване на паметниците на културата и развитие на музейното дело у нас, с което на пръв поглед се отменя Постановление № 1608 от 1951 г. С него се обявяват за паметници на културата „забележителни произведения на науката, техниката, архитектурата, приложните и изобразителните изкуства, историческите места, сградите и предметите, които документират историческото развитие на обществото и на неговата материална и духовна култура“ (т. 1), т.е. документите не са споменати сред паметниците на културата. Новият нормативен акт се посреща с одобрение от ръководството на архивите, но Правилникът за приложение на Постановление № 165 от 4 септември 1959 г. обявява за паметници на културата „и предмети (документи), свързани с важни исторически събития или с живота и дейността на видни деятели на политическия, стопанския и културния възход на българския народ“ (т. 2). На музеите отново е дадено правото да събират и съхраняват документи като подвижни исторически паметници. Нещо повече, в т. 29 на правилника изрично се посочва, че се позволява и на училищата, читалищата и манастирите да създават музейни сбирки (Игнатова, 2013, с. 107–108).

При поредната реорганизация на държавния апарат през 1961 г. архивната администрация преминава от МВР към МПК и по този начин архивите, музеите и библиотеките се оказват „под една шапка“. Това „съжителство“ продължава и през 1963 г., когато МПК е разтурено и заменено от Комитет за култура и изкуство, а през 1967 г. – от Комитет за изкуство и култура (Кочанкова, 2013, с. 109–110).

Конкуренцията между архиви, музеи, библиотеки, читалища, галерии и ведомства продължава, а също и издаването на противоречиви нормативни актове (Пак там, с. 155–158). За усилващото се съперничеството между институциите „допринася“ и Комитетът по труда и работната заплата. През 1966 г. той утвърждава показатели и нормативи за категоризацията на библиотеките, музеите и художествените галерии. Основен показател става броят на посетителите и на експонатите в основните фондове, което води до борба за всеки инвентарен номер (Пак там, с. 161).

Опит да бъдат решени възникналите проблеми е приетият през 1974 г. Закон за Държавния архивен фонд, който отменя Указ № 515 от 1951 г. Вся-

какви официални документи, но и фотоснимки, чертежи, скици, печати, щемпели, лична кореспонденция, ръкописи, мемоари, дневници, плакати, афиши, звукозаписи, кино- и телевизионни филми и др. са обявени за държавна собственост (чл. 4).

Документите в ДАФ се събират, обработват, регистрират, съхраняват и използват в профилирани централни и местни държавни архиви и във ведомствени архиви. Отделни документи, които не са част от цялостен архивен фонд, могат да се съхраняват и в музеи, които не са мемориални (чл. 8). Учрежденията и организациите не могат да унищожават документи без разрешение на ДАФ (чл. 9). Документите на ДАФ могат да се използват от всички учреждения, организации и граждани за научни изследвания, за културно-просветни и практически цели, за уреждане на трудови и имуществени отношения на гражданите и други нужди – чл. 18 (Държавен вестник № 54 от 12 юли 1974 г.).

През същата година е утвърден и Правилник за прилагане на Закона за Държавния архивен фонд. Той постановява, че определянето на архивните документи, които се включват в Държавния архивен фонд, се извършва от експертни комисии към учрежденията и научните, стопанските, обществените и други организации. Документите от ДАФ се делят по епохи и по вид, като се спазват принципите за недробимост на фондовете. Органи за управление на ДАФ са: Централното управление на архивите, Централният държавен архив, Централният държавен исторически архив, Централният държавен технически архив при Министерството на информацията и съобщенията, Българската национална филмотека; Ръкописно-документалният център при Народната библиотека „Кирил и Методий“, Софийският градски окръжен държавен архив, окръжните държавни архиви, ведомствените архиви при МВР, МВнР, Министерство на народната отбрана, БАН, Главно управление „Геодезия и картография“ при Министерството на строежите и архитектурата. Член 22 постановява, че за завеждащи архивите в по-големите централни и окръжни учреждения и организации се приличат историци архивисти и други специалисти от съответната област (Държавен вестник № 4, 14 януари 1975 г.).

Независимо от мястото на съхранение документите трябва да бъдат регистрирани. Обаче повечето музеи и читалища отказват да направят това. По този начин извън държавните архиви се съхранява значително количество архивни документи, дори цели фондове. През 1976 г. се оказва, че законът и правилникът не се спазват, части от едни и същи архивни фондове са притежание на различни културни институции, което противоречи на основните принципи и затруднява работата на изследователите (Кочанкова, 2013, с. 202–206). Не помага и изменението на Закона за Държавния архивен фонд от 30 юли 1976 г., според което той преминава на пряко подчинение на

Министерския съвет. С Указ № 564 на Държавния съвет от април 1977 г. се създава Главно управление на архивите при Министерския съвет без ранг на министерство (Държавен вестник № 35 от 3 май 1977 г.; Кочанкова, 2013, с. 213; Изнамова, 2013, с. 140).

С цел ограничаване на децентралистичните тенденции в архивното дело през 1987 г. е променен Законът за Държавния архивен фонд. Мемориалните музеи могат да съхраняват документи само за личностите, за които са създадени. Документите задължително се регистрират в Главното управление на архивите. Учрежденията, организацията и гражданите не могат да събират без разрешение от Главното управление документи, които са съставна част на ДАФ (Изнамова, 2013, с. 159).

Съпротивата от страна на музеите обаче продължава. В края на 80-те години на XX век опасението, че архивните документи ще им бъдат иззети, води до въвеждането на двойно инвентриране в музеите. Така част от наличните документи остават скрити за изследователите и известни единствено на работещите в даден музей (Пак там, с. 160). А концентрирането на всички ценни за държавата и обществото документи в специализирани архивни институции, считано за висш етап на развитието в тази област, не успява да се осъществи (Пак там, с. 185).

За разлика от държавните архиви, които тепърва ще се създават, музеите съществуват като институция далеч преди 1944 г. Те първи понасят удара на новата идеологическа тенденция. Както в редица други държави от Източна Европа, музеите започват да функционират като идеологически институти. На тях официалната власт възлага задачата да способстват за формирането на марксистко-ленинския мироглед сред населението (Пак там, с. 47).

Промяната се акцентира в цялостната музейна работа. Усилията са насочени към издирване, събиране и съхраняване на документи и материали, свързани с т.нар. антифашистка борба. През 1951 г. е приета цялостна програма за одържавяване на музеите в страната. Броят на музеите рязко нараства. През 1948 г. с постановление на МС Художественият отдел на Народния археологически музей е отделен и става основата на Националната художествена галерия (Райчев, 1981, с. 13; Николов, 2005, с. 14). Освен новосъздадения (през 1947 г.) Музей на революционното движение в София през май 1948 г. Политбюро на ЦК на БРП(к) приема решение за създаване на Музей на работническото движение в Пловдив. През 1949 г. къщата, в която е живял Георги Димитров в София, е обявена за музей. Същата става и с къщата, в която е живял Димитър Благоев, а по-късно – и с вилата му в Баня. В музей се превръща къщата на Васил Коларов в родния му град, носещ по това време неговото име – Коларовград

(дн. Шумен), а по-късно и домът на семейството му в София (Кисъов, 2000, с. 216; Игнатова, 2013, с. 55). Следва музеят на Никола Йонков Вапцаров в София, както и рогната му къща в Банско. През 1952 г. е основана и къщата-музей „Христо Смирненски“ в София. С постановление на Министерския съвет от 1953 г. в столицата се създава музей за Георги Курков (Неджков, 2006, с. 238).

По този начин в средата на ХХ век се наблюдава бум в създаването на мемориални музеи, посветени на видни и не толкова видни партийни функционери. Значително нарасналият им брой през следващите години принуждава КНИК да вземе мерки за тяхното ограничаване. През 1951 г. се поставя началото и на друг тип музеи, прославящи времето след 9 септември 1944 г. Първият от тях е Музеят на социалистическото строителство в Димитровград, в чест на изграждането на първия социалистически град в България. През следващите години такива музеи възникват и в други градове. Още през 1945 г. има предложения за създаване на музикален музей при Държавната музикална академия, музей на Българските гържавни железници, художествено-занаятчийски музей с библиотека и др. (Игнатова, 2013, с. 55–56). В Михайловград (дн. Монтана) е открит Музей на Септемврийското въстание (1953), в София – къща-музей на Пейо Яворов (1955), отново в столицата – Национален политехнически музей (1957). Следват музеите на Петко и Пенчо Славеикови, през 1958 г. в София е открит Национален музей на българо-съветската гружба. През 1956 г. околностите на връх Шипка са обявени за национален парк. С постановление на Министерския съвет от 5 март 1959 г. се създава Национален парк „Шипка-Бузлуджа“. През 1961 г. музейната сбирка при Рилския манастир е огържавена и започва изграждането на Национален музей „Рилски манастир“. През 1966 г. се появява и Централен музей на физкултурата и спорта (Райчев, 1981, с. 28; Кисъов, 2000, с. 216–220).

Разкриването на много нови музеи води до нуждата от голям брой музейни уредници. През юни 1952 г. се организира първият учебен курс за музейните работници от краеведските музеи в страната, който се провежда в рамките на два месеца лекции, 92 часа упражнения и 24 изпита. Очевидна е била нуждата от професионално образование за новопостъпилите музейни работници (Неджков, 2006, с. 245), но не е известно до 1989 г. да е създадена специалност „Музеология“ към някой университет.

Съществуващите до 9 септември 1944 г. народни музеи – археологически и етнографски – преминават към Българската академия на науките. Така от края на 1948 г. се създават Археологическият институт с музей при БАН и Етнографският институт с музей при БАН, който получава нова сграда – част от бившия царски дворец (Пак там, с. 241–242).

Археологическият музей предприема поредица от мащабни археологически разкопки, които налагат да се разшири и реставрационно-консервационната

работа. Нараства нуждата от висококвалифицирани реставратори, които започват да се подготвят в Художествената академия в София (Пак там, с. 242).

Одържавяването на музеите допринесе за тяхното стабилизиране като културни институти, особено на тези извън столицата. Редовната държавна издръжка им дава възможност за системна събирателска работа, обработка на фондовете и създаването на нови експозиции (Пак там, с. 242–243). Но това „второ“ поколение музеи се разраства прекомерно и бюджетът вече не е в състояние да осигури тяхното финансиране. Освен това те влизат в остра конкуренция помежду си и с архивите.

Първият по-общ документ, уреждащ въпросите на опазването на културно-историческото наследство и развитието на музейното дело, е споменатото вече Постановление № 1608 на МС от 30 декември 1951 г. В него се посочва, че „всички паметници на културата, които се намират в пределите на Народна република България и имат научно, историческо и художествено значение, се обявяват за общонародно достояние и се поставят под защита на държавата“. При определянето на паметниците на културата на първо място се посочват архитектурните паметници, светски и култови сгради, архитектурни ансамбли, развалини и останки от стари архитектурни строежи, мостове, чешми, фонтани и други обекти на селищна украса и т.н. На второ място се изреждат археологическите паметници, след това историческите, етнографските и паметниците на изобразителните изкуства (Пак там, с. 248–249).

Грижите за недвижимите паметници в страната се поверяват на създадения за тази цел през 1957 г. Институт за паметниците на културата, по-късно известен като Национален институт за паметниците на културата (НИПК). Според неговия правилник НИПК издирва, изучава, опазва и популяризира недвижимите паметници на културата (Пак там, с. 252).

Поредната стъпка за усъвършенстване на нормативната база е Постановление № 165 на Министерския съвет от 5 август 1958 г. То разширява границите на понятието „паметници на културата“, за каквито се считат забележителни произведения на науката, техниката, архитектурата, приложните и изобразителните изкуства, историческите места, сградите и предметите, които документират историческото развитие на обществото и на неговата материална и духовна култура. А характерните природни образувания с изключителна красота се обявяват за природни забележителности. Паметниците на културата и природните забележителности са общонародно достояние и се намират под закрилата на държавата независимо от това, дали са държавна, обществена или частна собственост.

Самоволното разрушаване, пренасяне, укрепване, консервиране и възстановяване на паметниците на културата се считат за повреда или унищожаване.

ване и се наказват като повреда на обществена собственост. Всеки, който намери или открие движими или недвижими паметници на културата, е длъжен в тридневен срок да съобщи за това на съответния народен съвет или на най-близкия музей. Те от своя страна са задължени да уведомят незабавно Института за паметниците на културата при Министерството на просветата и културата. На лицето, което е открило и известило за намирането на ценен недвижим паметник или е предало на музея движими паметници на културата, се дава възнаграждение, определено с правилник.

Археологически разкопки с научна цел се извършват с разрешение на Българската академия на науките. Движимите паметници на културата се съхраняват в музеите и музейните сбирки. Изнасянето на паметници на културата в чужбина се забранява. В изключителни случаи това се допуска с разрешение на Министерския съвет.

Министерството на просветата и културата и народните съвети със съдействието на Българската академия на науките, творческите съюзи, обществено-политическите, културно-просветните и други организации се грижат за издирване, регистриране, изучаване и популяризиране на паметниците на културата. Грижата за издирването, регистрирането, опазването и популяризирането на природните забележителности се възлага на Министерството на земеделието и горите съгласувано с Министерството на просветата и културата. Върховният държавен надзор по опазване недвижимите и движимите паметници на културата и контрол на всички музеи и музейни сбирки с изключение на музеите при Българската академия на науките се осъществяват от Министерството на просветата и културата.

За пръв път в чл. 20 се дава определение за музеите, които са научни, културно-просветни учреждения, основни хранилища на движими паметници на културата. Министерството на просветата и културата съгласувано с Българската академия на науките определя кои музеи могат да бъдат научноизследователски институти. Откриването и закриването на музеи се извършват с разрешение на Министерството на просветата и културата. Музеи при централните ръководства на ведомствата и обществените организации се създават с решение на Министерския съвет (Известия на Президиума на Народното събрание № 68 от 26 август 1958 г.).

Постановление № 165 на МС е изготвено от музейни работници (Кисюв, 2000, с. 216). Но то позволява съхраняването на документи от училища, читалища и манастири под формата на музейни сбирки и така се създават предпоставки за нови конфликти между музеи и архиви (Кочанкова, 2013, с. 89).

Специално за архитектурните паметници през август 1960 г. с постановление на МС е утвърден Правилник за използване и опазване на недвижимите

паметници на културата и историческите места. Дава се възможност да бъдат съхранени за поколенията архитектурни паметници от Възраждането, както и техният интериор. Нормативните документи обаче се изготвят за всеки отделен случай и не съществува национална програма за превръщането на тези селища в музеи. Някои от тези документи дори не са обнародвани (Негков, 2006, с. 252).

През 1965 г. Комитетът по култура и изкуство издава устройствен правилник за народните, специалните и възпоменателните музеи към народните съвети и ведомства. Според него тези музеи са държавни научни и културно-просветни учреждения, основно хранилище на движимите паметници на културата. Те имат за цел да събират, изучават и показват миналото и настоящето на своя край, да се грижат за опазване, проучване и популяризиране на недвижимите и движимите паметници на културата в района и да разпространяват знания сред трудещите се. Създаването и закриването на музей стават по предложение на окръжния народен съвет с разрешение на Комитета по културата и изкуството и решение на ЦК на БКП.

Устройственият правилник определя и структурата на музея, който трябва да има следните отдели: природен, археологически, Възраждане и националноосвободителни борби, история на капитализма и работническо революционно движение, социалистическо строителство, а при възможност – и етнографски, литературен, художествен и др.

Квалифицираният персонал реставратори се назначава от съответния народен музей по предложение на директора на музея; техническият персонал (гомакин, прислужник и др.) се назначава от директора на музея (Държавен вестник № 44 от 4 юни 1965 г.).

Зачестилите подводни археологически експедиции налагат създаването на нов нормативен документ. Такъв правилник е издаден през 1967 г., според който всички намерени паметници на културата – движими и недвижими – и природни забележителности, намиращи се под вода, са общонародно притежание и се намират под закрилата на държавата, независимо дали са държавна или обществена собственост. Самите археологически подводни проучвания и изваждането на паметници на културата под вода се извършват от Археологическия институт с музей в страната, а на природни забележителности – от Зоологическия институт с музей при БАН.

В курсовете за леководолази, които откриват и ръководят окръжните комитети и морските клубове, могат да бъдат включени и млади специалисти, археолози и зоолози, които след обучението ръководят подводните научни изследвания.

На частни лица, българи или чужденци, обществени организации и ведомства се забранява да правят подводни археологически проучвания за каквато

и да било цел и под каквато и да било форма. На лицата, които случайно са открили и извадили или съобщили за намерени ценни паметници на културата и природни забележителности под водата или са ги предали в музеите, се дава възнаграждение. Износът в чужбина на паметници на културата, издирени и извадени от водата, се забранява (Спасов, Ганев & Банкова, 1981, с. 149).

Разрастването на научноизследователската работа в музеите налага приемането на нормативен документ и в тази област. Той е публикуван като наредба на Комитета по културата и изкуството от 1967 г. Научноизследователските групи в музеите са специализирани работни звена за научноизследователска работа в общата структура на държавните музеи и имат за задача да повишат равнището на цялостната им дейност. В тях работят опитни музейни работници, издържали успешно конкурс, които имат всички права и задължения на научните сътрудници от научноизследователските институти на БАН и правата и задълженията на музейни работници. Основна тяхна задача е да извършват научноизследователска и научнопопуляризаторска работа в различните клонове на историческата наука: археология, изкуствознание, история, етнография, природознание, литература и пр. Научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата се ръководят в научноизследователската им дейност от съответния отраслов научноизследователски институт при БАН; в областта на музейно-методическата работа – от Комитета по културата и изкуството; в организационно отношение – от директора на музея, от ведомството, към което се числят (Държавен вестник № 9, 31 януари 1967 г.).

Въпреки постоянно разширяващата се нормативна база все още не е изградена цялостна концепция за организация на културното наследство в страната (Денчев & Василева, 2006, с. 156). Затова през втората половина на 60-те години започва изработването на проектозакон за паметниците на културата и музеите. В началото на 1969 г. той е внесен в НС, но там претърпява промени, които понижават стойността му (Кисъев, 2000, с. 218).

През пролетта на 1969 г. Народното събрание приема подготвения в продължение на няколко години Закон за паметниците на културата и музеите (ЗПКМ). Запазва се основното понятие „паметници на културата“, като то все повече се разширява въпреки световната практика да се говори за културно и природно наследство и културни ценности (Денчев & Василева, 2006, с. 159–160; Изнатов, 2013, с. 123).

Под „паметници на културата“ се разбират движими и недвижими произведения на човешката дейност, които документират материалната и духовната култура и имат научно, художествено и историческо значение или са свързани с историческите и революционните борби и събития, с живота и дейността на видни обществени, културни и научни дейци. В определението

за паметници на културата гумата „документи“ не фигурира. Паметниците на културата могат да принадлежат на държавата, на кооперациите, на обществени организации и на частни лица. Комитетът за изкуство и култура упражнява ръководство и надзор по издирването, изучаването и опазването на паметниците на културата и по музейното дело. Тази дейност той осъществява чрез своите органи, народните съвети и другите държавни и обществени органи.

Музеите в България са културно-просветни институции, в които се пазят подвижни паметници на културата и предмети от живата и мъртвата природа. По своето значение, задачи и териториален обхват те биват национални и местни. Музеите се ръководят: а) в методическо отношение – от Комитета за изкуство и култура; б) в научноизследователската дейност – от БАН и съответните ведомствени научноизследователски институти и учреждения; в) в административно-организационно отношение – от народните съвети и ведомствата, към които се числят.

Гражданите могат да създават сбирки от паметници на културата, които не са включени във фондовете на музеите. Учрежденията, предприятията и организацията, които притежават колекции или отделни подвижни паметници на културата, са длъжни в едногодишен срок от влизането на закона в сила да ги декларират в съответните държавни музеи.

Лицата, които са открили или намерили паметници на културата, са длъжни в едноседмичен срок да съобщят за това на съответните народни съвети или на най-близките музеи. За това те получават възнаграждение. Укритите паметници на културата се изземват в полза на държавата.

Археологическите разкопки, сондажи, подводни проучвания, геофизически и други изследвания за издирване на паметници на културата се извършват от Археологическия институт при БАН, а укрепителни, възстановителни и консервационни работи по тях – от НИПК при Комитета за изкуство и култура. Всички паметници на културата, открити при археологически разкопки, са собственост на държавата.

Когато при извършване на строителни и благоустройствени или селскостопански работи се открият находки, които имат признаци на паметници на културата, работата временно се спира. Собствениците и ръководителите на строежа са длъжни да вземат мерки за запазване на откритата находка и да уведомят незабавно народния съвет или най-близкия музей.

Паметниците на културата – подвижни и недвижими – в зависимост от тяхното научно-историческо, архитектурно-градоустройствено и художествено значение се степенуват като: паметници от световно значение; паметници от национално значение; паметници от местно значение; паметници за сведение.

Проучването, проектирането и извършването на укрепителни, възстановителни, консервационни и други работи по недвижимите паметници на културата стават под ръководството на НИПК. Неговите органи имат право при ново строителство и ремонт, които засягат паметниците на културата, да спират всеки строеж.

Недвижими паметници на културата, собственост на граждани, ако имат голяма историческа и културна стойност, могат да бъдат отчуждавани за държавна и обществена нужда. Изнасянето на паметници на културата в чужбина се забранява. В изключителни случаи изнасянето на отделни движими паметници на културата се разрешава от председателя на Комитета за изкуство и култура (Държавен вестник № 29 от 11 април 1969 г.).

В закона понятието „паметници на културата“ е по-тясно по обхват в сравнение с дадено в ПМС № 165 от 1958 г. Изключени са историческите места, които са причислени към резерватите (Негков, 2006, с. 255–256).

Още при обсъждането на ЗПКМ се отбелязват някои негови недостатъци. Приетите по-късно наредби и други поднормативни документи не променят нещата. Година наред музейната колегия предлага различни поправки, част от които се приема (Пак там, с. 261). В средата на 80-те години се дискутира цялостно допълване на ЗПКМ или разработването на изцяло нов закон, който да отговаря на новите изисквания, но това така и не се случва (Кисъов, 2000, с. 219).

Наредба, вероятно приета през 1973 г., определя реда за издирване, събиране и опазване, както и научно описание и отчитане на движимите паметници на културата. Тя е задължителна за всички музеи, художествени галерии, музейни сбирки, държавни, обществени организации и граждани на Народна република България. Член 2 определя като движими паметници на културата произведенията на човешката дейност, които илюстрират и документират материалната и духовната култура, както и образците от мъртвата и живата природа. Комитетът за култура упражнява методическо ръководство и контрол по издирване, регистриране, изучаване, отчитане, опазване и популяризиране на движимите паметници на културата, а надзорът по тази дейност по места се осъществява от народните съвети чрез съветите за култура и музеите (чл. 5).

Комитетът за култура създава и закрива музейните сбирки в държавните и обществените учреждения и организации по предложение на окръжните съвети за култура (чл. 7). Държавните учреждения, обществените организации и частните лица, които притежават, съхраняват и събират движими паметници на културата, са длъжни да осигуряват достъп до тях на служебните лица за тяхното регистриране, проучване, опазване, реставриране, инвентриране и ползване (чл. 8). Лицата, които са открили или намерили движими паметници

на културата, са длъжни в едномесечен срок да съобщят за това на съвета за култура или на най-близкия музей. Граждани, които са открили ценни паметници на културата и са ги предали на съответните музеи или са предотвратили разрушаването и повредата на такива, получават възнаграждение. Всички паметници на културата, открити при археологически разкопки, експедиции и др., са собственост на държавата.

Движимите паметници на културата в музеите, държавните учреждения, обществените организации и частни лица представляват по съвкупност музейният фонд на Народна република България (чл. 11).

Консервацията и реставрацията на движимите паметници на културата се извършват само от компетентни лица. Лица с практика, но без университетска подготовка могат да извършват консервационна работа само с писмена атестация на експертния съвет към Централната консервационна лаборатория (чл. 97). Член 101 забранява консервация и реставрация на музейни материали от неквалифицирани лица и от музейни работници неконсерватори (Спасов, Ганев & Банкова, 1981, с. 154-171).

Постановление № 93 на МС от 13 декември 1976 г. утвърждава Правилник за устройството и задачите на Националния институт за паметниците на културата.

Според него НИПК е орган на Комитета за изкуство и култура „за осъществяване на партийната и държавната политика по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на недвижимите паметници на културата. Той е самостоятелна юридическа личност на стопанска сметка със седалище в гр. София“. Дейността си той извършва съвместно с Министерството на строежите и архитектурата. Всички институции и организации, които притежават или използват недвижими паметници на културата, са длъжни да възлагат на НИПК проучването, проектирането и изпълнението на консервационните и реставрационните работи (чл. 3).

НИПК разработва принципите по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на недвижимите паметници на културата, регистрира и обявява в Държавен вестник недвижимите паметници на културата, изработва плановете за консервационни и реставрационни работи, участва в изработването на общи и подробни градоустройствени планове за резервати, ансамбли и части от населени места с паметници на културата, както и архитектурни проекти за обекти в тях, укрепва, консервира, реставрира, адаптира и експонира недвижимите паметници на културата, извършва изследователска дейност, грижи се за популяризиране на недвижимите паметници на културата, упражнява надзор по издирване, опазване и стопанисване на недвижимите паметници на културата (чл. 11) (Държавен вестник № 102 от 24 декември 1976 г.).

За подпомагане на дейността на НИПК в Комитета за култура се създава Държавна организация „Пластични изкуства, културно наследство и библиотечно дело“ (Негков, 2006, с. 256).

Указ № 1367 от 1976 г. задължава държавни учреждения, стопански и други организации, които създават в страната или чужбина печатни произведения, фотоиздания, пощенски марки, звукозаписи, филми, оргени, медали, монети, банкноти, гербове, значки и плакати, предназначени за разпространение, да предават определен брой от тях безплатно на посочените в този указ учреждения: печатни произведения, фотоиздания, звукозаписи, дисертационни и хабилитационни трудове – на Народната библиотека „Кирил и Методий“, филмите – на Българската национална филмотека, пощенските марки – на Министерството на съобщенията, а ордените, медалите, монетите, банкнотите и значките – на НИМ (Спасов, Ганев & Банкова, 1981, с. 175–176).

Наредба № 5 от 1979 г. на Комитета за култура постановява, че недвижими имуществва – единични или групови (комплекси, ансамбли и резервати), които са забележителни произведения на архитектурата, строителството, изобразителните и приложните изкуства, се обявяват за паметници на културата (чл. 1). Държавата полага грижи за издирване и изучаване на недвижимите паметници на културата на територията на страната посредством НИПК, окръжните съвети за култура, институтите на БАН и др. Регистрираните паметници на културата се обявяват в Държавен вестник. НИПК трябва периодично да издава каталози на обявените паметници на културата. Предложения до Министерския съвет за обявяване на резервати се правят от Комитета за култура и Комитета по архитектура и благоустройство при МС. Регистрите, личните досиета и други документи, свързани с недвижимите паметници на културата, образуват Националния документален архив на паметниците на културата (Държавен вестник № 6, 19 януари 1979 г.).

Наредба № 6 на Комитета за култура от 1979 г. урежда използването, стопанисването и представянето на посетителите на недвижимите паметници на културата. Собствениците на недвижими имоти, паметници на културата, са задължени при писмено нареждане от компетентните органи да допускат извършването на археологически разкопки и архитектурни сондажи. За претърпените щети те имат право на обезщетение. Собствениците и ползвателите на недвижими паметници на културата могат да извършват реставрационни работи само с разрешение на НИПК и под негов контрол. Те са задължени да осигуряват достъп за тяхното разглеждане, както и достъп на специалистите за тяхното изучаване и популяризиране (Държавен вестник № 30 от 13 април 1979 г.).

През същата година е приета Наредба № 12 на Комитета за култура и Министерство на строителството и архитектурата, регламентираща

запазване на възрожденската архитектура в Котленската селищна система. Разпоредбата урежда проучването, проектирането и изпълнението на консервационно-реставрационните работи, благоустрояването и новото строителство в селищата с цел да се запази възрожденската архитектура в този район. Всякакви ремонти, свързани с текущото поддържане на недвижимите паметници на културата, се извършват от собствениците само с разрешение и под методическото ръководство на НИПК. Разпорежданията на института в тези случаи са задължителни за собствениците (чл. 11), а ново строителство се извършва по проекти, изработени от НИПК или съгласувани с него и под негов контрол (чл. 13) (Държавен вестник № 101 от 24 декември 1982 г.).

Наредба № 11 на Комитета за култура от 1983 г. определя реда, по който се извършват консервационни и реставрационни работи по недвижими паметници на културата от НИПК (Държавен вестник № 25 от 29 март 1983 г.).

През 70-те години става ясно, че Буюк джамия, в която се помещава Археологическият музей, като пространство и като архитектура вече е непоходяща да представя „величието“ на България и да възхвалява нейното минало пред света. Затова е замислено изграждането на нова институция – Национален исторически музей (НИМ) (Николов, 2005, с. 84). Първите документи се разработват през 1971 г. като част от подготовката на всенародните чествания на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Официалният правителствен документ, оповестил началото на НИМ, е Разпореждане № 90 от 5 май 1973 г. на Министерския съвет. Идеята среща много трудности, но е реализирана благодарение на Людмира Живкова (Кисъов, 2000, с. 221).

Разпореждане № 90 предвижда изграждането на музейен комплекс в София към Комитета за изкуство и култура. Националният исторически музей е самостоятелна юридическа единица, на бюджетна издръжка, със задача да издирва, събира, съхранява, проучва, обнародва и показва веществени и документални паметници, свързани с цялостната история на българските земи. Неговите музейни фондове се комплектуват по пътя на самостоятелната научноизследователска и събирателска дейност на територията на цялата страна и от фондовете на музеите в страната, без да се нарушава съдържанието на техните експозиции. Към НИМ трябва да се изградят Републикански научно-методически център по музейзнание със задача да разработва научно-теоретичните проблеми на музейното дело у нас и Централна лаборатория за консервация и реставрация на движимите паметници на културата, която трябва да ръководи и оказва практическа помощ на консерваторите и реставраторите при музеите в страната (Държавен вестник № 41 от 25 май 1973 г.).

Реалното създаване на музея започва през лятото на 1974 г. Заложена е в разпореждането формулировка за попълване на музейния фонд на НИМ впо-

следствие довежда до многобройни конфликти с музеите в страната, особено след 10 ноември 1989 г. (Негков, 2006, с. 263–264).

По този начин продължава тенденцията от края на 60-те и началото на 70-те години на XX век да бъдат изграждани национални музеи в България. През 1969 г. Политехническият музей получава статут на национален, а през 1970 г. – и Селскостопанският музей. Съгласно Решение № 401 от 5 юли 1973 г. на МС се създава Националният музей на образованието в Габрово, с Разпореждане № 254 от 19 юни 1975 г. на Министерския съвет – Националният музей на българската литература със задача „да издирва, събира, съхранява, проучва и показва веществените и документалните паметници, свързани с цялостната история на българската литература, от основаването на българската държава до наши дни и в бъдеще“. По силата на нормативния акт към музея се организират литературен архив и научноизследователска група. Намиращите се на територията на София литературни къщи-музеи се трансформират във филиали на Националния музей на българската литература, а тези в провинцията преминават под негово методическо ръководство. Един от поредните музеи с национално значение е създаденият през 1976 г. Национален музей за декоративно-приложно изкуство, по-късно наречен „галерия“. Той е самостоятелна юридическа единица на бюджетна издръжка със задача да издирва, събира, съхранява, проучва, публикува и показва произведения на приложните и декоративните изкуства, свързани с цялостното развитие на българската изобразителна култура. Друг новоучреден национален музей, който е замислен да бъде едновременно музей и архив, е Националният музей на българската архитектура със седалище във Велико Търново. Той се създава на основание на Разпореждане №10 на Министерския съвет от 9 март 1978 г. със задача да събира, систематизира, съхранява, проучва и популяризира документални и веществени паметници, свързани с развитието на българската архитектура. През май 1982 г. с Решение № 507 на Секретариата на ЦК на БКП се създава Галерията за чуждестранно изкуство „Людмила Живкова“ с основна цел „да събира и показва произведения на живописата, графиката, скулптурата и приложните изкуства от цял свят“ (Държавен вестник № 50 от 1 юли 1975 г.; № 39 от 14 май 1976 г.; Негков, 2006, с. 265, 267; Кочанкова, 2013, с. 233; Игнатова, 2013, с. 147–149).

България има и свой военен музей зад граница – създаден през втората половина на 60-те години в Унгария, прославящ Първа българска армия, взела участието в боевете при Драва (Негков, 2006, с. 267).

Различни институции се намесват и в търсенето на материали за българската история, намиращи се извън страната. През 1972 г. при Първо управление на Държавна сигурност е основан нов отдел, XIV, „Културно-историческото разузнаване“. А през 1977 г. в структурата на МВНР е създадена служба

„Културно наследство“, която координира заграничната дейност по издирване, придобиване и популяризиране на историческото наследство на България (Кочанкова, 2013, с. 224). Пак към МВНР започват да се създават български научноизследователски институти в чужбина (Пак там, с. 225).

През 1977 г. се провежда Третият конгрес на културата, като на него Комитетът за изкуство и култура е преименуван на Комитет за култура с ранг на министерство и негов пръв председател става Людмила Живкова (Денчев & Василева, 2006, с. 163). Финансират се мащабни археологически проучвания, реставрационни и консервационни дейности. Големи средства се отделят за честванията на бележити дати и годишнини, особено по повод на 1300-годишнината от основаването на българската държава през 1981 г. Четири години по-късно тържествено са чествани 100 години от Съединението и 800 години от въстанието на Асен и Петър (Денчев & Василева, 2006, с. 166).

Ако през 1939 г. в България има 83 музеи и музейни сбирки, през 1956 г. те са 98, през 1966 г. – 136, през 1972 г. – 181, през 1981 г. – 215, през 1990 г. – 233, като в тези цифри са включени и художествени галерии. Ръстът се дължи на обособяването в самостоятелни музеи на художествените отдели към историческите музеи, както и на създаването на национални музеи. Мемориалните музеи са най-много, общоисторическите и специализираните исторически са на второ и трето място, следват етнографските, а най-малко са природонаучните (Кисъов, 2000, с. 221–222; Денчев & Василева, 2006, с. 168). Към 1981 г. музеите в България притежават около 3 милиона експоната (Райчев, 1981, с. 5). Освен тях има и 580 музейни сбирки към читалища, училища, предприятия, ТКЗС и др., някои от които са на съвсем прилично ниво. Полагат се грижи за строеж на нови музейни сгради, за ателиета за консервация и реставрация (Кисъов, 2000, с. 223–224). През 1961 г. в музеите работят 674 души, а през 1985 г. те са 3500, за този период са построени 39 нови сгради и 13 изложбени зали (Пак там, с. 232). Научната работа се подобрява. До края на 80-те години към музеите са създадени 22 научни групи с около 110 научни сътрудници. За това помагат и създадените към някои от тях научни издания – известия и годишници. През 1975 г. с решение на Секретариата на ЦК на БКП са създадени 6 регионални научни издания (Пак там, с. 230–231).

Идеологизацията на цялото българско общество между 1944 и 1989 г. оказва своето влияние и в сферата на културното наследство. До 1989 г. се осъществява централизирана културна политика по съветски модел. Управляващата партия и държавата се стремят чрез културно-историческото наследство да бъдат пропагандирани в чужбина постиженията на социалистическа България (Денчев & Василева, 2006, с. 168). За сметка на това се създава система от държавни архиви и се полагат по-големи грижи към паметниците, създадени след Освобождението на България.

Като цяло през 70-те и 80-те години на XX век музейната и архивната мрежа се разширяват и укрепват. Понякога официалната власт възлага на архивите и музеите твърде амбициозни задачи, надхвърлящи реалните им възможности. Така и не е решен проблемът с децентрализацията в архивното дело и с конфликтите между музеи, архиви и библиотеки при съхраняване на документи. И до днес остава неизвестно количеството ценни документни единици, включени във фондовете на българските музеи (Игнатова, 2013, с. 167–168). Отпускани са значителни държавни средства за цялата система за опазване на културно-историческото ни наследство. Признание за успехите на България в тази област е включването на най-значимите български паметници на културата и природни резервати в Листата на ЮНЕСКО за световното наследство (Негков, 2006, с. 298).

Много добри идеи и начинания са реализирани, а други остават само намерения. За разлика от периода преди 1944 г. нормативната база се разширява многократно. Непонятно е нежеланието да се изработват закони в сферата на културното наследство, а да се решават отделни проблеми „на парче“, чрез решения, постановления и укази, които често си противоречат, поради което не се спазват. Макар и с известно забавяне, развитието и разрастването на архивите, библиотеките и музеите налагат да се обърне внимание на въпроса за кадрите, като се създаде серия от специфични образователни програми.

Промените, които настъпват в България от края на 1989 г., оказват влияние и в културната област. Политическото напрежение и периодичните стопански кризи се отразяват негативно върху опазването на паметниците на културата и тяхното съхраняване за бъдещите поколения (Пак там, с. 299).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Божков, Ат. Култура и културни институции в България след 1878 г. (до Първата световна война). – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Доклади на Третия конгрес на Българското историческо дружество, 3–5 октомври 1981 г. Т. 1, (ред. Бужашки, Евлози), с. 347–370. София: Българско историческо дружество, 1981.
- Въжарова, Ж. Руските учени и българските старини. Изследване, материали и документи. София: БАН, 1960.
- Денчев, Ст. & С. Василева. Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878–2005. София: За буквите – О писменехъ/АИ „Проф. Марин Дринов“, 2006.
- Димитров, Д. П. Увод в археологията. София: Наука и изкуство, 1958.
- Държавен вестник
- Игнатова, А. Националното документално наследство и българските музеи (1878–1989 г.). Велико Търново: Фабер, 2013.

- Известия на Президиума на Народното събрание
Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50 годишнината ѝ. 1879–1929. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2017.
- Кабаков, Ив. & К. Русев. Международноправна защита на културното наследство: инфраструктури и процеси. – В: Международноправна защита на културното наследство, 11–24. София: Оксарт, 2010.
- Калайджиева, К. Народна библиотека „Кирил и Методий“ 1878–1978. Юбилеен справочник по случай 100-годишнината от основаването на библиотеката. София: София прес, 1978.
- Кандукова, Й. История на опазването на архитектурното наследство в България до Втората световна война (дисертация, УАСГ, София), 2007.
- Кисъв, Ив. 2000. Музейното дело в България (1945–1990). – В: Исторически преглед 56, № 3–4, с. 215–233.
- Кочанкова, А. Българско документално наследство: Архиви и институции на паметта. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013.
- Кузманова, М. История на архивите и организация на архивното дело в България. София: Наука и изкуство, 1966.
- Николов, В. (ред.). Национален археологически музей. 100 години от откриването на първата експозиция. 18.05.1905–18.05.2005 г. София: Борина, 2005.
- Недков, С. История на музейното дело в България. София: Европрес, 2006.
- Панчев, Ат. Културно-историческото наследство в периода на Българското възрождане, отразено в документи от българските архиви: организация, управление и социализация. (Към въпроса за зараждане на българската библиография). София: Новата цивилизация, 2019.
- Петрова, Е. Създаването на държавните архиви в България: защо през XX в. и защо по съветски модел? – В: Известия на държавните архиви 101, 2011, с. 63–85.
- Протиц, А. Народен археологически музей. София, 1934.
- Радева, М. Културната политика на българската държава (1885–1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.
- Радонов, З. Музейното дело и културната политика на българската буржоазна държава в първите петнадесет години след Освобождението (1878–1893). – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Доклади на Третия конгрес на Българското историческо дружество, 3–5 октомври 1981 г. Т. 3 (ред. Бужашки, Ев.), 69–79. София: Българско историческо дружество, 1983.
- Райчев, М. Музеи, старини и паметници в България. София: Наука и изкуство, 1981.
- Сборник от закони, правилници и наредби по Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия от 1879 до края на 1883 г. Пловдив: Областна печатница, 1884.
- Спасов, Б., Ст. Ганев & В. Банкова (съст.) Сборник от нормативни актове за управление на културата. София: Наука и изкуство, 1981.
- Стателова, Е. Културен живот в Източна Румелия (1879–1885). – В: Известия на Института по история 29 (Из историята на българската наука, просвета и култура през XIX и XX в.), 1986, с. 59–97.

II. АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ

ПРАВНА ИНФРАСТРУКТУРА НА ПРОФЕСИОНАЛНОТО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Иван Кабаков

Правна инфраструктура е съвкупността от индивидуални правни актове, закони и подзаконни нормативни актове, която осигурява с правнонормативен ресурс професионалното развитие в областта на културното наследство. Тя трябва да се разграничава от *законодателството* в коментираната област, включващо както тази част от (сега) действащото законодателство на Република България, която поражда правни последици и има отношение към професионалното развитие (правната инфраструктура), така и всички предишни закони и подзаконни нормативни актове, които (вече) не пораждават правни последици, но са значими източници на информация за диахронно протеклите процеси в миналото, свързани с опазването, социализацията и управлението на културното наследство. Те (при)дават историческа дълбочина и „плътност“, като в повечето от случаите поясняват или предлагат обяснение на проблемите и протичащите процеси в съвременността.

Професионалното развитие в областта на културното наследство е своеобразен отговор на отправените предизвикателства от вече коментираните процеси в съвременността по отношение на неговото опазване, социализация и управление чрез образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности. Реализацията на основните дейности в областта на културното наследство предполага професионално развитие на различни по характер и насоченост специалисти, които в крак с времето прилагат нови знания, умения и компетентности. Те се основават на *професията* като „вид трудова дейност, за която се организира професионално образование и професионално обучение“ (пар. 1, т. 2 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.) и която предполага *обособяване по специалности* и професионално развитие в рамките на осъществяваната трудова дейност.

Професионалната компетентност като „доказана способност за използване на професионални знания, професионални умения и личностни качества, необходими за упражняване на професия, в съответствие с Националната квалификационна рамка“ (пар. 1а, т. 3 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение), е част от съвкупността от компетентности, каквато представлява *професионалната квалификация*, необ-

ходима за практиката на съответната дейност. Нейното качествено осъществяване налага използването на нови знания, умения и компетентности, за да се отговори на предизвикателствата на непрекъснато променящата се външна среда чрез професионално образование и обучение. То е особено необходимо в областта на културното наследство поради това, че без неговото качествено управление, опазване и социализация изгубваме не само достигналите до нас културни ценности, които са носители на памет, но и възможността да се идентифицираме или да се разграничим от тях в търсене на културна осъзнатост, идентичност и основания за смислено човешко съществуване.

1. КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО: ОБЕКТИ И ЦЕННОСТИ

Културното наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и подвижно наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност (чл. 2, ал. 1 от Закона за културното наследство, обн., ДВ., бр. 19 от 13 март 2009 г.).

Това определение за културно наследство е извървяло дълъг път от „старини“ (Закон за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия“, обн., ДВ, бр. 13 от 17 януари 1890 г., и впоследствие Закон за старините от 1911 г.), през „културно-историческо наследство“ (Закон за паметниците на културата и музеите, обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.) до „културно наследство“ (Закон за културното наследство, обн., ДВ, бр. 19 от 13 март 2009 г.), което непрекъснато разширява своя обхват и съдържание, включвайки в предлаганата правна защита както нови наследства и носители на памет, така и нови категории и понятия, като най-показателният пример в това отношение е нематериалното културно наследство. То трябва отново да включи фолклора като „художествено-изпълнителско изкуство“, но да не се ограничава с него в опитите си да идентифицира нови форми на изразяване и носители на памет, обхванати и от ново наименование на коментираната област.

Нематериално културно наследство съгласно чл. 2 (1) от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.) са „обичаите, формите на представяне и изразяване, знанията и уменията, а така също и свързаните с тях инструменти, предмети артефакти и културни пространства, признати от общностите, групите, а в някои случаи отделните лица като част от тяхното културно наследство. Това нематериално културно наследство, предавано от поколение на поколение, се пресъздава постоянно от общностите и групите в зависимост от тях-

ната обкръжаваща среда, тяхното взаимодействие с природата и тяхната история и формира чувството им за самобитност (в смисъла на уникалност, по отношение на която се установява съответствие/идентичност – б.а.) и приемственост, като по този начин способства за насърчаване на уважението към културното многообразие и творчество на човечеството“.

Правната инфраструктура обаче не предлага обща дефиниция за *материално културно наследство*, като се ограничава с изброяването на конкретни обекти и наследства в чл. 6, т. 1-18 от ЗКН, както и с дефинирането на някои от тях, например археологическите обекти, каквито са „всички движими и недвижими материални следи от човешка дейност от минали епохи, намиращи се или открити в земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода, за които основни източници на информация са теренните проучвания“ (чл. 146, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54, 2011 г.). Прави впечатление използването на термина „обект“ за разграничаването на този вид от всички останали, включени в обхвата на общото и родово понятие „културни ценности“.

Необходимо е да се посочат също така и терминологичните разминавания в правната система, които наименуват едни и същи обекти с различни термини. Типичен пример е Законът за туризма (обн., ДВ, бр. 30 от 26 март 2013 г.). В него се използва терминът „туристически обекти“ за културни ценности, които са носители на памет (чл. 3, ал. 2, т. 10, 11 и 21 от ЗТ), чиято безспорна атрактивност не само за туризма, но и за обществото е правно уредена обаче в Закона за културното наследство. В това отношение трябва да се акцентира и на използването в коментирания нормативен акт на различни като характер, предназначение и вид обекти от областта на културата и в частност на културното наследство, каквито са недвижимите и движимите културни ценности, разграничени от културните институти, които ги опазват, съхраняват и представят, както и от тяхната сградна инфраструктура, която понякога също е културна ценност на архитектурното наследство. „Изграждането и поддържането на туристическите атракции, базирани на културните ценности“, което е по-коректното дефиниране на взаимодействието „култура-туризъм“, трябва да бъде финансово подпомогано съгласно чл. 59, ал. 1, т. 10 от ЗТ¹, както и по Оперативната програма „Региони в растеж“². То обаче би могло да има и много други форми на изразя-

¹ Нека да припомним само, че съгласно пар. 1, т. 15 от допълнителните разпоредби на Закона за туризма (обн., ДВ, бр. 30, 26 март 2013) туристическа атракция е „природен, културен или целенасочено създаден обект от туристически интерес, най-често свързан с природно, материално или нематериално културно наследство и/или историческо събитие, или изкуствено създаден обект с развлекателна цел, предоставящ услуги с познавателна или образователна цел и/или възможности за отдих или забавление“.

² Конкретните основания на тази възможност за финансово подпомагане са приоритетна ос 6 – „Регионален туризъм“, към която има тематична цел 6 и по-конкретно 6с – „Съх-

ване, каквито са например културните маршрути с тематична насоченост (чл. 47, т. 9 от ЗКН)³, традиционните фестивали и празненства, музеите на открито, които гемонстрират знания и умения в областта на традиционните занаяти, или възстановките на исторически събития или обичаи с участието на реинактори от местната общност. Много често обаче се забравя, че културното наследство е „ценност само по себе си“ (ОВ С 196, 8.6.2018: 20), чието основно достойнство е автентичността на културните ценности, носители на памет, изключваща каквото и да е било разрушаване или увреждане на физическата им цялост независимо от количеството привлечани от тях туристи.

Културните ценности са обществено достояние и са определени в чл. 7, ал. 1 от ЗКН като „нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна гаденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има научна или културна стойност“. Те се ползват със закрила от държавните и общинските органи в интерес на гражданите на Република България. Основното разграничение на културните ценности е свързано с тяхното класифициране като нематериално или материално наследство, последното от които включва недвижимо и движимо наследство в зависимост от трайното им закрепване за земната повърхност, което изключва тяхното преместване. Това е отличителна характеристика на движимите културни ценности и съответно на движимото културно наследство. Направените разграничения и класификации са

раняване, опазване, популяризиране и развитие на природното и културното наследство във връзка с подцел 1: Повишаване на туристическото предлагане на паметници на културата от национално и световно значение.

(Оперативна програма „Региони в растеж“ 2014–2020 [онлайн]. – В: Министерство на регионалното развитие и благоустройството [прегледан на 25 юли 2015]. Достъпно от <https://www.eufunds.bg/archive/documents/1434963186.pdf>).

³ Културният маршрут е „свкупност от историческо трасе на традиционен път с включените към него обекти на недвижимото културно наследство и ландшафти“ (чл. 47, т. 9 ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Необходимо е обаче културните маршрути да бъдат разграничени от туристическите маршрути, които използват фоново културното наследство при предлагането на приятни преживявания като част от туристическите пакети. За разлика от тях културните маршрути, които са преди всичко с образователна насоченост, предполагат коректно представяне на местни традиции, култури и наследства, чрез което се формира културна компетентност, която е с ранг на приятно преживяване за специфични групи от много добре подготвени и образозвани туристи при посещаването на обекти от траекторията на маршрута. Повече по темата в Кабаков, И. Тематични културни маршрути. – В: Културно наследство и културен туризъм: музейни перспективи. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110-годишнината на РИМ – Шумен, 25–27 юни 2014 г., Шумен, с. 687–701.

обобщени като културно наследство в чл. 6, т. 1-18 от ЗКН, което включва различни обекти, ценности и наследства, представени по следния начин:

Културно наследство (чл. 6, т. 1-18 от ЗКН)
1. наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати;
2. исторически обекти и комплекси;
3. архитектурни обекти и комплекси;
4. етнографски обекти и комплекси;
5. образци на парковото изкуство и ландшафтната архитектура;
6. природни ценности (образци), включително антропологични останки, открити при теренни проучвания, и останки на палеозологията и култивирани растения;
7. индустриално наследство;
8. произведения на изящни и приложни изкуства;
9. народни занаяти;
10. документално наследство;
11. аудио-визуално наследство;
12. устна традиция и език;
13. книжовни и литературни ценности;
14. обичаи, обреди, празненства, ритуали и вярвания;
15. музика, песни и танци;
16. народна медицина;
17. кулинарни и енологични традиции;
18. народни игри и спортове.

Необходимо е да се посочи обаче, че има сериозно разминаване в използваната терминология в областта на нематериалното културно наследство и по-конкретно в цитираната част и тази в чл. 42, ал. 1 от ЗКН, която всъщност е заимствана от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство. Така например „народните занаяти“ (чл. 6, т. 9 от ЗКН), които могат да бъдат мислени и като материално наследство в частта на изработените предмети, стават „знания и умения, свързани с традиционните занаяти“, т.е. нематериално културно наследство в чл. 42, ал. 1, т. 5 от ЗКН, при положение че става въпрос за практика за едни и същи занаяти. Независимо от това обстоятелство опазването и социализацията на произведение на „народните занаяти“ като материално наследство са качествено различни от предаването „от поколение на поколение“ на „знания и умения, свързани с традиционните занаяти“ чрез неформално обучение и като част от нематериалното културно наследство.

За разлика от традиционните занаяти „музиката, песните и танците“ (чл. 6, т. 15 от ЗКН) с техния преобладаващо нематериален характер се превръщат в „художествено-изпълнителско изкуство“ при представянето на формите на изразяване на нематериалното културно наследство (чл. 42, ал. 1, т. 2 от ЗКН), „изгубвайки“ поради своя нематериален характер и оправда-

нието за използването на различни термини при определянето на различни носители на памет – предмети и хора (носители на знания и умения) в различните видове културно наследство, материално и нематериално наследство, както е случаят с „народните занаяти“ и „традиционните занаяти“.

Подобни терминологични разминавания могат и да намерят своето оправдание при по-внимателно вглеждане в особеностите на различните форми на изразяване и носители на памет⁴, но те създават и немалко проблеми, свързани както с тяхната правна защита, така и с опазването, социализацията и управлението им като част от различни видове културно наследство.

2. ОСНОВНИ ДЕЙНОСТИ

Основната дейност в областта на културното наследство е съвкупност от взаимносвързани и допълващи се дейности, подчинени на нейното осъществяване. Така например опазването в Закона за културното наследство е представено като „системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация“ (чл. 8, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54 от 2011 г.) за разлика от социализацията и управлението като основни дейности, за които няма изричен общ текст. Независимо от това в чл. 3, ал. 1 от ЗКН се посочват като основни цели както (1) създаването на условия за опазване и закрила на културното наследство, така и (2) устойчивото развитие на политиката в тази област, която трябва да гарантира (3) равен достъп на гражданите до културните ценности при спазване на следните принципи:

1. Равнопоставеност на различните видове културно наследство при осъществяване на неговата закрила
2. Децентрализация на управлението и финансирането на дейностите по опазване на културното наследство
3. Публичност и прозрачност при управлението на дейностите по опазване на културното наследство.

2.1. ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Опазването на културното наследство като „системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация“ (чл. 8, ал. 1 от ЗКН, изм. ДВ, бр. 54 от 2011 г.) най-добре би

⁴ Така например в областта на нематериалното културно наследство хората са (активни) носители на памет, която има различни форми на изразяване, представени като „елементи“, които биха могли да бъдат третирани и като пасивни (неспособни сами да се променят) носители на памет в областта на материалното културно наследство.

могло да бъде разбрано и осъществено чрез създаването на *Национална система по опазване на културното наследство*, която включва „държавните и общинските органи за управление и контрол на дейностите по опазване на културното наследство, музеите, културните организации по смисъла на Закона за закрила и развитие на културата, както и Светия синод на Българската православна църква и централните ръководства на другите регистрирани вероизповедания“ (чл. 11, ал. 1 от ЗКН). В осъществяването на тази дейност участват и висши училища, творчески съюзи, професионални сдружения и други неправителствени организации (чл. 11, ал. 2 от ЗКН), които заедно с държавните и общинските органи трябва да изпълняват национална стратегия за културното наследство (чл. 11, ал. 3 от ЗКН), каквато до момента няма приета от Министерския съвет. Превръщането на тази стратегия в няколко стратегически цели с оглед на прехвърлянето им в Националната стратегия за развитието на културата съгласно чл. 2а, ал. 2 от Закона за закрила и развитие на културата (обн., ДВ, бр. 50 от 1 юни 1999 г., нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) не решава проблемите на опазването на културното наследство, а само ги отсрочва за неопределено време поради това, че и тази стратегия засега не е приета от Министерския съвет, но дори и това да стане впоследствие, не би могла да промени необходимостта от стратегическо управление и планиране не само в областта на културата, но и в сектора на културното наследство.

Освен опазването, което е най-осъществяваната дейност според 35% от респондентите на проведеното в рамките на научната задача изследване, в ЗКН *консервацията и реставрацията* също се представят като „системен процес от дейности“, които трябва да предотвратят разрушаването, да стабилизират състоянието на културните ценности, както и да улеснят „тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им“ (чл. 163 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). По своята същност консервацията и реставрацията са хоризонтална дейност, която пресича почти всички видове наследство, но има и своите особености в съответния вид. Нейното значение за опазването би могло да бъде разбрано не само с включването ѝ в съвкупността от дейности, осигуряващи осъществяването на основната дейност, но и от отговорите на 44,9% от респондентите на проведеното през 2019 г. изследване. Те считат, че е необходимо допълнително професионално обучение по консервация и реставрация, което е показателно за значението на тази дейност, независимо че само от 4% е посочена като осъществявана дейност в тяхната организация.

2.1.1. Нематериално културно наследство

Нематериалното културно наследство е „втъкано“ в активните носители на памет – хората и формираните от тях общности. Това ги превръща в „живи човешки съкровища“, които предават своите знания и умения от поколение на поколение с оглед на опазването на този вид наследство, отвъд тяхното записване и превръщане в дигитализирано наследство като различен начин за съхраняване на памет, разграничено от дигиталното наследство с неговия оригинален характер спрямо производната и вторично записана памет на цифровизираното наследство. Дигитализацията на културно наследство за разлика от дигиталното наследство е правно уредена в чл. 14, ал. 1, т. 12, буква „g“ от ЗКН (нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), както и има легална дефиниция в пар. 4, т. 21 от допълнителните разпоредби, където е представена като „процес на създаване на метаданни и дигитално съдържание за културна ценност съобразно утвърдени стандарти и формати, с подходящи електронни устройства, с цел тяхната обработка, съхранение и разпространение“ (пар. 4, т. 21 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Остава обаче отворен въпросът за използването на различни стандарти и формати, които, макар и утвърдени, невинаги са съвместими с оглед на осигуряването на неограничен и безплатен достъп до метаданни и дигитално съдържание (поне) за културни ценности с национално значение.

Правната уредба на нематериалното културно наследство в Закона за културното наследство е изключително пестелива и се изчерпва с 4 разпоредби (чл. 42, 43, 43а и 44 от ЗКН), едната от които повтаря неизчерпателното изброяване на различни форми на изразяване в чл. 2, пар. 2 от Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.) и би могла да представена по следния начин:

Нематериално културно наследство (чл. 42, ал. 1, т. 1-5 от ЗКН)
<ol style="list-style-type: none"> 1. устни традиции и форми на изразяване, включително и езикът като носител на нематериално културно наследство; 2. художествено-изпълнителско изкуство; 3. социални обичаи, обреди и празненства; 4. знания и обичаи, които се отнасят до природата и вселената; 5. знания и умения, свързани с традиционните занаяти.

Ако не се коментират разпоредбите, които уговарят воденето на регистър (чл. 42, ал. 2 от ЗКН), подпомагането на министъра с експертни становища (чл. 43, ал. 1, т. 1-5 от ЗКН) и получаването на субсидии от организации за опазване на нематериалното културно наследство, придобили статут на центрове на ЮНЕСКО (чл. 44 от ЗКН), остава единствената

разпоредба (чл. 43а от ЗКН), която предлага правна уредба на дейност в този вид наследство.

Идентификацията на нематериалното културно наследство е научноизследователска дейност, чрез която се определя дали дадено нематериално свидетелство съответства на критериите за културна ценност, като за неговата класификация и категоризация се прилага съответно глава шеста, раздел II (чл. 43а от ЗКН, нов – ДВ, бр. 1 от 2019 г.).

Едва ли е добро решение обаче едностранната разпоредба (чл. 43а от ЗКН), която предлага правна уредба на дейност в областта на нематериалното културно наследство, да препраща към съответни за осъществяването ѝ разпоредби в материалното културно наследство и по-конкретно към глава шеста, раздел II ЗКН. На практика не се отчитат особеностите на нематериалните културни ценности и носители на памет, включително и на тяхното опазване. Паметта невинаги се опазва чрез съхраняването на физическата цялост на материалния обект поради това, че преобладаващо се намира в социалната „тъкан“ и много трудно се поддава на идентифициране и опазване само по стандартите на материалното културно наследство. Тази особеност предполага „общността с наследство“ (чл. 2в от Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство) да бъдат идентифицирани и легитимирани на много по-широка основа и в многообразието от правни форми на техните организации⁵, за да могат активно да участват в опазването, социализацията и управлението на нематериалното културно наследство.

В това отношение интересна перспектива предлагат *училищата по изкуства*, които с минимални усилия и допълнително финансиране биха могли да работят и като своеобразни центрове за професионално развитие в областта на традиционните занаяти и на музикалния фолклор⁶. Те биха могли да предават „от поколение на поколение“ знания и умения за традиционни занаяти или за изпълнението на фолклорни творби, формирайки професионална компетентност и същевременно опазвайки нематериално културно наследство като израз на интегриран подход на изкуства и наследство.

Тази визия за разширяване на обхвата, включително и на осъществяваните дейности в коментирания вид наследство, не би могла да се осъществи

⁵ Повече по темата в Кабаков, И. 2018. Съвременна правна рамка на нематериалното културно наследство: проблемът за персонализацията на общността [онлайн]. 10 октомври 2018 [прегледан на 17 декември 2019]. http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2018/10/КАБАКОВ-ИЧН_2018_bg.pdf.

⁶ Повече по темата в Кабаков, И. 2019. Училищата по изкуства и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето. – В: Форум „Художествено образование и култура“. Габрово: Етнографски музей на открито „Етър“ [онлайн]. 10 юни 2019, с. 24–29 [прегледан на 30 юни 2019]. http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf.

само от музеите и читалищата. Те обаче биха могли да придобият координационни и консултативни функции на регионално равнище по отношение на активността на „общностите с наследство“, особено ако им се предоставят правомощия да номинират елементи за вписване в Регистъра на нематериалното културно наследство. Най-вероятно ще е необходим и национален регистър на специалистите в областта на нематериалното културно наследство, което ще повиши диверсификацията и качеството на експертните оценки в частта на различните елементи. Това означава нова правна уредба на коментираните обществени отношения, което ще промени и количественото съотношение на разпоредбите в областта на нематериалното и материалното културно наследство.

Преди да се предприемат подобни действия обаче, трябва да се постигне обща позиция по отношение на особеностите на нематериалното културно наследство, които го отличават от материалното културно наследство чрез нематериалния, процесуален и динамичен характер на неговите ценности, свързани с предаването на знания и умения от поколение на поколение във времето и пространството преди всичко като събития, които променят и основополагащата представа за автентичността на културната ценност в материалното културно наследство и най-вече в археологическото наследство. Това най-вероятно ще промени и статичното разбиране за опазването, социализацията и управлението на културно наследство, което сега е организирано само около автентичността на материалната културна ценност.

2.1.2. Материално културно наследство

Повечето от дейностите в частта на опазването засега са относими към материалното културно наследство, разграничено на недвижимо и движимо наследство. Тяхната правна уредба в Закона за културното наследство е съответствена в глава четвърта за материалното културно наследство, глава пета и шеста за недвижимото и движимото наследство, както и в глава седма, когато става въпрос за археологическо наследство. Прави впечатление несъответствието на правна уредба на нематериалното културно наследство (4 разпоредби) спрямо четирите глави на материалното културно наследство с общо 117 разпоредби при наличието на принципа на равнопоставеност на различните видове културно наследство в чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН. Това актуално състояние поражда сериозни проблеми за опазването на различните носители на памет с оглед на значителните диспропорции не само в тяхната правна уредба, но и в дейности, чрез които се осъществява този процес.

2.1.2.1. Дейности в областта на недвижимото културно наследство

Типичен пример в това отношение е недвижимото културно наследство, включващо трайно закрепени за земната повърхност културни ценности, които са носители на памет, на чието опазване са посветени няколко разпоредби, свързани с тяхното идентифициране, издирване, изучаване и предварителна оценка (чл. 55 и 56, т. 1–3 от ЗКН). Необходимо е към тях да бъдат добавени и консервацията и реставрацията като хоризонтални дейности, пресичащи различни видове културно наследство, заедно с адаптацията на недвижими културни ценности, чрез която се осигурява съвременното им използване (т. 19 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Процесът на идентифициране обхваща дейностите по издирване, изучаване и предварителна оценка на изследвания обект (чл. 55 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.) и на практика приключва с установяване на наличието или отсъствието на признаци на недвижима културна ценност (чл. 56, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Извършваните дейности в рамките на коментирания процес включват локализиране и установяване на вида на обекта, осъществявано чрез обхождане и оглед на място или изследване на архивни и материални свидетелства, проучване и разкриване на неговата научна и културна характеристика, както и документиране на постигнатите резултати. *Адаптацията* е друг начин за „опазване на недвижимите културни ценности чрез осигуряване на тяхното съвременно използване“, което обаче не бива да застрашава физическата им цялост и е „съобразено с консервационната и реставрационната методика“ (т. 19 от ДР на ЗКН, нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). В това отношение обаче предстои много работа, особено с оглед на отговорите на респондентите на проведеното проучване, от които само 7,7% смятат, че за тази дейност е необходимо допълнително професионално обучение, независимо че повечето от тях работят в областта на недвижимото културно наследство и по-конкретно в музеи, библиотеки и архиви.

Прави впечатление и отсъствието на правна уредба в Закона за културното наследство на *оценка на въздействието* както при осъществяването на адаптация на недвижимите културни ценности, така и при реализацията на инвестиционни инициативи и намеси в охранителните зони и защитените територии, предназначени за опазване на недвижимо културно наследство. Независимо от това в Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. за обхвата и съдържанието на документации за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности (обн., ДВ, бр. 105 от 30 декември 2016 г.) биха могли да се открият разпоредби, които индиректно предполагат действия по оценка на въздействието. Такъв пример е чл. 4, ал. 1 от коментирания подзаконен нормативен акт, в който се изисква „документациите за

консервация, реставрация, експониране и адаптация на недвижимите културни ценности“ да отразяват и да изясняват „оригиналната структура на културната ценност, етапите и видовете намеси в обекта“, както и да включват „предложение за съвременна намеса, изготвено въз основа на предварителните проучвания и в съответствие с режимите за опазване и действащите нормативни актове“. Необходимо е да се посочи също така и наличието на обучения и наръчници, например „Ръководство за оценки на въздействието върху наследството за забележителни места, представляващи световно културно наследство“ на Международния съвет за паметниците на културата и забележителните места от 2011 г.

Най-голямо приближение до оценка на въздействието има при *декларирането и предоставянето на статут* на недвижими културни ценности и по-конкретно при изработването на заключителната оценка, чрез която трябва да се установи „културната и научна стойност и обществената значимост на обекта, неговата автентичност, степен на съхраненост и взаимодействие със средата и обществото“ съгласно чл. 61, ал. 2 от ЗКН. Когато се установи, че обектите имат качества на недвижими културни ценности, директорът на НИИКН прави предложение до министъра на културата за тяхната класификация, категоризация и режими за опазване, както и за предоставянето на статут на недвижими културни ценности (чл. 64, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Това обаче е само част от опазването на недвижимото културно наследство, което не приключва с декларирането и предоставянето на статут, доколкото е предвидена и *териториалноустройствена защита* на недвижимото културно наследство в чл. 78 от ЗКН, която включва режими за опазване, устройствени планове на защитени територии за опазване на недвижимото културно наследство, планове за опазване и управление на недвижими културни ценности, проектиране, съгласуване и одобряване на устройствени планове и на проектни документи в защитените територии за опазване на недвижимото културно наследство и контрол по тяхното прилагане, изпълнение и финансиране, както и извършване на дейности в недвижимите културни ценности и в охрнителните им зони за целите на тяхното опазване и експониране. За част от тези дейности експертното знание се формира само в практиката или в условията на неформално образование на специалисти в съответната област, което е информация за размисъл относно релевантността на използваните обучителни форми.

2.1.2.2. Дейности в областта на движимото културно наследство

За разлика от адаптацията на недвижими културни ценности издирването на джвижими културни ценности се радва на значим интерес като осъществявана дейност в институциите на паметта от страна на 27 от 77 отговорили респонденти, заставайки почти непосредствено след опазването (35) и съхраняването (32). Необходимо е да се отчита обаче, че опазването е „системен процес“ и основна дейност, която включва и издирването на културни ценности. Историческата дълбочина на тази дейност е засвидетелствана със Закона за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия, обн., ДВ., бр. 13 от 17 януари 1890 г., което недвусмислено показва нейното значение не само за опазването, но и за социализацията и управлението на културното наследство.

Издирването на джвижимите културни ценности според чл. 92, ал. 1 от ЗКН „обхваща получаване и документиране на информация от различни източници, включително и теренни проучвания“, като по този начин се поставят началото и основата за формиране на културно наследство, когато тази дейност е последвана и от *идентификация*. Това е „научно-изследователска дейност, чрез която се определя дали една вещь съответства на критериите за културна ценность“ (чл. 96, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 1 от 2019 г.), както и нейната класификация и категоризация по реда на Закона за културното наследство. Прави впечатление, че много често в практиката не се разграничава искането за регистрация, свързано с подаване на документи с информация за културните ценности, от тяхното предоставяне и физическа достъпност с оглед на идентифицирането, категоризирането и регистрирането им, включително и за изработването на паспорт на тези от тях, които са културни ценности с категория „национално богатство“. Този процес от взаимносвързани дейности обаче не е прецизно регламентиран в Закона за културното наследство и дори няма изрично посочен срок за неговото приключване, като не са категорично разграничени искането за регистрация и описването на документите с информация за културните ценности от тяхното предоставяне и физическа достъпност с оглед на осъществяването на дейностите по идентифициране, категоризиране и регистриране⁷.

⁷ Интересна информация за размисъл предлага случаят с колекцията на Васил Божков, която е „входирана“ чрез искане за регистрация и подаването на документи. Този процес обаче предполага предоставянето или поне осигуряването на физически достъп до културните ценности с оглед на тяхното идентифициране, категоризиране и регистриране, както и изработването на паспорт на културните ценности с категория „национално богатство“ и съответно заплащане на дължимите такси. Такива обаче не са платени, както и не е предоставен и/или не е осигурен физически достъп до културните ценности. В конкретния случай най-вероятно се използва „входирането“ на процеса, който продължава повече от 10 години поради

Осъзната е необходимостта това да се прави от квалифицирани специалисти, за което в Министерство на културата се създава и поддържа Регистър на лицата, които притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ и най-малко 5 години стаж в съответната професионална област (чл. 96, ал. 4 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Разработен е и Класификатор на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане⁸, който включва ръководни, аналитични, научни, приложни, административни и други длъжности, съобразени със съответния код от Националната класификация на професиите и длъжностите, но при относително изравнено заплащане на техния труд. Освен посочените регистър и класификатор трябва да се води и Регистър на движимите културни ценности със статут на национално богатство, които могат да са държавна или общинска собственост, колекция или собственост на физически или юридически лица съгласно чл. 102, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г. По този начин се осъществява и дейността *регистрация* като част от процеса на опазване на движимото културно наследство. Значението на коментираните регистри е потвърдено и от респондентите на изследването от 2019 г., но засега предстоят тяхното цялостно изработване и попълване с актуални данни.

Изработването на паспорт на културните ценности с категория „национално богатство“ включва следните минимални идентификационни данни:

отсъствието на краен срок в Закона за културното наследство за неговото приключване, за придаване на законосъобразност и претендиране на легалност на колекцията, като същевременно се използва това висящо положение на неприключен процес при избягването на окончателно решение по отношение на произхода на предметите и тяхното придобиване, което сега ще се разследва поради изпадането в немилост на колекционера. Повече по темата в Паунова, П. Кои отвори законовите вратички за антиките на Божков. – В: Дневник [онлайн]. 10 февруари 2020 [прегледан на 10 февруари 2020] https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/02/10/4027652_koi_otvori_zakonovite_vraticcki_za_antikite_na_bojkov/, както и Димитрова, Д. Бони Петрунова и загадката с 2700 антики на Васил Божков. – В: Площад Славейков [онлайн]. 4 февруари 2020 [прегледан на 10 февруари 2020] <https://www.ploshadslaveikov.com/boni-petrunova-i-zagadkata-s-legitimnostta-na-2700-antiki-na-vasil-bozhkov/>.

⁸ Повече информация за Класификатора на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане би могла да бъде открита на следния адрес: <http://mc.government.bg/page.php?p=58&s=429&sp=67&t=69&z=0>.

Паспорт на културната ценност национално богатство

(чл. 103, т. 1-6 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.)

1. снимка или друго изображение;
2. информация за вид, размери и тегло, материал и техника на изработка, особени белези;
3. наименование и автор, ако са известни;
4. дата и място на намиране;
5. кратко описание;
6. предписания за опазване (изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Документирането е относително пестеливо представено в чл. 188, ал. 1 от ЗКН като хоризонтална дейност, която пресича дейностите по опазване и представяне на културни ценности.

2.1.2.3. Дейности в областта на археологическото наследство

Археологическото наследство, подобно на материалното културно наследство, от което е част, е привилегирован вид наследство. То е правно уредено в глава 7 ЗКН, като смисленият аргумент за проявения законодателен интерес и внимание е неговата максимална отдалеченост от настоящето, което много често го прави и обект на иманярски посегателства като съвкупност от носители на памет, отвъд тяхната относително лесна физическа разрушимост поради вече коментираното обстоятелство. Именно затова в чл. 2а, ал. 1 от ЗКН (нов – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) „археологическите обекти по смисъла на чл. 146, ал. 1, произхождащи от територията и акваторията на Република България“, са правно защитени като публична сгържавна собственост.

Археологически обекти са всички подвижни и недвижими материални следи от човешка дейност от минали епохи, намиращи се или открити в земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода, за които основни източници на информация са теренните проучвания (чл. 146, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Погледнато обаче от позиция на приетите принципи на политиките и управлението в областта на културното наследство, трябва да се констатира, че този повишен законодателен интерес към археологическото наследство е в противоречие с принципа на равнопоставеност (чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН). Иначе казано, няма друг вид наследство с „научна или културна стойност“ (чл. 2, ал. 1 от ЗКН), което да има самостоятелна глава в Закона за културното наследство.

Поради включването в Закона за културното наследство на голяма част от законодателните решения по предишния Закон за паметници на културата и музеите (обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.) и свързаните с него пог-

законови нормативни актове заедно с техните основни проблеми, част от които е в областта на археологическото културно наследство, имаме достатъчно изчерпателна правна уредба на дейностите по издирване и изучаване на археологическите обекти спрямо само маркираните останали дейности. Коментираната диспропорция би могла да бъде представена с чл. 147 и следващите го разпоредби от ЗКН.

„Археологическите обекти се издирват и изучават като културни ценности чрез теренни проучвания“ (чл. 147, ал. 1 от ЗКН). Те се осъществяват в „земните пластове, на тяхната повърхност, на сушата и под вода“ (чл. 147, ал. 2 от ЗКН) и се „извършват чрез деструктивни и недеструктивни методи“ (чл. 147, ал. 3 от ЗКН). *Издирването на археологически обекти* е „деструктивен метод и начален етап от археологическото проучване, чрез който се разпознават археологическите ценности“ (чл. 147, ал. 4, т. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), което би могло да бъде последвано от археологически разкопки като „деструктивен метод на теренно археологическо проучване, чрез който се изясняват основните характеристики на археологическите обекти – хронология, вид и граници“ (чл. 147, ал. 4, т. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), разграничени от археологическото наблюдение, при което се установява „наличието на археологически структури на дадено място“ (чл. 147, ал. 4, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Представените детайлно разписани разпоредби за дейностите по издирване и изучаване на археологически обекти, част от които е заимствана от подзаконовни нормативни актове по предишния Закон за паметници на културата и музеите, не са последвани със същата прецизност и подробност в останалите дейности по опазване, както и в тези по социализация и управление на културното наследство.

Тази констатация се потвърждава и от изискването на разрешение за извършването на теренно археологическо проучване, както и от условията към лицата, които осъществяват коментираната дейност. Те трябва да притежават „образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалност „археология“ или „магистър“ по специалност „археометрия“, след придобита бакалавърска степен по „археология“ (чл. 150, ал. 1, т. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.) или да притежават „научна степен по археология или да заемат академична длъжност по специалност „археология“ (чл. 150, ал. 1, т. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.), както и да имат „най-малко две години професионален опит като заместник-ръководител на теренно археологическо проучване“ (чл. 150, ал. 1, т. 3 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г.). Само за сравнение ще посоча, че нито по Закона за закрила и развитие на културата като общ и устройствен правнонормативен акт в тази област, нито по Закона за културното наследство се изисква образователно-квалификационна степен

„магистър“ и професионален опит (например) в областта на управлението при заемането на длъжността „директор“ в музеите на Република България, а само магистърска степен и опит в „съответното професионално направление“ (чл. 28, ал. 5, т. 1 и 2 от ЗКН), като за заемането на длъжността „директор“ на държавни и регионални музеи са необходими 5 години професионален опит в съответното професионално направление, както и 3 години за директор на общински музей.

2.1.3. Консервация и реставрация

Консервацията и реставрацията са типични хоризонтални дейности, които пресичат различни видове наследство и са правно уредени в глава 8 и по-конкретно в чл. 163 от ЗКН.

Консервация и реставрация, както и адаптацията на културни ценности е системен процес от дейности, които целят предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им (чл. 163 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Тези дейности са припознати като важни за опазването и социализацията на културното наследство от 44,9% от респондентите, които смятат, че е необходимо допълнително професионално обучение за специалистите по консервация и реставрация. Поради вече коментираната значимост дейностите по консервация и реставрация на културни ценности се осъществяват от лица, които притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ по съответната специалност и имат 3 (със специализация) или 5 години професионален опит по консервация и реставрация в областта на недвижимото културно наследство, когато е завършена само специалност „Архитектура“, без специализация по вече посочените дейности, както и „друга специалност със специализация в съответната област на консервация и реставрация“ (чл. 164, ал. 2, т. 1-3 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Всички останали могат да работят „под непосредственото ръководство на лица, вписани в регистъра по чл. 165“ (чл. 164, ал. 1 от ЗКН, доп., ДВ, бр. 54 от 2011 г.), като ангажимент на Министерство на културата е да „създава и поддържа публичен регистър на лицата, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация в съответната област“ (чл. 165, ал. 1 от ЗКН).

Проблемът е в това, че обучението на магистри по консервация и реставрация се извършва основно в Националната художествена академия (НХА), като притежаваните от тях знания и умения са преди всичко в областта на художественото наследство, при това по отношение на неговите „изящни“

форми, оставяйки на практика без специалисти културните ценности от метал, керамика, стъкло, гърбо или хартия, ако изключим специализацията по консервация и реставрация към специалност „Архитектура“ в областта на недвижимото културно наследство. Това актуално състояние не би могло да се поправи от чл. 166, ал. 1 от ЗКН, който позволява в музеите, висшите училища, научните и културните организации „да се извършват дейности по консервация и реставрация на подвижни културни ценности само под ръководството на лице, вписано в регистъра по чл. 165“ от Закона за културното наследство.

Необходимо е също така да се посочи, че се акцентира преди всичко на формалните изисквания, на които трябва да отговарят лицата, които упражняват коментираните дейности, като не са включени в правна уредба основните принципи на консервацията и реставрацията, с които трябва да се съобразяват в своята практика. Тяхното представяне е в Международната харта за консервация и реставрация на паметниците и забележителните места, известна и като Венецианската харта заради нейното приемане на Втория международен конгрес на архитектите и специалистите в областта на паметниците на културата, проведен във Венеция от 25 до 31 май 1964 г. Така например в чл. 9 от този документ изрично е посочено принципното положение, което ни се налага да преоткриваме своевременно, че „реставрацията е дейност, която трябва да се предприема в изключителни случаи. Тя има за цел да запази и разкрие естетическите и историческите стойности на паметника и се основава на респекта към оригиналния материал и към автентичните документи. Тя свършва там, където започва хипотезата: всяка допълнителна, възстановителна работа, считана за необходима по естетически или технически причини, се определя от архитектурната композиция на паметника и трябва да носи белега на съвременността. Реставрацията винаги трябва да бъде предшествана и придружена от археологическо и историческо проучване на паметника“ (Международноправна защита на културното наследство, 2008, с. 234–235).

2.2. СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Социализацията е процес на усвояване на ценности, норми и модели на поведение, които определят в зависимост от степенята на идентифициране с тях статуса и позицията на индивида в обществото. Това позволява на индивидите и общностите активно да участват в обществените процеси и отношения, както и да предават своя социален опит от поколение на поколение чрез образование, обучение и възпитание. Необходимо е обаче да се разграничи социализацията от *процеса на валоризация* при който имаме: (1) придаване на

ценност (оценностяване) на носената в културната ценност памет⁹, която впоследствие би могла да има и обществена значимост като резултат от нейното усвояване (социализация), разграничено и от (2) остойносттаването като последваща дейност и втори семантичен пласт на валоризацията, при който се прави преценка на пазарната стойност на културната ценност, която е носител на памет, с оглед на непрекъснато променящата се пазарна конюнктура (Кабакوف, 2015, с. 134–135). Коментираните значения обикновено се използват като синоними при превода на английското *value*, поставяйки знак за равенство между „ценност“ и „стойност“, но тези категории могат да бъдат разглеждани и като различни и взаимно определящи се дейности в процеса на валоризация (Кабакوف, 2017, с. 27).

Социализацията като основна дейност няма легална дефиниция и конкретна употреба, макар че в първоначалния вариант на Закона за културното наследство от 2009 г. бе прикрепена в чл. 8, ал. 1 като последна дейност от съвкупността от дейности, чрез които се осъществява опазването на културното наследство. На практика тази основна дейност включва съвкупността от дейности по осигуряването на достъп (чл. 3, ал. 1, т. 1 от ЗКН), възпроизвеждането, разпространението и представянето на културни ценности (глави 9 и 10 от ЗКН и съответно чл. 172–180 от ЗКН), както и търговската дейност, рекламата и дори брандирането с носители на памет, чрез които се изгражда разпознаваемият образ/марка на конкретно населено място.

2.2.1. Достъп до културно наследство

Осигуряването на достъп до културното наследство е предпоставка и „вход“ към социализацията на културните ценности, носители на памет. Осъществяването на тази основна дейност предполага различни видове достъп, от които в Закона за културното наследство са представени само (1) физическият и интелектуалният достъп. Освен тях биха могли да се посочат (2) платеният и безплатният (субсидиран) достъп, (3) ограниченият и неограниченият достъп, (4) активният и пасивният достъп, (5) фактическият и законовият (правно гарантиран) достъп. Особено внимание изисква общественият достъп, който в повечето случаи е комбинация от неограничен и без-

⁹ Повторението на термина „ценност“ като качество и отличителна характеристика и същевременно като наименование на предметите или формите на изразяване, които са носители на памет, е показателно за значението на ценността в областта на културното наследство. То изисква разграничаване на процеса по разкриване и разбиране на действителния смисъл на носената памет (представяне и оценностяване) и нейното значение за обществото (социализация) от предоставянето на правен статут на предмети или форми на изразяване при наличието на качества и признаци на културна ценност.

платен за крайния потребител достъп с претенция и за равно третиране на всяко лице при неговото гарантиране от държавата, общините и частните лица. Значението на обществения достъп е добре осъзнато от изследователите и политиците в Европа, които в доклада *The New Renaissance* посочват, че „когато става дума за нашето общо културно наследство, не съществува по-голямо предизвикателство, няма по-належащ въпрос от това да се осигури достъпът на настоящите и идните поколения до това наследство: достъп за възможно най-голям брой хора – както за европейците, така и за хората извън Европа, и достъп също така до едно от най-богатите културни наследства в света, до едно универсално обществено благо“ (*The New Renaissance*, 2011, с. 12).

Това на практика предполага овластяване на гражданите чрез субективни права (*rights*), част от които са културните права и по-конкретно правото на (достъп до) културно наследство. В действащото законодателство на Република България е дефинирано и правото на равен достъп до културното наследство, който трябва да се гарантира на всяко лице от държавата, общините и частните лица (чл. 3, ал. 3 от ЗКН).

Правото на достъп до културното наследство е възможност да се ползват културните ценности, като се осигури физически или интелектуален достъп до тях, без да се увреждат или подлагат на риск (чл. 3, ал. 2 от ЗКН).

По този начин се следва и дори развива разпоредбата на чл. 4а от Рамковата конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото, в която се посочва, че „всеки, сам или колективно, има правото да се ползва от културното наследство и да допринесе за неговото обогатяване“ (Международноправна защита на културното наследство, 2008, с. 67). Правото на достъп до културното наследство в Закона за културното наследство обаче е представено само с легална дефиниция, която не е осигурена с механизъм за правна защита в действащото законодателство на Република България и по тази причина не би могло да овласти гражданите или поне заинтересованата част от тях за участие в опазването, социализацията и управлението на културното наследство.

2.2.2. Възпроизводство, разпространение и представяне на културни ценности

Възпроизводството и разпространението на културни ценности са дейности, които са правно уредени в глава 9 от ЗКН и по-конкретно в чл. 172–179 от ЗКН. Те трябва да осигурят достъпност до културните ценности в обем и форми, при които би могло да се гарантира (относително) равен достъп

не само на гражданите на Република България, но и на „всеки“ (чл. 54, ал. 1 от КРБ), който законно пребивава на нейната територия. По тази причина „културните ценности могат да бъдат възпроизвеждани в копия, реплики и предмети с търговско предназначение“, като това трябва да се извършва при условия, които гарантират тяхното физическо запазване и защита от посегателства (чл. 172, ал. 1 и 2 от ЗКН).

Копието е новосъздадена вещь, която възпроизвежда максимално точно визуалните и размерни характеристики на културната ценност (чл. 173, ал. 1 от ЗКН).

Необходимо е да се посочи, че копията задължително се маркират със знак и се „изработват само за музейни цели“ (чл. 174, ал. 1 от ЗКН). Максимално точното възпроизвеждане на визуалните и размерните характеристики на културната ценност обаче би могло да се използва и за превръщането на копието във фалшификат, който се представя не като новосъздадена вещь, а като оригинал. В отговор на този риск в Закона за културното наследство са предвидени ограничения в броя на изработваните копия, които се изработват само с разрешение на министъра на културата, когато са копия и реплики на културни ценности със световно и национално значение или национално богатство (чл. 177, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 1 от 2019 г.).

Репликата е новосъздадена вещь, която възпроизвежда визуално характеристиките на културната ценност, но задължително се различава от нея по размер най-малко с една десета (чл. 175, ал. 1 от ЗКН).

Когато възпроизводството и разпространението на културни ценности са за представителни и образователни цели, се изработва реплика, която също е маркирана и със знак (чл. 175, ал. 2 от ЗКН), освен че се различава по размер най-малко с една десета от оригинала. Основната цел е да се ограничи репликата чрез различен размер от съответната културна ценност, за да се предотвратят опитите новосъздадените предмети за представителни и образователни цели да се представят за оригинали.

Ако причините за това са свързани с пазарната конюнктура и реализирането на печалба, законодателят ни насочва към предметите с търговско предназначение, които са известни също така и като сувенири.

Предмет с търговско предназначение е този, който се отличава от културната ценност по размер не по-малко от една десета и детайли, които могат да съдържат и нови елементи (чл. 176, ал. 1 от ЗКН).

Специално внимание изисква чл. 179, ал. 2 от ЗКН. Той предлага (макар и пестелива) правна уредба на *рекламата и брендирането* като дейности, които използват културни ценности, които са носители на памет, за оразличаване

и по-добра разпознаваемост на конкретни стоки в условията на пазарна икономика. Става въпрос за „създаването, разпространението и използването на изображение на културна ценност или на елементи от нея във фотографско, компютърно, видео- и друго изображение с търговска цел, включително използването на изображението или на части от него при производство на стоки, етикети и дизайнерски решения или за реклама“ (чл. 179, ал. 2 от ЗКН), които се извършват след сключване на договор със собственика на културната ценност или с директора на съответния музей. Прави впечатление, че 43,6%, или 34 от отговорилите респонденти, посочват необходимостта от допълнително професионално обучение в областта на рекламата и брандирането, което е своеобразна оценка за значението на тези дейности не само за социализацията на културното наследство, но и за разпознаваемостта и обществената полезност на тяхната организация.

Представянето на културните ценности е дейност по разкриване и популяризиране на културната и научната им стойност пред обществото (чл. 180, ал. 1 от ЗКН).

В своята цялост коментираните дейности, макар и в различна степен, подпомагат *представянето на културни ценности*, като трябва да се има предвид, че тази дейност е с широк обхват и процесуален характер, които изискват постоянно „общуване с наследството“ (Ненов, 2016). Поради тези свои „особености“ дейността по представяне на културни ценности се интегрира добре в обществото и способства неговото развитие. В това отношение трябва да се посочи, че „битката“ за идентичност в условия на глобализация и културно многообразие е наистина безмилостна и много често образите, които припознават местните общности, за да бъдат разпознаваеми, са основани или провокирани от културни ценности в областта на културното наследство. Рекламата и брандирането са дейностите, които предлагат различаване и по-добра разпознаваемост чрез конкретни стоки с търговско предназначение. Те биха могли да осигурят както икономическа стойност, така и символен капитал на общности и общества в търсене на местна, регионална и/или национална идентичност.

2.2.3. Търговска дейност с културни ценности

Независимо че към момента в България не биха могли да се коментират много *правни сделки с културни ценности*, търговската дейност с тях е посочена от 23,1% (18) от респондентите като дейност, за която е необходимо допълнително професионално обучение, въпреки че тази дейност не е осъществявана в неговата организация, ако се доверим на отговорите на съответния въпрос в проведеното през 2019 г. изследване. Условието да се извършват въз-

мездни прехвърлителни сделки с движими културни ценности е те да бъдат идентифицирани и регистрирани съгласно чл. 113, ал. 1 от ЗКН, като тези от тях, които са с категорията „национално богатство“, се извършват след писмено уведомяване на министъра на културата. Смесът на тази разпоредба е, че „държавата има право да ги придобие като първи купувач чрез министъра на културата при същите условия“ (чл. 113, ал. 2 от ЗКН) в 7-дневен срок, след който коментиранияте културни ценности стават „свободни“ за правни сделки с други заинтересовани лица. Значимостта на правните сделки с културни ценности е потвърдена от разпоредбата на чл. 116, ал. 1 от ЗКН, която изисква Министерството на културата да създаде и води регистър на лицата, извършващи търговска дейност, както и от следния текст:

Националните, регионалните, общинските музеи и музеите със смесено участие могат да извършват правни сделки с културни ценности *само* от обменния си фонд след разрешение на министъра на културата или от ръководителя на ведомството, към което са създадени, съответно от кмета на общината (чл. 114, ал. 2 от ЗКН).

Това ограничение е отпаднало за частните музеи, които „могат да извършват правни сделки с културни ценности от основния и обменния си фонд по реда на чл. 113, ал. 2“ (чл. 114, ал. 3 от ЗКН), въпреки че се запазва изискването приходите по ал. 2 и 3 да остават в бюджета на съответния музей и да се разходват „само за придобиване, консервация и реставрация на културни ценности“ (чл. 114, ал. 3 от ЗКН). Тази разпоредба препраща към чл. 2, ал. 2 от ЗКН, в който изрично се посочва, че „културните ценности са обществено достояние и се ползват със закрила от държавни и общински органи в интерес на гражданите на Република България“. Това е добър финал, който показва значението на социализацията на културното наследство за общественото развитие, включително и когато става въпрос за частноправни сделки. Извън него (засега) остава дигитализацията на културното наследство като „процес на създаване на метаданни и дигитално съдържание за културна ценност съобразно утвърдени стандарти и формати, с подходящи електронни устройства, с цел тяхната обработка, съхранение и разпространение“ (пар. 4, т. 21 от ЗКН, нова - ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Остават също така недостатъчно разработени в правната инфраструктура професионалното образование и обучение в областта на социализацията на културното наследство, както и проблемите, свързани с неговата валоризация, които присъстват само като изисквания за образователно-квалификационна степен и професионален опит. Идентифицирането на дефицити в областта на културното наследство обаче е част от работата на изследователския екип и първа стъпка от процеса по изработване на управленски решения.

2.3. УПРАВЛЕНИЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Управлението е най-малко разработената основна дейност в Закона за културното наследство. Тази констатация е потвърдена и от факта, че само 16,7% (13) от респондентите считат, че е необходимо допълнително професионално обучение за нея, спрямо 23,1% (18) от тях, които искат да бъдат обучени да извършват правни сделки с културни ценности. Работата по изработване на стратегически документи през последните години и проектното финансиране в България очевидно са оставили трайни „следи“ в предпочитанията на респондентите, като 38,5% (30) от тях искат допълнителна професионална подготовка в областта на стратегическото планиране и финансирането. Това обаче не променя общата нагласа, предимно в публичната администрация, че дейностите в областта на културното наследство имат постоянен и непрекъснат характер, който не зависи от приоритети и стратегически цели. В това отношение трябва да се посочи, че дейностите по стратегическо планиране и финансиране, за които се иска допълнителна професионална подготовка, значително надхвърлят „рейтинга“ на управлението като основна дейност, независимо че са част от него, оставяйки го в непривлекателната позиция на подценена и неразбрана дейност. Това актуално състояние обяснява и част от проблемите в областта на културното наследство, включително и нестеливата правна уредба на управлението като основна дейност, по отношение на която трябва също да се осъществяват професионално образование и обучение.

Държавната политика в областта на културното наследство се ръководи и осъществява от Министерския съвет (чл. 12, ал. 1 от ЗКН).

Тази кратка разпоредба е илюстрация на вече написаното и е във връзка с чл. 14, т. 16, чл. 15, ал. 3, чл. 19, т. 5, 6 и 7, чл. 22, т. 2 и 4, чл. 28, ал. 4, чл. 32, 35, 37, ал. 1, чл. 68, ал. 1, чл. 116 и 120 (търговска дейност с културни ценности), чл. 147-150 (теренните проучвания на археологически ценности), чл. 164-165 (консервация и реставрация), чл. 188-191 (документирание) и чл. 192-195 (контрол) от Закона за културното наследство.

Стратегическите цели за управление и опазване на културното наследство се включват в стратегията по чл. 2а от Закона за закрила и развитие на културата след широко обществено обсъждане с участието на заинтересовани научни и културни организации, юридически лица с нестопанска цел и регистрирани вероизповедания (чл. 12, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

В тази част, която следва вече цитираната разпоредба, се прави опит да се отсрочи за неопределено време изработването на стратегически цели

за управление и опазване на културното наследство, поне докато не бъде изработена Национална стратегия за развитие на културата съгласно чл. 2а от Закона за закрила и развитие на културата. Отчита се обаче променената външна среда, която изисква „обществено обсъждане с участието на заинтересовани научни и културни организации, юридически лица с нестопанска цел и регистрирани вероизповедания“ (чл. 12, ал. 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Посоченото „обществено обсъждане“ с участието на заинтересовани страни обаче чувствително се разминава със съвременните тенденции в управлението на културата и в частност на културното наследство, чиито акценти се изместват от обсъждане и контрол към участие, от опазване на културното наследство от посегателства от страна на недобросъвестни лица в обществото към включване на заинтересовани страни (*stakeholders*) и „общности с наследство“ в неговото опазване, социализиране и управление, каквито са различните професионални общности на археолози, архитекти, консерватори и реставратори, специалисти в областта на правото, икономиката, маркетинга на културата и туризма, както и местни общности, органи на държавна и общинска власт, физически и юридически лица, от защита на културни права, включително на правото на достъп до културно наследство (чл. 3, ал. 2 от ЗКН) към основано на участие управление на културата (*participatory governance*)¹⁰.

Освен коментираните дейности *контролът* е управленската дейност, която също има правна уредба в Закона за културното наследство. Тази дейност има характеристиките на хоризонтална и пресичаща всички останали дейности, която трябва да отстранява отклоненията на различни организации и лица от предписаното поведение в различни правни норми. По тази причина контрола на дейности в областта на културното наследство изисква специално внимание. С разпоредбата на чл. 15 от ЗКН се създава Инспекторат за опазване на културното наследство и се регламентират неговите правомощия и обхват на действие, които ще бъдат анализирани в частта на органите и организациите на културното наследство.

¹⁰ Повече по темата в Кабаков, И. Основано на участие управление на културата: management и/или governance. – В: Накъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. д-н Тодор Танев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 105–114, както и в Кабаков, И. Институциите на културното наследство и основаното на участие управление. – В: Библиотека, 2018, бр. 3, с. 98–104.

3. ПРОФЕСИИ И ДЪЛЖНОСТИ, СВЪРЗАНИ С КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Независимо че професиите и длъжностите, свързани с културното наследство¹¹, са представени в самостоятелна статия, необходимо е в този текст да се установи степенята на съотнесимост на използваните понятия в правната инфраструктура (законите и подзаконовите нормативни актове) с всички останали документи, които са свързани с професионалното образование и обучение. В това отношение трябва да се посочи, че опазването, социализацията и управлението на културното наследство изискват различни по характер и насоченост специалисти, които осъществяват конкретна *професия*, мислена като „вид трудова дейност, за която се организира професионално образование и професионално обучение“ (пар. 1, т. 2 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Акцентът в цитирания текст разбираемо е поставен върху професионалното образование и професионалното обучение като предпоставка за осъществяването на конкретна професия или на обособени части от нея, представени като специалности в рамките на съответния „вид трудова дейност“. Освен определението от пар. 1, т. 2 от ДР на ЗПОО професията е дефинирана в Националната класификация на професиите и длъжностите и като „свкупност от длъжности, чиито основни функции и задачи се характеризират с висока степен на сходство“¹². *Специалността* вече не е само „самостоятелно обособена трудова дейност в рамките на дадена професия“, както е в ДР на ЗПОО, а преди всичко „свкупност от знания и умения за конкретен вид трудова дейност, включена в една професия и придобивана в резултат на формално професионално образование или обучение“. От 1999 до 2011 г. са настъпили промени и в понятието „професионална квалификация“, като „свкупността от професионални компетенции и необходимите за тяхното формиране общообразователни знания и умения“ постепенно започва да се превръща в „мярка за степенята на владеене на знания, умения и професионал-

¹¹ Използваният израз „професиите и длъжностите, свързани с културното наследство“ предлага по-широк обхват и перспектива от „професии и длъжности в областта на културното наследство“. Типичен пример в това отношение е „екскурзоводът“ като „лице, вписано в Националния туристически регистър за упражняване на професията „екскурзовод“, което при реализиране на програмата на туристи ги запознава с природно-географските особености, обществено-икономическото развитие и културното наследство на страната“ (пар. 1, т. 73 от Закона за туризма, обн., ДВ, бр. 30, 26 май 2013), но не е част от областта на културата и в частност на културното наследство, а професия от областта на туризма, вписана в Националния туристически регистър.

¹² Повече информация би могла да бъде открита в Националната класификация на професиите и длъжностите. София, Труд и право, 2011.

но значими качества, придобити чрез обучение или трудов опит (Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011, с. 17). Прави впечатление изместването от повече или по-малко абстрактно дефинирана „свкупност“ към „мярка за степента на владеене на знания, умения и професионално значими качества“, от описателно представяне към оперативна измеримост, както и от „формално професионално образование или обучение“ към „знания, умения и професионално значими качества, придобити чрез обучение или трудов опит“ в конкретна практика, за да се стигне до валидиране на знания, умения и компетентности, постигнати чрез неформално обучение и информално учене.

Направените изводи са валидни и за професиите, свързани с културното наследство, но сред тях не могат да бъдат открити: (1) *регулирани професии*, чиято практика изисква придобиването на определена правоспособност и специфична професионална квалификация, (2) *защитени специалности от професии*, или (3) *специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалности*. Добре е обаче да се познават техните особености, за да се прецени съответствието им на определени професии, свързани с културното наследство.

„Регулирана професия“ е професионална дейност или свкупност от професионални дейности, включена в Списъка на регулираните професии в Република България, която е от обществена значимост и/или е от съществено значение за живота и здравето на хората и достъпът до която е подчинен на закони, подзаконови или административни разпоредби относно:

- а) притежаването на специфична професионална квалификация, или
- б) правоспособност, или
- в) членство в професионална организация, работеща за поддържане на високо равнище в съответната професионална област, за осъществяването на което е получила специфично признаване от държавата.

(пар. 1, т. 1 от Допълнителните разпоредби на Закон за признаване на професионални квалификации, обн., ДВ, бр. 13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.)

Интересна информация за размисъл предлага в това отношение *независимият оценител* като „лице, което въз основа на регистрацията в регистъра на независимите оценители има право да изготвя и подписва доклад за оценка на обекти, подлежащи на оценяване, като прилага необходимите стандарти“ за саморегулираща се професия съгласно чл. 5 във връзка с чл. 6, т. 2 (в частта недвижими културни ценности) и чл. 7 (придобиване на правоспособност след успешно полагане на изпит пред Камарата на независимите оценители) от Закона за независимите оценители (обн., ДВ, бр. 98 от 14 ноември 2008 г.). Мислимо ли е обаче коментираната дейност с оглед на „обществената ѝ значимост“ и „същественото ѝ значение за живота на хората“ да се превърне в регулирана професия, което най-вероятно ще засегне независимостта на оценителите? Нещо повече, необходими ли са за подготовката на такива специалисти „регулирано образование и обучение“ по смисъла на пар. 1, т. 7 от

Допълнителните разпоредби на Закона за признаване на професионални квалификации (обн., ДВ, бр. 13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.).

„Защитена специалност от професия“ е специалност, която е уникална по своето съдържание, за обучението по която има заявена потребност от министерства и работодателски организации, но липсва заявен интерес от ученици за обучение или заявеният интерес е нисък, но на национално и/или областно ниво съществува необходимост от подготвени квалифицирани специалисти по тази специалност (пар. 1а, т. 10 (изм., ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 1 август 2016 г., изм., ДВ, бр. 92 от 2018 г.) от Допълнителните разпоредби на ЗПОО).

Почти няма професия в областта на културното наследство, която да не би могла да претендира, макар и с различни аргументи, за „защитена специалност от професия“, като действителният проблем не е „потребността на министерства и работодателски организации“ от подготвени квалифицирани специалисти по съответната специалност, а отсъствието на „заявен интерес от ученици за обучение“. Това става сериозен проблем с появата и конкуренцията на „нови професии“, „професии на бъдещето“ или „професии за всеки“, представени в няколко поредни пътеводителя „Моята кариера“ на в. „Капитал“ през 2019 г. Професионалната подготовка в областта на културното наследство изисква продължително обучение, но формираните знания и умения много трудно биха могли да се конкурират с икономическата рентабилност на пазарно ориентирани дейности поради особеността, че са насочени към съхраняване на памет. Това налага необходимостта *кариерното развитие в областта на културното наследство* да бъде поставено на професионална основа във всички познати ни значения и конотации на този израз.

„Специалност от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“ е специалност, която е от значение за икономическото развитие на страната и/или на областта и за която може да се прогнозира бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на пазара на труда в сравнение с броя на обучаващите се в системата на професионалното образование и обучение (пар. 1а, т. 11 (нова - ДВ, бр. 92 от 2018 г.) от Допълнителните разпоредби на ЗПОО).

Най-новата разпоредба от 2018 г. се опитва да реагира изпреварващо на вече идентифицираната опасност чрез категорията „специалност от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“, като „прогнозира бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на пазара на труда в сравнение с броя на обучаващите се в системата на професионалното образование и обучение“. В това отношение например специалността „Консервация и реставрация“ предлага „много повече“ – „недостиг на квалифицирани кадри“, но и дефицит от професионалното образование и обучение по консервация и реставрация на културни ценности от метал, керамика, стъкло, дърво или хартия. В областта на културното наследство няма регистрирана „специалност

от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“ при наличието на достатъчно основания за използването на тази правна форма. Обективният поглед и коректността изискват да се посочи, че пар. 1а, т. 11 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, в които се дефинира тази категория, е от 2018 г. „Защитени специалности“ обаче имаме в училищата по изкуствата като професионални гимназии, които формират професионални знания, умения и компетентности. Това са специалностите „Каменоделство“ и „Иконопис“ в професионално направление „Приложни изкуства и занаяти“, които от 2019 г. са „защитени специалности“ по смисъла на пар. 1а, т. 10 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, съгласно ПМС № 352 от 31 декември 2018 г. за приемане на актуализиран Списък със защитените от държавата специалности от професии за учебната 2019/2020 г. и на актуализиран Списък със специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда, за учебната 2019/2020 г. (обн., ДВ, бр. 3 от 8 януари 2019 г.).

Длъжността е позицията, която заема конкретният специалист в структурата на съответната организация. Длъжността според Националната класификация на професиите и длъжностите „конкретизира вида и съдържанието на трудовата дейност на лицето, изразяваща се в система от функции, задачи и групи изисквания към него, изпълнявани на дадено работно място, които са описани в длъжностната характеристика и са отразени в разписанието на длъжностите“. Определени дейности, които са превърнати в професии с оглед на тяхната обществена значимост, са мислени като предпоставка за заемането на съответната длъжност. Тази практика понякога и особено в областта на културното наследство е „съвместила“ коментираните категории до степен, при която не би могло да се разграничи длъжността от професията. Необходимо е също така да се разграничат професиите и длъжностите, за които професионалната подготовка (би могла да) се осъществява в рамките на професионални гимназии (например училищата по изкуства) от аналитичните специалисти, за които обикновено е необходимо висше образование (в някоя от неговите три степени) с оглед на постигането на професионална компетентност.

4. ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Подготовката в *училищното образование* е обща, профилирана и професионална, като професионалната се „осъществява в средната степен – в първи и във втори гимназиален етап, чрез общообразователната и професионалната подготовка“ (чл. 74, ал. 4 от Закона за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).

Общообразователната подготовка според чл. 77, ал. 1 от ЗПУО обхваща следните групи ключови компетентности:

1. компетентности в областта на българския език;
2. умения за общуване на чужди езици;
3. математическа компетентност и основни компетентности в областта на природните науки и на технологиите;
4. дигитална компетентност;
5. умения за учене;
6. социални и граждански компетентности;
7. инициативност и предприемчивост;
8. културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество;
9. умения за подкрепа на устойчивото развитие и за здравословен начин на живот и спорт.

Необходимо е да се има предвид, че *ключовите компетентности*, които трябва основно да се формират в рамките на общообразователната подготовка в училищното образование, са „комплекс от взаимозависими знания, умения и нагласи или отношения, необходими за личностното развитие на индивида през целия живот, за изграждането на активна гражданска позиция и участие в социалния живот, както и за пригодността му за реализация на пазара на труда, определени на национално равнище в съответствие с Европейската референтна рамка за ключовите компетентности за учене през целия живот, приета с Препоръка на Европейския парламент и на Съвета от 18 декември 2006 г.“ (пар. 1, т. 12 от Допълнителните разпоредби на ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.). Те са част от образователния модел, основан на компетентности. Той трябва да замени насочения към еднократно и фактологично предаване на знания модел с оглед на формирането предимно на специфични умения (т.нар. традиционен модел), при който обаче (о)стават проблематични постоянното свързване и трансформиране на знанията в умения на широка основа с оглед на тяхното използване в практиката, както и при осъществяването на различни обществени отношения.

В това отношение трябва да се посочи, че трансформираните в умения знания и тяхното творческо прилагане в различни по характер и предназна-

чение практики „освобождава“ обучаваните от пасивното учене и необходимостта да помнят знания, които не прилагат като умения в своята работа и в осъществяваната от тях професия. Нещо повече, актуализирането на професионалните знания, умения и компетентности става в конкретната практика, доколкото са необходими за постигането на поставените цели и очакваните резултати. Те са основани и същевременно включват различни ключови компетентности, които получават своето развитие в съответната професионална компетентност. Рискът от прилагането на предлагания образователен модел в Република България е свързан с производството на „професионален пролетариат“, както ни предупреждава много отдавна мислитърът на народното просвещение през периода 1903–1907 г. проф. Иван Шишманов (Радева, 2002, с. 173)¹³. Решението е в постигането на приемлив баланс и пропорционалност на часовете за общообразователна подготовка спрямо тези за професионално образование и обучение, като се отчитат особеностите и профилът на различните образователни организации. Формирането на професионални компетентности в часовете за общообразователна подготовка и обратно, развитието на ключови компетентности в часовете за професионално обучение е също решение, което предлага синергия и взаимна полезност на коментираните форми.

Професионалната подготовка съгласно чл. 84, ал. 1 от ЗПУО обхваща „компетентности, необходими за придобиване на професионална квалификация, както и за придобиване на правоспособност за професии, упражняването на които изисква такава, включително за упражняване на регулирани професии“, като е необходимо да се осигури „постигането на държавния образователен стандарт за придобиването на квалификация по професия в двата гимназиални етапа на средната степен на образование (чл. 84, ал. 2 от ЗПУО). Професионалната подготовка „включва обучение по теория и практика на професията“ (чл. 84, ал. 3 от ЗПУО).

Ако обобщим представените законови разпоредби, ще трябва да посочим, че те са насочени към формирането на *професионална компетентност*, мислена като „доказана способност за използване на професионални знания, професионални умения и личностни качества, необходими за упражняване на професия, в съответствие с Националната квалификационна рамка“ (пар. 1а, т. 3 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Тя е част от съвкупността

¹³ Повече по темата в Радева, М. Културната политика на българската държава (1885–1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002, с. 79–80, 173, както и в Кабаков, И. Дилеми на културата. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2015, с. 165–166.

от компетентности, някои от които са и ключови, каквато представлява професионалната квалификация.

Системата на професионалното образование и обучение подготвя гражданите за реализация в икономиката и в другите сфери на обществения живот, като създава условия за придобиване на професионална квалификация и за нейното непрекъснато усъвършенстване (чл. 2 от ЗПОО).

Професионалното образование и обучение в средното образование трябва да осигури квалификация по професия, като включва: (1) начално професионално обучение – „придобиване на първоначална квалификация по професия или по част от професия“, и (2) продължаващо професионално обучение, свързано с „актуализиране, разширяване или надграждане на придобитата квалификация по професия или по част от професия (чл. 5, ал. 2, т. 1 и 2 от ЗПОО, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.). Продължаващото професионално обучение трябва да осигури професионално развитие и на специалистите в областта на културното наследство, както и „непрекъснато усъвършенстване“ (чл. 2 от ЗПОО) на тяхната професионална квалификация. Остава отворен въпросът, за кои дейности е подходящо обучението да се осъществява в рамките на средното образование и за кои е необходимо висше образование в някоя от неговите три образователни степени.

4.1. ПРОГРАМИ ЗА ФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

„Формално обучение“ е организирана форма на учене за придобиване на знания, умения и компетентности, като за резултатите от това обучение се издава държавно признат документ (пар. 1а, т. 9 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО, обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.).

„Държавно признат документ“ се издава както в средните училища и професионалните гимназии, така и в университетите и висшите училища, като това е насочено преди всичко към придобиването на учителска правоспособност, независимо от използвания в ЗПУО израз „професионално-квалификационна степен“. В това отношение е показателен чл. 225, ал. 3 и 4 от ЗПУО.

Професионално-квалификационните степени се присъждат от висши училища, които провеждат обучение за придобиване на професионална квалификация „учител“ и имат програмни акредитации за провеждане на обучение за придобиване на образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалност от професионално направление съгласно Класификатора на областите на висше образование и професионалните направления и за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по докторска програма, съответстваща на учебен предмет от училищната подготовка.

Професионално-квалификационните степени и условията и редът за придобиването им се определят с сържавния образователен стандарт за статута и професионалното развитие на педагогическите специалисти (чл. 225, ал. 3 и 4 от ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).

Ако приемем, че това е нормално с оглед на предмета на коментирания закон, предучилищното и училищното образование, остава отворен въпросът, в кой закон би трябвало да е правно уредено професионалното развитие в областта на културното наследство. Законът за професионалното образование и обучение не предлага отговор на този въпрос отвъд общите постановки за формите и организациите, които трябва да осигуряват професионална подготовка. Никъде обаче не могат да се открият дори минимални и общи изисквания към програмите за професионална подготовка, подобни на посочените в чл. 232, ал. 1 от ЗПУО, каквито са изискванията за: (1) анотация на програмата, (2) цели на програмата, (3) форми на обучение, (4) методи на обучение, (5) индикатори за очакваните резултати от обучението, (6) продължителност на обучението и брой часове (7) брой квалификационни кредити, (8) начин на завършване на обучението. В това отношение най-голямо приближение до професионалното развитие в областта на културното наследство демонстрират училищата по изкуствата като професионални гимназии, които обаче формират професионални знания, умения и компетентности предимно в областта на съответното изкуство. Този дефицит в училищното образование предстои да бъде изследван във висшето образование със специален текст, който прави анализ на бакалавърските и магистърските програми в областта на културното наследство на СУ „Св. Климент Охридски“.

Необходимо е да се посочи, че Законът за културното наследство също не предлага отговор на вече поставения въпрос, оставяйки впечатлението, че професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство са отговорност преди всичко на т.нар. институции на паметта – музеи, библиотеки и архиви.

4.2. ПРОГРАМИ ЗА НЕФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

„Неформално обучение“ е обучение, което е организирано от институции извън системата на професионалното образование и обучение (пар. 1а, т. 7 от Допълнителните разпоредби на Закона за професионалното образование и обучение).

Погледнато от позиция на предучилищното и училищното образование, запазвайки в известна степен дихотомията „общообразователна подготовка – професионалното образование и обучение“, неформалното обучение би могло да бъде представено по следния начин:

„Неформално обучение“ е обучение, което се извършва като организирана дейност извън системата на предучилищното и училищното образование, но не води до завършване на клас, етап и степен на образование и/или до придобиване на професионална квалификация (чл. 166, ал. 2 от ЗПУО).

Общото в цитираните разпоредби позволява да се обособи спецификата на неформалното обучение, което не е извънинституционално образование, а само такова извън институциите от системата на формалното професионално образование и обучение (пар. 1а, т. 7 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО) и тези от системата на предучилищното и училищното образование, като за постигнатите резултати не се издава „гържавно признат документ“, ако трябва отново да го разграничим от формалното образование.

За разлика от неформалното обучение информалното учене наистина е „неинституционализирано и несистематизирано натрупване на знания, умения и компетентности“ (пар. 1а, т. 8 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО, като в същия смисъл е и определението в ЗПУО).

Ако отново си припомним направената констатация, че най-вероятно професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство е отговорност преди всичко на т.нар. институции на паметта – музеи, библиотеки и архиви, ще трябва да отбележим, че тя е относително слабо потвърдена, като само 14,6% от респондентите посочват своята организация като инициатор на програми за неформалното обучение спрямо 62,2% от тях, които разчитат за допълнителната професионална подготовка за своите специалисти на Министерството на културата. Очевидно е, че засега повечето от музеите, библиотеките и архивите не разполагат капацитет да организират неформално обучение за своите специалисти. Независимо от тази констатация частта на този вид обучение е значима – 76,8% от консолидираните отговори на респондентите, като се има

предвид, че строго погледнато, Министерството на културата също е „извън системата на прегучилищното и училищното образование“ и само частично предлага професионално образование и обучение в (някои от) училищата по изкуства. В отговорите на респондентите от институции, които предлагат допълнителна професионална подготовка, преобладават обучения, семинари, конференции, но има и онлайн курсове, срещи за обмяна на опит, както и „следдипломни или магистърски програми, семинари и обучения в страната и чужбина“. Необходимо е да се посочи обаче недостатъчно използваният потенциал на неформално обучение, което заедно с информалното учене е основният източник на знания, умения и компетентности „извън системата на прегучилищното и училищното образование“ и професионалното образование и обучение. Изградените знания, умения и компетентности чрез неформално обучение и информално учене биха могли да се валидират, за да се гарантират сигурност и качество на осъществяваните дейности в областта на културното наследство.

4.3. ВАЛИДИРАНЕ НА ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Валидирането е оценяване и признаване на съответствието между компетентности, придобити чрез неформално обучение и информално учене, и изискванията за завършване на клас, етап или степен на образование и/или за придобиване на професионална квалификация и издаване на съответния официален документ с цел:

1. достъп до образование в училищата от системата на прегучилищното и училищното образование;
2. достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация;
3. улесняване на достъпа до пазара на труда.

(чл. 166, ал. 1 от ЗПУО, обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.)

Валидирането е относително нова категория за Република България, макар да има своите предшественици в миналото, които обаче не са били изправени пред качествено новата ситуация през XXI век, свързана с „недостиг от специалисти на пазара на труда“. В своите опити да отговори на очакванията на различни „господари“, валидирането трябва да осигури: (1) достъп до образование в училищата от системата на прегучилищното и училищното образование, (2) достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация, (3) улесняване на достъпа до пазара на труда съгласно чл. 166, ал. 1, т. 1-3 от ЗПУО (обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.), като последната цел е повторена и в чл. 5, ал. 5 от ЗПОО (нова – ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.), макар че основна цел на този правно-нормативен акт остава „признаване на професионални знания, умения и ком-

петентности, придобити чрез неформално обучение или информално учене“ с акцент върху „съответствието им с държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии“ (чл. 40, ал. 1 от ЗПОО, изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е признаване на придобити знания, умения и компетентности по професия или част от нея, получени чрез неформално обучение или информално учене, с цел достъп до обучение за придобиване на професионална квалификация и улесняване на достъпа до пазара на труда (чл.5, ал.5 от ЗПОО, нова - ДВ, бр. 61 от 2014 г., изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Валидирането на професионални знания, умения и компетентности е установяване и признаване на професионални знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално обучение или информално учене, и на съответствието им с държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация по професии (чл. 40, ал. 1 от ЗПОО, изм., ДВ, бр. 79 от 2015 г., в сила от 1 август 2016 г.).

Ако приемем, че потенциалът на неформалното обучение в областта на културното наследство е „недостатъчно използван“, ще трябва да определим този на валидирането на професионални знания, умения и компетентности като „неизползван“ при наличието на традиции и практики от времето на Българското възраждане, осъществявани в близкото минало например от Загругата на майсторите на народни и художествени занаяти. Необходимо е обаче да се посочи качествено новата ситуация на пазара на труда, свързана с търсенето на максимална сигурност и качество на осъществяваните дейности при недостиг на специалисти и при минимален разход на време и финансови средства, необходими за последващо обучение. Това обаче изисква прецизни процедури на информиране, предоставяне на доказателства или доказателствени средства и оценяване, както и в някои от случаите полагане на изпит във връзка с чл. 5, ал. 5 от ЗПОО, за да се гарантира качеството на професионалните знания, умения и компетентности. Излишно е да се посочват ползите и значението на валидирането за опазването, социализацията и управлението на културното наследство, което предполага самостоятелно изследване в рамките на разработваната научна задача.

5. ПОТРЕБНОСТИТЕ НА ПРАКТИКАТА: АНАЛИЗ НА ПРАВНАТА И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ИНФРАСТРУКТУРА ВЪВ ВРЪЗКА С РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Институционалната инфраструктура на професионалното развитие в областта на културното наследство е съвкупност от органи и организации, които осигуряват професионалното образование и обучение с административен и образователен капацитет. Те имат своите правни измерения, свързани с дейността на културни институции – органи на държавна и общинска власт и организации, които трябва да бъдат изследвани не само като предназначение, представено в *правната инфраструктура*, но и като правомощия и очаквания на техните представители по отношение на своето професионално развитие в областта на културното наследство, изразени в проведеното теренно изследване.

Културните институции, органи на държавна и общинска власт, са властени от избирателите на парламентарни или местни избори формални институции, които трябва да провеждат културна политика в рамките на своята компетентност и правомощия. Така например Министерството на културата като орган на централната изпълнителна власт трябва да осъществява културна политика съгласно чл. 14, ал. 1 и 2 от Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК), чрез правомощия като „осигуряване на условия за професионална подготовка и обучение на творци и специалисти в областта на културата и ръководството на средните училища по изкуство и култура“ (чл. 14, ал. 2, т. 3 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.) или „подпомагане дейността на организационни структури, създадени с цел осигуряване на заетост, професионална квалификация и насърчаване на самостоятелната дейност на работещите в областта на културата“ (чл. 14, ал. 1, т. 6 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.).

Културните организации – културни институти (чл. 5–9 от ЗЗРК) и частни културни организации (чл. 10 от ЗЗРК) – са всъщност реалните изпълнители на осъществяваната културна политика, които засега са мислени като нейни „обекти“ с консултативни функции, а не като равнопоставени участници и партньори в основано на участие управление на културата (*participatory governance of culture*). Този модел обаче се налага не само от политическите документи на ЕС¹⁴, но и от процесите на децентрализация на управле-

¹⁴ Такива политически документи на ЕС в областта на културното наследство са Заключения на Съвета относно управлението на културата (ОВ С 393, 26 ноември 2012 г.), Заключения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (ОВ С 463, 23 декември 2014 г.), както и изработените в рамките на българското председателство на Съвета на ЕС Заключения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (ОВ С 196, 8 юни 2018 г.).

нието вследствие на демократизацията на обществата и по-конкретно на властяването на гражданите и техните организации със субективни права за достъп и участие в управлението на културата и културното наследство в качеството им на заинтересовани страни (*stakeholders*), както и от дисперсията (разпръскването) на знанието и експертизата в различни лица и организации с оглед на навлизането на новите технологии в обществените отношения и публичните политики и в областта на културата и културното наследство.

5.1. МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

Освен вече посочените правомощия, които бяха цитирани поради релевантността им към професионалното развитие в областта на културното наследство, Министерството на културата „провежда политика за закрила и развитие на културата в съответствие с функциите и правомощията си“ (чл. 14, ал. 1 от ЗЗРК), като спазва следните *основни принципи*:

- Демократизъм на културната политика, свобода на художественото творчество и неопускане на цензура
- Децентрализация в управлението и финансирането на културните дейности
- Равнопоставеност на творците и на културните организации
- Опазване и обогатяване на културно-историческото наследство, съхраняване на българския книжовен език, традиции и обичаи
- Закрила на националната културна идентичност и културата на българските общности в чужбина
- Насърчаване на културното многообразие при съхраняване на единството на националната култура
- Поощряване на културната индустрия и пазара на произведенията на изкуството и стимулиране на продуцентството в областта на културата
- Откриване, подпомагане и обучение на млади таланти в областта на културата
- Поощряване на дарителството, меценатството и спонсорството в областта на културата
- Развитие и усъвършенстване на образованието в областта на изкуствата и културата.

Необходимо е да се посочи, че представените основни принципи в чл. 2, т. 1-10 от ЗЗРК са от времето на неговото приемане през 1999 г. като общ и устройствен правен нормативен акт в областта на културата. Те само частично засягат професионалното развитие в областта на културното нас-

ледство в т. 4, 5, 8 и 10 за разлика от вече цитираните и значително по-късни изменения и допълнения на ЗЗРК, които се отнасят до „професионалната подготовка и обучение на творци и специалисти в областта на културата“ (чл. 14, ал. 2, т. 3 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.) и „попомогане дейността на организационни структури, създадени с цел осигуряване на заетост, професионална квалификация и насърчаване на самостоятелната дейност на работещите в областта на културата“ (чл. 14, ал. 1, т. 6 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г.). Коментиранията правомощия на Министерството на културата обаче са показателни за промяната на нагласите и мисленето по отношение на ролята и значението на професионалното развитие в областта на културното наследство.

5.2. ИНСПЕКТОРАТ ЗА ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Инспекторатът за опазване на културното наследство като част от органа на централната изпълнителна власт – Министерството на културата – осъществява контрол за спазването на изискванията по Закона за културното наследство (ЗКН) съгласно чл. 15, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г.

В Министерството на културата се създава Инспекторат за опазване на културното наследство.

Инспекторатът осъществява контрол за спазването на изискванията на този закон и на издадените въз основа на него актове, свързани със:

1. извършване на теренни и подводни археологически проучвания;
2. териториално-устройствена защита на недвижимите културни ценности;
3. опазване на движимите и недвижимите културни ценности в музеите;
4. извършване на консервация и реставрация на движимите и недвижимите културни ценности;
5. изпълнение на сключените концесионни договори;
6. опазване на книжовни и литературни културни ценности, съхранявани в библиотечните и архивните колекции – ръкописи, архивни документи и старопечатни издания;
7. извършване на сделките с движимите културни ценности.

(чл. 15, ал. 1 и 2 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г.)

Осъществяваният контрол се разпростира върху много и различни по характер и предназначение дейности, които изискват професионална подготовка на специалисти с интердисциплинарен профил, преди всичко в областта на културното наследство и в области като право, културология и публична администрация. Те осигуряват със специфични знания, умения и компетентности различните видове наследство. Приблизително такива са и очакванията на респондентите, представители на органите на държавна и общинска

власт, като прави впечатление, че освен конкретно посочените „история, археология, архитектура и право“ се търси по-широкото определяне, което предлага професионалното направление (например) „Социология, антропология и науки за културата“. Проблемът е в това, че конкретните специалности не предлагат толкова специализирана професионална подготовка, а професионалното направление не би могло да покрие „изискванията“ за интердисциплинарност на практиката. „Винаги е полезно да има допълнително обучение“ според повечето от респондентите, представители на органите на държавна и общинска власт, но едва 26,7% от тях посочват организацията, в която работят, като организатор на подобни обучения. Иначе казано, 73,3% остават непокрити и свободни за предлагане на обучителни форми, като погледите са насочени предимно към учебните заведения и културните организации работодатели, включително когато става въпрос за валидиране (признаване) на придобити знания, умения и компетентности в областта на културното наследство, при което 66,7% от респондентите смятат, че учебните заведения трябва да осъществяват тази дейност, а други 20% от тях приемат, че с подобна практика трябва да се занимават културните организации работодатели.

5.3. ОБЩИНИ И ОБЩИНСКИ СЪВЕТИ

Общините и общинските съвети като органи на местната власт, които стоят най-близко до проблемите на гражданите и са призвани да отговарят в максимална степен на техните очаквания, са натоварени и с отговорността да „организируют и координират осъществяването на политиката по опазване на културното наследство“, както и да приемат стратегия за неговото опазване в съответствие с Националната стратегия за опазване на културното наследство по чл. 12, ал. 2 от ЗКН. Освен това те трябва да опосредстват дейността по опазване на културни ценности с национално и световно значение, които са публична държавна собственост, при това с относително малкото специалисти, с които разполагат вследствие на ограниченото финансиране и вече коментирания проблем с недостига на специалисти в определени области и професии.

Кметовете на общини организират и координират осъществяването на политиката по опазване на културното наследство на територията на съответната община, като:

1. (доп., ДВ, бр. 52 от 2016 г.) оказват съдействие при извършването на дейности по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на културните ценности съобразно правомощията си, както и извършват други дейности, определени в този закон;
2. създават обществен съвет за закрила на културното наследство като съветвателен орган към общината;
3. (нова - ДВ, бр. 96 от 2017 г., в сила от 2 януари 2018 г.) изпълняват правомощията на концедент при възлагане на концесии за недвижими културни ценности - общинска собственост.

Общинските съвети:

1. приемат стратегия за опазване на културното наследство на територията на съответната община в съответствие с националната стратегия по чл. 12, ал. 2;
2. (отм. - ДВ, бр. 96 от 2017 г., в сила от 2 януари 2018 г.)
3. създават общински фонд „Култура“ при условията и по реда на Закона за закрила и развитие на културата;
4. приемат правилници за устройството и дейността на общинските музеи след съгласуване с министъра на културата;
5. осигуряват финансиране чрез целеви средства в общинския бюджет на дейностите по ал. 1, т. 1.

(чл. 17, ал. 1 и 2 от ЗКН).

5.4. НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ЗА НЕДВИЖИМО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Националният институт за недвижимо културно наследство (НИНКН) е държавен културен институт с национално значение и извършва дейност в областта на опазване на недвижимото културно наследство, включително и научноизследователска дейност по издирване и изучаване на недвижимото културно наследство (чл. 18, ал. 1 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 92 от 2009 г., в сила от 20 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

Констатацията, че „винаги е полезно да има допълнително обучение“, споделена от повечето респонденти, които са представители на органите на държавна и общинска власт, е валидна в най-голяма степен и относима най-вече към работата на специализирани културни институти като *Националният институт за недвижимо културно наследство*. Проблемите на общините и общинските съвети, свързани с ограниченото финансиране и недостига на добре подготвени специалисти, са пренесени и на национално равнище в „тясна“ като предназначение и експертност област. Необходимо е обаче към тях да бъдат добавени увеличаването на мащаба (респективно количеството информация)

и бавната дигитализация на архивния фонд на НИИКН, както и проблематичното „изнасяне“ на неговата дейност на регионално равнище с оглед на вече коментирания проблем. Поради специализирания характер на работата в коментирания гържавен културен институт с национално значение, свързана преди всичко с опазване на архитектурно и археологическо наследство, което е трайно закрепено за земната повърхност и поради тази си особеност е непреместваемо (например в централни и по-охранявани пространства и организации), особено отчетливо се налага констатацията, че ограниченият брой специалисти, работещи в тази област, е проблем, който би могъл да бъде решен само когато тяхното увеличаване е съпроводено с качествена професионална подготовка, за да има ефект „изнасянето“ на тяхната дейност в регионални структури на НИИКН. Нещо повече, знанията, уменията и компетентностите на специалистите в опазването на недвижимо културно наследство не са непроменлива величина. Те изискват непрекъснато обновяване в крак с времето, което предполага не само „допълнително обучение“, но и добре изградена система за професионалното развитие в областта на културното наследство.

В аналогична ситуация, но с по-малка видимост и популярност се намира и *Центърът за подводна археология* като „гържавен културен институт в областта на опазване на подводното археологическо наследство на Република България“ (чл. 21, ал. 1 от ЗКН), който: (1) подпомага министъра на културата при упражняването на неговите правомощия по провеждане на гържавната политика в областта на опазването на културното наследство под вода, (2) издирва, изучава, идентифицира, опазва и представя културни ценности, открити под вода, с познавателна, образователна и естетическа цел, (3) координира дейностите, свързани с управлението и изследването на подводното археологическо наследство, и (4) поддържа регистър на подводните културни ценности съгласно чл. 22, т. 1-4 от ЗКН.

5.5. МУЗЕИ

Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел (чл. 24 от ЗКН, изм., ДВ, бр. 54 от 2011 г.).

В цитираното определение прави впечатление поставеният акцент върху *издирването и изучаването* на културни ценности, природни образци и антропологични останки, като се има предвид, че „основната дейност на музей е *опазването и представянето* на движими и недвижими културни ценности“ съгласно чл. 35, ал. 1 от ЗКН. Това не е случайно, ако правилно се разчитат

изрично посочените термини „издирване“ – 33, „изучаване“ – 9, + 4 „изследователска дейност“ спрямо „опазване“ – 44, от 79 отговора на респонденти на въпроса „Кои са осъществяваните от Вашата организация дейности в областта на културното наследство?“. Тази „картина“ се повтаря и дори засилва при въпроса „Извършвате ли изследователска дейност във Вашата организация?“. Отговорите на 85,4% от 82-ама респонденти са положителни, като остава проблематично тяхното разбиране за изследователска дейност. Необходимо е да се отчита също така, че в резултатите от проучването участват и представители на библиотеките и архивите. Независимо от посочените допълнителни обстоятелства не би могло да се оспори значението на дейностите по издирване и изучаване на културни ценности не само в музеите, но и библиотеките и архивите, включително когато се поставят на „фона“ основна дейност, каквато е опазването на културно наследство. Това наблюдение с особена сила е валидно и при *научната група* като „специализирано звено в музея, което се състои от специалисти с научна степен и осъществява научноизследователска дейност съобразно тематичния обхват на музея“ (чл. 2, ал. 1). Тя се ръководи от хабилитирано лице или по изключение от главен асистент съгласно чл. 7, ал. 2 от Наредбата за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.). Научните групи в музеите „(1) извършват теренни проучвания, експедиции, наблюдения, събирателска и експозиционна дейност, и (2) научна обработка на музейните фондове, (3) изготвят тематико-експозиционни документи за постоянни и временни експозиции, (4) подготвят и представят научноизследователски публикации и трудове, (5) организират и участват в научни форуми с доклади и съобщения, свързани с различните области на знанието и изкуството, (6) дават консултации на музейните специалисти за повишаване на професионалната им квалификация, и (7) извършват проучване и популяризират добрите практики в сферата на музейното дело“ съгласно чл. 9 от коментирания подзаконов нормативен акт. Проблемът е в това, че много трудно вече се конституират научни групи, особено след влезлите в сила промени и нови изисквания с измененията и допълненията от 2018 г. в Закона за развитието на академичния състав в Република България (обн., ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г., изм., ДВ, бр. 81 от 15 октомври 2010 г., изм., ДВ, бр. 101 от 28 декември 2010 г., изм., ДВ, бр. 68 от 2 август 2013 г., изм. и доп., ДВ, бр. 30 от 3 април 2018 г., изм., ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г.).

Освен коментираните дейности специалистите в националните и регионалните музеи, както и в общинските и частните музеи, определени със заповед на министъра на културата, могат да извършват и идентификация на културни ценности съгласно чл. 96, ал. 2 от ЗКН. Качественото изпълне-

ние на посочените дейности изисква в Министерството на културата да се създаде и поддържа регистър на лицата, които „притежават образователно-квалификационна степен „магистър“ и най-малко 5 години стаж в съответната професионална област“ (чл. 96, ал. 4 от ЗКН) и да се утвърди класификатор на основните музейни длъжности и изискванията за тяхното заемане (чл. 37, ал. 2 от ЗКН). Музеите също така „издават научни, научнопопулярни и рекламни материали, осъществяват оценителна дейност на културни ценности – собственост на други юридически или физически лица“ (чл. 35, ал. 2 от ЗКН), както и могат да извършват правни сделки с културни ценности (чл. 114, ал. 1 от ЗКН) и стопанска дейност, когато тя е свързана с основната му дейност (чл. 35, ал. 3 от ЗКН).

Ако обаче съпоставим опазването с другата основна дейност – представянето, ще открием нейно значително по-слабо присъствие в Закона за културното наследство. Това става видимо, макар и по различен (опосредствен) начин, при сравнение на цитираното определение в чл. 24 от коментирания правен нормативен акт с определението за музей на Международния съвет на музеите (ИКОМ) и по-конкретно: музеят е „постоянна институция с нестопанска цел в служба на обществото и неговото развитие, отворена за обществеността, която придобива, съхранява, проучва, информира и показва материалното и нематериално наследство на човечеството и неговата среда за целите на образованието, изследването и развлечението“¹⁵. Независимо че „представянето“ не присъства в определението на Международния съвет на музеите, повечето от дейностите го предполагат, като същевременно изрично се посочват характерът и предназначението на извършваните дейности в тази организация – „постоянна институция с нестопанска цел в служба на обществото“. Предназначението от своя страна не присъства при дефинирането на музея в Закона за културното наследство като „културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки“ (чл. 24 от ЗКН), но именно то е определящо за насочеността и смисъла на представянето, както и на всички останали осъществявани и финансирани с публични средства дейности.

¹⁵ Повече по темата би могло да се намери на следния адрес: <<http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>>.

5.6. БИБЛИОТЕКИ

Обществениите библиотеки са образователни, информационни и културни институти с национално и местно значение, които събират, обработват, организират, съхраняват и предоставят за обществено ползване печатни и други произведения и информация, включително за книжовното и литературното културно наследство (чл. 2 от Закона за обществените библиотеки, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).

Обществениите библиотеки трябва да осигурят правото на достъп до информация на обществото, организирани в Националната мрежа, която включва Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, регионалните библиотеки, както и общинските и читалищните библиотеки (чл. 7 от ЗОБ).

Организацията, която в най-голяма степен е релевантна към опазването на книжовното и литературното културно наследство на Република България и достъпа до него, е *Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*. Тя осъществява общонационални функции, като: (1) създава, разпространява и предоставя библиографска информация от национално значение, (2) изпълнява функциите на централна лаборатория за реставрационни и консервационни дейности, (3) извършва експертна оценка и контрол върху консервационни проекти, (4) координира дейността на библиотеките за закрилата на наследството, (5) осигурява експертна и консултантска помощ по въпросите на закрилата на наследството, (6) изпълнява функциите на национален информационен център, като отговаря за изработването на сводни описи на ръкописното книжовно и литературно наследство и ретроспективната национална библиография. (чл. 42, ал. 1, т. 1-6 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.). В чл. 16, ал. 1, т. 1-3 от ЗОБ изрично се посочват дейностите, които се извършват в тази организация, като посочените по т. 1 и 2 се осъществяват „при условията и по реда на Закона за културното наследство“ (чл. 16, ал. 2 от ЗОБ, доп., ДВ, бр. 89 от 2018 г.). Те са свързани с: (1) идентификация на книжовни и архивно-документални ценности при условията и по реда, предвидени за националните музеи (чл. 16, ал. 1, т. 1 от ЗОБ, нова – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), (2) реставрация и консервация на български, славянски, ориенталски и други чуждоезични ръкописи, архивни документи, редки, ценни и старопечатни издания, които са културни ценности с категория „национално богатство“ (чл. 16, ал. 1, т. 2 от ЗОБ, предишна т. 1 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.), както и с изключените от условията и реда по Закона за културното наследство (3) научни и научно-приложни изследвания в областта на библиотекознанието, библиографознанието, книгознанието, архивистиката, реставрацията и консервацията на книжни материали и издаването на научна и научно-приложна литература (чл. 16, ал. 1, т. 3 от ЗОБ, предишна т. 2 – ДВ, бр. 89 от 2018 г.).

Поради отговорността и обществената значимост на осъществяваната дейност в ЗОБ са предвидени *изисквания към назначаваните лица* на длъжност „библиотекар“ в Националната библиотека, които трябва да припечалват: (1) висше образование с образователно-квалификационна степен „магистър“ или „бакалавър“ в *професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“*, (2) *професионална квалификация*, придобита във висше училище, обучението по която включва най-малко 50 на сто дисциплини от библиотечно-информационния цикъл, и (3) *средно образование с професионална квалификация „библиотекар“* в определени случаи (чл. 21 във връзка с чл. 29 и 34, 38 и 39 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).

Регионалните библиотеки представляват интерес за опазването на културното наследство с това, че „поддържат архив на краеведския печат и литература и координират събирането, съхраняването, организирането и разпространението на краеведска информация и библиографията по краезнание“ (чл. 27, ал. 1, т. 3 във връзка с чл. 33, ал. 1, т. 3 и съответно чл. 37, ал. 1, т. 3 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.), а *общинските и читалищните библиотеки* – с извършваната от тях „краеведска дейност“ (чл. 33, ал. 1, т. 3 и съответно чл. 37, ал. 1, т. 3 от ЗОБ).

Управлението на обществените библиотеки се подпомага от Националния съвет по библиотечно дело, който: (1) предлага на министъра на културата стратегия за развитие на националната библиотечна мрежа, (2) разработва и предлага политики за гарантиране на достъпа на гражданите до документи и услуги чрез утвърждаване на ролята на библиотеките в информационното общество, както и (3) предлага мерки за опазване и достъп до националното книжовно и литературно културно наследство (чл. 48, т. 1, 3 и 4 от ЗОБ, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.)¹⁶.

5.7. АРХИВИ

Независимо че за потребностите и проблемите на архивите има специална статия, в тази част от текста е добре да се представят основните понятия и правните основания на тяхната дейност, такива каквито присъстват в действащото законодателство на Република България.

Националният архивен фонд е постоянно попълваща се съвкупност от ценни документи, отразяващи материалния и духовния живот на обществото (чл. 3 от Закона за Националния архивен фонд, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

¹⁶ Повече по темата за опазването и управлението на книжовното и литературното културно наследство на Република България в Кабаков, И. Задължителното депозирание: комплектуване на фонда и/или опазване на културното наследство. – В: Библиотека, 2013, кн. 2-3, с. 109-115.

Поставени в този контекст и разгледани като система от организации, призвани да „попълват“ Националния архивен фонд като „свкупност от ценни документи, отразяващи материалния и духовния живот на обществото“ и осигуряващи „публичен достъп на потребителите до документите, съхранявани от тях“ (чл. 10 от ЗНАФ), архивите биха могли да бъдат правилно разбрани и оценени с оглед на тяхната обществена значимост и предназначение.

Архивите са организации или структурни звена на организации, които осъществяват подбор, комплектуване, обработване, опазване на документи и ги предоставят за публично използване (чл. 5 от ЗНАФ).

Опазването и управлението на Националния архивен фонд биха могли да се определят като основни дейности, ако внимателно се анализират разпоредбите на ЗНАФ, като първата дейност се осъществява чрез (1) регистриране и отчитане на наличността на документите, (2) осигуряване на съхранението им в сгради със съвременно оборудване, лаборатории за реставрация и консервация и застрахователно копиране, (3) осигуряване на квалифицирани кадри за работа с тях, и (4) бюджетно финансиране (чл. 7, ал. 1, т. 1-4 от ЗНАФ). Специално внимание изисква „осигуряването на квалифицирани кадри“ за работа със съхраняваните в архивите документи, за което се осъществява формално професионално образование в специалност „Архивистика“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Остава обаче отворен въпросът, доколко само с формално професионално образование нейните възпитаници могат да отговорят на многото и различни изисквания и предизвикателства на практиката не само в Държавна агенция „Архиви“, но и във всички останали архиви и организации, в които се съхранява документално наследство.

В глава втора – „Управление на Националния архивен фонд“ – на Закона за Националния архивен фонд са правно уредени дейностите, по отношение на които се води държавна политика и по-конкретно: (1) *подбор*, (2) *комплектуване*, (3) *регистриране*, (4) *обработване*, (5) *опазване*, (6) *съхраняване*, и (7) *използване на документи от архивния фонд*, както и (8) *развитие и усъвършенстване на архивното дело*. Тези дейности се осъществяват от Държавна агенция „Архиви“ (чл. 11, ал. 1 от ЗНАФ), заедно с (9) *контрола*, (10) *регистрацията и отчетността*, (11) *консервацията и реставрацията на документи*, и не на последно място (12) *организирането на квалификационни курсове* съгласно чл. 16 и 17 от ЗНАФ.

Прави впечатление богатият „речник“ от дефинирани понятия, свързани с предвидени за осъществяване дейности в ЗНАФ. Те могат да бъдат открити в Допълнителните разпоредби на коментирания правен нормативен акт. Добре е да цитираме някои от тях като пример за добре свършена работа.

„Експертиза на ценността“ е процес на определяне на ценността на документите въз основа на научнообосновани критерии с цел категоризирането на едни документи за постоянно запазване и други за унищожаване (т. 12 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Опазване“ е система от предпазни мерки, включваща организационни, финансови и други стратегически решения за поддържане на целостта и продължителността на живот на документите, както и мероприятия за физическото им опазване от посегателства (т. 18 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Паспортизация на фонд“ е проверка на наличието и състоянието на документите в архивен фонд, извършвана периодично или при промяна на условията и мястото на съхранението им (т. 20 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).

„Съхранение“ е дейност по осигуряване на архивохранилища и тяхното оборудване, рационалното разполагане на документите в тях, охраната им, поддържането на оптимален температурно-влажностен режим, физикохимичната обработка, консервацията и реставрацията, изработването на застрахователни копия.

(т. 23 от Допълнителните разпоредби на ЗНАФ, обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.)

5.8. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ: ЧИТАЛИЩА, УЧИЛИЩА ПО ИЗКУСТВА И КАМАРА НА НЕЗАВИСИМИТЕ ОЦЕНИТЕЛИ

Читалищата, подобно на музеите и училищата по изкуства, вече бяха „номинирани“ като ключови участници в процеса на опазване на нематериалното културно наследство, които биха могли да имат координационни и консултативни функции на регионално равнище, свързани с активността на „общностите с наследство“. Когато се коментират читалищата, трябва да се посочи, че те отдавна се радват на интереса на изследователи и политици, като в това отношение докладът „Културната политика в България“ (1998), известен също така и като доклада „Ландри“, е само най-известният пример. Те обаче разполагат с неизползван потенциал, част от който е представен в Закона за народните читалища (обн., ДВ, бр. 89 от 22 октомври 1996 г.) и правната уредба на дейности, цитирани в тази част като информация за размисъл относно различни перспективи за професионално развитие в областта на културното наследство.

Народните читалища са традиционни самоуправляващи се български културно-просветни сдружения в населените места, които изпълняват и държавни културно-просветни задачи. В тяхната дейност могат да участват всички физически лица без оглед на ограниченията на възраст и пол, политически и религиозни възгледи и етническо самосъзнание.

Читалищата са юридически лица с нестопанска цел (чл. 2, ал. 1 и 2 от ЗНЧ).

Целите на народните читалища са да задоволяват потребностите на гражданите, свързани със:

1. развитие и обогатяване на културния живот, социалната и образователната дейност в населеното място, където осъществяват дейността си;
2. запазване на обичаите и традициите на българския народ;
3. разширяване на знанията на гражданите и приобщаването им към ценностите и постиженията на науката, изкуството и културата;
4. възпитаване и утвърждаване на националното самосъзнание;
5. осигуряване на достъп до информация.

За постигане на целите по ал. 1 читалищата извършват основни дейности като:

1. уреждане и поддържане на библиотеки, читални, фото-, фоно-, филмо- и видеотеки, както и създаване и поддържане на електронни информационни мрежи;
2. развиване и подпомагане на любителското художествено творчество;
3. организиране на школи, кръжоци, курсове, клубове, кино- и видеопоказ, празненства, концерти, чествания и младежки дейности;
4. събиране и разпространяване на знания за родния край;
5. създаване и съхраняване на музейни колекции съгласно Закона за културното наследство;
6. предоставяне на компютърни и интернет услуги.

Народните читалища могат да развиват и допълнителна стопанска дейност, свързана с предмета на основната им дейност, в съответствие с действащото законодателство, като използват приходите от нея за постигане на определените в устава им цели. Народните читалища не разпределят печалба.

(чл. 3, ал. 1-3 от ЗНЧ, изм., ДВ, бр. 42 от 2009 г.).

Училищата по изкуства са държавни културни институти, които „осигуряват професионалната подготовка и обучението в областта на изкуствата и културата и са под прякото управление и методическо ръководство на министъра на културата, като се финансират от бюджета на Министерството на културата“ (чл. 13 от ЗЗРК, изм., ДВ, бр. 28 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 93 от 2005 г., изм., ДВ, бр. 41 от 2006 г., доп., ДВ, бр. 106 от 2006 г.). Те предлагат „общообразователна подготовка, специализирана подготовка в областта на изкуствата и професионална подготовка в съответните професионални направления“ според чл. 48, ал. 3 от ЗПУО. Специализираната подготовка се придобива чрез изучаването на учебни предмети по съответната специалност (чл. 86, ал. 2 от ЗПУО), които за училищата по изкуствата и по културата се определят от министъра на културата (чл. 86, ал. 2 от ЗПУО).

Необходимо е да се направи уточнението, че за училищата по приложни изкуства и за част от музикалните училища с известно изместване на фокуса

на професионалната им подготовка от изкуства към културно наследство е приложимо и *обучението чрез работа* (т.нар. дуално обучение) като специфична форма, при която професионалната квалификация се придобива чрез практическо обучение в реална работна среда и обучение в училище, при положение че се „организира във втория гимназиален етап за ученици, които са навършили 16 години“ (чл. 115, ал. 1–3 от ЗПУО).

Камарата на независимите оценители като професионална организация, която „осигурява и регулира упражняването на професията на независим оценител в интерес на обществото“, също предлага интересна перспектива за професионално развитие в областта на културното наследство, преди всичко в областта на оценителската дейност. Тя е орган по признаване на професионална квалификация за професията „независим оценител“ по смисъла на чл. 4, т. 5 от Закона за признаване на професионални квалификации (чл. 22, ал. 2 от Закона за независимите оценители).

В заключение трябва да се посочи, че професионалното развитие в областта на културното наследство е своеобразен отговор на предизвикателствата на XXI век, свързани с опазването, социализацията и управлението на културни ценности, които са носители на памет. Необходимо е обаче да се избягва производството на „професионален пролетариат“, за който ни предупреждава министърът на народното просвещение през периода 1903–1907 г. проф. Иван Шишманов (Радева, 2002, с. 173), чрез формирането и развитието на ключови компетентности и най-вече на *културната компетентност* като израз на осъзната културна идентичност и способност за творческо изразяване.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Димитрова, Д. Бони Петрунова и загадката с 2700 антики на Васил Божков. – В: Площад Славейков [онлайн]. 4 февруари 2020 г. [прегледан на 10 февруари 2020 г.] <https://www.ploshtadslaveikov.com/boni-petrunova-i-zagadkata-s-legitimnostta-na-2700-antiki-na-vasil-bozhkov/>.
- Кабакوف, И. Загължителното депозиране: комплектуване на фонда и/или опазване на културното наследство. – В: Библиотека, 2013, кн. 2-3, с. 109-115.
- Кабакوف, И. Тематични културни маршрути. – В: Културно наследство и културен туризъм: музейни перспективи. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110-годишнината на РИМ – Шумен, 25-27 юни 2014 г., Шумен, 2014, с. 687-701.
- Кабакوف, И. Институциите на културното наследство и основаното на участие управление. – В: Библиотека, бр. 3, 2018, с. 98-104.
- Кабакوف, И. 2018. Съвременна правна рамка на нематериалното културно наследство: проблемът за персонификацията на общността [онлайн]. 10 октомври 2018 г. [прегледан на 17 декември 2019 г.] <http://www.unesco-centerbg.org/wp-new/wp-content/uploads/2018/10/КАБАКОВ-ICH_2018_bg.pdf>.
- Кабакوف, И. Основано на участие управление на културата: management и/или governance. – В: Накъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. г-н Тодор Танев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, с. 105-114.
- Кабакوف, И. Училищата по изкуства и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето. – В: Форум „Художествено образование и култура“. Габрово: Етнографски музей на открито „Етър“ [онлайн]. 10 юни 2019 г., с. 24-29 [прегледан на 30 юни 2019 г.]; <http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf>.
- Ландри, Ч. Културната политика в България. София: Министерство на културата, 1998.
- Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабакوف, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008.
- Ненов, Н. Общуване с наследството. В търсене на музейни траектории. София: Импресарско-изд. къща РОД, 2016.
- Паунова, П. Кои отвори законовите вратички за антиките на Божков. – В: Дневник [онлайн], 10 февруари 2020 г. [прегледан на 10 февруари 2020 г.] https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/02/10/4027652_koi_otvori_zakonovite_vraticchi_za_antikite_na_bojkov/.
- Рагева, М. Културната политика на българската държава (1885-1908). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2002.

ПОЛИТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ И НОРМАТИВНИ АКТОВЕ

- Заклчения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС (ОВ С 196, 8 юни 2018 г.).
- Заклчения на Съвета относно основано на участието управление на културното наследство (ОВ С 463, 23 декември 2014 г.).
- Заклчения на Съвета относно управлението на културата (ОВ С 393, 26 ноември 2012 г.).
- Закон за закрила и развитие на културата (обн., ДВ, бр. 50 от 1 юни 1999 г.).
- Закон за издирване старини и за спомогане на научни и книжовни предприятия“ (обн., ДВ, бр. 13 от 17 януари 1890 г.).
- Закон за паметниците на културата и музеите (обн., ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.).
- Закон за културното наследство (обн., ДВ, бр. 19 от 13 март 2009 г.).
- Закон за народните читалища (обн., ДВ, бр. 89 от 22 октомври 1996 г.).
- Закон за Националния архивен фонд (обн., ДВ, бр. 57 от 13 юни 2007 г.).
- Закон за независимите оценители (обн., ДВ, бр. 98 от 14 ноември 2008 г.).
- Закон за признаване на професионални квалификации (обн., ДВ, бр.13 от 8 февруари 2008 г., в сила от 8 февруари 2008 г.).
- Закон за професионалното образование и обучение (обн., ДВ, бр. 68 от 30 юли 1999 г.).
- Закон за прегучилищното и училищното образование (обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.).
- Закон за обществените библиотеки (обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).
- Закон за развитието на академичния състав в Република България (обн., ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г.).
- Закон за туризма (обн., ДВ., бр. 30 от 26 март 2013 г.).
- Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство (обн., ДВ, бр. 61 от 28 юли 2006 г.).
- Международна харта за консервация и реставрация на паметниците и забележителните места. – В: Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабаков, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008, с. 234–236.
- Национална класификация на професиите и длъжностите. София: Труд и право, 2011.
- Наредба № Н-4 от 14 юни 2007 г. за провеждане на конкурсите на сържавни културни институти (ДВ, бр. 50 от 20 юни 2007 г.).
- Наредба № Н-3 от 3 декември 2009 г. за реда за извършване на идентификация и за водене на регистъра на движимите културни ценности (обн., ДВ, бр. 101 от 18 декември 2009 г.).
- Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. за обхвата и съдържанието на документи за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности (обн., ДВ, бр. 105 от 30 декември 2016 г.).
- Наредба за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.).

- Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г. за формиране и управление на музейните фондове (обн., ДВ, бр. 2 от 8 януари 2010 г.).
- Наредба № Н-00-0005 от 8 юни 2010 г. за условията и реда за възпроизвеждане на културни ценности в копия реплики и предмети с търговско предназначение (обн., ДВ, бр. 46 от 18 юни 2010 г.).
- Наредбата № Н-9 от 27 април 2012 г. за реда за създаването и управлението на обществените колекции (обн., ДВ, бр. 39 от 22 май 2012 г.).
- Наредба № Н-4 от 8 октомври 2013 г. за условията и реда за представяне на културните ценности (обн., ДВ, бр. 28 от 28 март 2014 г.).
- Наредба № 4 от 12 юни 2015 г. за условията и реда за осъществяване на дейностите по консервация и реставрация на движими културни ценности (обн., ДВ, бр. 46 от 23 юни 2015 г.).
- Постановление на Министерски съвет № 352 от 31 декември 2018 г. за приемане на актуализиран Списък със защитените от държавата специалности от професии за учебната 2019/2020 г. и на актуализиран Списък със специалности от професии, по които е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда, за учебната 2019/2020 г. (обн., ДВ, бр. 3 от 8 януари 2019 г.).
- Рамкова конвенция на Съвета на Европа за значението на културното наследство за обществото. – В: Международноправна защита на културното наследство (съст. Иван Кабаков, Кристиан Русев). София: Министерство на културата, 2008, с. 66-74.

ПРОФЕСИИ И ДЪЛЖНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

Милена Колева-Звончарова

Културното наследство все по-често се разглежда като специфична област от дейности от обществена значимост и с растящо икономическо значение. Изтъква се потенциалът му да играе приобщаваща и обединяваща роля и се очаква възможностите да генерира приходи и да създава работни места да допринесат съществено за икономически растеж и устойчиво развитие. Съвсем естествено тези проекции са най-видими и обясними във връзка с туризма, за който културното наследство е източник на „културни продукти“, както и по отношение на малки (локални) общности, носители на своеобразен културен капитал – съхранени традиционни знания или умения. За да бъде постигнат обаче желаният мащаб на обществено въздействие, потенциалът на културното наследство и в икономическа перспектива следва да се разгръща най-вече от институциите на паметта (музеи, галерии, библиотеки), които съхраняват най-богатото и ценно разнообразие от културни ценности, обхващащо в синхронен и диахронен план в най-голяма степен българското културно наследство. В тези институции е застъпен широк спектър от дейности, необходими за опазването, социализацията и управлението на културното наследство. В качеството си на работодатели тези институции прилагат нормативно предписания подбор на професии (описани в Националния класификатор на професиите и длъжностите – НКПД), както и изискванията за заемане на съответните длъжности.

Прегледът на структурата на професиите и длъжностните характеристики, чрез които се изпълняват дейностите по опазване на културното наследство, показва дали има основания то да се мисли като обособен професионален сектор. От груга страна, нарасналите очаквания към опазването на културното наследство като стожер на идентичност и едновременно с това източник на икономически дейности налага актуализиране на професиите, пряко ангажирани с неговото опазване. Основание за това са и повишените стандарти в Европа по отношение на качеството на дейностите и резултатите от тях, както и променените очаквания на публиките по отношение на начините на представяне и взаимодействие с културните ценности (които принадлежат на всички, а не само на специалистите и това изцяло променя

концепцията за достъп до музейните експонати например). За постигането и поддържането на тези стандарти често пъти са необходими високоспециализирани знания и умения, за които обаче не съществува достатъчно адекватна професионална подготовка и се набавят най-вече от професионалната практика. Прегледът на професиите в Списъка на професиите за професионално обучение и подготовка (СППОО) показва къде е мястото на културното наследство и докъде се простира нивото на професионалното обучение (след което се предполага, че подготовката се извършва в рамките на висшето образование).

Фактичeskото положение на професионалното развитие в областта на културното наследство поражда няколко въпроса, които са основополагащи за настоящото изследване:

1. Кои от регламентираните понастоящем професии са обвързани с културното наследство?
2. Обособени ли са, така че да се откроява тяхната специфика и да позволява планирането на секторни политики и мерки?
3. Обезпечени ли са с професии всички основни дейности по опазването, социализацията и управлението на културното наследство?
4. Съществува ли обвързаност между реалните потребности и нивото на професионално обучение и подготовка в областта на културното наследство?
5. Съществуват ли предпоставки за справедливо остойностяване и оценяване на труда на професионалистите в областта на културното наследство?

За да се намери отговорът на част от тези въпроси, е необходим преглед на споменатите нормативни списъци, които представят структурата на професиите и длъжностите, както и на професионалното обучение в Република България, съобразено с европейските изисквания.

НКПД: същност и предназначение. Професионалната и длъжностната структура в Република България се определя от Националната класификация на професиите и длъжностите, която осигурява изпълнението на изискванията на Регламент (ЕО) № 1022/2009 (ОВ, L 283, 30 октомври 2009 г.) и на Препоръка 2009/824/ЕО на Комисията от 29 октомври 2009 г. относно използването на Международната стандартна класификация на професиите (ISCO-08) в държавите, членки на Европейския съюз. Структурата на НКПД-2011 следва точно структурата на ISCO-08, като в допълнение обхващат на единичната група професии е дефиниран и чрез изчерпателен списък на длъжностите, които се съдържат в нея. При дефинирането на обхвата на позициите са отразени изискванията на европейското и националното законодателство, както и специфични национални особености, свързани с образователната система

и системата за обучение на възрастни, организацията на производството, труда и управлението, заплащането на труда, социалното осигуряване и др. Националната класификация на професиите и длъжностите се прилага от:

- Предприятията – при разработване на разписанията на длъжностите и при изготвяне на длъжностните характеристики, доколкото общите функции и задачи на длъжностите в единичната група професии могат да се приемат като международен и европейски стандарт
- Националната агенция за приходите – при регистриране на трудовите договори
- Националния осигурителен институт – при регистриране на осигурените лица в системите за статистика на трудовете злополуки и на професионалните болести
- Националния статистически институт – при статистическите изследвания и преброяването на населението и жилищния фонд
- Изследователски, социологически и нетърговски организации, изучаващи професионалната и длъжностната структура на работната сила и населението.

НКПД се използва основно за: изучаване, анализиране и прогнозиране на професионалната структура на заетите и безработните; извършване на международни сравнения и анализи в областта на пазара на труда; управление на човешките ресурси; осигуряване на информация за целите на социалното осигуряване, политиката на пазара на труда, политиката по доходите и др.; статистически изследвания и преброяване на населението¹.

Практиката по въвеждането на международни стандарти на труда се свързва с дейността на Международната организация на труда (МОТ), която е една от специализираните агенции на ООН². Тя е създадена през 1919 г. със седалище в Женева, като основната ѝ мисия е постигането на социална справедливост и защита на правата на трудещите се. България се присъединява към организацията през 1920 г. В дейността на МОТ се очертават три основни насоки: **нормотворческа дейност** – за приемане на международни трудови конвенции и препоръки, чието предназначение е да установяват международни норми за регулиране на труда и да насърчат развитието на националните трудови законодателства и социалната политика на държавите; **техническо сътрудничество** по оказване на помощ и съдействие на държавите членки при решаване на практически въпроси, свързани с труда и положението на трудещите се; **изследователска, проучвателна и информационна дейност** – подготвя материалите по различни въпроси, включени в дневния ред на МКТ

¹ <https://www.mslp.government.bg/nkpd/index.php?section=HOME&S=280> (видян на 19 ноември 2019 г.).

² www.ilo.org (видян на 20 ноември 2019 г.).

и на Административния съвет, предоставя съвети, експертни заключения и мнения по законопроекти и други проекти в областта на труда, общественото осигуряване, извършва и публикува научни изследвания, в които обобщава международния опит в решаването на трудовете и социалните проблеми³. За целите на НКПД се използват следните определения⁴:

- **Професия** – съвкупност от длъжности, чиито основни функции и задачи се характеризират с висока степен на сходство
- **Специалност** – съвкупност от знания и умения за конкретен вид трудова дейност, включена в една професия и придобивана в резултат на формално професионално образование или обучение
- **Професионална квалификация** – мярка за степента на владеене на знания, умения и професионално значими качества, придобити чрез обучение или трудов опит.

В сборниците с примерни трудови характеристики определението за „професия“ е допълнено като „съвкупност от специални знания, конкретни умения и опит, придобити в резултат на обучение и които се реализират в определен вид труд“, а „длъжност“ *конкретизира вида и съдържанието на трудовата дейност на лицето, изразяваща се в система от функции, задачи и други изисквания към него, изпълнявани на дадено работно място, които са описани в длъжностната характеристика и са отразени в разписанието на длъжностите.*

Практическата полезност на НКПД е свързана и с това, че за всяка длъжност са посочени минималното образователно и квалификационно ниво, необходими за нейното заемане, като образователните и квалификационните нива от 1 до 4 са формулирани в съответствие със Закона за професионално образование и обучение, а образователните и квалификационните нива от 5 до 7 – в съответствие със Закона за висшето образование.

Професии в областта на културното наследство и техните характеристики, включени в НКПД. НКПД се състои от списък от професии и примерни длъжности, като към всяка група са представени обяснителни бележки, в които се описва нейният обхват, както и общите функции и задачи, характерни за професиите в нея. На този етап структурата на НКПД не съдържа обособена група от професии, свързани през обща характеристика „културно наследство“. Група 26 обхваща „Юристи и специалисти по обществени науки и култура“ и в нея се включват професиите на библиотекари, архивисти и уредници, както и археолог, етнолог, специалист по културен туризъм и консерватор/реставратор, които имат пряка връзка с културното наследство. Единични професии, чиито функции и задачи също биха могли (но не е задължително) да се отнасят до културното наследство, се откриват

³ <https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=CONTENT&I=430>.

⁴ НКПД, с. 17.

и в други групи –например „екскурзовод“ (5113, група „Персонал, зает с услуги за населението, търговията и охраната“), „майстор-занаятчия“ (7313, група „Занаятчийи и печатари“) или „фолклорист“ (2652, група „Музиканти, певци и изпълнители“).

Описанието на избраните професии включва много дейности, пряко свързани с опазването, проучването, социализирането на културни ценности. Например библиотекарите, архивистите и уредниците „оценяват, подреждат и организират съдържанието на архиви и артефакти от исторически, културен и художествен интерес и гарантират тяхното съхранение и опазване; организират колекции и изложби в музеи, художествени галерии и подобни; подреждат и поддържат систематична колекция от записан и публикуван материал и го предоставят на потребители в библиотеки или сродни институции; провеждат научни изследвания“⁵.

Друг пример от подклас „Юристи и специалисти по обществени науки и култура“ е група 2632 „Социолози, антрополози и сродни на тях“. Известно е, че специалистите от тези направления на практика са подготвени да разпознават, проучват, интерпретират, представят културни ценности, но въпреки това в изброяването на основните им професионални задачи номинално и експлицитно не се говори за „културно наследство“ (макар и в много от описанията да се подразбира). От тях се очаква:

- *Да провеждат проучвания за произхода, развитието, структурата, социалния модел, организациите и взаимоотношенията между човешките общности*
- *Да проследяват произхода и еволюцията на човечеството чрез изучаване на променящите се характеристики и културните и социалните институции*
- *Да проследяват произхода на човечеството по предмети, даващи информация за миналото, като селища, храмове, инструменти, керамични съдове, монети, оръжия и скулптури*
- *Да изучават физични и климатични аспекти на области и региони и свързват констатациите с икономически, социални и културни дейности*
- *Да разработват теории, модели и методи за интерпретиране и описание на социални явления*
- *Да оценяват резултати от политически решения, които засягат социалната политика*
- *Да анализират и оценяват социална информация*
- *Да консултират относно практическото приложение на констатациите при формулиране на икономически и социални политики за групи от население и региони, както и за развитието на пазара*

⁵ Обяснителни бележки - клас 2, НКПД, с. 171.

- *Да изготвят научни доклади и отчети. Примерни длъжности в единичната група са антрополог, археолог, криптинолог, етнолог, географ, социолог.*

Очертаната картина недвусмислено показва, че специфичните дейности по опазване, проучване и социализация на културното наследство все още нямат директно и конкретно отражение в основните задачи на професионалистите, които де факто работят за тяхното изпълнение, т.е. все още са извън стандартизацията, която предлага националната, а оттам – и международната класификация на длъжностите и професиите. Съответно не може да се очаква примерните длъжностни характеристики да описват формални изисквания за определено (специфично) образование за заемане на длъжностите, изпълняващи дейности от областта на културното наследство. От тази обективна връзка между двете системи – на професионалната подготовка на кадри (обучение и образование) и на професионалната реализация (пазар на труда) – става ясно, че промяната в отношението към културното наследство като към съвкупност от дейности с икономически потенциал все още не е усетена.

СППОО: същност и предназначение. Списъкът на професиите за професионално образование и обучение (СППОО) се разработва от Националната агенция за професионално обучение и образование на основание чл. 42, т. 5 (а) на Закона за професионално образование и обучение (ЗПОО) във връзка с чл. 6, ал. 1 на същия закон и се съгласува с отрасловите министерства и с представителните организации на национално равнище на работодателите и работниците и служителите. Списъкът на професиите представлява систематизирана структура (матрица) от наименования на професии и специалности, класифицирани в професионални направления, съобразно областите на образованието по Международната стандартна класификация *International Standard Classification of Education ISCED – 97* (чл. 8, ал. 1 и § 1 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО) и в съответствие с Класификация на областите на образование и обучение (КОО-2008) на Националния статистически институт.

Като основен документ за организацията на професионалното ориентиране, професионалното обучение и професионалното образование списъкът има задължителен характер за всички институции, в които ще се извършва професионално обучение за придобиване на професионална квалификация: професионални гимназии, професионални училища, професионални колежи и центрове за професионално обучение. Във връзка с приобщаването на системата на професионалното образование към стандартите на европейските страни с цел покриване на критериите за международно признаване на професионалните квалификации и за пълното съответствие на професионалната подготовка с потребностите на пазара на труда при разработването на списъка

са отчетени и съвременните тенденции в развитието на професионалното образование и обучение: широкопрофилност на професиите, мобилност на учебните програми и възможност за непрекъснато обучение. Специалностите в списъка са съобразени с националната практика в областта на труда, отговарят на НКПД и на Международната стандартна класификация на длъжностите ISCO-88⁶.

Професии в областта на културното наследство и техните характеристики, включени в СППОО. В списъка на професиите, за които се предвижда професионално образование и обучение (т.е. извън висшето образование) се открива пряко съответствие с длъжностите от НКПД, функционално свързани с културното наследство, например в следните специалности: 322 *Библиотечно-информационни науки и архивистика - библиотекар*; 581 *Архитектура, урбанизъм и геодезия - реставратор-изпълнител, техник-реставратор*; 812 *Пътувания, туризъм и свободно време - организатор на туристическа агентска дейност, планински водач, екскурзовод, аниматор в туризма*; 215 *Приложни изкуства и занаяти - лютниер, бижутер, дърворезбар, керамик, каменоделец, художник - приложни изкуства*.

В Класификацията на областите на образование и обучение (КОО-2008)⁷ връзката с културното наследство би следвало да се търси по смисъл в групата на хуманитарните науки (комбинирани програми без специализация в определена детайлна област), където влизат: 221 *Религия и теология*; 222 *Чужди езици*; 223 *Български език и литература*; 225 *История и археология*; 226 *Философия и етика*. Очевидно и тук отсъства директно позоваване, което е напълно обяснимо с оглед на липсата на нормативна обособеност на културното наследство като самостоятелен сектор.

Необходимостта от подобно обособяване обаче не е съвсем теоретична. Пример за наличието на нужда от обособяването на нова професия и съответно от нейното поэтапно и систематично регламентиране (с други думи, вписването ѝ в двете системи - на професионална подготовка и реализация) е опитът за добавяне на професия в СППОО. Както става ясно от интернет страницата на Националната агенция за професионално образование и обучение (НАПОО)⁸, през 2013 г. по предложение на обучаващи институции

⁶ <https://www.navet.government.bg/bg/sashtnost-na-spisaka-na-profesiite-za-pr/> (видян на 24 ноември 2019 г.).

⁷ В методологичните бележки към Международната класификация на образованието е посочено, че тя е „един от трите документа, които създават обща рамка и методология за описание на националните образователни системи и за преобразуване на образователните им системи и свързание с тях квалификации в международно съпоставими категории и статистически данни“. Класификация на областите на образование и обучение. София, 2007, с. 6. <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pages/КОО2015.pdf>.

⁸ <https://www.navet.government.bg/bg/restavrator-izpalnitel-i-tehnik-rest/> (видяно на 19 януари 2020 г.).

в партньорство с бизнеса са включени две нови професии в сферата на строителството. Става дума за „реставратор-изпълнител“ и „техник-реставратор“ на обекти от културното наследство, недвижими културни ценности. Реставратор-изпълнителят реставрира конструктивни елементи на сгради, съоръжения и обекти от културното наследство, недвижими културни ценности, като изпълнява кофражни, армировъчни, бетонови и зидарски работи, гърводелски работи, полага мазилки и шпакловки, прави облицовки и настилки, боядисва и изпълнява тапетни и декоративни работи. Част от уменията, които трябва да бъдат усвоени при обучение по професия „реставратор-изпълнител“, посочени в гържавното образователно изискване (ДОИ) за придобиване на квалификация по тази професия, са: „реставрира конструктивни, пластично-художествено декоративни, елементи на сгради от културното наследство – недвижими културни ценности“; „изпълнява покриви с каменни плочи или с турски керемиди“, „сглобява гървени покривни конструкции, гредоред и гървени стълби, изпълнява дюшеме и черен пог“. Всички знания и умения на реставратор-изпълнителя са описани в ДОИ за придобиване на квалификация по тази професия, разработено в НАПОО от екип, включващ работодатели, реставратори и обучаващи. От информацията на същата интернет страница става ясно, че професиите, свързани с описания вид реставрация, са нови и все още няма лицензирани центрове, които да предлагат такова обучение. Като вероятна причина се изтъква, че в ДОИ са посочени доста високи изисквания към обучаващите институции относно материалната база – например учебната работилница е необходимо да разполага със специализирани инструменти за реставрация на конструкции и на декоративни елементи. За да се обоснове нуждата от подобни специалисти, се привеждат данни на ЮНЕСКО за това, че България е на трето място след Италия и Гърция по своето културно-историческо наследство в Европа. Част от обосновката гласи също, че „къщи, мостове, крепости и други съоръжения съществуват на неизброимо много места в България – част от тях реставрирани и добре поддържани вече са част от програмите на български и чужди туристи. Голяма част от тези съоръжения обаче не се стопанисват добре и се рушат и една от причините е липсата на добре подготвени специалисти, които могат да ги възстановят и поддържат“.

Приведеният пример е интересен в няколко аспекта. От една страна, показва работещ механизъм на взаимодействие между системите на професионална подготовка и реализация – налице е нужда на пазара (липса на подготвени кадри), която следва да бъде посрещната чрез специфично професионално обучение. Тясното определение на профила на новата професия е изцяло подчинено на строителните дейности, което обаче не коментира необходимостта от подсигуриране на качество по отношение на съответствието с оригиналния

вид на културната ценност (в случая недвижима, архитектурна), принадлежността към определена епоха, разпознаването и придържането към материали, техники, художествени похвати, които всъщност определят паметника като културна ценност например. Това качество би следвало изрично да се гарантира като постижимо или в рамките на новата професия, или в съвкупност с дейността на друг специалист, защото в противен случай поставя под въпрос качеството на самото опазване, което е от ключово значение за културното наследство.

Тук на преген план излиза още един важен въпрос – кои от дейностите в областта на културното наследство се нуждаят от подготовка на образователно и квалификационно ниво от 1 до 4 (попадащи под разпоредбите на ЗПОО) и кои – на ниво от 5 до 7 (в съответствие със Закона за висшето образование)? Отговорът преминава през разработването на професионални квалификации, които да опишат знанията, уменията и компетентностите и съответното ниво на владеене, необходими за практикуване на специализираните дейности в областта на културното наследство. Това би позволило да се насочат усилия към разработването на квалификационни курсове, които изграждат нужните знания и умения на подходящото ниво (и не изискват непременно висше образование за всяка професия и длъжност). Същевременно очертават периметъра за валидиране на придобиваните неформално или само чрез професионалната практика знания и умения, което е възможно и логично да се практикува от самите институции на паметта като начин да се признае, оцени и съхрани специфичната експертиза.

Европейска квалификационна рамка: същност и предназначение. Европейската квалификационна рамка (ЕКР), създадена с Препоръка на Съвета на ЕС от 22 май 2017 г. (2017/С 189/03), има за цел да направи квалификациите разпознаваеми в различните европейски държави и системи, което е необходимо с оглед на повишените възможности за мобилност на учещи и работещи в рамките на ЕС, както и за целите на ученето през целия живот. ЕКР покрива квалификациите на всички нива и във всички подсистеми на образование и обучение. Прилага се от Европейския център за развитие на професионалното образование (CEDEFOP)⁹ в сътрудничество с Европейската комисия. Те извършват редица проучвания и анализи, свързани с въпроси относно прилагането на ЕКР на европейско, национално и секторно ниво. В същината на ЕКР заляга система от осем квалификационни нива, определяни чрез постигнатите резултати от ученето, т.е. знания, умения и способност за самостоятелно вземане на решения и поемане на отговорност. Резултатите от ученето всъщност изразяват това, което обучаваните знаят, разбират и могат да правят

⁹ <https://www.cedefop.europa.eu/bg> (23 ноември 2019 г.).

в края на обучителния процес. Всяка страна изработва своя квалификационна рамка, чрез която въвежда и прилага ЕКР¹⁰. Както е записано в препоръката на Съвета, квалификациите са официален резултат от процес на оценка и валидиране от страна на компетентен орган и носят информация на работодателите за това, какво знаят и могат да правят техните притежатели. В България признаването и валидирането на професионални знания, умения и компетентности, придобити чрез неформално учене, засега са възприети единствено в общото, професионалното и образованието за възрастни, но не и във висшето. Разработени са процедури за валидиране, които определят етапите, изискванията към оценяващите, процедурните изисквания, както и видовете сертификати¹¹.

Стандартизиращата класификация на професиите и длъжностите, списъкът с професии за обучение и квалификациите могат да бъдат възприемани като взаимосвързани елементи от системата на трудова регламентация, която предписва как се позиционират отделните професии, какви са изискванията към упражняващите ги и не последно място би следвало да допринася за качествено изпълнение на свързаните с тях дейности. За да може да се говори за професионално развитие в областта на културното наследство в пълния смисъл на думата, вероятно е необходимо то да присъства отчетливо във всеки един от тези елементи. Това би означавало например да се изработят квалификации за професиите, които не изискват висше образование, които да отразяват целия спектър от дейности, обезпечаващи опазването, проучването, социализирането на културното наследство в разнообразието от негови форми и проявления; да се изготвят процедури за валидиране на специфични знания, умения, компетентности, придобити по неформален път или чрез практика; да се обособи група от професии, пряко свързана с културното наследство, и да се изведат техните характеристики въз основа на практическите дейности, които те обслужват; да се разработят специализиращи курсове в рамките на релевантните специалности във висшето образование, които отговарят пряко на потребностите, идентифицирани на практика в областта на културното наследство.

Нарастващите очаквания, насочени към потенциала на културното наследство да приобщава, да служи за обучителни цели, да генерира приходи, все повече засилват необходимостта от обособяването на такава професионална група (споделящо грижата за културното наследство като обща характеристика). Динамичното развитие на съвременния свят отчетливо изостря нуждата от нови модели на интерпретиране на културното наследство, а някои

¹⁰ <https://www.cedefop.europa.eu/bg/events-and-projects/projects/european-qualifications-framework-eqf>.

¹¹ Bulgaria: European Inventory on EQF 2018, CEDEFOP, 2019, p. 6.

от неговите форми стават все по-недостъпни заради необратимата загуба на професионален капацитет. Причините за това отчасти се коренят и в липсата на специфично признание на добавената стойност, която носят редки професии като реставратор в музей например – практикуването им изисква експертиза и знания от различни области, а длъжностната характеристика им отрежда редово заплащане. Често пъти подобни тесни специалисти нямат висше образование (но имат незаменим практически опит), което не позволява формално трудът им да бъде по-високо остойностен. С тяхното напускане обикновено съответната институция намалява или губи изцяло своя капацитет за извършване на съответната специализирана дейност, а липсата на млади и добре подготвени кадри е основен проблем пред институциите на паметта (както става ясно от проведеното в рамките на настоящото изследване анкетно проучване). Анализът на дейностите в областта на културното наследство – от една страна, предписаните от Закона за културното наследство, от друга страна, реално практикуваните – помага да се очертае специфичният профил на професиите, заети с изпълнението на тези дейности.

Направеният документарен преглед на професиите и длъжностите в Република България показва, че са налице професии (библиотекар, архивист, екскурзовод и др.), които извършват основните дейности в областта на културното наследство, без обаче да са обособени като група чрез тази своя обща характеристика. Функционалността по отношение на културното наследство не е водеща и често пъти се открива имплицитно в описанието на професионалните задачи. От гледна точка на практиката не всички специфични дейности от опазването, социализацията и управлението на културното наследство са представени като професии (например музеен педагог). Номенклатурата не включва и редки професии, например реставратор на хартия, специалист по ръкописи и др. Всички тези наблюдения са индикативни за необходимостта от структуриране на политики и мерки, които да синхронизират системите на професионална подготовка и реализация по отношение на културното наследство, което за целта най-напред трябва да бъде припознато като обособен сектор от икономическа дейност.

В такъв контекст настоящата научна задача в рамките на Националната програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“ се насочва обосновано към формулирането на основните проблеми, които да послужат за дебат в професионалните среди и сред широката общественост, и на препоръки за политики и мерки, основани на синергия между различните заинтересовани страни – обучителни и културни институции, работодатели, ресорни агенции и държавни ведомства и насочено към подобряването на професионалната подготовка и реализация в областта на културното наследство.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Класификация на областите на образование и обучение (КОО-2008). София, 2007.
Национална квалификационна рамка на Република България.
Национална класификация на професиите и длъжностите. София: Труд и право, 2011.
Препоръка на Съвета от 22 май 2017 г. – 2017/С 189/03.
Препоръка на Съвета от 22 май 2018 г. – 2017/С 189/01.
Сборник типови длъжностни характеристики.
10 години от създаването на ЕКР – инфографика.
- Bulgaria: European Inventory on EQF 2018, Cedefop, 2019.
Defining cultural occupations in the ISCO-08.
International Standard Classification of Occupations (ISCO-08). Volume 1- Structure, Group Definitions and Correspondence Tables. International Labour Office, 2012, Geneva.
National Strategy for Lifelong Learning for the Period 2014–2020 as adopted with DCM No12 of January 10, 2014. Ministry of Education and Science, 2014.

ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ЧРЕЗ ФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ, ОСЪЩЕСТВЯВАНО В СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Георги Вълчев, Ани Истаткова-Иванова

В цялото му разнообразие и форми културното наследство е ценност само по себе си, наследство от нашето минало и стратегически ресурс за устойчивото бъдеще на Европа. То способства за посрещане на социалните, икономическите и екологичните предизвикателства на различни нива – от местно, национално и регионално до европейско и даже световно (Заклчения на Съвета относно извеждането на преден план на културното наследство в политиките на ЕС – ОВ С 196, 8 юни 2018 г.). В контекста на глобализацията все повече се осъзнава необходимостта от целенасочена работа за съхранение, поддържане и разпространение на българското културно наследство, за запазване на националното самосъзнание и историческата памет на българите. Търси се общото европейско културно наследство, но се създават и предпоставки за съхраняване на многообразието от локални култури. В този смисъл едно от основните предизвикателства пред съвременните общества е насочено към непрекъснатото обновяване и разширяване на знанията в областта на културното наследство (език, литература, история, археология, изкуство, етнография и фолклор) и към необходимостта от предаване на тези знания с цел изграждане на общество на знанието.

Културните ценности са послания от миналите към бъдещите поколения¹ и в този смисъл знанието за тях формира колективна памет и национално съзнание, изгражда регионалната идентичност и самочувствие. Образованието е медиаторът между потребителя на културни ценности и самото културно наследство. То има основната роля да формира кадри, способни да участват активно и компетентно във всички дейности в тази сфера (издирване, идентифициране, описване, опазване, представяне, социализиране, управление) и във всички негови аспекти (материален, нематериален, движим, недвижим и т.н.).

¹ Думите са на проф. Пейо Бербенлиев, създателя на Националния институт за паметници на културата (НИПК). Основател и първи председател на Българския национален комитет на ИКОМОС.

Ето защо целта на настоящото изследване е да се проследи до каква степен към настоящия момент Софийският университет „Св. Климент Охридски“ откликва на предизвикателствата, свързани с професионалното развитие в областта на културното наследство. Подобно усилие е провокирано от желанието за идентифициране на основополагащите сегменти на образователната система в областта на културното наследство, установяване на съществуващите образователни дефицити и очертаване на възможните посоки за тяхното преодоляване, така че тя да отговоря както на заложеното в Националната програма „Културноисторическо наследство, национална памет и прогрес на обществото“, така и на водещите съвременни европейски и световни практики.

Изследването бе осъществено чрез два основни метода: (1) събиране и анализ на съществуваща учебна документация, свързана с културното наследство в различните факултети на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, и (2) чрез анкетно проучване в институциите, ползватели на специалисти с професионална подготовка в областта на културното наследство.

В Софийския университет съществуват 7 бакалавърски и 21 магистърски програми, в чието изследователско и обучително поле е културното наследство.

Компетентности в сферата на КН се придобиват с обучението на студенти в *7 бакалавърски програми* („История“ – редовно обучение (р.о.) и заочно обучение (з.о.), „Археология“, „Етнология и културна антропология“, „Архивистика и документалистика“ – р.о. и з.о., „Регионално развитие и политика“, „Културология“ и „Библиотечно-информационни науки“ в 4 научни направления, а именно 2.2. История и археология, 3.1. Социология, Антропология и науки за културата, 3.7. Администрация и управление и 3.5. Обществени комуникации и информационни науки). От съществуващите планове се вижда, че в областта на културното наследство се ползват компетенциите на преподаватели от различни факултети – Историческия (ИФ), Философския (ФФ), Факултета по славянски филологии (ФСФ), Геолого-географския (ГГФ), – както и външни за СУ преподаватели. Видно е също така, че макар тези 7 специалности да се администрират в 3 факултета, в учебните програми участие вземат специалисти от почти всички хуманитарни факултети на СУ, както и специалисти от други университети и институти, т.е. в търсенето на интердисциплинарност факултетите и Университетът са отворени за сътрудничество².

² Хонорувани преподаватели в програмите са от следните образователни и културни организации: Институт по етнография и фолклористика с етнографски музей; Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград, Нов български университет; НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, Национална художествена академия, Национална музикална академия, Университет

От споменатите програми завършилите студенти получават професионална квалификация³, както следва: историк; бакалавър по етнология и културна антропология; архивист и документалист; бакалавър по археология; бакалавър по регионално развитие и политика; културолог; бакалавър по библиотечно-информационни науки. Някои от бакалавърските програми, като „История“⁴, „Археология“⁵, „Етнология“⁶, „Архивистика и документалистика“⁷, „Културология“⁸, „Библиотечно-информационни науки“⁹, „Регионално развитие и политика“¹⁰, са сред утвърдените специалности на Университета. Те са регулярно актуализирани и въпреки това, в търсенето на съвкупността от професионални компетенции¹¹ за културното наследство и необходимите за тяхното формиране професионални знания¹² и умения¹³, може да се стигне до извода, че в тях се разчита по-скоро на широка базисна подготовка, въз основа на която в професионалната квалификация се описва като възможност за професионална реализация и работа в институциите, занимаващи се с КН¹⁴. Факт е действително, че завършилите споменатите бакалавърски специалности получават подобна реализация и без да са строго профилирани в областта на културното наследство, т.е. те изпълняват своята начертана в учебните планове цел и подготвят специалисти основно за нуждите на тези институции.

по архитектура, строителство и геодезия, Национален археологически институт с музей при БАН, Институт по балканистика с център по тракология, БАН, Национален политехнически музей, Национален исторически музей, Регионален център за опазване на нематериалното културно наследство в Югоизточна Европа по егидата на ЮНЕСКО, Министерство на културата, Българска национална телевизия, Софийска градска художествена галерия.

³ „Професионална квалификация“ е квалификация по професия или по част от професия, която включва съвкупността от професионални компетенции и необходимите за тяхното формиране общообразователни знания и умения.

⁴ Създадена е като самостоятелна специалност през 1972 г.

⁵ Създадена е през 1992 г.

⁶ Създадена е през 1995 г. От 2019 г. – „Етнология и културна антропология“.

⁷ Създадена е през 2003 г.

⁸ Създадена е през 1992 г.

⁹ Създадена е през 1993 г.

¹⁰ Създадена е през 2005 г.

¹¹ „Професионалната компетентност“ е доказана способност за използване на професионални знания, професионални умения и личностни качества, необходими за упражняване на професия, в съответствие с Националната квалификационна рамка.

¹² „Професионални знания“ са съвкупност от теории и практики, свързани с определена сфера на работа, които са усвоени в процеса на обучение или учене.

¹³ „Професионални умения“ са способностите за прилагане на усвоените професионални знания при изпълнение на задачи и решаване на проблеми.

¹⁴ Вж. Приложение 3 табл. 1. Специалности в бакалавърска степен в областта на КН – професионална квалификация, професионални компетентности, професионална реализация. Информацията се основава на данните от учебна документация.

Всяка от бакалавърските програми на Софийския университет, която има отношение към изследваната тема, предлага обучение в някой от аспектите на изследователското и практическото поле на културното наследство (издирване, идентифициране, описване, опазване, социализиране, управление), но рядко се наблюдава стремеж към всеобхватност. Макар в Университета да съществуват отделни курсове¹⁵, които дават знания и умения за придобиване на професионална компетентност в цялото поле на културното наследство, в повечето случаи те са разпилени в различни програми и не предполагат свързаност помежду си. Ето защо може да се положат усилия за тяхното консолидиране в единна образователна програма или да се разработи една нова цялостна бакалавърска програма, в която да продължават професионалното си развитие предимно хората с изявен интерес и стремеж към специализирано образование в областта, каквито са например завършилите училищата по изкуствата. С оглед на очаквания малък брой кандидати подобна програма трябва да бъде „защитена“ (чл. 6а от ЗПОО) или да бъде включена в специалностите „от професии, по които е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“¹⁶ (нова – ДВ, бр. 92 от 2018 г., нар. 1а, т. 11 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО; нар. 1а, т. 10 и 11 от Допълнителните разпоредби на ЗПОО, изм., ДВ, бр. 59 от 2016 г., в сила от 1 август 2016 г., изм., ДВ, бр. 92 от 2018 г., нова – ДВ, бр. 92 от 2018 г.; Кабаков, 2019, с. 24–29), като в нея да се обединяват усилията на преподаватели и изследователи от различни институции и модулно да бъдат обхванати всички аспекти на културната компетентност, мислена като ключова компетентност. По-реалистичен е обаче вариантът, в който възможностите за разширяване на специализираната професионална подготовка в областта на КН могат да бъдат увеличени посредством включването в учебните планове на вече съществуващите бакалавърски програми на повече лекционни курсове под формата на избираеми дисциплини.

В магистърската степен към настоящия момент в Софийския университет съществуват 21 магистърски програми по 9 научни направления (2.2.

¹⁵ Данните са представени в база данни за професионалното развитие в областта на КН, която може да бъде видяна на следния адрес: <<https://kinbg.net/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8>> [прегледан на 18 януари 2020 г.].

¹⁶ „Защитена специалност от професия“ е специалност, която е уникална по своето съдържание, за обучението по която има заявена потребност от министерства и работодателски организации, но липсва заявен интерес от ученици за обучение или заявеният интерес е нисък, но на национално и/или областно ниво съществува необходимост от подготвени квалифицирани специалисти по тази специалност. „Специалност от професия, по която е налице очакван недостиг от специалисти на пазара на труда“ е специалност, която е от значение за икономическото развитие на страната и/или на областта и за която може да се прогнозира бъдещ недостиг на квалифицирани кадри на пазара на труда в сравнение с броя на обучаващите се в системата на професионалното образование и обучение.

История и археология, 3.1. Социология, Антропология и науки за културата, 3.9. Туризъм, 4.4. Науки за земята, 3.7. Администрация и управление, 2.4. Религия и теология, 2.1. Филология, 3.3. Политически науки, Теория и управление на образованието, 3.5. Обществени комуникации и информационни науки), в чието изследователско и образователно поле е културното наследство. В тяхното създаване са вложени усилията на преподаватели от 8 факултета (Историческия, Философския, Геолого-географския, Факултета по славянски филологии, Факултета по педагогика, Факултета по класически и нови филологии, Богословския, Стопанския факултет).

Тези магистърски програми, чрез които се предлага цялостна професионалната подготовка за работа с културните ценности или е обхванат само някой отделен аспект, са: „Археология“, „Археометрия“, „Възраждане и памет“, „Етнология и културна антропология“, „Музеология“, „Културен туризъм“, „Управление на туристически дестинации“, „Регионално развитие и управление“, „Културна и политическа география“, „Дигитален мениджмънт в туризма“, „Християнско поклонничество“, „Опазване на българското културно наследство“, „Литература, кино и визуална култура“, „Език и културно пространство (приложна лингвистика – български език като чужд)“, „Културни връзки и геополитика на Европейския съюз (на английски език)“, „Мениджмънт на услуги и организации за неформално образование (дистанционна)“, „Мениджмънт и социализация на културното наследство“, „Културна антропология“, „История на книгата и четенето“, „Медии, комуникация, култура“. От 2020 г. стартира нова МП „Дигитална хуманитаристика“ към Историческия факултет.

Пет от изброени програми са в Историческия факултет, четири – във Философския факултет, три – във ФслФ, три – в ГГФ, една – във ФП, една – във ФКНФ, една в Богословски факултет, една в Стопански факултет. Само 2 магистърски програми са междуфакултетни – „Археометрия“ (ИФ, ГГФ, ХФ) и „Културен туризъм“ (ИФ, ГГФ). Всички изброени програми са в редовна форма на обучение, на български език с изключение на една дистанционна програма („Мениджмънт на услуги и организации за неформално образование“) и две на английски език („Културни връзки и геополитика на Европейския съюз“ и „Дигитална хуманитаристика“).

В търсенето на съвкупността от професионални компетенции за културното наследство и необходимите за тяхното формиране знания и умения може да бъде направен изводът, че в магистърските програми е обхванато цялото изследователско и практическо поле на културното наследство¹⁷. В

¹⁷ Вж. Приложение 3, табл. 2. Специалности в магистърска степен в областта на КН – професионална квалификация, професионални компетентности, професионална реализация. Информацията се основава на данните от учебна документация.

този смисъл евентуалните опити за създаване на една нова универсална програма, обхващаща всички аспекти на изследователското поле на КН само в един факултет, биха били напълно безрезултатни.

Акцент върху професионална подготовка в областта на КН си поставят конкретно 4 магистърски програми: „Опазване на българското културно наследство“ във ФСАФ, „Мениджмънт и социализация на културното наследство“ във ФФ и „Музеология“ и „Дигитална хуманитаристика“ в ИФ (първата – в частта опазване, като става въпрос изолирано само за книжовното наследство, втората – в частта мениджмънт и социализация, третата формира знания за културните ценности като носителите на памет чрез курсове за материалното и нематериалното културно наследство и дейности като опазване и отчасти социализация; четвъртата програма има за фокус употребата на дигитални изследователски материали за целите на преподаването, както и обработката на хуманитарно и културно съдържание в дигитален вид). Тези програми са сравнително нови („Дигитална хуманитаристика“ е най-новата, създадена е през 2019 г. и все още не е реално стартирала, предстои това да се случи през 2020 г.¹⁸), откликват на европейските нагласи и целят попълване на професионални дефицити в областта на културното наследство.

Реализацията на завършилите магистърските програми според учебната документация е в държавния, общинския и неправителствения сектор; в музеите, в читалищата, в архивите, галериите, медиите, фирмите, в туризма, в образованието, в администрацията и в управлението.

Прави впечатление, че много често има припокриване в частта професионална реализация за завършилите специалностите, имащи в обучителното си поле аспекти на културното наследство, както в бакалавърска, така и в магистърска степен¹⁹.

Когато се оформят стратегическите цели за развитие на културата, е добре да се има предвид не само какво и как ще се прави, но и кой ще го прави – какви специалисти са необходими, за да осъществят належащото²⁰. Ето

¹⁸ Като се има предвид, че тя предвижда обучение на английски, най-вероятно нейната цел е различна от поставената пред нас изследователска задача, а именно преодоляване на дефицитите в образованието за културните ценности като носители на памет и удовлетворяване на изискванията на практиката в работата с културното на наследство в България.

¹⁹ По-подробно вж. Приложение 3, табл. 2. Специалности в магистърска степен в областта на КН – професионална квалификация, професионални компетентности, професионална реализация. Информацията се основава на данните от учебна документация.

²⁰ Повече по темата би могло да се намери на следния адрес: <https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2019/04/17/3421135_eksperti_lipsvat_restavrotori_obshtinitite_niamat/> от 17 април 2019 г. [прегледан на 18 януари 2020 г.].

защо изследователският проект „Професионално развитие в областта на културното наследство“ цели да установи кои са основните професии, свързани с него, и да идентифицира чрез кои курсове и програми се добиват знания и умения за тях, както и да открие в кои дейности има недостиг на обучение и осъзнат от практиката дефицит²¹.

За целта първо са разгледани детайлно видовете културно наследство, различните аспекти на дейностите в тази област и курсовете, свързани с него в бакалавърските и магистърските програми на Софийския университет. След това са систематизирани професиите, за които се добива професионална подготовка чрез конкретни курсове или чрез цялостни програми в бакалавърска и магистърска степен. Краткосрочни или дългосрочни следдипломни обучения за културните ценности до момента не са предлагани.

ФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВИДОВЕТЕ КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

Материално културно наследство. В бакалавърската програма „Архивистика и документалистика“ са предвидени курсове за архивни колекции в библиотеки и архиви, фотографски колекции. Българската ръкописна книга, за нейната украса, за апокрифните книги, славянските кирилски печатни книги в балканското пространство са обект на обучение в магистърската програма (МП) „История на книгата и четенето“, църковната археология и манастири – в МП „Християнско поклонничество“, народната култура, светите места и материалната култура – в МП „Културен туризъм“. В бакалавърската програма по история голямата част от курсовете, макар да не са по същество за културното наследство, дават една базисна, широкопрофилна подготовка, която позволява свободното интерпретиране и представяне – както материалното, така и нематериалното културно наследство. В МП „Възраждане и памет“ се отделя внимание на приписките и изобщо на възрожденската историопис. Редица специализирани курсове има в отделните модули на МП „Музеология“: модул „История“ – история, език, книжнина, свети места, памет, личности, култура, църкви, градове; в модул „Археология“ – за култура, градове, ювелирство, текстил, металургия, погребални обреди, художествени занаяти, архитектура; в модул „История на изкуството“ – художествена обработка на метали, изкуство в различните исторически периоди, ръкописна украса, монументална живопис, архитектура, традиционно народно изкуство. В МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“ се дават знания за

²¹ По-подробно вж. базата данни – <<https://kinbg.net/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8>> [прегледан на 10 януари 2020 г.].

недвижими и движими паметници на културата; археологически резервати; както и за изкуствата и идеологическия дискурс през епохата на комунизма в България. В МП „Опазване на българското културно наследство“ фокусът на обучението са славянската палеография и кодикология, старопечатните книги и изкуство.

Нематериалното културно наследство на България е основен акцент на обучението в БП „Етнология“ (от 2019 г. – „Етнология и културна антропология“), в която са обхванати всички аспекти на неговото проучване: традициите, фолклорът, обредите, междуконфесионалните отношения. Конкретни курсове за нематериалното културно наследство има в следните програми: „Традиционна култура“ – БП „Археология“, както и в МП „Етнология и културна антропология“, в БП „История“ и в МП „Музеология“; „Нематериално културно наследство“, „Митология и обреди“ в МП „Културен туризъм“; „Поклоннически райони в България“ в МП „Християнско поклонничество“; „Фонетично разнообразие на българските диалекти“ и „Културен шок, мултикултурност, интеркултурна комуникация“ в МП „Език и културно пространство“; „Културен пейзаж“ и „Културен календар, културни събития – проектиране, лансиране, реализация; маркетинг на културното наследство“ в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“; „Културни реалии и език“, „Празничният календар на българина“, „Глаголическото културно наследство на Балканите – минало и настояще“ в МП „Опазване на българското културно наследство“.

Археологическото културно наследство е обект на обучение в множество курсове в БП „Археология“, свързани със селищната структура, архитектурата, стенната живопис, нумизматиката, въоръжението, занаятите, оръдията на труда, накитите, артефакти от различни материали – от керамика, от метал, от дърво, от кост, текстил. В МП „Археология“ е предвидено многообразие от курсове за материалното КН, чиято цел е награждане на наученото за материалното наследство в бакалавърската програма. В МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“ е предвиден курс „Археологически резервати“.

ДЕЙНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

КУРСОВЕ В БАКАЛАВЪРСКИ И МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ

Липсват курсове за **издирване и идентифициране** на културни ценности.

Документиране. Водене на археологическа документация (в БП „Археология“ и МП „Археология“); автоматизирани системи за деловодство (БП „Архивистика и документалистика“, както и в МП „Дигитален и архивен мениджмънт“ и МП „Документални и архивни ресурси“), класификация и комплектуване (в МП „Дигитален и архивен мениджмънт“ и МП „Документални и архивни ресурси“); информационни технологии в музеите (в МП „Музеология“).

Интерпретация. Възможности за точно датiranje (отделни курсове в БП „Археология“, МП „Археология“, МП „Археометрия“). Търси се интердисциплинарен подход – предлагат се курсове като ГИС, гендрохронология, остеoarхеология, геофизика, археоботаника, погводна археология и т.н. (МП „Археология“, МП „Археометрия“).

Опазване. МП „Опазване на българското културно наследство“ – макар да предполага комплексно обучение за КН във всичките му форми, програмата е с фокус книжовното наследство. В търсене на синергия между обучение и практическо използване на придобитото знание в нея е предвидена практика – реставрация, консервация и иконопис. Отделни курсове са предвидени в БП „Археология“: консервация и реставрация на археологически артефакти (от керамика, гърво, камък, кост, метал и т.н.), консервация и реставрация на архитектурни паметници, полева консервация и лабораторна в МП „Археология“ и МП „Археометрия“. Обучението в споменатите програми се базира на дълбоченото познаване на историческото развитие на културата, занаятите, традициите и умението за вписване в по-широка среда на взаимодействие във всекидневното: опазване на културното наследство (в МП „Културен туризъм“); публични политики за опазване и социализация на КН (в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“); консервация, реставрация и социализация на архитектурни паметници в МП „Музеология“, както и цял модул за консервация и реставрация на архитектурни обекти; консервация и реставрация на книжовното културно наследство (в МП „История на книгата и четенето“); съхранение на архивни документи, консервация и реставрация в БП „Архивистика и документалистика“.

Социализация. От страницата към екрана: адаптиране на литературни модели в киното (в МП „Литература, кино и визуална култура“); визуализация на българското културно и историческо пространство (в МП „Език и кул-

турно пространство“); визуализации на българското възраждане в българската историческа памет (в МП „Възраждане и памет“); информационни технологии в музеите (в МП „Музеология“); публични политики за опазване и социализация на културното наследство; виртуално представяне на културното наследство и производство и апробация на тематични културни маршрути (в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“); 3D моделиране, електронно описание и издание на ръкописни извори, дигитални инструменти за изследване на българското културно наследство и представянето му в уеб среда; историко-географски информационни системи/цифрова картография; дигитална нумизматика, дигитални ресурси и социално-икономическа история (МП „Дигитална хуманитаристика“).

Превръщането на културните ценности, носители на памет, в туристически атракции предполага използването им за целите на туризма, при което правилно „се разчита“ атрактивността на носената от културната ценност памет, за да се използва и популяризира както от туристите, така и от местната общност като част от културното ѝ наследство, регионалната и/или националната културна идентичност (Кабаков, 2016, с. 299–307).

Като оставим настрана финансирането от туристическите фирми, от държавата или чрез оперативни програми, в разглежданите бакалавърски и магистърски програми в Софийския университет са предвидени редица курсове, даващи знания и формиращи умения за изработване на туристически продукти и съответно връзката им с укрепване на връзката между регионите и тяхното развитие – маркетинг, разработване на туристически продукти, туристическа интерпретация и екскурзоводска дейност (в МП „Културен туризъм“), туристическа политика, планиране, райониране, функция и влиянието на туризма (в МП „Управление на туристически дестинации“), териториален маркетинг (в МП „Регионално развитие и управление“).

Дигитализацията е осъзната като необходимост за опазването и социализирането на културното наследство. Теоретични и практически знания и умения в тази насока се придобиват чрез конкретни курсове в една бакалавърска и две магистърски програми – дигитализация на културно-историческо наследство (в БП „Архивистика и документалистика“), дигитализация на културно-историческо наследство (в МП „Музеология“); дигитализация на културно-историческо наследство, електронна обработка на средновековни текстове и практика – дигитализация на културни артефакти в МП „Опазване на българското културно наследство“. От 2020 г. стартира цялостна програма „Дигитална хуманитаристика“ към Историческия факултет.

Връзката на културното наследство с всички етапи на образованието „висше – училищно образование и предучилищно образование“ е слабо развита и е обект

само в един курс на една магистърска програма – музейна комуникация, музеят и образованието в МП „Музеология“.

Темата за културните ценности, останали извън границите на България, както и обучение с целева група българите в чужбина не е част от нито една обучителна програма в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Управление. В тази област са застъпени: теория и история на управлението (в БП „Архивистика и документалистика“), стратегическо управление, административни и правни аспекти и съвременни информационни архивни стандарти (в МП „Документални и архивни ресурси“), регионални традиции и музейна мрежа, разработване на туристически продукти и атракции, управление на туристически дестинации, управление и организация на събития (в МП „Културен туризъм“), разработване на туристически продукти и атракции, туристическо планиране, туристическа политика (в МП „Управление на туристически дестинации“), програми и проекти за трансгранично сътрудничество и регионално развитие (в МП „Европейски проекти“), политиките и култура в ЕС (в МП „Културни връзки и геополитика на Европейския съюз – на английски език), регионални традиции и музейна мрежа (в МП „Музеология“), производство и апробация на тематични културни маршрути (в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“), регионално развитие и регионална политика и регионални стратегии за развитие (в БП „Регионално развитие и политика“), методология на регионалното развитие, регионална политика на ЕС и България, регионално развитие и местни идентичности и териториален маркетинг (в МП „Регионално развитие и управление“).

1. Законодателство в областта на КН. Законодателство в областта на КИИ (в МП „Археология“); законодателство в областта на КН и музеите; практика – паметници на световното културно и природно наследство. Международни организации и законодателство (в МП „Музеология“); архивно законодателство и НАФ и стратегическо управление, административни и правни аспекти (в МП „Документални и архивни ресурси“). Правна и институционална инфраструктура на културното наследство (в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“).

2. Проекти. Управление на проекти (в МП „Културен туризъм“); межкултурни взаимодействия и проекти в областта на културата в ЕС и програми и проекти за трансгранично сътрудничество и регионално развитие в МП „Европейски проекти“; подготовка и реализация на проекти в областта на КН (в МП „Музеология“); писане и управление на проекти и културен календар, културни събития – проектиране, лансиране, реализация; маркетинг на КН (в МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“).

В МП „Археология“, МП „Етнология и културна антропология“, МП „Културен туризъм“, културни връзки и геополитика на Европейския съюз (на ан-

злийски език); МП „Музеология; МП „Опазването на българското културно наследство“ са предвидени практики и стажове, за чието провеждане Софийският университет си сътрудничи с редица културни институции – Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Архив на БАН, Национален археологически институт с музеи, подразделения в страната на Държавна агенция „Архиви“, Министерство на културата, общински съвети, кметства и др., регионални и общински музеи и т.н. В някои от програмите дори са предвидени повече от една практики или стажове.

От направения сравнителен анализ става ясно, че в Софийския университет на база цялостна програма или на отделни курсове се формират и/или развиват знания, умения и компетенции във всички аспекти на „културната компетентност“ – видовете културно наследство и различните дейности, осъществявани в тази област.

Въпреки това, следвайки основната цел на изследването *от достъпната учебна документация, към настоящия момент могат да бъдат очертани следните дефицити в знанието за КН:*

- липсват курсове за културни ценности на художественото, музикалното, филмовото и театралното изкуство;
- недостатъчна е подготовката за архитектурното културно наследство;
- индустриалното наследство към момента не е обект на обучение в действащите програми (аспекти от него са предвидени в МП „Дигитална хуманитаристика“ в курса „Дигитални ресурси и социално-икономическа история“);
- липсват курсове за традиционните занаяти;
- липсват курсове за издирване и идентификация на културни ценности;
- липсва обучение за новости във визуализирането на културно наследство – в отговор на постоянно променящия се и модернизиращ се свят е необходимо да се акцентира повече на информационните технологии при визуализацията;
- не се предлагат курсове, които да представят културното наследство, останало извън границите на България: материално, нематериално, археологическо;
- почти липсват курсове за формиране на компетенциите на педагога в музеите, галериите, архивите, библиотеките;
- дигитализация;
- законодателството би следвало да е неразривна част от всяка програма, претендираща, че подготвя специалисти за работа с културно наследство;

- брандиране и реклама – важно за развитие на регионите, както и в национален аспект;
- европейска рамка за управление на културното наследство и европейски практики.

С оглед на преодоляването на отбелязаните дефицити ще е ползотворно по-широко взаимодействие с Националната художествена академия, Музикалната академия, НАТФИЗ, Университета по архитектура, строителство и геодезия, както и с музеите, галериите, архивите, библиотеките и регионалните занаятчийски камари и центрове.

За да бъде установена релевантността на даваните знания в областта на културното наследство от бакалавърските и магистърските програми на Софийския университет спрямо необходимата професионална подготовка за работа в културните институции, бе проведено и анкетно проучване.

„ГЛАСЪТ“ НА ПРАКТИКАТА

На въпроса „Кои според Вас са специфичните знания, умения и компетентности, необходими за работа във Вашата организация?“ посочените отговори от ръководители на културни институции са: за архивите – добри познания по архивистика и документалистика, на нормативните актове; за националните музеи – базисна подготовка по научното направление, добро познаване на нормативните актове (национални и международни за КН); за регионалните музеи – подготовка по съответните научни направления; за библиотеките – професионални знания в областта на библиотечните науки, включително ръкописи и старопечатни книги, прилагане на стандарти и правила за описание, подреждане, сигнатури и пр.; за галериите – познаване на нормативната уредба за галерийното дело, познания за изобразителното изкуство. В изолирани случаи освен общите изисквания за познаване на историческите периоди (епохи) се изискват знания и умения при класификацията, категоризацията и идентификацията на движимите културни ценности и тяхното пълно документирание с максимален брой метаданни, способност да се направи описание на артефакт в инвентарна книга, умения за представяне на културни ценности и работа с публика, атрактивно представяне на артефакти, маркетинг на културното наследство, извършване на дейности с образователна и възпитателна цел (музеен педагог); организиране на архив, осъществяване на дейности по дигитализация на културни ценности; планиране и подготовка на изложби с използване на съвременни технически средства. Както сред музеите, така и сред галериите и архивите се откроява необходимостта от специализирани

познания за консервация и реставрация. При музеите се очертава като реален проблем липсата на музеен педагог и на обучения в тази област поради все по-осъзнаваната необходимост от взаимодействие със средното училище и съвместна работа в образованието. Откроява се и необходимостта от целенасочена работа в сферата на дигитализацията на културното наследство както за неговото опазване, така и за социализирането му²².

Наред с общото изискване за завършена специалност, релевантна на научното направление, в което е ангажиран служителят, се изискват още комуникативност, умения за работа в екип, познаване на нормативната база и т.н., т.е. вторично е осъзнаването на необходимостта от допълваща квалификация в определени аспекти от дейностите, с които се занимават служителите в различните културни институти. Тези допълнителни умения първо ще се превръщат в задължителна част от профилираната професионална подготовка, отговаряща на нуждите в областта на културното наследство.

На зададен в анкетното проучване въпрос „Организира ли Вашата организация обучение за допълнителна професионална подготовка в областта на културното наследство за своите служители?“ преобладаващият отговор е „Не“ (77 отговора – 49 „Не“, или 63%, 9 не са отговорили, или 12%). Едва 19 от отговорилите на въпроса в анкетите, или 25%, са посочили някои форми за повишаване на квалификацията – предимно някои организирани конференции, семинари и участия по проекти. В същото време 90% от анкетираните посочват, че имат нагласата да поощряват допълнителната квалификация на своите служители и колеги. От отговорите в анкетите не става ясно дали финансирането на тази допълнителна квалификация е в лично качество, или институцията застава зад него. В някои случаи изрично се заявява, че институцията финансира участия в научни форуми и обучения, в други се казва, че по никакъв начин не възпрепятстват и дори подкрепят професионалното развитие, но не се ангажират финансово. РИМ – Кюстендил, подпомага/финансира професионалното развитие на специалистите за получаване на образователната и научна степен „доктор“. Обявява конкурси за заемане на академични длъжности в отдел „Научна група“ на музея. РИМ – Търговище, и РИМ – Ловеч, също споменават израстването в степен „доктор“ като предвиждана професионална стъпка. Като цяло в институциите се наблюдава обща нагласа да се стимулира непрекъснато поддържане на нивото на работещите в сферата специалисти, като големият брой участия в конференции, допълнителните обучения в университет в следваща образователна степен, както и в степен „доктор“ говори за стремеж към придобиване на статут и на научно звено на част от регионалните музеи.

²² По-подробно вж. Приложение 2. Резултати от анкетните проучвания, където от графиките е видно, че много малка част от наличните и обработени фондове са дигитализирани.

Като конкретни обучения са посочени организираниите от Министерството на културата семинари и срещи „Добри практики в музеите“, курсове в Института по публична администрация, участие в обучителни семинари на Министерството на културата и неправителствени организации. Особено важно за развитие не само на професионалната подготовка на работещите с културни ценности, но и на културните институции въобще е включването в европейски проекти. По проект „Дигитално културно-историческо наследство на Община Пловдив“²³ в Регионален исторически музей – Пловдив, е обзаведена мобилна станция за дигитализация, оборудвана с 3D скенер *Artec Eva 3D*, A2 скенер *Copibook Cobalt*, скенер за негативи *Epson*, лаптоп със специализиран софтуер за 3D сканиране и моделиране, компютърна конфигурация с професионален софтуер за обработка на растерна графика, фотоапарат *Canon EOS 7D Mark II*, професионално студийно осветление и друго фотографско оборудване, а служители на музея преминават обучения за работа с техническата инфраструктура. От отговорите в анкетата е видно, че предлаганите форми на допълнителни обучения са сравнително малко и че е налична необходимост от организиране на конкретни практически насочени обучения, отнасящи се за различните позиции на служителите, работещи с културно наследство.

Макар основните дейности в работата с културните ценности в институциите да са наричани с различни понятия (поради свободния отговор в анкетата), може да бъде направено обобщението, че най-широко са застъпени тези, свързани с опазване на културното наследство (с консервация и реставрация), следвани от тези по неговата социализация (популяризиране, представяне), едва след това се нареждат дейностите по издирване, събиране, обработка, изследване²⁴.

Анализът на получените отговори на въпросите „Кои според Вас са специфичните знания, умения и компетентности, необходими за работа във Вашата организация? Моля, посочете...“ и „Бихте ли посочили дейностите, за които считате, че е необходимо допълнително професионално обучение за служителите във Вашата организация?“ води до констатацията, че за качествено изпълнение на своята работа отделните институции, макар и в различна степен, отчитат необходимост от допълнителна специализирана квалификация в сферата на:

- законодателството в областта на културното наследство (националното и законодателството на водещи страни и това, свързано с международните организации и институции);

²³ Проектът е финансиран по Програма BG08 – „Културно наследство и съвременни изкуства“, финансов механизъм на Европейското икономическо пространство.

²⁴ По-подробно вж. Приложение 2. Резултати от проведено анкетно проучване, „Кои са осъществяваните от Вашата организация дейности в областта на културното наследство?“

- рекламата, популяризацията, социализацията, маркетинга, брандирането и промоцирането;
- адаптацията, интердисциплинарното и атрактивно представяне;
- дигитализацията и използването на нови технологии;
- консервацията и реставрацията;
- по-специфични знания, свързани с *art handling* (боравене с ценности – как се държат, преместват, опаковат, в каква среда и при какви условия се пазят и експонират);
- познаване в цялост на историческа дълбочина и съвременна проява, социално и етническо многообразие на движимо и недвижимо, материално, нематериално и словесно, включително и езика, културно наследство; сходно познаване на европейското културно наследство;
- познаване на международния опит, способност за сравнение и критичен анализ;
- историко-археологични, изкуствоведски, литургични, а също и богословска компетенция, защото немалка част от културното наследство на България е свързана с религията.

Сред проучените културни институции се установяват различни дефицити от знания, умения и компетентности в упражняваните дейности в областта на КН и те заявяват необходимостта от обучение реално във всичките аспекти: издирване, класифициране, адаптация, представяне, опазване, управление, социализация. Общият извод, който може да бъде направен в случая, е, че продължаващото обучение и професионална квалификация са вече осъзната необходимост от работещите в сферата и че от първостепенна важност е осигуряването на обучение за законодателството в областта на културното наследство и за неговото визуализиране – информационните технологии при визуализацията; дигитализация; брандиране и реклама; музейната педагогика; европейска рамка за КН и европейски практики.

ПРОФЕСИОНАЛНА КОМПЕТЕНТНОСТ И ПРОФЕСИОНАЛНА РЕАЛИЗАЦИЯ

Надрупаните знания позволяват на завършилите студенти да се реализират професионално на следните длъжности в областта на културното наследство²⁵: археолог²⁶ (НКПД – 2632, 6002), архивист, документалист²⁷ (НКПД – 2621; 6007), библиотекар²⁸ (НКПД – 262 Библиотекари, архивисти и уредници), екскурзовод, екскурзовод в музей, аниматор на КН²⁹ (НКПД – 5113 Екскурзовод; 5113 3001 Аниматор; 5113 3002 Водач, ловен туризъм; 5113 3003 Водач, парк за забавления; 5113 3004 Планински водач/гид; 5113 3005 Екскурзовод; 5113 6006 Екскурзовод, музей/художествена галерия), етнолог³⁰ (НКПД – 2632, 6007); фолклорист³¹ (НКПД – 2652, 8028); специалист по културен туризъм³² (НКПД – 2632, 6016); историк³³ (НКПД – 2633; 6002); културолог³⁴; експерт по КН³⁵ (няма НКПД); мениджър на културното наследство³⁶ (няма НКПД); му-

²⁵ Повече можете да видите в базата данни на следния адрес: <<https://kinbg.net/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8>>.

²⁶ БП „Археология“, МП „Археология“.

²⁷ БП „Архивистика и документалистика“, МП „Документален и архивен мениджмънт“, МП „Документални и архивни ресурси“.

²⁸ БП „Библиотечно-информационни науки“.

²⁹ Екскурзовод – МП „Културен туризъм“, БП „Етнология и културна антропология“, МП „Етнология и културна антропология“. Екскурзовод в музей – БП „История“, БП „Археология“, МП „Археология“, МП „Музеология“, БП „Етнология и културна антропология“ и МП „Етнология и културна антропология“. Аниматор на КН – МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“. Някои от курсовете в МП „Културен туризъм“ дават специфични за професията етнолог знания и изграждат съответните умения; МП „Етнология и културна антропология“.

³⁰ БП „Етнология и културна антропология“. Някои от курсовете в МП „Културен туризъм“ дават специфични за професията етнолог знания и изграждат съответните умения; МП „Етнология и културна антропология“.

³¹ БП „Етнология и културна антропология“, МП „Етнология и културна антропология“.

³² МП „Културен туризъм“.

³³ БП „История“, всички магистърски програми в направление 2.2. „История и археология“.

³⁴ БП „Културология“.

³⁵ Различни курсове от МП „ЕКА“, МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“, МП „Дигитален мениджмънт в туризма“, МП „Опазване на българското културно наследство“, МП „Управление на туристически дестинации“, МП „Музеология“, БП „Етнология и културна антропология“, БП „История“, БП „Археология“, МП „Археология“, МП „Етнология и културна антропология“, МП „Медии, комуникации, култура“, МП „Европейски проекти“, МП „Културен туризъм“.

³⁶ МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“; отделни курсове в МП „Управление на туристически дестинации“; МП „Дигитален мениджмънт в туризма“, МП „Опазване на българското културно наследство, МП „Културни връзки и геополитика на Европейския съюз“.

зеен педагог³⁷ (няма НКПД); реставратор³⁸ (НКПД – 2651, 7006 Консерватор/реставратор, 3433, 3002 Помощник-реставратор, 581 Архитектура, урбанизъм и геодезия – реставратор-изпълнител, техник-реставратор); музеолог³⁹ (няма НКПД и професионално направление – професии СППОО); оценител (НКПД); уредник (НКПД – 262 Библиотекари, архивисти и уредници); управител на туристическа фирма (браншова организация) (НКПД); ръководител на сектор за културното наследство в общините⁴⁰ (НКПД).

Проведеното в рамките на изследването анкетно проучване сред ръководители на бакалавърски и магистърски програми не получи желаната представителност поради ниския брой отзовали се на инициативата, но наличната учебна документация е достатъчна, за да бъде направено обобщението, че завършилите студенти най-често се реализират в следните организации:

- Национални – Министерски съвет, Министерство на вътрешните работи, Министерство на външните работи, Министерство на образованието и науката, Министерство на културата, Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Нов български университет, Пловдивски университет, Институт по етнография и фолклористика с етнографски

³⁷ Няма цялостна програма, която да подготвя специалисти за длъжността. По-скоро някои курсове изграждат необходимите за изпълнението на длъжността знания. От практиката е видно, че има дефицит в тази насока както за попълване на хиатуса в областта между обектите на КН и тяхното представяне не просто пред публика, а достигането им до учениците и осъществяване на синергия между музеите и галериите и образователната система. Курсове в МП „Мениджмънт на услуги и организации за неформално образование“ – социално-педагогическо проучване и оценяване на потребностите от обучение и квалификация, съвременни образователни среди и технологии, мениджмънт на учебни групи и среди. Редица курсове от МП „Музеология“, формиращи знания за музейна комуникация, музей и образованието. МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“ – фигурата на медиатора в съвременната музеология.

³⁸ Множество курсове в БП „Археология“; МП „Археология“; МП „Археометрия“, включително цял модул с дисциплини в МП „Музеология“. В МП „История на книгата и четенето“ е включен курс по консервация и реставрация на книжовното културно наследство.

³⁹ Една цялостна програма МП „Музеология“, както и съвкупност от курсове или отделни такива в различните програми на Софийския университет, които дават подготовката, необходима за реализирането на завършилите на длъжности в областта на КН и по-конкретно за реализацията в музеите. Курсове от БП „История“, БП „Етнология и културна антропология“, БП „Археология“ и МП БП „Археология“, МП „Археометрия“, МП „Възраждане и памет“, МП „Мениджмънт и социализация на културното наследство“; МП „Опазване на българското културно наследство“.

⁴⁰ Знания, формиращи умения и изграждащи професионална компетентност за работа с КН за длъжности като оценител, уредник, управител на туристическа фирма (браншова организация), ръководител на сектор за КН в общините се дават чрез редица курсове в различни бакалавърски и магистърски програми. По-подробно вж. база данни за професионалното развитие в областта на КН на следния адрес: <<https://kinbg.net/%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8>>.

музей, Държавна агенция „Архиви“, Национален исторически музей, Национален археологически институт с музей, Музей на София, Българско национално радио и Българска национална телевизия и гр.

- Регионални – регионални исторически музеи, регионални архиви и гр.
- Общински – общински съвети
- Частни – различни фондации, туристически агенции, бизнес организации, частни медии, неправителствени организации и гр.

В тези културни институции завършилите студенти най-често работят като музеен уредник, ръководител на отдел, археолог, фондовик, експерт, специалист, изследовател, екскурзовод, архивист, библиотекар.

1. Резултатите от проведената анкета с директори на музеи/библиотеки/архиви/галерии дават представителна извадка за професиите и длъжностите, свързани с опазването, социализацията и управлението на културното наследство в ръководените от тях институции. В галериите се споменават всичките професии, свързани с работата с културните ценности – екскурзовод, уредник, фондохранител, оценител, куратор, реставратор, а в някои се среща и музеен педагог. В Националната художествена галерия освен вече посочените се споменават и библиотекар, музеолог, архивист, оценител. В националните музеи посочените длъжности са екскурзовод, музеен педагог, уредник, като към тях за НИИМ се добавят археолог, библиотекар, етнолог, музеолог, архивист, куратор, реставратор, оценител. В регионалните исторически музеи професиите и длъжностите са, както следва: археолог, библиотекар, екскурзовод, уредник, етнолог, реставратор, в някои случаи етнолог, филолог, архивист, музеен педагог, куратор, реставратор. Срещат се също и длъжности като майстор-гърнчар, художник, фондопазител, фондовик. В археологическите музеи неизменна част от професионалната картина е длъжността археолог наред с уредник. В специализираните музеи наред с екскурзовод, уредник, етнолог, археолог са описани и библиотекар, музеен педагог, куратор, реставратор, фотограф, художник, информатор, пиар, организатор на събития, музиколог, музеолог, архивист, фондохранител⁴¹. Съгласно Наредба за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.). в длъжностното разписание на 1 от музеите (РИМ „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил) са включени и следните длъжности: доцент,

⁴¹ Данните са от анкетно проучване сред директорите на музеи: Специализиран музей за резбарско и зографско изкуство, Етнографски музей на открито „Етър“, ДКИ Къща музей „Панчо Владигеров“, Исторически музей „Искра“, Музей на хумора и сатирата – Габрово.

главен асистент, реставратор, помощник-реставратор, фотограф. В националните и регионалните библиотеки, както и в архивите професиите са строго дефинирани: библиотекар, архивист.

В закона изисквания за завършена специалност, степен и стаж има само за извършване на археологически теренни проучвания⁴², в областта консервация и реставрация⁴³, както и за библиотекар⁴⁴.

⁴² Закон за културното наследство, чл. 150 (1) (изм. – ДВ, бр. 16 от 2016 г., в сила от 26 февруари 2016 г.). Разрешение за извършване на теренно археологическо проучване се издава на лице, което: (1) притежава *образователно-квалификационна степен „магистър“ по специалност „Археология“ или „магистър“ по специалност „Археометрия“*, след придобита бакалавърска степен по „археология“, или (2) притежава *научна степен по археология или заета академична длъжност по специалност „Археология“*, (3) има най-малко две години *професионален опит* като заместник-ръководител на теренно археологическо проучване.

⁴³ Закон за културното наследство, чл. 163 (доп. – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). *Консервация и реставрация*, както и адаптацията на културни ценности е системен процес от дейности, които целят предотвратяване на разрушаването, стабилизация на състоянието им, както и улесняване на тяхното възприемане и оценка при максимално запазване на автентичността им. Член 164 (1) (доп. – ДВ, бр. 54 от 2011 г.). Дейностите по консервация и реставрация, както и по адаптацията на недвижими културни ценности се осъществяват от лица или по непосредственото ръководство на лица, *вписани в регистъра по чл. 165 (2)*. В регистъра по ал. 1 се вписват лица, които притежават *образователно-квалификационна степен „магистър“* по: 1. (изм. – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) специалност в областта на консервацията и реставрацията и имат три години професионален опит в тази област; 2. (нова – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) специалност „Архитектура“ със специализация по консервация и реставрация в областта на недвижимото културно наследство и три години професионален опит в тази област или специалност „Архитектура“ и 5 години професионален опит по консервация и реставрация в областта на недвижимото културно наследство; 3. (предшна т. 2, изм. – ДВ, бр. 54 от 2011 г.) друга специалност със специализация в съответната област на консервация и реставрация или с приложение в процеса на консервация и реставрация и имат най-малко 5 години професионален опит в същата област. Член 165 (1) В Министерството на културата се *създава и поддържа публичен регистър* на лицата, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация в съответната област при условия и по ред, определени с наредба на министъра на културата. Член 166 (1) *Вузете, висшите училища, научните и културните организации* може да се извършват дейности по консервация и реставрация на недвижими културни ценности само под ръководството на лице, вписано в регистъра по чл. 165.

⁴⁴ На длъжност библиотекар в Националната библиотека могат да бъдат назначени лица, които притежават: (1) висше образование с образователно-квалификационна степен „магистър“ или „бакалавър“ в *професионално направление „Обществени комуникации и информационни науки“*; (2) *професионална квалификация*, придобита във висше училище, обучението по която включва най-малко 50 на сто дисциплини от библиотечно-информационния цикъл; (3) *средно образование с професионална квалификация „библиотекар“* (чл. 21 от Закона за обществените библиотеки, обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г. във връзка с чл. 29 и 34, 38 и 39).

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО „ПРОФЕСИЯ/ДЛЪЖНОСТ – ОБРАЗОВАНИЕ“

Най-често в музеите работят завършилите Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ и Националната художествена академия. Трябва да се отчете, че анкетата в частта на този въпрос дава подвеждащи отговори поради факта, че получените отговори са предимно от северозападния регион, т.е. те са регионално обусловени. Също така труден и дискуссионен е сравнителният анализ на нивото на професионалната подготовка, тъй като в този първи етап на проекта е проучено нивото на образованието за културното наследство в Софийския университет и няма налично съпоставимо ниво количество информация за останалите университети. Изглежда, че в коментиранията област няма осъзнат критерии при търсенето на специалисти за предпочитание на някой университет. Това може да се очаква за институциите, занимаващи се с културно наследство в големите градове, където конкуренцията съществува. В регионалните институции по всяка вероятност се назначават специалисти, които след завършване на образованието си се завръщат по родните си места и търсят реализация. Поради това в много по-голяма степен в музеите в страната няма открояващ се отговор, от кой университет са служителите в анкетиранията институции. Разнообразни отговори, с леко преобладаване на Велико Търново и София, и то от традиционните и по-стари специалности като „История“, „Археология“, „Етнология“⁴⁵.

Като специалности в анкетите се посочва, че работещите в архивите най-често са завършили специалност „Архивистика“, а в музеите – „История“, „Археология“, „Етнология“, споменават се също „Културология“ и „Балканистика“. За библиотеките преобладават завършилите Университета по библиотекознание и информационни технологии или „Библиотечно-информационни науки“ в Софийския университет. Според спецификата и профила на музея – археологически или исторически – предимство имат специалистите, завършили специалностите „История“ или „Археология“. За регионалните музеи се търсят специалисти от основните хранващи този сегмент специалности „История“, „Етнология“, „Археология“. В зависимост от потребностите на съответния отдел се търсят конкретни специалисти. Само в един отговор се споменава за завършили магистърска програма „Музеология“. За галериите търсенето на специалисти е сред завършилите Националната художествена академия. Има само две споменавания за завършили МП „Опазване на културното наследство“.

⁴⁵ Вж. по-подробно Приложение 2. Резултати от проведено анкетно проучване, „В кой университет или висше училище най-често са завършили служителите във Вашата организация?“.

Въпреки наличието на нови и фокусирани в обучение в различните аспекти на работата с културно наследство специалности в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, в практиката няма осъзната нужда при постъпване на работа от такова профилиране и това не е определящ критерий.

За да се съхранят културните ценности и да се използват всички възможности на културната политика за изграждане на регионална и национална идентичност, е необходимо органично вписване в европейските и световните политики, следване на опита и добрите практики, отговаряне на високите изисквания на потребителите за модерно, интердисциплинарно образование при придобиване на културна компетентност. Изискват се идентифициране и анализиране на непрекъснато възникващите нови пазарни ниши за реализация.

В Софийския университет няма обучение чрез специализирани курсове за следните съществуващи в практиката длъжности: куратор и майстор-заятиячия (НКПД 215 Приложни изкуства и занаяти – лютниер, бижутер, гърворезбар, керамик, каменотелец, художник – приложни изкуства). Дефицит на знания има също в областта на опазването. Експерти в областта на културното наследство алармират: липсват реставратори. Общините нямат капацитет да се грижат за паметници на културата⁴⁶, на социализацията – за длъжността музеен педагог, както и в областта на дигитализацията. На управленско ниво са необходими кадри, които да са наясно с предизвикателства, които са поставени от възможностите за основаното на участие управление в културните институции – музеи, библиотеки, архиви⁴⁷ (Кабаков, 2018а, с. 98–104; Кабаков, 2018б, с. 105–114).

„Културната компетентност изисква познаване на местните, националните, европейските и световните култури и изяви, включително техните езици, наследство, традиции и продукти на културата, както и разбиране как тези изяви могат взаимно да си влияят и да влияят върху представите на

⁴⁶ Повече по темата би могло да се намери на следния адрес: <https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2019/04/17/3421135_eksperti_lipsvat_restavatori_obshtiniteniamat/> от 17 април 2019 г. [прегледан на 18 януари 2020].

⁴⁷ Основаното на участие управление е относително нова практика, която е закономерно следствие от процесите на демократизация и властяване на хората и общностите, премествайки отговорността за управлението от т.нар. експерти към хората в обществото, организирани в „общности с наследство“ и подпомогнати от различни специалисти при неговото опазване и социализация. В тази перспектива за развитието на съвременните общества организациите на културното наследство могат да се впишат или да останат извън протичащите процеси. Изборът е на техните ръководители и е добре да бъде информиран поради обстоятелството, че залог са опазването и социализацията на културното наследство (Кабаков, 2018а, с. 98–104).

отделния човек. Тя включва разбиране на различните начини на предаване на идеи между творец, участник и публика посредством културните ценности и изисква разбиране на собствената развиваща се идентичност в един свят на културно многообразие“ (Кабаков, 2019, с. 24–29). Отговорното отношение към придобиването на тази компетентност в рамките на формалното образование и адекватното ѝ използване в практиката е механизъм с неусвоен потенциал за поддържане на националната идентичност и за нейното открояване на общия европейски фон. В този смисъл в областта на КН се работи основно със средствата на образованието за превръщането му в значим фактор за устойчивото развитие на регионите.

Изследвайки дефицитите в професионалната подготовка за работа с културното наследство чрез аналитично проучване на учебната документация в Софийския университет и чрез изследване на мнението на ръководителите на програми и на потребителите на специалисти (музеи, библиотеки, архиви, галерии, държавна власт), се стигна до следните основни изводи.

Предлаганите програми или отделни курсове са релевантни на търсеното в практиката. Въпреки това са отчетени някои проблеми, които могат да бъдат преодолени с по-добро взаимодействие между отделните образователни програми, тяхното постоянно осъвременяване съобразно нуждите на културните институти. Необходимо е също така да се работи за изграждането на различни обучителни форми, които да направят ползотворна връзката образование за културно наследство – професии и длъжности в тази област:

- Различни курсове, валидиращи знания и умения (с фокус към традиционните занаяти)
- Следдипломни квалификации – тематични *ad hoc* краткосрочни обучения: дистанционни, индивидуални, заочни, редовни;
- В перспектива – създаване на цялостно структурирана магистърска програма с модулно съдържание, ориентирана към подготовка на кадри за различните сектори в работата с културно наследство;
- Евентуално създаване на бакалавърска програма, ориентирана към продължаващо образование за завършващите училищата по изкуствата.

Необходимо е да се постави акцент на няколко основни задачи в рамките на тези обучения:

- специализирано обучение за законодателството с оглед на спецификата на длъжностите;
- фигурата на педагога и ролята и значението на неговите функции в работата на културните институции;
- интердисциплинарен подход посредством разширяване на мрежата от специалисти, работещи съвместно в образованието за културно наследство;

- вписване в широката европейска рамка на културното наследство;
- работа с културни ценности за достигане до по-широка целева група: предучилищно, начално, средно образование, българите в чужбина;
- специализирана подготовка на кадри в сферата на дигитализацията като средство за опазване, но и за социализиране на културно наследство;
- съвременни форми на визуализация.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Кабаков, И. Виновни ли са оперативните програми за състоянието на културата? – В: През призмата на информационната наука. Сборник, посветен на 70-годишния юбилей на доц. д-р Нина Шуманова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, с. 299–307.
- Кабаков, И. 2018а. Институциите на културното наследство и основаното на участие управление. – В: Библиотека, 2018, бр. 3, с. 98–104.
- Кабаков, И. 2018б. Основано на участие управление на културата: management и/или governance. – В: Какъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. д-р Тодор Танев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 105–114.
- Кабаков, И. Училищата по изкуства и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето. – В: Форум „Художествено образование и култура“. Габрово: Етнографски музей на открито „Етър“ [онлайн], 12 декември 2019 г., с. 24–29 [прегледан на 18 януари 2020 г.]. <http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf>.

ПОЛИТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ И НОРМАТИВНИ АКТОВЕ

- Заклчения на Съвета относно извеждането на преген план на културното наследство в политиките на ЕС (ОВ С 196, 8 юни 2018 г.).
- Наредба за изменение и допълнение на Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите (обн., ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм., ДВ, бр. 5 от 2012 г.).
- Закон за обществените библиотеки (обн., ДВ, бр. 42 от 5 юни 2009 г.).
- Закон за културното наследство (нов – ДВ, бр. 54 от 2011 г.).
- Закон за културното наследство (изм., ДВ, бр. 16 от 2016 г., в сила от 26 февруари 2016 г.).

ЕЛЕКТРОННИ РЕСУРСИ И ПРОГРАМИ ЗА НЕФОРМАЛНО ОБУЧЕНИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО. АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Петър Миладинов, Виолета Коцева

Целта на настоящото изследване е да проследи и анализира възможностите, които виртуалното пространство предлага под формата на неформално образование за повишаване на знанията, уменията и компетенциите на професионалистите в областта на културното наследство. За изходна база на изследването е взет Законът за културното наследство (ЗКН), като идеята е чрез откриването на ключови гуми, маркиращи обхвата на културното наследство според законодателната рамка, да се идентифицират и открият дефицитите в нея по отношение на използването на електронни ресурси и неформално обучение в областта на културното наследство. В по-дългосрочен план, като част от проекта *Професионално развитие в областта на културното наследство*, се цели промяна в законодателството за културното наследство с оглед на оптимизирането му. Анализът попада в пресечната точка на теми като културно наследство, неформално образование и професионално развитие. Последователно в текста се спираме на методологията на провеждане на изследването, на възможностите и перспективите на неформалното образование, на анализ на данните от анкетните карти. Изследването е съсредоточено основно върху интернет ресурсите и липсата и/или наличието на форми на неформално обучение в областта на културното наследство, като се търсят причините за получените резултати и се предлагат възможни решения за тяхното подобряване.

Интернет се промени през последните години. Двигател на тези процеси е нарастващият брой потребители на Мрежата, които от ползватели на електронни ресурси се трансформираха в създатели на онлайн съдържание. Неслучайно в областта на хуманитарните науки вече се говори за *дигитален гражданин*, който участва активно в обществения живот чрез виртуалното пространство (Кръстева, 2013). Още през 80-те години на миналия век Мишел дьо Серто се опитва да избегне термина *потребител* и въвежда в употреба по-широкото *социология на употребите*, като целта е да се вникне в процеса на *създаване на всекидневие* (Серто, 2002, с. 95-116). Днес можем спокойно да твърдим, че интернет в аспекта на неговото социално употребяване присъства вече под формата на навици, които трайно са навлезли в ежедневието

и културната практика (Pye, 2013, с. 73). Това се доказва и от факта, че броят на интернет потребителите показва тенденция към трайно нарастване. Ако през 2001 г. 20% от интернет ползвателите са качвали и споделяли фотографии, то през 2005 г. хората, използващи подобни услуги, са 34% от потребителите на интернет. Тези процеси придобиха наименованието *уеб 2.0*, създадено от *O'Reilly Media*¹ (O'Reilly, 2005) през 2004 г. Тим О'Райли, собственик на компанията и смятан за автор на термина *уеб 2.0*, определя седем основни принципа на новата глобална мрежа. Два от тях са от особено значение във връзка с темата на изследването, а именно:

1. Интернет се възприема като платформа, което означава, че компютърните програми се доставят и използват в *уеб среда*.

2. С термина „колективна интелигентност на масите“ О'Райли определя процесите по създаване на информация с многобройни автори. Примери за подобна масовост са уикиенциклопедиите и платформи като *ebay*.

Седемте принципа на Тим О'Райли са в основата на *уеб базирани услуги* като сайтове, мрежи за социални контакти (социални мрежи), инструменти за комуникация, системи за управление на съдържание, за които онлайн сътрудничеството, съвместната работа и обмяната между потребителите са от голямо значение. Въпреки че терминът *уеб 2.0* подсказва за една нова версия на Мрежата, явлението не се отнася до обновление на интернет или на техническите стандарти, а на промени в начините, по които тези стандарти се използват. Интернет се възприема като платформа и извеждането на успешни стратегии за използването ѝ е от особено значение в контекста на неформалното образование.

Колективното създаване на информация в световната Мрежа никога не е било толкова агресивно, както към момента, поради особеностите на обществото, в което живеем. В информационното общество основен ресурс са информацията и нейното монетизиране като основен двигател на интернет търговията. Уникалната информация, ако може да бъде защитена от пиратстване, е с изключително висока себестойност. Неслучайно в ранкинг системата на търсещите апарати подобни ресурси се подреждат първи в резултатите.

Чрез тази препратка към *уеб 2.0* ни се иска да отбележим защо изследването на неформалните източници в интернет в областта на културното наследство получи резултатите, с които ви запознаваме.

В провеждането на проучването участваха 30 студенти от специалност „Публични информационни системи“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Постави им се задача да намерят по пет електронни ресурса на български език за

¹ Компания, занимаваща се основно с издателска дейност.

всяка една ключова дума, която им се предостави на база анализ, направен от екипа на проекта, отговарящ за неформалното образование в областта на културното наследство. Извеждането на ключовите думи беше в резултат на внимателен прочит на ЗКН и специфичните квалификационни характеристики, изисквани от работодателите в областта на културното наследство (КН). Списъкът с ключовите думи включваше: **аниматор, архитект, археология, археолог, екскурзовод, оценител, реставратор, културология, история, художествени занаяти** (грънчарство, стъклопис, керамика, дърборезба, тъкане), **дигитализация, библиотекар, архивист, книговежане**. Всичките 17 думи бяха потърсени в интернет, като при 7 от тях се получи резултат, включващи електронни ресурси, свързани с придобиването на нови или допълнителни знания, умения и компетентности. В хода на проучването бяха проследени 1050 хипервръзки. Те бяха оценени по релевантност на информацията, уникалност на ресурса, неформалност на предлаганото обучение и впоследствие и по допълнителен признак – дали ресурсът предлага възможност за електронно (дистанционно) придобиване на квалификация, или е електронно отражение на офлайн услуга.

От 1050 хипервръзки 22 водят до уникална информация, или приблизително 2% от информацията в Интернет е уникална – произведена, а останалите 98% са търговци на ресурсите на информационното общество. Във висшност колективната интелигентност, за която говори О'Райли, е деформирана от присъщата за човека алчност и 98% от съдържанието в интернет е борба за внимание, за да се откраднат някой „клик“ и минута от потребителите. Потъжен е фактът, че част от настоящото информационно общество в България са онлайн банкирането, електронната търговия, електронното правителство, но нито един от двадесет и двата линка, намерени в рамките на изследването, не предлага възможност за електронно обучение, а представляват реклама в онлайн среда на услуги от аналоговия свят. Иначе казано, към момента на изследването, особено в областта на културното наследство и предоставянето на възможности за образование в областта, интернет се използва за рубрика с реклами в „дигитален вестник“.

В така оформения Закон за културното наследство липсва наименование етнолог/ етнограф и фолклорист. Това оставя извън ползрението на този правен нормативен акт огромен дял от културното наследство. По този начин и част от квалификационните характеристики за работодателите в областта на културното наследство остава извън ползрението на законодателната рамка. В същото време комисията към Министерството на културата за нематериално културно наследство е съставена единствено и само от етнологи и фолклористи. Очевидно разминаването между законодателна рамка и реалност е факт. Етнологията като предметна област подготвя и

обучава специалисти, чието основно поле на дейност са изучаването и опазването на културно наследство. Тя липсва като наименование и в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата. Макар в значителна степен да сме свидетели в български, а и в световен мащаб да е налице припокриване на тематичните и методологичните полета на антропологията и етнологията², липсата на термина „етнолог/етнология“ в ЗКН и в професионалното направление без съмнение създава объркване и неяснота. Това се поражда и от факта, че в научното и общественото пространство преобладават етноцентричните перспективи при определяне на обхвата на етнологията като наука, която я раздалечават от антропологията. С отсъствието на термините „етнология/етнолог/фолклор/фолклорист“ в ЗКН вероятно могат да бъдат обяснени и някои липси в интернет ресурсите. Редица от професионалните характеристики, упоменати в ЗКН, присъстват в предметната област на етнологията като университетска дисциплина и в този смисъл е изненадваща липсата и на термини като „етномузиколог“, „етнопедагог“ и др., които също не се срещат в ЗКН. Прави впечатление, че като цяло ЗКН акцентира върху материалното наследство и то бива изведено на преден план, докато устното народно творчество, представи, знания и традиции остават в значителна степен незасегнати. Част от професиите, упоменати в закона, като *аниматор, архитект, екскурзовод*, изискват знания и компетенции, включени в професионалната характеристика на специалистите, изучавали етнология в различни ВУЗ-ове в страната. Факт е, че по отношение на неформалното образование именно заниманията с народно творчество във всичките му аспекти и във всички етапи на образованието са най-приложими под формата на занимания по интереси, часовете по СИД и ЗИД, включвания на учащи се в различни образователни инициативи, част от различни проекти. Предвид факта, че в момента наблюдаваме истински бум на интереса към народната култура (в най-широк аспект на това понятие), донякъде можем да обясним липсата на линкове, препращащи към неформални курсове и инициативи в областта на културното наследство, ако търсенето на такива се извършва единствено според маркери, упоменати в ЗКН, и се отчете неговата непълнота. Само безният поглед върху линковете, които включват наименования като „етнология/етнография/фолклор/фолклористика/устно народно творчество/народна музика/етномузикология/народно песенно и танцово изкуство“ (списъкът може да бъде продължен още) показва голямо многообразие. Част от тях предлага и неформално обучение в областта на културното наследство под формата на семинари, кръгли маси, читалищни инициативи, възстановки на народни обичаи и мн.

² Само ще посочим, че от учебната 2019–2020 г. името на специалност „Етнология“ към Историческия факултет на СУ е променена на „Етнология и културна антропология“.

гр. Като обобщение можем да заявим, че ножицата между рамката на ЗКН и това, което то реално включва, е широко отворена. Прецизирането на текстовете, което очевидно се налага, би трябвало да постигне припокриване между реалност и (за)писано право, така че от коментирания правен нормативен акт да не бъдат изключени големи части от културното наследство.

Промяната в ЗКН е наложителна и по още една причина. През 2017 г. Европейската комисия приема Документ за размисъл за извличане ползите от глобализацията (Европейска комисия, 2017а). Същата година тя публикува и съобщението „Укрепване на европейската идентичност чрез образование и култура“. В него се подчертава, че в интерес на всички държави членки е да се използва напълно потенциала на образованието и културата като движеща сила за създаването на работни места, социална справедливост и активно гражданско участие, както и като начин да изживеем европейската си идентичност в цялото ѝ многообразие (Европейска комисия, 2017б). На фона на нарастващите се антиглобализационни тенденции, както и на опити за използване на културното наследство с цел националистическа пропаганда е наложително то да бъде изучавано и популяризирано от подготвени професионалисти. Това може да стане както по линия на формалното образование, така и по линия на неформалното. Със сигурност обаче трябва да се тръгне с промяна в законодателната рамка. В контекста на изследването може да бъде изведена препоръката, че последната следва да обвърже прецизираната формула за това, какво е културно наследство, с възможностите на неформалното образование.

Част от изследването на възможностите за неформално обучение в областта на КН анализира два въпроса, включени в анкета „Професионално развитие в областта на културното наследство“, изпратена да музеи, библиотеки и архиви. В анкетата от екипа към проекта, отговарящ за неформалното образование, бяха поставени два въпроса: „Организира ли Вашата организация обучение за допълнителна професионална подготовка в областта на културното наследство за своите служители?“ и „Какви възможности предлага Вашата организация за професионално развитие на своите служители извън организирания от Вас обучения?“. На първия въпрос са отговорили 63-има анкетирани, като 51 (85%) отговарят, че не се организират обучения в рамките на организацията, а организиранията мероприятия са със събитийен характер, а не устойчива практика. От процентното изражение на отговорите на въпроса можем да изведем следните съждения: институциите на културна памет не притежават ресурс за организиране на курсове за повишаване на професионалната квалификация на своите служители, като под „ресурс“ имаме предвид *knowhow*, времеви или финансови средства.

Обобщението е направено на база механично изчисляване на процентите от отговорите в анкетните карти на поставените два въпроса, свързани с

неформалното образование. Редно е да се отчете обаче фактът, че институтите и музеите към БАН провеждат обучения, създават образователни центрове (Българска академия на науките, 2019), организират и провеждат редица кръгли маси, ателиета и конференции, които имат за цел изследване, съхраняване и популяризиране на културно наследство. Това се случва както в ИЕФЕМ-БАН, така и в Археологическия институт към БАН. Подобни образователни центрове и ателиета се провеждат и в НИМ (Национален исторически музей, 2010), в Русенския музей и др. и имат за цел да разширят знанията и уменията както на персонала, така и на всички включващи се в тези събития. Резултатът от анкетата обаче е показателен за тенденциите, които показват ограниченост на възможности и съответно на инициативите за повишаване квалификацията и организирането на неформални обучителни практики.

На въпроса „Какви възможности предлага Вашата организация за професионално развитие на своите служители извън организираните от Вас обучения?“ от 64 отговорили петима (9%) респонденти отговарят, че не предлагат такива възможности, т.е. желание за промяна съществува, но тя трябва да се появи като външен фактор. 14 (20%) от отговорите очертават като възможност за обучение насърчаването на индивидуалните желания на служителите за повишаване на квалификацията им, или перифразирано, не помагаме, но и не пречим. Останалите 45 (71%) отговорили насърчават служителите си да участват в конференции, обучителни семинари, да придобият образователни степени във ВУЗ-ове. За част от музеите, които са част от системата на Българската академия на науките, от значение е новата атестационна система, според която изследователите и служителите в нея се атестират по определени критерии. Те включват не само научната им работа, но и участие в конференции, научни проекти, семинари, участието им в курсове за повишаване на квалификацията и др. По-тясното обвързване на системата за атестация с работната заплата би могло също така да се окаже силен мотив за повишаване на квалификацията на работещите в музейните звена. Тези възможности, разбира се, са доста по-ограничени за регионалните и малките провинциални музеи и музейни сбирки. Свитият бюджет намалява възможностите за пътувания на служителите и постепенно те губят мотивация за участие в събития, повишаващи тяхната квалификация, появява се чувство на апатия и в повечето случаи служителите се пенсионират с образователните и професионалните характеристики, с които са били назначени.

От подобни резултати се вижда, че институциите на паметта разбират нуждата от допълнителна квалификация на служителите си, дали поради динамичното настояще и променящите се публики и посетители, или защото специалистите, работещи на тези места са назначавани, поради липса на

кадри, а не по качествени характеристики. Всъщност тези фактори не са от значение, а проблемът е в дефицита на възможности за неформално повишаване на професионалната квалификация на работещите в областта на КН. Факт е, че желанието на част от институциите е промяната да дойде „отвън“, което предоставя възможност на образователни институции като СУ „Св. Климент Охридски“ да предложат създаването на програми, особено в дистанционен или електронен формат, които да запълнят вакуума за знания.

За разлика от традиционното формално образование, което се предоставя от определено учебно заведение и в идеалния случай завършва с получаването на съответната диплома, то неформалното обучение обикновено се провежда извън учебните зали, в рамките на различни кръжоци, семинари и др. От 2016 г. неформалното образование е признато като равностойно на формалното и намира своето място в Закона за предучилищното и училищното образование (обн., ДВ, бр. 79 от 13 октомври 2015 г.). Последното показва значението му, а не е за подценяване и фактът, че неформалното образование кореспондира и с европейската програма за наука „Хоризонт 2020“.

Същността и съдържанието на неформалното образование условно могат да бъдат разглеждани в две направления. На първо място, под неформално образование се разбира всяко подкрепено учене, което обаче няма за краен резултат получаването на определена образователна степен. В този случай мотивацията за търсене на алтернативни източници на информация и учене обикновено е индивидуална. Тя може да бъде продуцивана от желание за повишаване на знанията, за справяне с конкретен проблем или просто от любопитство. Второто направление гледа на неформалното образование като на специфичен подход в образованието, при който от значение са особените техники и методи на преподаване, които залагат на директното включване на обучаемия в процеса на собственото му учене и развитие. Значението на неформалното учене и образование за усвояване на знания, умения и компетенции е отразено в Закона за професионалното образование и обучение (1999), който дава възможност чрез полагането на изпит да се валидират знанията, получени по неформален начин (чл. 5, ал. 5). Няма съмнение, че човек се учи през целия си живот и това след приключване на формалното образование става почти изцяло в неформална среда. В този смисъл неформалното образование съответства и на приоритетите на програмата на МОН за учене през целия живот. Тя залага на непрекъснато формално и неформално обучение през целия живот за насърчаване на непрекъснатото развитие. Ученето през целия живот е изведено и като основна алтернатива на формалното образование и в декларацията „Образование 2030“, резултат от дискусиите на Световния образователен форум, Инчон, Република Корея, 2015 г. Декларацията дава нова

визия за образование за следващите 15 години. Основна негова цел е да осигури възможности за всички за образование през целия живот (UNESCO, 2016). Лесната достъпност на интернет платформите, сайтове и удобството да научиш нещо, седейки комфортно в дома си, предполагаше очакванията, че в интернет ще бъдат открити множество линкове, препращащи към сайтове за неформално обучение в областта на културното наследство. Както вече бе посочено, практиката на студентите не откри изобилие от такива в областта на професионалното развитие. Обясненията за това са не толкова в тяхната липса, а в непълнотата на ЗКН, защото търсенето по ключови думи беше определено от неговото съдържание.

На конференция, проведена в СУ „Св. Климент Охридски“ през ноември 2018 г., една от водещите фигури в неформалното образование в България и гоаийн в специално неформално образование към СУ, проф. Силвия Николаева (2018), очертава три проблемни кръга в неформалното образование, а именно – предизвикателствата, иновациите и перспективите пред него. В темата за предизвикателствата тя разглежда традиционния пласт в неформалното образование, търсенето на пазара на труда и ценностите, които предлага формалното образование. В темата за иновациите разглежда системните и несистемните иновации и перспективите пред неформалното образование. Силвия Николаева акцентира върху процеса на трансформация и адаптация на неформалното образование към динамичната социална среда.

Същността и значението на културното наследство, както и средствата за неговото опознаване и запазване са дефинирани в ЗКН. Към момента този закон вече не е в състояние да отговори на променящата се среда и няма съмнение, че се нуждае от прецизиране. Най-малкото той не засяга въпроси, свързани с глобализирането на културното наследство. В научно обращение вече е въведен терминът „културно наследство в миграция“ (Пенчев и др., 2017). Той обхваща промените, които настъпват в културните норми, практики, знания и умения в резултат на миграционните процеси. Глобализирането на културното наследство и рисковете, пред които сме изправени при неговото изследване и изучаване, са заложи като една от ключовите компетенции за бъдещето в програмата „Образование 2030“ (Taguma, Ruchen, 2016). *Преоткриването или изобретяването на традициите* (Hobsbawm, Ranger, 1983) има за цел да отговори на потребността от традиции, минало и идентичност в новата среда. Самите понятия „традиция“, „култура“, „наследство“ също са динамични категории. Те се променят в резултат както на чужди влияния, така и на измененията в социално-икономическите и демографските условия, които ги творят. Това, което днес е част от реалния живот, след три десетилетия може да се превърне в музеен експонат, в обект от културно, национално и/или локално значение. Именно тази динамична перспектива липсва

в ЗКН, който в значителна степен не дава възможност културата и културното наследство да бъдат разглеждани като отворени категории, в които да бъдат включвани нови теми, експонати и образци.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Българска академия на науките, 2019. ИЕФЕМ – БАН представи новия си образователен център [онлайн] [прегледан на 10.01.2020]. Достъпен на <http://www.bas.bg/2019/03/21/%D0%B8%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BC-%D0%B1%D0%B0%D0%BD-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D0%B8-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0/>.
- Европейска комисия, 2017а. Документ за размисъл относно извличането на ползите от глобализацията [онлайн] [прегледан на 10 януари 2020 г.]. Достъпен на https://ec.europa.eu/commission/publications/reflection-paper-harnessing-globalisation_bg.
- Европейска комисия, 2017б. Съобщение на Комисията относно укрепване на европейската идентичност чрез образование и култура [онлайн] [прегледан на 10 януари 2020 г.]. Достъпен на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52017DC0673>.
- Закон за професионалното образование и обучение, 1999. [онлайн] [прегледан на 10 януари 2020 г.]. Достъпен на <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134673921>.
- Кръстева, А. Дигиталният гражданин. София: НБУ, 2013.
- Пенчев, Вл. и др. Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина. София: Парадигма, 2017.
- Национален исторически музей, 2010. Проект Приказки за тъкането [онлайн] [прегледан на 10 януари 2020 г.]. Достъпен на <https://historymuseum.org/bg/projects/проект-ау-приказки-за-тъкането-ау/>.
- Николаева, С. 2018 [онлайн видео]. Международна конференция „Неформалното образование пред предизвикателствата на 21-ви век“, 4–6 ноември 2018 г., СУ „Св. Кл. Охридски“, ЦИИНО. Alma Mater TV, 19 ноември 2018 г. Достъпно на <https://www.youtube.com/watch?v=dIQ2nqaJWKw>.
- Руе, Ж. Дигиталните технологии – начин на употреба. – В: Кръстева, А. Дигиталният гражданин. София: НБУ, 2013, с. 69–88.
- Серто, М. Изобретяване на всекидневието. София: Лук, 2002.
- Трансфер на знания, обучение и учене през целия живот, 2016 [онлайн] [прегледан на 10 януари 2020 г.]. Достъпен на https://guides.osha.europa.eu/all-ages/VU_bg/%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80-%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B8-%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7-%

% D 1 % 8 6 % D 0 % B 5 % D 0 % B B % D 0 % B 8 % D 1 % 8 F -
%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82.

- Hobsbawm, E., T. Ranger. The Invention of tradition. Cambridge: University Press, 1983.
- O`Raily, T. 2005. What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. - In: O`Raily [online]. O`Reilly Media, Inc., © 2020 [viewed 10.01.2020]. Available from <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html>.
- Taguma, M, S. D. Rychen, 2016. OECD E2030-Conceptual Key Competencies for 2030 [online] [viewed 10.01.2020]. Available from <http://www.oecd.org/education/2030/E2030-CONCEPTUAL-FRAMEWORK-KEY-COMPETENCIES-FOR-2030.pdf>.
- UNESCO, 2016. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4 : ED-2016/WS/28 [online] [viewed 10.01.2020]. Available from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>.

III. ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА ПРАКТИКАТА

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ПРИОРИТЕТИ ПРЕД МУЗЕЙНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ В БЪЛГАРИЯ

Светаа Димитрова

Темата е разработена въз основа на данни от анкетата на СУ „Св. Климент Охридски“, проведена сред музеи и библиотеки в страната. Използвани са и наблюденията ми върху музейната колегия, както и практическия ми опит, натрупан в продължение на 13 години като директор два мандата на РИМ – Стара Загора, и един мандат на РЕМО „Етър“ и като на член на управителните съвети на сдружение „Български музеи“ и Българския национален комитет на Международния съвет на музеите (ИКОМ).

Думата „музей“ има гръцки произход, но масово разпространение терминът има през латинския език като *museum*. За първи път „музей“ като понятие за сграда с артефакти в нея е употребен през XVII век в Англия. В продължение на три века ролята и задачите на музеите се променят и обогатяват. Към първоначалните функции на музея обучение и изследване (XVIII век) се добавя развлечение (XIX век), след което – и търговско значение (XX век). ИКОМ към ЮНЕСКО през 2007 г. определя музея като „постоянна институция с идеална цел, в услуга на обществото и неговото развитие, отворена за публика, която събира, консервира, изследва, комуникира и показва материалното и нематериалното наследство на човека и обкръжаващата го среда, с цел образование, изследване и развлечение“. В последно време специалистите са на мнение, че това определение вече не изпълва цялото съдържание на дейността на музеите, затова през 2019 г. на Генералната асамблея на ЮНЕСКО в Япония се обмисля и обсъжда нова дефиниция¹. Най-общо тя гласи: „Музеите са места на приобщаваща и полифонична демократизация, посветени на критичен диалог за миналото и бъдещето. Като разпознават и се справят с конфликтите и предизвикателствата на настоящето, те са хранилища на артефакти и на образци за обществото. Те пазят разнообразни спомени за бъдещите поколения и гарантират равни права и равен достъп до наследство за всички народи. Музеите нямат за цел печалба. Те са участващи, те са прозрачни и работят в активно сътрудничество със и за различни общности, за да събират, съхраняват, изучават, тълкуват, излагат и подобряват разбирането за света, с цел да допринасят за човешкото достойнство и социалната

¹ <https://icom.museum/fr/activites/normes-et-lignes-directrices/definition-du-musee/>.

справедливост, световното равенство и планетарното благополучие“. Макар да не е утвърдено все още, предлаганото ново определение за същността на институцията музей предполага тя да осъществява повече дейности и да се натоварва с повече отговорности, имащи не тясно национални, а световни измерения.

Дейностите по издирване, изучаване, опазване и представяне на културното наследство се осъществяват от музейни специалисти. Тяхната професионалната подготовка трябва да е на високо ниво, за да е обвързана с изискванията, поставени пред музеите.

МУЗЕЙНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ

В разработена анкета е записан въпросът „Каква специалност или програма в областта на културното наследство и в кой университет или висше училище най-често са завършили служителите във вашата организация?“. От 76 отговорили институции 32 посочват, че най-много кадри за музеите е подготвил Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий“, следван от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (17) и Националната художествена академия (9). Останалите висши училища и университети имат значително по-малък дял в осигуряване на музейния кадрови потенциал. При анализа на тези данни трябва да се има предвид, че в музеите не се извършва честа смяна на специалисти. Обикновено започналият работа в музей историк/етнолог/археолог/екскурзовод завършва там своята кариера. Една от причините за липса на текучество са усвоените специфични знания, които трудно могат да намерят приложение извън институцията. Друга причина е разнообразната работа в музеите, която предполага по-продължителен интерес към нея. Следваща причина е сравнително спокойната атмосфера на работа и добрите условия на труд. Влияние за задържането на работа в музеите оказва и тяхното местонахождение – обикновено в централната част на селищата, както и нормираното работно време с изключение на това при персонала, обслужващ непосредствено туристите: екскурзоводи, информатори, касиери, продавачи в музейните сувенирни магазини. Малкият процент музейни специалисти, завършили Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Югозападния университет „Неофит Рилски“, Пловдивския университет „Св. Паусий Хилендарски“, както и УниБИТ е заради застаряващия кадрови потенциал в музеите. Преобладаващата част от него е получила образование в двата най-популярни в епохата на държавния социализъм университета за подготовка на историци, археолози и етнологи – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и СУ „Св. Климент Охридски“.

Друг интересен въпрос в анкетата, свързан с квалификацията на музейните специалисти, гласи: „Организира ли Вашата организация обучение за допълнителна професионална подготовка в областта на културното наследство за своите служители?“. На него преобладаващата част от анкетирани музеи, галерии и библиотеки (общо 53 от 76) отговарят, че те самите не провеждат обучения за повишаване на квалификацията. По-скоро разчитат на семинари, кръгли маси, конференции и форуми, организирани от други структури, като Министерството на културата, висши училища и университети, областни или общински администрации и неправителствени организации по време на изпълнение на проекти или презентирани на добри практики. При този вид „повишаване на квалификацията“ липсва теоретична част. Всъщност участниците обикновено са свидетели на финалния етап от реализацията на дадена инициатива, без да бъдат задълбочено подготвени как да стигнат до нейното инициране, разработка, реализация и отчитане на резултатите. Добре би било при подготовката на подобни форуми от участниците или от модератора да се изисква кратко представяне на проекта/добрата практика, като се започне от причините за възникване на идеята, мине се през етапите на реализация, срещаните трудности и тяхното отстраняване и се стигне до крайния резултат. Всеки панел е добре да приключва с дискусии, на които да се поставят въпроси и да се търсят отговори. Посочените по време на дискусиите слабости и добри страни да се обобщават и оформят като основни изводи от състоялия се форум. Едва тогава може да се говори за ползи, отнасящи се до повишаване на квалификацията.

Следващият въпрос в анкетата – „Какви възможности предлага Вашата организация за професионално развитие на своите служители извън организирани от Вас обучения?“ – дава много повече отговори, свързани с повишаване на квалификацията. От анкетирани 76 структури 52 посочват различни практикувани форми за повишаване на квалификацията, като обмяна на опит със сродни институции, участие в курсове за повишаване на езиковата подготовка, записване в магистърски програми, придобиване на докторска степен и заемане на академични длъжности. Най-често разпространената форма е командироването на музейни служители за участие в научни конференции, семинари, кръгли маси и др. Прави впечатление, че директорите на музеите и галериите не възпрепятстват служителите си да се включват в подобни форуми, но те не са в истинския смисъл на думата форма на квалификация. Видима е липсата на специализирани обучения за експерти, регистрирани по чл. 96 от ЗКН, както и такива за реставратори, регистрирани по чл. 165 от ЗКН². Има категории музейни специалисти, при

² Държавен вестник, бр. 19 от 13 март 2009 г.

които повишаването на квалификацията е наложително, за да се поддържа добро професионално ниво.

КОНСЕРВАТОРИ И РЕСТАВРАТОРИ

Въпросът с консерваторите и реставраторите в музеите е много сложен. Сегашното висше образование в България предлага обучение за реставрация и консервация на произведения на изобразителните изкуства основно в областта на кавалетната и монументалната живопис. Фактически с малки изключения липсват подготвени кадри, които да извършват реставрация на метал, дърво, стъкло, тъкани, хартия. Във всички музеи се съхраняват огромни масиви от артефакти от тези видове материали и те се нуждаят от периодична консервация. Въпросът, свързан с осигуряване на реставратори и помощник-реставратори за музеите и галериите, е negliжиран от години и при сегашното състояние на образователната система в страната трудно може да се реши. Дори и да се появят желаещи, дори и музеите да осигурят необходимия щат и средства, липсата на центрове, в които могат да се усвоят знания за работа с различните видове материали, е сериозна пречка. Добре е да се разкрият магистърски програми, нови специалности за реставратори, да се организират курсове за преквалификация на лицензирани реставратори по Закона за културното наследство, които да усвоят работа с нови материали и технологии.

Днешното законодателство в областта на културното наследство допуска вписване на хора в регистъра на лицензираните реставратори само защото са натрупали трудов стаж като реставратори в музеите³. Сред тях има такива, които въпреки дългогодишния си опит не проявяват достатъчно интерес, не желаят да повишават квалификацията си и с действията си по-скоро унищожават артефактите, вместо да ги консервират и/или реставрират. Вписването в регистъра се извършва от служители в Министерството на културата по документи, без да се иска дори препоръка от поне двама лицензирани реставратори. Ако внимателно се презгледат списъкът в сайта на министерството, ще се установи, че в него присъстват хора, които не притежават нужното образование (някои дори са със средно образование), не са преминали квалификационни обучения и са станали реставратори само защото имат стаж в музейна институция. Един от фразантните случаи е вписването в регистъра на реставраторката Р. К. от РИМ - Стара Загора, завършила техникум по химия. Работещите в музея специалисти рядко ѝ пре-

³ Наредба № НЗ от 6 април 2011 г. за условията и реда за създаване и поддържане на публичен регистър на лицата, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация - (ДВ, бр. 32 от 19 април 2011 г., изм. - ДВ, бр. 33 от 27 април 2012 г.).

гават предмети за реставрация и консервация, защото се страхуват, че ще бъдат безвъзвратно похабени и унищожени, както се е случвало с „почистени“ от нея антични монети. След обработка от въпросната реставраторка релефът на изображенията изчезва и монетата губи историческата и пазарната си стойност. В същия музей работи и реставраторката Н. Т., която е изключителен специалист в реставрацията на антично стъкло. Уменията ѝ обаче остават незабелязани от музейната общност, защото не се организират изложби с реставрирани от нея артефакти, не се правят каталози, не се представят постиженията ѝ на научни форуми. Посочените примери показват, че осъществяването на реставрацията и консервацията в музеите в голяма степен зависи и от отношението и позицията на музейното ръководство. Особено трудна е реставрацията на артефакти от гърво, за които са необходими специално оборудвани ателиета или лаборатории. Възможно решение в конкретния случай е възстановяването на специалността „Реставрация“ в Национална гимназия за приложни изкуства „Тревненска школа“, което би допринесло за осигуряване на помощник-реставратори в музеите. Подобни специалности могат да се открият и в други училища по изкуствата, в които се изучават керамика и текстил. Възглед в същата посока развива проф. Иван Кабаков в статия, посветена на училищата по изкуствата и връзката им с опазване на нематериалното наследство⁴. Има възможност ученици, добили средно образование от тези училища, според сега действащото законодателство да бъдат назначавани като помощник-реставратори, които да работят под наблюдението на лицензирани реставратори. Преглед на товареността на реставраторите в България те могат да бъдат привлечени в музеите и на втор трудов договор. Добре е да се помисли и за специализиране на ателиетата и лабораториите по реставрация и консервация в музеите с оглед на спецификата на институцията, в която са създадени. По този начин работещите в тях реставратори ще поемат поръчки и от други музеи, което ще увеличи приходите на институцията и заплащането на труда им.

ДОКТОРИ И ХАБИЛИТИРАНИ ЛИЦА

В музеите с научни групи повишаване на квалификацията става чрез защитата на докторски дисертации и заемане на академични длъжности. Такива групи има обаче само в по-големите и утвърдени музейни институции. Но дори и за тях сериозен проблем са крайно неясните и несъвместими със Закона за развитие на академичния състав⁵ текстове от Наредба № Н-5 от 11 де-

⁴ http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf, с. 25.

⁵ Закон за развитие на академичния състав в Република България - (обн., ДВ, бр. 38 от 21 май 2010 г., изм. - ДВ, бр. 81 от 15 октомври 2010 г., изм. - ДВ, бр. 101 от 28 декември 2010

кември 2009 г. за реда за създаване и дейност на научните групи към музеите, издана от Министерството на културата⁶. Макар музеите да са определени като културни и научни организации⁷, те не фигурират в законодателството, третиращо проблеми на науката и научното израстване. Научните групи, които са притегателна сила за някои млади хора с желание за кариерно научно развитие, през последните години съществуват формално. Има музеи, чиито директори нямат научни интереси и не подкрепят научно кариерно развитие. В тези случаи музейните специалисти могат да се запишат за свободни докторанти, при които не е нужно съгласие от работодателя. Малка част от съществуващите научни групи в музеите е регистрирана в НАЦИД поради пропуски в законодателството. Липсата на музейно лоби в академичните среди може да доведе до ликвидирани възможности в музеите да съществува научно израстване и да се заемат академични длъжности. Друг проблем, свързан с развитието на музеите като научни звена, е игнорирането на университетите в Закона за културно наследство като структури за оказване на методическа помощ на научните групи в музеите и предоставяне такива права единствено на институтите към БАН. Това обстоятелство, останало още от времето на държавния социализъм, ограничава конкурентността и прави защитата на дисертациите и хабилитациите доста тромави и скъпи. Като се има предвид, че заплатите на учителите и на нехабилитираните лица в университетите и висшите училища започват чувствително да изпреварват заплащането в музеите, недостигът на специалисти в институциите на паметта ще се усеща все по-силно.

Не са малко случаите, при които провежданите в музеите научни конференции, семинари и кръгли маси не отговарят на изискванията за сериозен научен форум. Често подборът на участниците е безкритичен. Презентациите, съобщенията и докладите невинаги следват структурните изисквания⁸, които трябва да се спазват при подготовка и представяне на научна публикация. В много музеи конференциите се превръщат в скучни събития, по време на които слушателите в залата се броят на пръсти и са основно следващите участници, чакащи реда си. В много музеи не съществуват редакционни екипи и не само конференциите, но и публикациите са доста схематични, емпирични, неаналитични. Значителна част от публикуваните сборници няма

г., изм. – ДВ, бр. 68 от 2 август 2013 г., изм. и доп. – ДВ, бр. 30 от 3 март 2018 г., изм. – ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г.).

⁶ Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване на научни групи към музеите – (ДВ, бр. 2 от 2010 г., изм. ДВ, бр. 32 от 2010 г., изм. – ДВ, бр. 5 от 2012 г.).

⁷ Чл. 24 ЗКН.

⁸ https://iniod.unibit.bg/wp-content/uploads/;http://consilr.info.uaic.ro/uploads_lt4el/resources/htmlbulAcademicStyle.html.

научни редактори и рецензенти и фактически не може да бъде цитирана при научно изразстване. Липсата на рецензия при публикуване на научна статия възпрепятства автора да разбере дали спазва изискванията на писане, дали добре представя, аргументира и анализира разглежданата тема. По този начин подготовката на научна публикация не може да бъде форма на квалификация.

УРЕДНИЦИ И ФОНДОВИЦИ

Уредниците и фондовиците са основните музейни специалисти. Те обикновено са завършили история/етнология/археология и почти не са изучавали музеология. Следдипломните и магистърските програми в университетите, свързани с културно-историческото наследство, обикновено не са съобразени с нуждите на музеите.

Преподавателите често нямат никакъв практически опит, защото не са работили в музеи и/или не са се сблъскали с музейната специфика. Лекциите и упражненията са прекалено теоретични, докато в музейните институции има нужда от специалисти, които трябва да имат умения в основните дейности: издирване на артефакти, описването им в инвентарни книги, подбор на експонати за тематични изложби, подготовка на музейни лекции и беседи и др. Начинът на вписване на експонатите в специалните музейни книги почти никъде не е предмет на обучение. Той се научава чрез неформално обучение и по-конкретно посредством преподаване на знания и умения от един музейен специалист на друг. Такъв тип обучение понякога води до грешни стъпки. Те са непоправими, защото в книгите не се допускат дописвания и зачерквания. От голяма важност е нуждата музейните специалисти да бъдат обучени с какви понятия и определения да описват музейния артефакт, за да бъде разпознат и без фотографско изображение. Това се налага, тъй като има доста случаи, при които заради неправилно използвани термини в описанието се затруднява идентификацията на експонатите при проверка на музейните фондове.

Практиката в музей „Етър“ разкрива и други проблеми, свързани с кадровия потенциал. През 2016 г. в партньорство със сдружение „Мецра – традиционни знания и занаяти“ институцията започва реализиране на проект „В света на старопланинската архитектура“⁹. Първоначално е разработена и мествана едnodневна образователна програма с три модула: лекционна част, представяне на интерактивна дигитална експозиция на възрожденска жилищна сграда и практическа работилница. Целта е популяризиране на особеностите на старопланинската възрожденска архитектура и съхранените знания и технологии в сферата на традиционното строителство с естествени

⁹ staraplanina.meshtrango.com, etar.bg › *proekti*.

материали. Профилът на хората, които се записват за участие в първото издание на програмата, е изключително разнообразен – от архитекти и строителни инженери, през реставратори и художници до компютърни специалисти с хоби реновиране на стари къщи. В обучението се включват и трима французи с интерес към българската възрожденска архитектура. Успешното реализиране на проекта мотивира екипа на музея през 2017 г. да разработи двудневна платена образователна програма с участието на гост-лектор Арпад-Роман, инженер, специалист в опазването на исторически сгради, от Унгарския музей на открито в град Сентендре. Второто издание на образователната програмата вече е подкрепено от Камарата на архитектите в България. Заниманията са организирани в два модула – лекционен курс с разнообразни теми, посветени на народната архитектура и нейното опазване и практически занимания с традиционни строителни техники и материали. Третото (2018 г.) и четвъртото (2019 г.) издание на образователната програма вече са тринедни събития. Интерес към тях проявяват много студенти от Университета за архитектура, строителство и геодезия. Гост-лектор в теоретичната част на изданието през 2018 г. е Дарън Баркър от Англия, който споделя своя опит в опазването и реставрацията на стари къщи, а в изданието през 2019 г. – архитект Дамла Ачар от Турция с презентация за видовете традиционни дървени конструктивни системи в Западна Анагола през XIX век. Практическите занимания са разширени с придобиване на умения по създаване на сух каменен градеж и обработка и третиране на дърво.

Образователната програма „В света на старопланинската архитектура“ разкрива необходимостта в музея да има назначен специалист, който да наблюдава и следи за опазване на недвижимото културно наследство. Тази констатация се отнася и за други музеи, които обитават или стопанисват такова наследство. Архитекти и строителни инженери трудно могат да бъдат привлечени на щат в музеите, тъй като заплатите там са доста ниски. Нишата обаче може да се запълни от специалисти със средно образование, но завършили гимназии по строителство и притежаващи специфична квалификация.

Друга възможност музеите да разширят компетенциите на уредниците и фондовиците е чрез организирането на студентски практики. Музей „Етър“ има сключен рамков договор с Националната художествена академия през 2018 г. Вследствие на него се провеждат две студентски практики на катедра „Рекламен дизайн“ и катедра „Метал“ към факултета „Приложни изкуства“¹⁰. През 2016 г. е реализирана и практика за теренни обхождания със студенти от катедра „Етнология“ на СУ „Св. Климент Охридски“. В

¹⁰ <https://sofiapress.com/uspeshnite-studenti-na-etyr/>.

Стара Загора в продължение на няколко години студенти от НБУ посещават музея и художествената галерия и усвояват знания, свързани с експониране, със създаване и обогатяване на колекции, с представяне на експозиции и временни изложби. Лектори са уредници от музея.

Посочените по-горе примери са реализирани благодарение на лични контакти, но те могат да станат лесна практика, ако университетите са информирани предварително за възможностите, които музеите предлагат.

ЕКСКУРЗОВОДИ И ИНФОРМАТОРИ

В съвременните музеи работата на екскурзоводите и информаторите значително се променя в сравнение с миналото. С бурното навлизане на съвременните технологии – аудиогайдове, смарт приложения за телефони, дигитални екскурзоводи и други технически средства – все по-рядко се случва използването на устни разкази за запознаване на посетителите с музейните експозиции. Туристите предпочитат сами да намерят нужната им информация и да остават с експонатите толкова време, колкото им е интересно. При това положение се налага екскурзоводите да усвоят и други умения, защото броят на изнесените от тях беседи намалява с всяка изминала година. Една от възможностите специално в РЕМО „Етър“ е свързана с поемане на организацията на различни събития, които се провеждат всеки месец. Този реинженеринг на екскурзоводските и информационните специалисти, макар трудно осъществим в началото, вече дава своите резултати. Ползите са в няколко посоки: *първо*, научават се подробности за събитието чрез задълбочена предварителна подготовка, *второ*, нарушават се стереотипи и рутина, защото всеки нов организатор на събитие се стреми да предложи нещо интересно, *трето*, подобрява се комуникацията в колектива чрез сформирането на различни екипи, *четвърто*, повишават се квалификацията, организационната и финансовата култура на работещите в отдел „Работа с публики“. За всяко събитие се определя екип, има предварително заделен бюджет, посочва се методически ръководител от уредническия състав, разработват се концепция, план за изпълнение и реклама. Концепцията се обсъжда в отдела с цел да се правят допълнения и промени за постигане на по-добри резултати. Реинженерингът в отдел „Работа с публики“ е подходяща форма за равномерно натоварване на специалистите. За успешно му реализиране е необходимо да се осъществява системна квалификация, по време на която да се усвояват принципи за добра екипна работа, за правилно разпределяне на времето за подготовка и реализация, за различните начини да се подготвят и пишат кратки и разбираеми текстове, за проучване на нагласите на публиката, за изготвяне и попълване на анкети за осъществяване на обратна връзка.

МУЗЕЕН ПЕДАГОГ И АНИМАТОРИ

Творческият туризъм, който все повече се налага като вид преживяване в направлението културен туризъм, принуждава музеите да разширяват и обогатяват дейността си и да прилагат нови иновативни форми на работа. В редица музеи в страната вече има назначени музейни педагози. Тяхната задача е да свързват музейните артефакти и експозиции с нуждите на различните публики (деца, ученици, студенти, работещи възрастни, пенсионирани възрастни). За тази цел музейният педагог трябва да има много добра подготовка както в профила на музея (общоисторически, археологически, етнографски, природонаучен и др.), така и в областта на методиката на представяне на музейното съдържание пред разнообразни целеви групи. Не съществува специалност, в която музейният педагог да получи подобна квалификация, макар тази професия вече да е част от списъка на длъжностите в музеите. Това налага назначеният специалист да бъде изпращан на различни курсове, обучения и след-дипломни квалификации. За съжаление и тяхното предлагане не е голямо, което превръща музейния педагог до голяма степен в самоподготвящ се специалист.

Една от задачите на музейния педагог в музей „Етър“ е да популяризира и осъществява разработените образователни програми. Те са за различни възрасти и са насочени към опознаване на бита, поминъка и традиционните занаяти от времето на Възраждането. Програмата „Научи и преживей“ позволява на участниците да наблюдават старинни технологии на производство, да се запознаят с оригинални занаятчийски инструменти, да разговарят с майсторите в работилниците, но и „да чиракуват“, като направят сами и вземат за спомен ръчно изработени предмети от метал, кожа, глина, дърво и вълна. Обучението включва 10 занаята, от които може да се прави избор. Програмата „Открий какво умееш“ дава възможност за запознаване със спецификата на домашните занятия, изпробване на сръчността и получаване на минимални практически умения. Предлагат се боядисване на прежда с растителни багрила, шене с гайтан, изработване на украшения с техника иглонабиване и работа с беленица (царевична шума). Програмата „Знам и мога“ се реализира в музейния детски център, където деца до 12-годишна възраст могат да работят с различни модули: грънчарска работилница, тъкачница, пазар, куклен театър, игри от миналото и др. В програмата са включени и тематични ателиета „Майсторете ръчички“, по време на които децата могат да изработват мартеници от прежда, вълна и гайтан, да направят бостанско плащило, да рисуват върху бръшлян, да боядисват великденски яйца с растителни багрила, да апликират с природни материали, да изработват кукли, еньовденски венец и китка, сурвакници, коледни играчки и картички. За ученици от по-горните класове се предлагат образователните програми

„Училища за лазарки“ и „Училище за колегари“. Целта на тези две програми е запознаване с обичаите, изучаване на специфични песни и танци, участие във възстановки по време на празниците Лазаруване и Коледа. В помощ на учителите в началното и основното училище музеят подготвя тематични разходки с лекции и демонстрации на теми: „Празници и обичаи в Република България“ (Коледа, Нова година, Първи март, Лазаровден, Великден, Гергьовден и др.), „Народни вярвания“, „Сватбената обредност на различните етноси“, „Българското общество през Възраждането“, „Народно творчество и занаяти“, „Силата на водата“ и др.

Изброените по-горе програми предполагат музейният педагог и музейните аниматори да имат добра подготовка не само по етнология. Те трябва да познават особеностите на всяка възраст, времето, в което детето е активно, типичния за всяка възраст речников и понятиен запас и други специфични умения. И докато музейният педагог (историк, филолог, специалист по културно наследство) има някакви познания по педагогика от университетското си образование, то за музейния аниматор все още не се предлагат възможности за обучения и повишаване на квалификацията. Във висшите училища тази празнина може да бъде запълнена чрез следдипломни квалификации или магистърски програми.

Като цяло музейната колегия се нуждае от различни по вид и форма обучения. Особено нужни са те за музейните педагози, дизайнери и фотографи, за кураторите на изложби, за екскурзоводите и информаторите. Обучения трябва дори за продавачите в музейните сувенирни магазини, които дават първична информация на туриста, желаещ да си закупи реплика на музеен артефакт. Специфичен е и музейният пиар. От правилното анонсиране и рекламиране на музейната проява зависи интересът на туриста към обекта, за който се отнася. В музей „Етър“ е разработена комуникационна стратегия. Тя е написана от музейния пиар. В стратегията са определени задачите, стъпките и сроковете, които трябва да спазва организаторът на музейно събитие. Ясно е очертана ролята на пиара, на фотографа и на останалите участници в събитието. Макар да съдържа много полезни елементи, стратегията се прилага с цената на много усилия от страна на ръководния музеен екип. Направени са няколко обучения с цел разясняване на етапите и ролята на всеки участник, но постигането на синхрон в работата се оказва трудна задача. Необходимо е да се разработят специални програми, чрез които да се осигури възможност за подобряване на работата в музейния колектив, чрез организиране на различни по вид и продължителност обучения от вида тим билдинг, но като се използва специфична терминология и практика.

На въпроса от анкетата „Бихте ли посочили дейностите, за които считате, че е необходимо допълнително професионално обучение за служителите във Вашата организация?“ преобладаващата част от анкетираниите музеи и библиотеки отговарят, че имат нужда от допълнителна квалификация за брандиране и реклама, реставрация и консервация, идентификация на културни ценности. Има посочени и специфични нужди като стратегическо планиране, финансиране, извършване на правни сделки с културни ценности и др. Служителите в музеите добре описват знанията, от които имат нужда, но малко от тях полагат усилия да ги усвоят. При наблюдения върху новопостъпили служители в музеите прави впечатление, че малцина са онези, които изпълняват задължението, посочено в длъжностните им характеристики, да се запознават с правнонормативната уредба в областта на културно-историческото наследство. Има дори музейни директори, които са преминали конкурси за заемане на длъжността, без да познават в детайли Закона за културното наследство и Закона за развитие и закрила на културата и подзаконовите нормативни актове към тях. Наблюденията ми се базират върху въпроси, които получавам от такива директори, както и на споделено от посетители и представители на различни институции.

НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ В МУЗЕИТЕ

Много интересни са обобщените данни от анкетите, свързани с дигитализацията, осъществяването на научни изследвания в музеите, достъпност на посетителите до музейните артефакти и др. В проведената анкета 85,4% от участвалите 82 институции отговарят, че осъществяват изследователска дейност. Те я описват сравнително добре. Един от съществените проблеми обаче, който остава невидим при подобни анкети, е, че в музеите има много артефакти, които не са достъпни за широк кръг от специалисти поради обстоятелството, че не са публикувани. Това е особено пагубно за археологията, където проучвателят на определен археологически обект има авторски права върху откритията до 10 години – един твърде дълъг период¹¹. Така се възпрепятства използването на сравнителния метод в хода на научни изследвания от други лица и институции.

Друг важен въпрос е доколко научните изследвания в музеите са качествени и в кои раздели на историческото познание са най-значими. Не може да се очаква музеите, които най-често имат регионален или местен характер, да извършват проучвания с национално значение. За такива научни публикации е

¹¹ Наредба№ Н-00-0001 от 14 февруари 2011 г. за извършване на теренни археологически проучвания (ДВ, бр. 18 от 1 март 2011г., изм. и доп. – ДВ, бр. 30 от 17 април 2012 г., изм. – ДВ, бр. 101 от 18 декември 2012 г., изм. и доп. – ДВ, бр. 40 от 27 май 2016 г.).

необходимо финансиране, което да позволи работа в държавните архиви и националните библиотеки. Малко музеи могат да си позволят таква финансиране при бюджетите, с които разполагат. Освен това наред с проучвателска работа музейният уредник е натоварен с идентификация на предмети като културни ценности, описване на артефакти в музейните инвентарни книги, подготовка на изложби, участие в проверки на музейните фондове, организиране на тематични събития и други трудоемки дейности. Тази голяма заетост обикновено е причина за не толкова задълбочените научни изследвания, които се правят в музеите. Проблемът може да се преодолее, ако се сформират екипи между музейни специалисти и университетски преподаватели.

ФОНДОВЕ И ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

Музеите не само съхраняват и опазват движимо и недвижимо материално и нематериално културно наследство, но имат за основна функция популяризирането му. Една от формите е достъпност до различни потребители. На въпроса „Каква част от обектите на културното наследство, съхранявани във Вашата организация, са обработени и достъпни за потребители?“ отговарят 81 анкетирани. Създадената на базата на отговорите графика показва, че при половината от участвалите в изследването музеи и галерии съхраняваните обекти на културно-историческото наследство са обработени и достъпни за посетители. Същевременно е видно и наличието на доста висок процент – 24,7 (около 20 анкетирани институции), които не дават отговор на този въпрос. Това може да означава недостатъчна компетентност от страна на попълващия анкетната карта, но също и наличие на недостъпни за потребителите артефакти. Очертава се значим проблем в българските музеи, в които, известно е, има натрупани, но необработени съгласно разпоредбите на ЗНК предмети, снимки и документи. Съществуват музеи, в които открити по време на археологически проучвания предмети са забедени в т.нар. поледи (временни) фондове. Те не се прехвърлят в основен, обменен или научно-спомогателен фонд, каквито са разпоредбите на ЗКН, и фактически остават безотчетни. Не само специалистите от други институции нямат достъп до тях, но в някои случаи те могат да бъдат обект и на продажба от недобросъвестни музейни специалисти. Този проблем би могъл да се премахне, ако инспекторатът към Министерството на културата при рутинни проверки в музеите изисква шифъра на музейните фондове и сравнява дали е правилно нанесен върху музейните артефакти. Необходимо е обаче специалистите от инспектората да познават добре не само правнонормативната уредба, но и да имат практически познания за музейната работа. Пропуските могат да се отстранят чрез подходящо подбрани курсове за квалификация.

Съществен е въпросът за дигитализацията на музейните фондове. В спомнатата нееднократно анкета по въпроса за дигитализацията отговори дават 82 институции. От тях се разбира, че дигитализация е осъществена 75% (в 13,4% от институциите), 50% (в 18,3% от институциите), 25% (в 13,4% от институциите). Може да се заключи, че в музеите малка част от съхраняваните във фондовете културни ценности е цифрово обработена. За дигитализация в музеите започва да се говори в началото на 90-те години на ХХ век. Провеждат се няколко форума с разпалени дискусии, като се търси решение за изработване на единен софтуер. Междувременно някои от музеите си набавят свой софтуер и започват дигитализация. Тази самоинициатива, от една страна, е похвална, но от друга – крие заплахи, тъй като параметрите не са еднакви във всички музеи и не е ясно дали използваните различни програми могат да са съвместими с един общ бъдещ национален музейен софтуер. Правилната посока на работа е разработването на програмен продукт по нареждане на Министерството на културата и предоставянето му на музеите. Само по този начин параметрите на дигитализация ще бъдат еднакви за всички институции, достъпът – разрешен на различни нива, а обслужването и сигурността – гарантирани. Проблемът с дигитализацията в музеите чака своето окончателно решение въпреки добрите практики, които има в страната, като тези с библиотеките. За дигитализиране на артефактите във всички музейни институции е необходимо не само осигуряване на програмен продукт, но и на определени експерти и техника, които да осъществяват практическата работа. Особено важни специалисти са музейният фотограф и компютърният специалист – щатове, които не са налични в повечето музеи. Друго необходимо звено са фондовиците. Дигитализацията ще направи видимо богатото културно наследство на страната, като същевременно ще подобри в значителна степен експертността на музейните специалисти. Имайки достъп до описания и изображения на артефакти от различни музеи, те ще дават по-обективна оценка за стойността и уникалността на предоставен им предмет за идентификация като културна ценност. Държавата ще бъде наясно колко на брой и какъв вид културни ценности се съхраняват в музеите и галериите и това ще подобри тяхното опазване. Дигитализацията ще насърчи научните изследвания, защото ще улесни и направи по-бърз и по-евтин процеса на сравнение и анализ.

БРАНДИРАНЕ И ПОПУЛЯРИЗИРАНЕ

Днес преобладаващата част от музеите в страната се представя и популяризира чрез своите интернет и Фейсбук страници. В повечето случаи те не са разработени достатъчно професионално. Малко са музейните сайтове,

които са с добър графичен дизайн и се придържат към съвременните информационни тенденции. Сайтът е първата референция, която евентуалните бъдещи партньори разчитат, преди да търсят по-трайни контакти. Той има специфичен език, от който специалистите си правят изводи за качеството на работа в музейната институция. Освен художник, фотограф и специалист по пиар в музеите трябва да има подготвени кадри, които могат да пишат добри и разбираеми текстове за широката публика. Ангажираните с поддръжката на сайта и Фейсбук страницата (не споменавам други места за публикуване в интернет, тъй като не са популярни сред музеите в страната) трябва периодично да преминават различни обучения и да опресняват знанията и уменията си. Музейният пиар е доста специфичен и не се изучава в университети и висши училища. Музейната новина невинаги може да е атрактивна, тъй като в нередки случаи е предназначена за специалисти. Във връзка с ребрандирането на музей „Етър“ и разработването на нов сайт стана ясно, че в институцията само двамата специалисти следят съвременните тенденции и могат да участват в написването на задание. Те обаче нямат достатъчно музейен опит. В конкретния случай заданието е разработено от външен експерт с помощта на специалисти от музея. Той участва активно в процедурата по организиране и провеждане на конкурс за ново лого и концепция за графична идентичност. Външният експерт успява да преодолее консерватизма на музейните специалисти, запознава ги с новостите и тенденциите в брандирането и ги провокира да подпомагат участниците в конкурса. Този подход дава добри резултати. След проведен конкурс музеят получава лого, логотип на български и английски език, цветови варианти, предложения за визитки, бланки, пликосе, корици на тематични поредици и гр., както и собствен шрифт – специално разработен кирилски вариант на шрифта *Questa*. В последвалия процес на налагане на новата графична идентичност и новото лого голяма роля имат музейният дизайнер и музейният фотограф. Дизайнерът в РЕМО „Етър“ е възпитаник на Националната художествена академия. Музеят е първото му работно място. Спецификата на работа в музеите по подготовка на плакати, покани, брошури, дипляни и всякакви други печатни материали не му е позната. Това означава, че в академията е добре да се организират курсове и квалификации, които да предлагат подобен вид обучение. Напътстването на дизайнера в музей „Етър“ от утвърден специалист по дизайн му помогна бързо да навлезе в музейните особености. Само година след започване на работа в музея той успя да спечели втора награда за музейен плакат за изложба в конкурс, организиран от Регионалния исторически музей „Стойо Шишков“ – Смолян, през 2019 г.¹² Контактите на дизайнера с уредниците и екскурзоводите в музея

¹² <http://www.gabrovonews.bg/culture/149086/>.

открояват още един проблем – необходимостта музейните специалисти да познават етапите на работа по ошифтяване и предпечатна подготовка, както и тяхната продължителност, за да не правят промени в последния момент и да планират предварително съвместната си работа. Очертава се необходимост от обучения и на двете страни, които могат да са под формата на квалификационни курсове.

Споделените в изложението добри практики и проблеми очертават ясно необходимостта от организиране на обучения, в които да се усвояват повече теоретични и практически умения за специалисти, които са решили да работят или вече работят в музеи и галерии. Добрата професионална подготовка е предпоставка за реформиране на българските музеи и отварянето им към новите модерни тенденции в музейното експониране и предлагане. Глобализацията засилва конкуренцията между музейните институции и по-голям туристически поток ще имат онези, които предлагат повече възможности за творчески преживявания.

МУЗЕЙНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ И ТЯХНАТА КВАЛИФИКАЦИЯ. ПРОБЛЕМИ, ИДЕНТИФИЦИРАНИ ПОТРЕБНОСТИ И (НЕ)ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ

Ваалентин Дебочицки

Настоящият материал по темата за професионалното развитие в областта на културното наследство е основан на отговорите от подготвената и проведена анкета от изследователски екип към СУ „Св. Климент Охридски“, работещ по проект „Професионално развитие в областта на културното наследство. Образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности“ в рамките на Националната научна програма „Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“. Акцент в направените преглед и коментар са преди всичко отговорите по част от въпросите, дадени от музейни институции. Техният анализ, както и направените констатации и предложения се базират преди всичко на опита и наблюденията ми като директор на Регионален исторически музей – Кюстендил, и нямат претенциите за изчерпателност. По-обстойно са разгледани тези въпроси и проблеми, които са валидни и се отразяват върху изпълнението на основните дейности на институциите по опазване, управление и социализация на културното наследство.

Общо получените отговори на анкетата са 82 от 79 културни и научни организации. От тях 60 са от музейни институции¹ – държавни и общински музеи и галерии. В анкетата са представени всички видове музеи и галерии според териториалния им обхват – национални, регионални и общински, като преобладаващ е броят на музеите с общоисторически профил. Същевременно в анкетата участва и голяма част от специализираните музеи – държавни и общински.

Тази безспорно голяма и изключително представителна извадка български музеи, участвали в проучването, позволява да се направи обективна и актуална оценка на състоянието на българските музеи и предизвикателствата, пред които са изправени, на идентифицираните от тях проблеми и потребности, свързани с повишаване на професионалната квалификация на техните специалисти и служители.

¹ От Националния музей на образованието – Габрово, Археологически музей „Проф. Мечислав Домарадски“ – Септември, и Регионален исторически музей – Добрич, са попълнени по две анкети.

МУЗЕИТЕ И ПРОФЕСИОНАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ – АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ

Първият въпрос от анкетата е за организирани от културните организации обучения за допълнителна професионална подготовка в областта на културното наследство на техните служители и специалисти.

Повече от 70% от институциите са отговорили на този въпрос отрицателно, други – с „да“, но без да конкретизират, а останалите посочват общо: обучения, организирани от Министерството на културата и/или висши учебни заведения, семинари, обучения по проекти и т.н.

По-конкретен отговор се съдържа в анкетата на Регионален исторически музей – Велико Търново, в която е посочено, че той е организирал обучения за езикова квалификация, изнесени са беседи от „тесни специалисти“ и пътуващи семинари „Добри практики“.

При по-голяма прецизност и коректност в отговорите на този въпрос колегите биха могли да конкретизират и да допълнят обученията, на които са организатори и/или съорганизатори техните музеи. Без особени затруднения намираме информация за тези събития в публичните отчети на част от музеите, интернет страниците им и публикации в социалните мрежи.

Един подобен пример е разработената програма в Регионален исторически музей – Смолян, за „въвеждащо обучение“ на новопостъпили служители и специалисти, необходимо за по-бързото им интегриране в институцията, и много полезна за запознаването им с нормативната база в областта на културното наследство, вътрешните правила и ресурси на институцията. Вероятно подобни форми на неформално обучение и предаване на опит на по-младите колеги съществуват и в други музеи, макар че е споменато само в един отговор в анкетата.

Това не би променило обаче общата картина и налагащия се извод, че българските музеи, в т.ч. и анкетираните национални и регионални музеи, нямат разработени конкретни програми и не организират целенасочени обучения за повишаване на професионалната квалификация на работещите в тях специалисти. Причините за това вероятно са комплексни (кадрови, финансови и т.н.), но трябва да признаем и консервативност и липса на заинтересованост на част от колегията.

На въпроса „Какви възможности предлага Вашата организация за професионално развитие на своите служители извън организираните от Вас обучения?“ дават отговор почти 90% от участвалите в анкетата музеи и галерии. Като условия за повишаване на квалификацията, която музеите, респективно техните ръководства осигуряват, са: участие в курсове за повишаване на езиковата подготовка, придобиване на образователната и научна степен „док-

мор“ и обявяване на конкурси за заемане на академични длъжности в научните отдели на музея. В част от отговорите се посочва и обучение в Института по публична администрация, без да е уточнен видът му.

Преобладаващата част от тях са посочили, че главната възможност, която осигуряват за професионалното развитие, е, че финансират участието на своите специалисти в национални работни срещи и обучителни семинари, в научни конференции, командироваат ги краткосрочно в други музеи с цел обмяна на опит и т.н.

Независимо че част от посочените събития и форуми не са в същинския си смисъл форми за повишаване на квалификацията, те безспорно са полезни и необходими за обмяна на добри практики между музеите и създават условия за израстването и развитието на специалистите в научноизследователската им дейност.

Като пример в това отношение мога да посоча организираният от Историческия факултет на Софийския университет и Регионалния исторически музей – Кюстендил, 20 ежегодни конференции под мотото „Кюстендилски четения“, които дават възможност на всички специалисти в музея да участват и да се запознаят с водещите и най-новите постижения в развитието на историческата наука в страната.

Друг подобен пример са организираният от нашия музей и превърнали се вече в традиция ежегодни национални конференции с международно участие „Музейните и архивни фондове – места на памет. Богатствата на музейните и архивни фондове“. Конференцията е единственият научен форум в страната, насочен и даващ възможност за участие на максимално широк кръг от изследователи и специалисти в българските музеи, професионално ангажирани с проблематиката по издирване, опазване, проучване и представяне на културното наследство. Да бъдат споделени и обменени положителен опит и практики по юридическото и физическо опазване на движимото културно наследство и да бъдат дискутирани въпроси, свързани с идентификацията на културни ценности, дигитализация на музейните и архивните колекции и други проблеми, стоящи пред нашите научни и културни институции като „места на памет“.

Основният извод, който се налага от отговорите на този въпрос, е, че музейните ръководства разбират необходимостта от повишаване на квалификацията на техните кадри, но политиката им в това отношение най-лаконично и точно може да бъде представена със следния отговор: „Музеят подкрепя личните усилия на всеки специалист, който желае професионално да се развива“.

Оттук и общият извод от отговорите на първите два въпроса е, че музеите не използват всички налични ресурси за повишаване на квалификаци-

ята на специалистите си и не провеждат целенасочена политика в това отношение. Министерството на културата също няма разработена програма и организираните от него обучителни семинари на различни теми под мотото „Добри практики“, „Устойчиво развитие на музеите“, както и редица други инициативи и семинари не могат да решат в необходимата степен въпроса с повишаване на квалификацията на музейните специалисти. Определено се констатира дефицит в предлаганите обучения и има разбиране за необходимостта от организиране на конкретни, практически насочени обучения, отнасящи се за всички специалисти, ангажирани в сферата на културното наследство.

Ето защо според нас е необходимо да бъде изграден център за квалификация на музейни специалисти към Министерството на културата и/или към някой от поведомствените му национални музеи. Подобен център преди години съществуваше към Националния исторически музей, но той вече реално не действа и не е вписан в действащия Правилник за устройството и дейността на НИМ².

МУЗЕЙНИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ – ПРОФЕСИОНАЛЕН ПРОФИЛ И РАЗВИТИЕ

В отговорите си на въпроса за професиите и длъжностите, свързани с опазването, социализацията и управлението на културното наследство в техните организации, анкетиранияте обективно са изброили почти всички професии и длъжности, залегнали в Националната класификация на професиите и длъжностите в Република България и утвърдени с действащия все още класификатор за длъжностите и изискванията за тяхното заемане в българските музеи със заповед на министъра на културата № РД 09-102/23.03.2010 г. Това са длъжностите: уредник/куратор/, екскурзовод, /консерватор/реставратор, /музеен/ педагог и фондохранител. Освен тези основни музейни длъжности според вида и тематичния обхват на дейността им, както и, разбира се, относително по-големия брой щатни места в националните и регионалните музеи в тях са назначени специалисти на длъжности, които присъстват в професионалната структура и на други културни и научни организации: библиотекар, архивист, археолог, етнолог, музиколог и др. Прави впечатление, че в нито една анкета не е посочена длъжността директор на музей/галерия, както и академичните длъжности в отделите „Научна група“, които имат ключова

² Цекова, Е. Републикански научно-методически център по музейзнание – Национален исторически музей. // Национален исторически музей – София. Известия. Том XIV. София, 2004, с. 397–401.

роля в дейностите по опазване, социализация и управление на културното наследство.

За да дадем една по-ясна представа за кадровия състав и актуалните проблеми, през които са изправени българските музеи днес, ще дам пример с Регионалния исторически музей „Акад. Йордан Иванов“ – Кюстендил. Като делегирана от държавата дейност субсидираната численост на музея е от 39 служители, т.е. не е от най-малките, но не е и от най-големите музеи. Съгласно утвърденото му дължностно разписание за 2019 г. те са назначени на общо 20 длъжности. Най-голям е броят на уредниците – 12. Осем от тях съгласно общо историческия му профил – в специализираните отдели: „Археология и недвижими културни ценности“, „История на българските земи XV–XIX век“, „Етнография“ и в отдел „Фондове“. Другите 4-има уредници са в отдел „Връзки с обществеността“. Това е най-многобройният отдел в музея, в него работят още 3-има екскурзоводи и 4-има информатори.

От 1997 г. без прекъсване в музея функционира отдел „Научна група“. Понастоящем в съответствие с Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. за реда за създаване и дейност на научни групи към музеите и Закона за развитието на академичния състав в Република България той се състои от 3-има специалисти, 2-ама от тях на академична длъжност „доцент и главен асистент“.

Съгласно правилника за устройство и дейност на музея в него са изградени още следните звена: Ателие за консервация и реставрация с 3-има реставратори и 1 пом.-реставратор, Специализирана научна библиотека и Научен архив – 1 библиотекар; Фотоателие и фотолaborатория – 1 фотограф. На длъжност технически сътрудник е назначен 1 специалист в отдел „Археология“ и 1 фондохранител в отдел „Фондове“. В отдел „Административно-финансов“ работят 5-има служители. Помощният персонал е крайно ограничен.

Представеното подробно дължностно разписание на кюстендилския музей показва, че той е един от музеите в страната, който в настоящия момент е сравнително добре обезпечен с необходимия брой и квалификация специалисти, нужни за изпълнение на основните му функции и дейности по издирване, опазване и представяне на богатото културно наследство на Кюстендил и региона.

Тук резонно възниква въпросът „Какъв е проблемът?“.

Основният е възрастовата структура на специалистите и служителите в музея. Около 65% от тях са над 55-годишна възраст, а 4-има специалисти от „най-дефицитните“ музейни длъжности – 2-ама реставратори, археолог и доцент, са в пенсионна възраст. През следващите две-три години право на пенсия ще придобият групи 8 колеги, част от които специалисти в основни отдели на музея. Същевременно колегите във възрастовата граница 25–35 години са само 6.

Една от специфичните причини за този предстоящ кадрови колапс е и неприсъщото за повечето останали музеи тежкостно на изградени тук специалисти, шестима от които продължават и днес професионалното си развитие в Националния археологически институт с музей при БАН, Националния институт за недвижимо културно наследство, Регионалния исторически музей – София, Института за населението и човека при БАН и др.

Представената по-горе изключително тревожна тенденция за възрастовата структура на професионалния състав на музея, която е в сила за почти всички музеи, както и силно ограничените възможности за избор и привличане на млади специалисти обективно се потвърждават и от отговорите в анкетата на въпроса „При назначаване на длъжност, свързана с културното наследство, има ли във Вашата организация изрични изисквания за конкретна подготовка и опит?“. От общо дадени 82 отговора в 35,4% от тях се посочва категорично „Не“, а други 28% варират от уточняващи определени длъжности, за които има изрични нормативно определени изисквания за притежавана образователна и научна степен, до „Често не намираме никакви подготвени кадри, защото няма“ и още по-песимистичната оценка, че изричното изискване за конкретна подготовка „означава само едно – свободни и незаети щатове“.

От прегледа на изискванията, които са уточнили отговорилите с „Да“, по-голямата част от тях е свързана отново с минималните и нормативно определени изисквания за висше образование в съответстващата област, специалност и образователно-квалификационна степен; познаване на нормативната база в областта на културното наследство; компютърна грамотност и владеене на чужд език. Разбира се, колегите са включили и други изисквания, свързани с личностни компетенции и т.н.

Налаганият се извод и обобщение, които можем да направим, е, че в настоящия момент общинските музеи, библиотеки и галерии по-специално са готови да назначат почти всеки един специалист с отговарящо на профила им висше образование – бакалавър или магистър.

От опита, който имаме през последните години с проведените конкурси за заемане на експертни длъжности в Регионалния исторически музей – Кюстендил, мога да споделя също, че непрекъснато намалява броят на кандидатите, а за съжаление – и нивото им на подготовка. Много често кандидатстват колеги, завършили висше образование преди десетилетия и практически загубили квалификацията си. Или пък липсват изобщо кандидати – като на двукратно обявявания конкурс за археолог в музея.

И независимо че по правило нашите институции предлагат добри възможности за личностно и професионално развитие, условия за работа и т.н., те остават непривлекателни за младите хора. Една от основните причини, разбира се, е „доброто заплащане“ в музеите, където дори основната заплата

на академичната длъжност доцент е по-малка от минималната учителска. В резултат много от завършиващите университети, включително и придобилите ОНС „доктор“ и магистри по археология, история, етнология и др., избират да се реализират в други сфери и дейности.

На въпроса „Кои според Вас са специфичните знания, умения и компетентности, необходими за работа във Вашата организация?“ в преобладаващата част от отговорите отново се поставя необходимостта от добра университетска подготовка и познания в съответната научна област, познаване на нормативната база, добро владеене на чужд език, компютърни компетенции и други, които дублират вече посочените. Разбира се, част от анкетираните културни организации посочват и специфични за тях необходими знания и умения. И изключително важните и необходими на всички работещи в нашите институции личностни качества като креативност, умение за работа в екип, организаторски качества и т.н.

От позицията и от компетентността си на музеен директор смятам, че възможни, макар и временни решения на проблема са: повишаване на квалификацията и преназначаване на част от специалистите в отдел „Връзки с обществеността“ и „Фондове“ в основните научноизследователски отдели; установяване на по-тясно сътрудничество със съответните ВУЗ за привличане и кооптиране на техни студенти като стажанти в теренни археологически проучвания и в други платени стажове в музея; съдействие от общинските съвети за осигуряване на стипендии на част от студентите и за решаване на въпроси като предоставяне на общински жилища за специалисти извън седалището на музея; стриктно прилагане на конкурсното начало при назначаване и др.

При така очерталия се и непрекъснато задълбочаващ се дефицит на кадри за работа в културните институции логично следва въпросът „Каква специалност или програма в областта на културното наследство и в кой университет или висше училище най-често са завършили служителите във Вашата организация?“.

И отговорите на този въпрос са показателни и потвърждават част от проблемите, особено тези, свързани с възрастовата структура на специалистите в музеите. В 32 отговора е посочен ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, в 17 – СУ „Св. Климент Охридски“, художествените галерии посочват Националната художествена академия, след което значително по-малък брой отговори: в други университети.

Големият брой на завършилите исторически специалности във Велико-търновския университет, в т.ч. и в нашия музей, се отнася и е валиден до 90-те години на миналия век, когато в него, както и в Софийския универси-

тет се обучаваха студенти от цяла България. Понастоящем по икономически, демографски и други причини това не е възможно. Ето защо все по-важна роля за привличането на млади специалисти в музеите играят тяхното местоположение и близост до университетските центрове. Доказателство за това е, че през последните 20 години в Кюстендилския музей не са кандидатствали и назначавани специалисти, завършили във Велико Търново. С малки изключения в музея през последните години са назначени специалисти, завършили образованието си в СУ „Св. Климент Охридски“ и ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, с които нашият музей има установено трайно сътрудничество.

МУЗЕЙНИ ДЕЙНОСТИ

Отговорите на така зададения въпрос за дейностите, които осъществяват културните организации в областта на културното наследство, както и на въпроса „Кои от тях са включени в длъжностни характеристики на техните служители?“ според нас не се нуждаят от подробен анализ и обобщение. Функциите и дейностите, които изпълняват разглежданите културни организации, произтичат от действащото законодателство и са залегнали в правилниците за устройството и дейността им. И по-голямата част от тях, повече или по-малко изчерпателно, в отговорите си са се позовали на тях.

От техните 79 отговора, представени в обобщена диаграма, ще отбележим само, че те определят като приоритетни: дейността по опазване на културното наследство – 35 отговора, съхраняване – 32, издирване, популяризиране и представяне. Както и факта, че само в общо 8 отговора се посочва, че извършват реставрация или консервация.

От дадените 77 отговора за длъжностните характеристики отговорите варират от всички до озадачаващите единични отговори като обучение, сканиране или дигитализация.

Тук бих искал само да отбележа, че и най-подробната длъжностна характеристика не би могла да обхване всички извършвани дейности от музейния уредник. Едновременно и много често наред с основните той завежда и определен фонд в музея, извършва дигитализация на културни ценности, аранжира изложби, изпълнява екскурзоводски функции и т.н. И неговите специфични знания и професионални умения са резултат преди всичко на практическия му опит и личностната мотивация за развитие.

Друга основна и присъща на музейните институции като научни и културни организации е научноизследователската дейност. На въпроса „Извършвате ли изследователски дейности във Вашата организация?“ от общо 70 отговора 85,6% са отговорили с „Да“. И подробно са посочили основните направления, по които техните специалисти извършват изследователска дей-

ност: теренни археологически проучвания, други научни експедиции, идентификация на културни ценности, научни изследвания по определени периоди и теми от регионалната, но и националната история, изготвят и публикуват научни статии и монографии и т.н.

Възможността за научно и академично израстване на специалистите в музеите е изключително важна мотивация за професионалното развитие на работещите в музейните институции. Разбира се, и тук има редица нерешени въпроси в резултат на недобре регламентирано и синхронизирано законодателство, което не е залегнало пряко във въпросите от анкетата, но е от изключителна важност по темата за професионалното развитие в областта на културното наследство.

Както вече посочихме, в структурата на РИМ – Кюстендил, функционира отдел „Научна група“ с двама хабилитирани специалисти (доценти) и главен асистент. Дейността на научните групи в музеите е регламентирана с Наредба № Н-5 от 11 декември 2009 г. на основание чл. 28, ал. 4 ЗКН, според който те са подчинени в методическо отношение на съответните специализирани институти на БАН. Последното, с изключение на Националния археологически институт с музей при БАН, който чрез системата за издаване на разрешения и отчети на проведени археологически проучвания упражнява реален контрол, методическото ръководство на научните групи в музеите от институтите на БАН е формално.

Понастоящем ръководството на Националния център за информация и документация (НАЦИД) на основа на техни вътрешни разпоредби и тълкувания на Закона за развитие на академичния състав в Република България де факто не признава музеите като научни организации. И вече една година се води преписка между Министерството на културата, Министерството на образованието и науката и Народното събрание на Република България по казуса. В резултат на което и нашият музей с хабилитирани специалисти все още не регистриран като научна организация в НАЦИД.

Въпросът „За кои от изпълняваните от културните институции дейности е необходимо допълнително професионално обучение?“ е определящ за потребностите на културните организации от професионално обучение и повишаване на професионалните компетентности на техните специалисти.

В отговорите си те са дефинирали най-малко две дейности, за чието изпълнение се налага допълнително професионално обучение, а някои са изброили почти всички присъщи им дейности. От дадени общо 79 отговора в 40 (51,3%) от тях е посочена дейността по идентификация на културни ценности, след което е определена необходимостта от обучение за специалистите по консервация и реставрация (44,9%) и за брандиране и реклама (43,6%). В 30

отговора е посочено, че е необходимо обучение и по стратегическо планиране и финансиране.

Колегията безспорно добре осъзнава промените условия и новите предизвикателства, пред които са изправени културните организации след настъпните обществено-икономически промени в страната, основната и най-важна от които е, че дейността им все повече се определя от изискванията на пазара и на посетителите. И потребността от придобиване на нови знания, компетентности и умения по маркетинг и реклама.

По-подробен коментар и анализ обаче ще направим тук на посочената необходимост от обучение на музейните специалисти по идентификация на културни ценности и за подготовка на консерватор-реставратори.

Определянето на дейността по идентификация като основна, за чието изпълнение музейните специалисти се нуждаят от допълнително обучение, е основателно. Идентификацията, както е и дефинирана в чл. 96, ал.1 ЗКН, е научноизследователска дейност, за чието изпълнение музейните специалисти се нуждаят от повишаване на квалификацията и компетентностите си.

Тя е и сравнително нова в българското музейно законодателство. В ЗКН и Наредба № Н-3 от 3 декември 2009 г. за реда за извършване на идентификация и за водене на Регистър на движими културни ценности музеите се задължават да извършват идентификация при придобиването на всяка вещь, която може да се определи като културна ценност. Държавните и регионалните музеи според тематичния им обхват извършват идентификация и на вещи и колекции на физически и юридически лица.

Затрудненията, които изпитват музеите при изпълнението на тази ключова дейност, без която не може да продължи изпълнението на системния процес по документиране, регистриране, консервация и реставрация и т.н. на културни ценности, е действително един от най-болните и дискутирани проблеми в музейната колегия. Предстоящата промяна на нормативната уредба, по-конкретно на Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г. за формиране и управление на музейните фондове, също не решава според очакванията на колегията облекчаване на процедурата по идентификация.

Основният проблем отново е в липсата на квалифициран кадрови потенциал, особено, но не само в по-малките общински музеи. Конкретен пример можем да дадем с липсата на експерти по нумизматика и в редица регионални музеи.

Част от решенията с кадровото обезпечаване на млади подготвени специалисти и за повишаване на квалификацията на специалистите по нумизматика и археология е откриване на магистърски програми във ВУЗ. Пример за подобна програма, която е подкрепена и от нашия музей, е „Нумизматика, експертиза и оценка на културно-исторически ценности“ на ЮЗУ „Неофит

Рилски³. За съжаление не разполагаме с данни за интереса към конкретната програма, както и към други, подкрепени от нас магистърски програми на университета по археология и музейна педагогика, тъй като предстои завършването на първите им випуски. От друга страна, включването на музейни специалисти като втора магистратура в посочените и други магистърски програми е все пак въпрос на личен избор и възможности.

Както отбелязахме, необходимостта от допълнително професионално обучение по консервация и реставрация е посочена също в близо половината от отговорите – 44,9%.

Публичният регистър на Министерството на културата по чл. 165, ал. 1 от ЗКН на лицата, които имат право да извършват дейности по консервация и реставрация, не дава обективна представа за остротата на проблема с реставрация на стотиците хиляди подвижни културни ценности в българските музеи. От вписани общо 570 специалисти⁴ над 90% са архитекти и инженери, чиято дейност е свързана с консервацията и реставрацията на недвижими културни ценности. Без да можем да конкретизираме точния брой на лицензираните реставратори на подвижни културни ценности в българските музеи, галерии, библиотеки и архиви, по дадената в регистъра информация, те определено са малко. Показател за това са и коментиранияте отговори в анкетата на въпроса за изпълняваните от организациите дейности.

Освен това предстои част от тях да напусне системата, в т.ч. и двама от реставраторите в РИМ – Кюстендил (№ 249 и 250 от регистъра). Липсата на лицензиран реставратор изостря допълнително проблема, тъй като съгласно чл. 166, ал. 1 от ЗКН музеите и културните организации могат да извършват дейности по консервация и реставрация на подвижни културни ценности „само под ръководството на лице, вписано в регистъра по чл. 165“. Отново илюстрирано с конкретен казус от практиката на РИМ – Кюстендил, този императивен текст забранява на директора на музея да възлага на реставратора, завършил Национална художествена академия, специалност „Керамика“, но все още невписан в регистъра, да извършва реставрация на артефакти от глина. Както и на помощник-реставратора в музея, който има над 35 години опит в консервацията и реставрацията. Както от отговорите на въпроси 1 и 2 в анкетата, така и на база собствени наблюдения можем да посочим, че през последните 10 години не е провеждано обучение и/или реставратори от РИМ – Кюстендил, не са участвали в подобни обучения.

³ <http://www.swu.bg/academic-activities/academic-programmes/masters-programmes/history-and-archeology/numismatics-expertise-and-assessment-of-cultural-and-historical-values.aspx>.

⁴ <http://mc.government.bg/page.php?p=58&s=429&sp=471&t=0&z=0>, прегледан на 17 ноември 2019 г.

Единствената разкрита магистърска програма по реставрация, която ни е известна, е в Националната художествена академия – София. По тази програма обаче се подготвят преди всичко реставратори на произведения на изобразителното изкуство, основно в областта на кавалетната и монументалната живопис. От само себе си се налага изводът, че за подготовка на реставратори на културни ценности от метал, керамика, стъкло, дърво е необходимо да бъдат създадени нови магистърски програми, в които да бъдат обучавани завършилите бакалавърска степен в НХА, както и в други университети в страната с факултети по изкуствата и не само.

Проф. Иван Кабаков⁵ в статията си за училищата по изкуствата и нематериалното културно наследство посочва редица проблеми и в обучението и професионалната квалификация в средните училища по изкуствата „поради законово нерегулираната пропорция между дисциплините за общообразователна подготовка и тези за професионално обучение...“. Това се отразява на професионалната им квалификация и намалява като цяло интересът към тях, в т.ч. и към специализираните училища по приложни изкуства, независимо от непрекъснато повишаващите се възможности за професионална реализация на пазара на труда, в т.ч. и като помощник-реставратори в българските музеи.

Помощник-реставраторът в нашия музей например е възпитаник на бившия Техникум по художествени занаяти, днес Национална гимназия за приложни изкуства „Св. Лука“ – София. Той извършва реставрационна работа под ръководството на завеждащия консервационно-реставрационното ателие в музея, лицензиран по ЗКН. Особено необходими са помощник-реставратори на подвижни културни ценности от дърво, керамика и текстил.

Напълно обосновано е и предложението на проф. г-р Светла Димитрова⁶ за възстановяване/откриване на специалност „Реставрация“ в специализираните средни училища по изкуствата към Министерството на културата.

В задълженията и възможностите на Министерството на културата е да изготви с привличането на съответните експерти и да финансира цялостна програма за обучения по консервация и реставрация съгласно специфичния им профил, като част от обучението да бъде свързано и с практически занятия и да бъде формализирано със сертификат или друг вид документ за завършилите това обучение.

Друга форма на неформално обучение би могла да бъде стаж/обмяна на опит, при която музеите командировават своите специалисти за по-дълъг период в лабораториите по консервация и реставрация в Националния исто-

⁵ Кабаков, Ив. Училищата по изкуствата и нематериалното културно наследство: поглед в бъдещето//http://alos.bg/site/wp-content/uploads/2019/06/sbornik_dokladi.pdf

⁶ Използвам случая да благодаря на проф. г-р Светла Димитрова за предоставения ми работен вариант на анализа и на анкетата.

рически музей, Националният археологически институт с музей при БАН и др. Разбира се, със съгласието на техните ръководства и специалисти. А също така да канят реставратори в техните музеи за краткосрочни обучения на специалистите им.

МУЗЕЙНИТЕ ФОНДОВЕ И КОЛЕКЦИИ – ДОСТЪПНОСТ И ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

Разгледаните по-горе проблеми и дефицити в музейната дейност, свързани с идентификацията и консервацията на културни ценности, се отразяват и на изпълнението на всички останали дейности: регистриране и документиране, дигитализация, представяне пред публика в постоянни и временни изложби, изследване и публикуване и т.н.

Показателни в това отношение са отговорите в анкетата на въпроса „Каква част от обектите на културното наследство, съхранявани във Вашата организация, са обработени и достъпни за потребители?“.

Отговори са дали 81 от анкетираните институции. От тях 24,7%, т.е. около 20, са отговорили, че не могат да преценят. Макар от предоставената ни обобщена графика на този въпрос да не можем да определим колко от тях са музеи, на база на опита и наблюденията ни можем да заключим, че по-голямата част от тези отговори са от музейни институции, в част от които действително има неопределено голям брой материали, които все още не са идентифицирани, документираны и регистрирани в съответните музейни фондове съгласно ЗКН и Наредбата за формиране и управление на музейните фондове, особено на материали, постъпили в резултат на теренни археологически проучвания, голяма част от които е необходимо първо да бъде реставрирана и консервирана. Същевременно в музеите ежегодно постъпват хиляди нови материали от дарения, чието идентифициране и регистрация изискват време.

Налага се също да отбележим, че така поставени и обединени във въпроса „документирани“ и „достъпни“ културни ценности, не отразяват точно проблема. Документираните ценности в архивите и библиотеките са действително 100% достъпни за всички техни потребители, но това съвсем не е валидно за музеите, особено за археологическите културни ценности, за които на практика авторските права на научния ръководител са „до живом“. А „примерът“ се мултиплицира и от част от останалите специалисти в музеите.

Много от направените констатации се потвърждават и от отговорите на въпроса за дигитализация на културните ценности, на който 35,4% отговарят, че не могат да преценят, а 17,1% – че е извършена на само 5% от тях. Най-високият процент – 75 – е посочен само в 13,4% от отговорите, преди

всичко на библиотеките, които действително имат реални резултати по дигитализация на фондовете си. Предполагаме, че част от отговорилите с 25 и 50% има предвид по-скоро заснети или сканирани фондови единици.

Без да се налага да преразказваме вече 20-годишната сага по въпроса с дигитализация на музейните фондове, минала през безброй работни срещи, обсъждания, пилотни проекти на ентузиазирани музейни директори и специалисти за разработване на собствени програми, отпуснати през 2009 г. целеви субсидии на музеите от Министерството на културата за закупуване на компютърна техника за стартиране на процеса и т.н. Резултатът е, че тази техника отдавна физически и морално остаря, колегията е все по-песимистично настроена и нова, малка част музеи търси решение на проблема чрез закупуване на разработени от софтуерни фирми продукти, които впоследствие да се приемат за всички останали музеи в страната.

Освен липсата на унифициран музейен софтуер в музеите няма и достатъчно подготвени кадри с познания и умения в областта на информационните и компютърните технологии и в немалка степен – разбиране на значението на новите информационни технологии за подобряване на цялостната работа на музеите.

При така очерталите се проблеми с дигитализацията на музейните фондове въпросът с предложените в анкетата регистри, част от тях заложен и в Закона за културното наследство, като Регистъра на движимите културни ценности, национално богатство, ще остане за бъдещо неопределено време.

В заключение на опита ни за анализ на отговорите на културните организации в анкетата ще отбележим отново, че тя дава обективна представа за все по-загълбочаващия се проблем с намиране и привличане на професионално подготвени млади специалисти в тях, за потребността от повишаване на образованието и квалификацията на всички видове специалисти в техните институции.

ОТ КАКВО ИМАТ НУЖДА МУЗЕИТЕ: ОБУЧЕНИЕ, МОТИВАЦИЯ, АКРЕДИТАЦИЯ?

Николай Ненов

Проучването по Националната научна програма „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“, извършено от екип на Софийския университет, е навременно и наложително, тъй като резултатите от него осветляват професионалното развитие в областта на културното наследство, като акцентират върху образованието и обучението, свързани със знания, умения и компетентности по темата. Целият този процес описва настоящето, но визира бъдещето, поради което може да се определи като стратегически за развитието на отношението ни към културното наследство. Множеството въпроси, които нуждата от специалисти за общуване с наследството изисква, описват неизвестности за това, кой обучава, кой потребява кадрите и за какво точно са нужни специалисти. Палитрата от възможности за реализация на специалисти по културно наследство показва широки пространства в администрация, бизнес и неправителствен сектор, което показва и устойчивата необходимост от редовна преквалификация, съобразена с динамично променящата се среда. Остават обаче все още въпросите за липсващи теми и специфични профили на обучение, в които музейната експертиза преобладава сред загадената канава за развитие, която представя историята като хронология. Интердисциплинарни подходи и погледи към темата от антропологична или културологическа перспектива липсват, поради което културният продукт не е различим, а музеите ни все така имат имиджа на скучни места. Десетилетията показаха, че опитите да се съсредоточават усилия в археологията, за да се постигне разнообразие, не се увенчават с успех, тъй като археологията представлява силно рестриктна територия, в която разговорът е монологичен, на „приятелите на археологията“ се гледа с подозрение, а самите артефакти допълват консервативния образ на музея съкровищница. Настоящото проучване дава отговори на част от поставените въпроси и уверено чертае необходимостта от промяна в нашите музеи.

При проучването сред организациите, активно ангажирани с работа в областта на културното наследство (музеи, библиотеки, архиви), се оформят нагласи, които сочат консервативни възгледи по отношение на *кръга от длъжности*, имащи отношение към наследството. Това проличава в момента, когато отговорите се фокусират върху специфичните знания и умения за ра-

бота в тези организации. И тогава, в противоречие с посочените длъжности, свързани с културното наследство като присъщо на институциите знание, с много висока честота е посочена необходимостта от историческа подготовка. А сред длъжностите (които имат отношение към наследството) преобладава „музеен педагог“, макар в не много музеи да има подобни длъжности, но явно темата е с актуално звучене и това е причина за високата честота на присъствие в отговорите. Традиционно присъстват „археолог“, „етнолог“, „уредник“ и „реставратор“, а само един отговор посочва „историк“, което говори за разколебаване в престижа на тази професия, тъй като едновременно с това необходимостта от подготовка по история е признавана от всички.

Очаквана сред специфичните *знания и умения* за работа с форми на наследство е необходимостта от комуникативност предвид срещата с множество и разнообразни публики, както и от познание на нормативната уредба, което наистина представлява необходимо условие за работа в места, където се работи с ценности и част от опазването се изразява в тяхната правилна регистрация. Недоумение буди защо са посочени изискванията за умения, свързани с „професионален опит“ и „познаване на фонда“, тъй като не е ясно откъде биха могли да се появят подобни кадри, които не само да имат опит, но и да познават конкретния фонд на даден музей. По този начин на преден план излиза противоречие, в което най-големите познавачи на музейната работа са единствено тези, които работят в музея, от една страна, а от друга – същите тези хора се нуждаят от обучение, както става ясно от изследването. За мен лично недоумение буди и необходимостта от обучение за идентификация на културни ценности. Този момент в дейността на музейния уредник е изключително важен и решаващ за реализацията на дейността на институцията – в нея се състои магията на музея, който може да превърне обикновен предмет в културна ценност, съдържаща паметта на епохата или репрезентираща идентичността на група от хора. Властта на музейния уредник, който може да прави такива неща, е част от неговото познание и обучение през целия му живот, тъй като като всяка власт тя е и отговорност. И тук ще дам за пример артефакта „Писалката на Меглена Кунева“, подарена на русенския музей. Тази писалка е произведена приблизително през 2000 г. и формално не би могла да е културна ценност според установените критерии. Но с тази писалка е подписан Договорът за присъединяване на България към Европейския съюз, което я прави безценна, независимо че е стандартна, пластмасова и вероятно произведена машинно в хиляди екземпляри. Да уточня, че другите три писалки на подписалите договора – тази на външния министър, на президента и на министър-председателя – се пазят в Националния исторически музей.

Спорадично се появяват изисквания за умения при дигитализацията на наследството, както и за работа с аудиторичи, а това поставя повече въпроси – защо ръководствата на музеите смятат, че тези умения не са специ-

фични за техните институции. Дигитализацията в музеите не се развива в унисон с нуждите както на институциите, така и на аудиториите, при което резултатът от този процес не е задоволителен за нито една от двете страни. Реално работата по дигитализацията на наследството е процес на споделяне на наследството с помощта на цифрови технологии, което прави дигитализацията безспорно специфичен елемент от необходимите знания за организациите, обвързани в работата си с културното наследство. Музеите имат нужда от помощ в този процес, тъй като споделянето на едни или други артефакти е избор на уредниците в конкретния музей, но това е само едната страна в диалога с наследството.

Сред посочените знания и умения за работа в музей се оказва владеенето на чужд език, както и на „мъртъв език“, но този избор приемаме като желателен и необходим в практиката, а не непременно като специфика на институцията, която независимо от разнообразните аудитории и вероятните чуждестранни ползватели на културен продукт съсредоточава преди всичко културна памет на местните общности, за които себеуразяването не става на чужд език. В този смисъл, макар да живеем в динамична среда, заобиколени от чуждестранна реч, познанието на чужд език не е задължително за работа в музей, тъй като има достатъчно длъжности в институцията, които не изискват комуникация с чужденци, а искат отдаденост и специализация в професията. Остава настрана фактът, че курсове за чуждоезиково обучение съществуват в изобилие, както и че музеите имат възможността да подкрепят служителите си – и административно, и финансово.

Темата за **обучението на служителите в музеите** съсредоточава отбелязани с висока честота отговори за *национални срещи и форуми* за културно наследство, контакти с други музеи, както и *личен опит* – всичко това е посочено като форма на обучение, а то не е точно това. През последното десетилетие се утвърди практика, подкрепяна от Министерството на културата, наречена „Добри срещи“, където музеите представят един на друг свои инициативи. Тези срещи не представляват форма на обучение, тъй като нямат и тази цел, макар да са полезни за обмена между самите музеи. Несистемно отделни музеи, както и форумът „Панаир на музейните изложби“, който се провежда през година, предлагат семинари и блицкурсове, които се доближават като форма на обучение, но това е далеч от необходимото.

„Посещения в музеи“ също е отбелязано като форма на обучение, което не е лишено от смисъл, но само при условие, че посетителите знаят какво да правят на този специфичен терен – ако „обучаемите“ притежават необходимия инструментариум за изследване на „музеен“ терен, за обособяване на казуси, за разпознаване на отделни музеоложки подходи в експонирането. Единствено тогава този метод би бил полезен и би се различавал съществено от приятна екскурзия, но към момента аз не допускам наличието на подобен тип

обучение в нашите музеи. Участия в проекти, споделяне на опит е сочено като добър вариант за обучение, но по същество дори и успешният проект не дава системно обучение, а конкретна реализация на поставена проектна цел, при това често формулирана от други хора (партньори) за други нужди. Множеството отговори показват липсата на фокус върху културното наследство и приемането на забарената ситуация, в която „обученията“ често разчитат единствено на споделяния опит – от едно към друго поколение, сякаш самата работа в музея учи на наследство. Този тип отговори очертава непознаване на основни специфики на културното наследство, което често се мисли за разпознаваемо единствено чрез чл. 6 и неговите 18 точки от Закона за културното наследство.

Безспорно поради недобро познаване на спецификата на музейната професия мнозина музейни ръководители не подозират ползата от обучението по музеология, особено по критическа музеология. Все пак някои са посочили, че „няма необходимите курсове“, което е насока за по-широки параметри не само на съдържанието, но и на формите на обучение. Но за какво е необходимо обучение на музейните специалисти – сред отговорите преобладава темата „консервация и реставрация“, която показва текущи и належащи нужди в музеите, които са безспорни, а не необходимост от обучение. Реставраторите са рядкост в нашите музеи, а качествените сред тях са единици, което предизвиква и подобен отговор. Може да се каже, че и други отговори не описват реални нужди, например посочените от мнозина „правни сделки“, в ситуация, в която сделки с културни ценности у нас са невъзможни. Единици са посочили „стратегическо планиране“, а честата поява на желание за обучение по „издирване“, „изучаване“, „опазване“, „идентификация“ изненадва, тъй като това са фундаментални дейности в музеите и ако работещите в тях не притежават умения, за да се справят – защо работят там?

Проучването сред административните структури, които управляват културно наследство, сякаш по-трудно описва необходимостта от конкретни специалисти и техните нужди от обучение; понякога администрацията ползва остарели термини (паметници на културата). Общинските задължения за съхраняване и опазване на културното наследство се описват и представят като фундаментални, което звучи противоречиво, доколкото специалисти по културно наследство в структурата на общинската администрация рядко се откриват, а и необходимостта от обучения по темата не е докрай осъзната, тъй като с висока честота е посочена нужда от обучение по публична администрация, а не специфики на културното наследство.

Над 50% от отговорилите настояват, че притежават и реализират *политики за култура*, без това да е заложено в стратегически документ, което означава, че не е ясна крайната цел на подобни политики, в които културното наследство по-скоро се подразбира, че съществува. Поради това много често

културното наследство се възприема като култура за показ и се включва в стратегии за развитие на туризма. Този момент рефлектира в дългосрочното отношение към наследството, тъй като отсъствието на стратегически документи създава предпоставки за заплахи за съществуването му. Липсата на визия в това отношение говори за недостатъчно добро познаване на нуждите на културното наследство, както и на ползите от него – то не е възприемано като ресурс за развитие, не е мислено като част от икономическия потенциал, в който културата произвежда принадлежен продукт, вписва се в престижната сфера и изгражда част от местната идентичност.

60% от отговорилите декларираат, че разполагат със структури, които да се грижат за културното наследство, като съблюдават Закона за културното наследство. Оставам с впечатление, че местните администрации и власти изпитват необходимост от обучение в сферата на културното наследство, тъй като невинаги представите за него са съобразени с реалната таксономия в сферата на наследството. За това говорят и примерите, които са илюстрирали с организацията на събития, опазващи и разпространяващи форми на нематериално културно наследство чрез фестивали, което е обичайна, а не извънредна форма на съхранение и подкрепа за този специфичен вид наследство. За това говорят съотнасянето на редица дейности към сферата на компетенциите на Министерството на културата, НИИКН, инспекторат, които по същество не са тяхна отговорност, а и не бива да са.

Връзките с професионалното развитие и необходимия стандарт при заемане на длъжност, свързана с културното наследство, са схематично описани като обвързани с административната структура, което не разпознава специфика при работата с културното наследство, а я прави твърде обикновена. Това подценяване на необходимостта от специализирано образование като цяло рефлектира върху съдбата на културното наследство, което без професионално отношение съществува в потенциална заплаха. Едновременно с това сред отговорилите все пак има адекватни позиции за необходимостта от съответните спецификации за длъжностите в организациите.

Този тип размивания са необясними, доколкото профилът на ВУЗ, в който са завършили служителите, посочен от анкетираните, показва пряко съотнасяне към специалности и форми на обучение, обвързани с културното наследство. В същото време необходимостта от последващо обучение отново се обвързва със същите ВУЗ, с познатия профил от обученията, а не се търсят специфика и профилиране на специалистите. Въпреки това е важно да се отбележи позитивната нагласа за необходимост от обучение и нужда от повишаване на квалификацията, като престижът на ВУЗ е тотален за всички участници.

Представите на **ръководителите на катедри** относно съпричастността с обучението в нуждата от опазване и споделяне на наследството са

центрирани единствено в собствените им програми, а определеното „практически всички“ е отнесено към курсовете в съответните магистърски програми, които имат връзка към културното наследство. Завършилите тези специалности са с профил от учител до заместник-министър, което показва широката палитра от реализация, а в същото време сякаш тези магистърски програми не са в криза и не изпитват конкуренция помежду си.

Особен момент в анкетата е фокусът върху гост-лекторите в магистърските програми. Тяхното обвързване с 13 различни научни институции в страната говори за полифония и за добри възможности при съставянето на програми за обучение, опиращи се на широк спектър от професионалисти¹.

Независимо от широките възможности за обучение, които са представени като резултат от анкетата, прави впечатление липсата на методология за работа с културното наследство, центрирана върху общуването и интерпретацията. Обучението в интерпретация на наследството е ключово за постигане на различие в представянето на наследството и музеите, които го представят – то може да подчертае така необходимите специфики на отделните музейни репрезентации, които в настоящето липсват. Еднообразието сред музеите, липсата на отчетливи образи водят до невъзможността да се отличи бранд, да се направи реклама, да се разграничи един регион от друг или пък да се постигне синергия между музеите, която се съдържа в надрегионалните послания на миналото. Интерпретацията на наследството не е само „превод“, тя представлява част от музейния активизъм, който си взаимодейства с конкретни аудитории; тя намира език и формира послания към различни възрасти и социални групи, с което ги приобщава към различни измерения на културното наследство. Ето защо приемам липсата на фокус върху подобен тип обучение за съществена.

От какво обучение се нуждаят музеите?

Музеите не са просто публични културни институции, които се вписват в науката и образованието, те притежават много повече възможности и отговорности и тъкмо поради това погледите към тях откриват все повече от значенията им, а изискванията на аудиториите към тях се разрастват. Музеите страдат от кризите на общественото развитие, но едновременно с това устояват и се развиват така, че успяват да привлекат както неубедени, така и убедени последователи: приятели, съмишленици, потребители, изследователи, както малки, така и големи. Музеите са изправени пред все по-големи изпитания, където множество изкушения и забавления в свободното време, в които се инвестират много по-големи ресурси, се явяват тяхна пряка конкуренция за вниманието на избиращите от широката палитра на консуматор-

¹ Това наблюдение се потвърждава и от текста на Ани Истаткова-Иванова в настоящия сборник.

ското общество. В този процес твърде често музеите изглеждат губещи, но въпреки това те продължават диалога със своите последователи, който се оказва тяхната необходима навигация в процеса на търсене на сигурния бряг. Без да се заблуждавам, че е възможно да опиша накратко цялата сложна ситуация, в която съществуват съвременните български музеи, съм свидетел на непрекъснато променящите се условия, които задават рамките на тяхното съществуване. Поради това, от една страна, образованието, от което се нуждаят музейните специалисти, е необходимо да бъде част от традицията на познанието в основни области, каквито са история (история на изкуството), етнология (антропология), биология, докато всички останали производни специализации и специфични нужди могат да се задоволят с магистърски програми, които да обърнат поглед и към музеологията и херитологията. Тези научни дисциплини са в процес на изграждане у нас, тъй като, струва ми се, все още трудно може да говорим за традиции в преподаването по темите, и то в среда, в която трудно се откриват специалисти с адекватен на нуждите профил и интерес към музеологията и херитологията, който да надхвърли описанието на историческото развитие на институциите, като съсредоточи поглед към специфично музейни теми и подходи. Идентична е ситуацията с темата за наследството, за което твърде често се смята, че всичко от миналото е наше наследство, тъй като е наследено. Съществено развитие в издирването, опазването и валоризирането има при нематериалното културно наследство, докато за материалното, безалтернативно определено като „богато“, не може да се отбележат системни културни политики независимо от нивото на ценността – световно, национално, местно.

В същото време поради динамичното развитие на социокултурните процеси и скоростта на обмяна на информация възниква необходимост от по-кратки форми на надграждане на знанието и споделяне на опит, каквото е неформалното обучение: тематичните специализации, практическите семинари, летните школи. Този тип обучения са изключително динамични и полезни, тъй като не само следват логиката на конкретен образователен модел и формират нови познания, но създават връзки и утвърждават контакти, които се развиват и след края на обучението. Тъкмо този последващ ефект на създадената общност от обучаеми може да се превърне в следващ момент в двигател на промяната, която очаква нашите музеи. Без непременно да търсим конкуренция в една или друга форма на обучение, авторитетът на привлечените преподаватели заедно с техните последни по време изследвания ще очертава бъдещите парадигми на интерес и възможни кръгове на развитие. Съществуването на повече от една от тези форми е от жизнено значение за успешната реализация на неформалното обучение, тъй като за целта е необходима системност в усилията, каквато в настоящия момент не е налице.

Защо съществуващата ситуация с обучението на специалисти за музеите е незадоволителна? От една страна, ВУЗ-овете декларират свои бакалавърски и магистърски програми, а музеите като цяло са съгласни да подкрепят различните форми на обучение, включително и финансово. Какво тогава възпрепятства развитието на процеса на обучение? Вероятно причината е у третата страна – у потенциалните обучаеми, които не виждат мотивация за полагане на усилия за обучение в тези форми. Следователно имаме нужда от две неща: първо, промяна във формата на обучение – по-кратка, но динамична, обвързана с актуални теми; второ, промяна в структурата и управлението на развитието на музейните специалисти.

Важен въпрос в този момент е какво отличава специализирания от неспециализирания музеен работник и как да установим тази разлика. *Акредитацията на дейността* на работниците се очертава като необходимо условие за последващо развитие на всеки един специалист, както и като своеобразна мотивация за обучение. Акредитация, която се провежда на определен период и обхваща всяка дейност, обвързана с културното наследство, с реализацията на културни политики, които водят до развитие или запазване на статуса на съответния специалист. Едно подобно развитие на процес, свързан с обучение и последвала акредитация на специалистите в музеите, ще предизвика и обрат в мисленето за необходимостта от **акредитация на музеите**, обвързана с част от тяхното финансиране – тема, която днес все още се разглежда като недопустима от голяма част от ръководителите на тези институции. А в същото време е видимо как някои от музеите се развиват по-добре от други независимо от финансирането, което е еднакво за всички, дори когато едни от музеите са по-натоварени с дейности.

От представената гледна точка – за връзката между обучението и активната реализация на специалистите в конкурентна среда – е допустимо да се разшири търсенето на синергия не само между образование, обучение и валидиране на знания, умения и компетентности, но и в по-широк ареал в това динамично поле на културата, което вълнува не само пряко ангажираните в него, но и обществото като цяло.

ЗА АРХИВНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ ДНЕС И ЗА СРЕДНОСРОЧНИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД РАЗВИТИЕТО ѝ

Михаил Груев

Този текст има за цел да анализира проблемите и предизвикателствата пред българските архиви в началото на XXI век. Едновременно с това той се опитва да търси възможните решения и перспективите за тяхното развитие в близкото бъдеще. Опира се както на утвърдилата се през последните 70 години институционална традиция, така и на натрупания от автора му професионален и управленски опит в тях. Разбира се, изложението се основава на действащата в момента нормативна уредба и преди всичко на Закона за Националния архивен фонд (ЗНАФ) от 2007 г., Методическия кодекс от 2013 г. и на Стратегията на Държавна агенция „Архиви“ за периода 2016–2020 г.¹

Другата цел, която този текст си поставя, е да маркира основните стратегически и оперативни цели на Държавна агенция „Архиви“ в периода до 2025 г., рамкирани от усилията ѝ за развитие като съвременна ефективна институция за опазване на документалното наследство на нацията, в услуга на обществото и в полза на гражданите. Той няма претенцията да изчерпи всички аспекти на дейността на сръжжавните архиви, а само на онези от тях, които развиващото се в световен мащаб информационно общество императивно налага пред нас. Убеждението на автора на този текст е, че и в по-дългосрочен период основна стратегическа цел пред архивите по света ще остане разширяване на използването на информационните и комуникационните технологии при прилагането на утвърдени съвременни международни стандарти, изисквания и добри практики в основните им области на дейност.

МАЛКО ПРЕДИСТОРИЯ

Известно е, че за разлика от другите културни институции в България архивното дело възниква много късно. Причините за това следва да се търсят и във факта, че сред бащите основатели на модерната българска сръжбава (в т.ч. и на Източна Румелия) липсват историци и архивисти. Изглежда, че

¹ http://www.archives.government.bg/uploaded_files/STRATEGY_DAA_2016-2020_fin%281%29.pdf.

изграждайки държавните институции по образец на тези от тях, с които по време на следването си в западните и руските университети те са имали контакт, просто не им е хрумнало за архивите. Затова и дълго време след Освобождението те се развиват в сянката на библиотеките. Впрочем в първоначалния им вариант както Софийската, така и Пловдивската библиотека изпълняват ролята по-скоро на културни институции от матричен тип, съчетавайки едновременно и функциите на архив, музей, художествена галерия и пр. Едва в началото на XX век започва разрояването на тези институции в самостоятелни звена с обособена структура и функции. Най-късно това се случва с архивите. Макар и към двете споменати библиотеки да се обособяват специални архивни отдели, а в БАН, военното министерство, Столичната община и някои други учреждения да се появяват модерни архиви, до институционализация и централизация на архивното дело в България така и не стига. Това става едва през 1951 г., в периода на активното изграждане на институциите на тоталитарната държава. Затова и в онзи период то носи не духа на просвещението, на либералната демокрация и свободата, а атмосферата на Сталиновото време. Неслучайно като институция майка е използван Архивният отдел на Министерството на вътрешните работи, а първите му служители са неговите кадри. Разбира се, структурно и функционално новата институция изцяло копира съветската архивна система. Чак до началото на 60-те години нейната насоченост е не към гражданите и изследователите, а към партийния и държавния апарат. Затова и през следващите десетилетия при ползването на масивите както читателите, така и документите, които те получават, минават през няколко нива на селекция. С това архивистът придобива функцията не само на притежател и пазител на „тайно знание“, но и на своеобразен цензор, на бюрократ, от когото субективно зависи достъпът до него. Паралелно на държавните архиви се изгражда и системата на партийните архиви на БКП, която повтаря структурата на първите, но с още по-рестриктивен режим на достъп.

Парадоксално на пръв поглед, но именно в онази мрачна епоха архивното дело в България преживява период на истински подем. Копирайки съветските архиви, в тях се възприема принципът на пофондовото комплектуване и съхранение на документите. Те от своя страна са по-късни реципиенти на системата на организация на германските и в частност на пруските държавни архиви, където най-напред се въвежда т.нар. *Provinenzprinzip*, или принципът на произхода. Става дума за фундаментален принцип, позволяващ обособяването, съхранението и бързото търсене в непознати до този момент обеми от документи, организирани в институционални фондове. Макар постепенно наложил се в световната практика, в българските условия до този момент този принцип не е прилаган систематично, доколкото в народните библиотеки в

София и Пловдив, а и в другите институции продължават да организират документите (тук не става дума за тези от личен произход) по тематични или хронологични колекции. За първи път обект на регулация става и т.нар. предархивно поле, обхващащо деловодствата и учрежденските архиви на държавните институции. В тях се въвеждат единни номенклатури на делата, позволяващи обособяването на документални фондове, производни на които стават самите архивни фондове². Именно с инструментите на тоталитарната държава става възможно всички институции да бъдат задължени да отлагат ценните си документи за постоянно запазване в новоизградената система от държавни архиви, а пръснатите до този момент свидетелства за националната история за периода след Освобождението да бъдат концентрирани именно тук. Използвайки административно-териториалното деление от 1959 г., се изгражда и днес съществуващата архивна мрежа в тогавашните окръжни (днес областни) градове, позволяваща непосредствен контрол върху институциите фондообразуватели и приближен достъп на гражданите. Именно в този период става и изграждането на мрежата от административни сгради и архивохранилища. В огромното мнозинство от случаите (като изключим сградите на архивите в Михайловград (дн. Монтана) и Пазарджик, проектирани и изградени през 80-те години специално за архиви) става дума за вторично приспособяване на сгради с други функции, преграждани и достроявани впоследствие. Въпреки това обаче не може да се отрече, че в този период са направени значими капитални вложения, а щатове на всички архиви бързо набъбват, за да достигнат през 80-те години общата численост от около 1200 служители (в т.ч. тези във Военния архив и МВР, но без системата на партийните архиви).

В този си вид архивите в България бяха забарени от радикалните промени през 1989 г. Наред с всичко останало те ги изправиха пред много сериозни предизвикателства. От една страна, трябваше да бъдат демократизирани като институция. Пог този процес следва да се разбира широк кръг от реформи, насочени към преориентация на системата и поставянето ѝ в служба на обществото, а не на определена партия; към радикално разширяване на достъпа до документите; към задоволяване на правото на гражданите от информация и едновременно с това към защитата на техните лични данни и т.н. Всичко това доведе до т.нар. архивна революция. С този термин в историографията обикновено се означава лавинообразното увеличаване на обемите и видовете документи, които станаха достъпни за гражданите и изследователите в резултат на рухването на режима, довело само по себе си до промяна на

² Вж. по-подробно Златилов, В. Вътрешнофондовата класификация в документалните и архивни фондове в България 1951–1990 г. Велико Търново: Фабер, 2019.

парадигмата в интерпретацията на комунистическото минало. Този процес обхваща всички източноевропейски страни и доведе до осигуряването на публичен достъп до архивите на съответните комунистически партии, на службите за сигурност на тези режими, до отварянето на закрити и недостъпни до този момент архивни фондове и въвеждането в обращение на колосално количество нови документи. Една от най-важните нови функции, които получиха архивите, беше свързана с прякото им участие в процесите на възстановяване на частната собственост. Именно благодарение на съхраняваните в тях документи стотици хиляди български граждани възстановиха собствеността си върху земеделските земи, национализирани промишлени предприятия, покритата недвижима гражданска собственост, държавните ценни книжа на тракийските бежанци и т.н. Днес този факт остана до голяма степен в сянка, но безспорно е, че в рамките на процеса на реституция голямата част от българите чу и научи къде се намират архивите и оцени тяхното значение. Няма да бъде пресилено, ако се каже, че оттогава започна и видима възходяща тенденция на повишаване на обществената значимост на институцията, на нейния авторитет и престиж. Този процес съвпадна и с няколкогодишен реформен цикъл в системата, свързан със засилването на процеса на централизация, от една страна, и вълна от сериозни съкращения на числеността на служителите – от друга. През 1992 г. с Постановление на Министерския съвет № 268 трите централни архива – Централният държавен исторически архив, Архивът на републиката и Централният държавен технически архив – бяха обединени в обща структура – Централен държавен архив. Със същото постановление се премахна и съществуващата до този момент зависимост на териториалните архиви в административно и финансово отношение от общините. Със специално споразумение между тогавашното Главно управление на архивите към Министерския съвет и Висшия съвет на Българската социалистическа партия, подписано през 1993 г., към фондвата наличност на държавните архиви бяха придадени и масивите на БКП, възлизащи на около 10 300 линейни метра. Отварянето на труднодостъпните до този момент документи от масива на БКП съставляваше важна част от извършващата се в тези години „архивна революция“ и имаше сериозен принос в бързия напредък на изследванията по съвременна българска история. През същата година сегашното на централизираната вече институция беше преместено в една от конфискуваните от бившата комунистическа партия сгради на ул. „Московска“ № 5, в самия център на столицата, където се помещава и до днес. Всичко това спомогна в процеса на приближаването на архивите до гражданите и за превръщането им в разпознаваема институция за по-широки обществени кръгове. Повишаването на престижа на професията беше свързано и с даването на статут на държавни служители на специалистите с висше образование в

архивната система, случило се със Закона за държавния служител от 2000 г. През същата година дотогавашното Главно управление на архивите получи и статут на държавна агенция с името Държавна агенция „Архиви“ (ДАА). Към структурата ѝ пак тогава бе присъединен и Държавният военноисторически архив във Велико Търново, чиято фондова наличност е около 9200 линейни метра. Друга стъпка към повишаване на престижа на професията архивист беше направена с разкриването на бакалавърска, а впоследствие и на магистърска програма по архивистика и документалистика в Историческия факултет на Софийския университет през 2002 г. Впоследствие подобни опити бяха направени и в други университети, но успешни до този момент се оказаха само тези в УниБИТ и Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“. Следва да се отбележи обаче, че въпреки трудностите пред университетското архивно образование възможностите за специализирана академична подготовка, допълнителна квалификация и евентуално последващо научно развитие за част от възпитаниците също спомогнаха за увеличаването на авторитета на професията³.

Описаните по-горе реорганизации и трансформации в архивната система съвпаднаха с две срещуположни тенденции. От една страна, видимо и осезаемо нарасна обемът на работа в системата на архивите, чувствително се увеличи и общата фондова наличност. От друга страна обаче, това съвпадна с няколко вълни на съкращения, в резултат на което числеността на служителите беше сведена до 384 щатни бройки, колкото е и в момента. Така всъщност за сравнително кратък период архивите загубиха около две трети от числеността на заетите в тях служители и едновременно с това пропорционално увеличиха обемите на работа по редица ключови показатели. Действително след приключването на реституционните процеси в началото на новия век работата с гражданите постепенно загуби своята интензивност, но това пак бе заменено от новите предизвикателства пред архивното дело не само у нас, но и по света, свързани с цифровизацията на архивните процеси, дигитализацията и електронното архивиране.

Към настоящия момент в Държавна агенция „Архиви“ се съхранява най-богатият по състав и съдържание документален масив в страната. Фондовата наличност в държавните архиви, структурни звена на агенцията, към 31 декември 2019 г. е: 92 740 архивни фонда, 57 202 спомена и 36 334 частични постъпления с общо 92 714 линейни метра⁴. От архивните фондове 84 732 са от учредженски произход, 5876 – от личен. ДАА осъществява общото ръководство и контрол на организацията на работата с документи в 8949 действащи фондообразуватели с цел опазване на исторически ценните документи

³ Вж. по-подробно Неїкова, А. Архиви и общество. София: Софи-Р, 2007, с. 238–266.

⁴ Данните са предварителни и само по отчетите на структурните звена.

и предаването им в държавните архиви за попъването на Националния архивен фонд (НАФ), осигурява публичен достъп и използване на съхраняваните архивни документи чрез поддържането в областните центрове и столицата на общо 32 читални и предоставянето на 13 броя административни услуги. Същевременно агенцията осъществява популяризирането на документалното наследство и си сътрудничи с архивни и сродни институции и организации в страната и чужбина.

НОРМАТИВНА БАЗА

Приетият през 2007 г. Закон за Националния архивен фонд конституира Държавна агенция „Архиви“ като единствен специализиран държавен орган към Министерския съвет, отговорен за опазване на документалната историческа памет на нацията. Съгласно разпоредбите му агенцията осъществява държавната политика по управлението на документите с историческо значение от момента на създаването им, тяхното комплектуване в държавните архиви, съхранението, опазването и осигуряването на широк обществен достъп до тях като част от културното наследство на нацията⁵.

През последните години е налице непрекъснат процес на синхронизиране на българското архивно законодателство с европейското и прилагане на добрите практики в работата на специализираната администрация на ДАА. И до този момент агенцията участва на междуведомствено ниво в разработване на закони, наредби и други нормативни и подзаконови актове, свързани с организацията на работата с документите и тяхното съхранение. Нерядко обаче липсата на добра координация и предварително съгласуване продължава да съпътства дейността на съответните държавни органи и администрации, вследствие на което се приемат актове, свързани с организацията на работата с документите и сроковете им за съхранение, влизащи в противоречия със специализираната архивна нормативната база (ЗНАФ, наредби и др.). Същевременно липсват ефективни механизми за въздействие при реално възникнали ситуации на разминаване в прилагането на специалните закони на различните администрации.

С цел преодоляване на тези слабости, както и с оглед на засилване на контрола върху институциите при съхранението и предаването на документите в системата на държавните архиви агенцията инициира промени в Закона за националния архивен фонд, които ще наложат на следващ етап изменения и в съпътстващата го нормативна уредба. Предварителният проект на ЗИД на ЗНАФ, разработен от експертите на агенцията, беше

⁵ <http://www.archives.government.bg/448-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-LM>.

представен на членовете на Националния архивен съвет, архивната колегия, университетската архивистика и всички заинтересовани лица за обсъждане. Немалка част от направените там предложения беше включена в окончателния проект. Най-важното е, че беше постигнат относителен консенсус в архивната колегия по базисните параметри на предлаганите изменения. Основните допълнения към законовия текст в този проект са свързани с работата с фондообразувателите в предархивното поле. Тук са конкретизирани и детайлизирани групите фондообразуватели и техните задължения. Въведено е изискването към институциите, ползващи се от държавна субсидия, за предаване на документите им, подлежащи на постоянно съхранение, в системата на държавните архиви. Другата промяна е свързана с прецизирането на текстовете, посветени на обекта на дейност и функциите на архивите. Третата сфера на промени е свързана с функционирането на Регистъра на Националния архивен фонд (НЕРА) и улесняването на режима на регистрация на частните архиви. Тези промени в значителна степен са продиктувани от досегашната практика. В приложението на закона до този момент не е предвиден инструмент, с който агенцията да въздейства върху подлежащите на регистрация колекции, за да бъдат приведени в известност и за да има поглед върху застрашените документи, намиращи се на постоянно съхранение извън системата на държавните архиви. Последната сфера на изменение на закона включва обособяването на нова отделна глава „Контрол“ в него, свързана и с административнонаказателните разпоредби. Нейното създаване отново е мотивирано от практиката до този момент, при която именно липсата на ефективен контрол и размитият характер на административнонаказателните разпоредби, отнасящи се до учреждения и лица, неизпълняващи предписанията на закона, бяха причина за разпиляването и безвъзвратното унищожаване на немалко документални масиви. Конкретизирането на случаите, при които се налагат такива наказания, както и завишаването на размера на предвижданите глоби са само част от промените в тази част на ЗНАФ.

Понастоящем агенцията е готова с проекта за законопроект и внасянето му за съгласувателна процедура в Министерския съвет е планирано за второто полугодие на 2020 г. След това предстои и включването му в законодателната програма на Народното събрание⁶.

Друго сериозно предизвикателство, свързано с въвеждането на европейското законодателство в България, се отнася към прилагането на Общия регламент за защита на личните данни, или на т.нар. GDPR. Известно е,

⁶ http://www.archives.government.bg/449-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8_%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8_%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B5-LM.

че то предизвика дебат в архивната колегия в повечето европейски страни, тъй като стриктното му съотнасяне към всички документи, съхранявани в архивите, би означавало ново ограничаване на достъпа до тях и съответно на правата на гражданите. Тези проблеми бяха обсъдени на проведената в София среща на Група на европейските архиви (ГЕА) в рамките на председателството на страната ни на Съвета на Европейския съюз през 2018 г. В общата декларация на срещата бяха отправени предложения към Европейската комисия за дерогации на част от предписанията в регламента, отнасящи се до архивните документи, както и за промени в националните законодателства при въвеждането на регламента. Беше изтъкнато, че приоритетна задача на архивите по цял свят е да гарантират автентичността, целостта и пълнотата на архивните документи при тяхното обработване и използване, поради което препоръките за каквото и да било коригиране или заличаване в тях са напълно неприложими. В тази връзка по време на софийската среща на ГЕА започна работа по изготвянето на пътеводител за прилагането на Общия регламент за защита на личните данни в архивната сфера, който беше приет като общ препоръчителен документ. Голяма част от съображенията в този акт бяха включени в предложенията за изменения и допълнения на действащия Закон за защита на личните данни в България. Може да се обобщи, че с предвидените дерогации на чл. 15 и 16 и 18–21 от Регламента ненакърняемостта на архивните документи е гарантирана, а също и правото на гражданите свободно да ги ползват.

ЧОВЕШКИ КАПИТАЛ

Един от най-ценните ресурси, с който разполагат българските архиви, е екипът от мотивирани експерти и служители, посветили професионалния си път, а и живота си на архивното дело, който можем да наречем със събирателното название „човешки капитал“. Без тяхната компетентност, енергия и усилия съхранените десетки хиляди линейни метри документи биха останали безмълвни за изследователи и читатели, биха били само хартия. Да задържиш в системата на архивите това богатство от хора, да осигуриш приемственост, привлитайки нови квалифицирани млади специалисти, е истинско предизвикателство. При това във времена, в които мобилността се превръща в норма на живот, а възможностите за професионална реализация са десетки, включително и отвъд границите на страната ни. Затова и усилията ни следва да бъдат насочени към осигуряване на достойно възнаграждение за труда, към запазване и подобряване на психологическия микроклимат в основните звена и вътрешната комуникация по цялата учредженска йерархия, към утвърждаване на високи норми на професионална и колегиална етика. Из-

вестно е, че професията на архивиста традиционно у нас не е от най-добре платените, но следва да положим всички усилия тя да се придвижи към средната част на скалата на възнагражденията. Факт е, че с десетпроцентните увеличения на заплатите през последните две години бяха направени крачки в тази посока. Действително на фона на служителите в библиотеки, музеи и галерии възнагражденията на архивистите изглеждат по-приемливо, но следва да се положат усилия за нарастване и на нематериалното стимулиране и мотивиране. В тази връзка от 2018 г. в агенцията беше разработена Програма за управление на резултатите чрез повишаване на мотивацията на персонала. Тя беше класирана на трето място в годишния конкурс за добри практики в държавната администрация, организиран от Института за публична администрация, в категорията „Управление на хората“. Програмата включва провеждането на детайлно мотивационно проучване сред всички служители, както и изследване на причините за текучеството чрез анкети сред напускащите. В рамките на програмата основно се предвижда създаване на „климат на предизвикателството“ с цел подобряване на съпричастността на отделния служител към изпълнението на стратегическите цели на агенцията, по-конкретно чрез въвеждане на годишни награди за принос в категории „екип на годината“ и „служител на годината“; подготовка на анализ на нуждите от специализирано обучение за служителите; реализиране на специализирани обучения по линия на европейски институции партньори, сродни организации и академични институции по актуални теми на хоризонталната политика в областта на електронното архивиране и дигитализацията на архивни документи и пр. Цитираните награди бяха връчени за първи път при отбелязването на Международния ден на архивите на 9 юни 2019 г. (за 2018 г.) след проведено анонимно доброволно електронно гласуване на всички желаещи служители. То беше високо оценено като свободна и демократична форма на присъждане на общопризнато професионално отличие⁷.

От 2019 г. във всички структурни звена на агенцията започна въвеждането на Общата рамка за оценка, или на т.нар. Модел *CAF* (*Common Assessment Framework*). Става дума за инструмент за цялостно управление на качеството в публичния сектор. Прилагането му дава възможност организацията да бъде разгледана и оценена в нейната цялост от вътрешен екип. В резултат на самооценката се получава точна картина за състоянието на администрацията в реално време. Инструментът *CAF* идентифицира проблемите и пораждащите ги причини, като същевременно дава идея какво да се направи, за да заработи „организационният организъм“ в хармония.

⁷ http://www.archives.government.bg/638-%D0%A1%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB_%D0%BD%D0%B0_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-LM.

Известно е, че превръщането на *CAF* в устойчива управленска практика насърчава непрекъснатото усъвършенстване на съответната институция, постигането на по-добри резултати за организацията, и за служителите, и за потребителите на услуги, за партньорите и за обществото като цяло. В основата на модела е повишаването на вътрешната мотивация и удовлетвореност на служителите, на социалната отговорност на институцията и като резултат – съществено подобряване на микроклимата и психологическата атмосфера на работното място. Разбира се, пределно ясно е, че основен фактор за намаляване на текучеството и за задържане на качествените експерти про дължава да бъде тяхното възнаграждение, но факт е също така, че и останалите мерки имат своето значение и когато се прилагат комбинирано, не могат да не дадат ефект.

ЕЛЕКТРОННО АРХИВИРАНЕ

Както беше посочено, предвижданите изменения в Закона за националния архивен фонд са свързани с неговото модернизирание и адаптиране към съвременния етап в развитието на архивното дело по света, с прилагането на дигиталните технологии и със все по-настойчивата необходимост от осигуряване на постоянно съхранение на електронно родените документи. Този проблем стои пред всички архивни системи по света и в бъдеще ще се превръща в централен за мнозинството от тях поради постепенното цялостно преминаване на документооборота в държавните институции в електронен вид. Той стои и пред българската държавна администрация и пред Държавна агенция „Архиви“ в частност. Внедряването и развитието на електронното управление са сред основните приоритети на държавно ниво като средство за всеобхватно повишаване на ефективността на процесите в администрацията и за облекчаване на взаимодействието между служителите, гражданите и бизнеса чрез използване на електронни услуги. С увеличаващия се брой електронни документи, като се има предвид извършващото се вече поэтапно преминаване от хартиен към електронен документооборот, изискващо опериране единствено с документи в цифров вид в администрациите, от съществено значение са дейностите за тяхното организиране и дългосрочно съхранение в държавните и общинските институции, както и за предаването им за постоянно запазване в държавните архиви. Електронното управление в областта на електронния архив и електронното архивиране на документи включват и дългосрочна визия и политика за неговото организиране в държавните и общинските институции, както и за предаване на ценните електронни документи в държавните архиви за постоянно съхранение и използване. Гарантирането на устойчивост на резултатите от провежданата политика следва да

се осъществи чрез подпомагане на държавните и общинските институции с методическа помощ и обучения по процесите на електронно архивиране на документи. Разработването и внедряването на система за таква ще ограничи опасността от загуба на ценни електронни документи, което би имало непредвидими последици както за управлението, така и за отделните граждани, както и ще предотврати опасността от нарушаване на автентичността им. Това е съществена част от електронното управление и задължително условие за комплектуването, съхранението и осигуряването на достъп до ценните електронни документи, създадени от държавните и общинските институции. Дейността съгласно актуализираната Пътна карта за изпълнение на Стратегията за развитие на електронното управление в България за периода 2016–2020 г. следва да се извърши от създадената през 2016 г. Държавна агенция „Електронно управление“ и ДАА чрез проектно финансиране като директни бенефициенти по Оперативна програма „Добро управление“⁸. Факт е, че предвидените дейности и самото стартиране на проекта закъсняха чувствително, но едновременно с това следва да се отбележи, че от началото на 2020 г. двете институции полагат усилия за компенсиране на изоставането. Реализирането на целия проект предстои да започне през 2021 г.

От страна на агенцията още в края на 2015 г. беше създадена вътрешна Инструкция за съхранение и използване на дигитални копия на документи, регистрирани в регистъра на Националния архивен фонд, чиито оригинали не се съхраняват в държавните архиви⁹. Действително тази инструкция има съвсем частно поле на приложение за особено ценни и застрашени от безвъзвратно унищожение документи, чиито хартиени оригинали се намират в риск, но въпреки това тя представлява първа нормативна стъпка в полето на електронното архивиране. Държавна агенция „Електронно управление“ е другата партньорска институция, с която предстои подготвянето на съответната нормативна база, която да застъпи цялата държавна администрация да архивира електронно по съответните европейски стандарти, гарантиращи дългосрочно съхранение и непроменимост на информацията, създадена в дигитален вид. Разбира се, въвеждането на единни стандарти в областта на електронното архивиране естествено предполага и сериозна преработка на Методическия кодекс от 2013 г.

⁸ <file:///C:/Documents%20and%20Settings/mgruev/My%20Documents/Downloads/16rh245pr.pdf>.

⁹ Заповед № 179 на председателя на ДА „Архиви“ от 28 октомври 2015 г. за утвърждаване на Инструкция за съхранение и използване на дигитални копия на документи, регистрирани в регистъра на Националния архивен фонд, чиито оригинали не се съхраняват в държавните архиви.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

Разширяването на приложението на съвременните информационни технологии в различните области на дейност на ДАА е от първостепенно значение за изпълнение на основните функции на архивите по отношение на комплектуването, съхранението, опазването и предоставянето за използване на архивните документи и осигуряването на качествени услуги.

Попълването и усъвършенстването на централизираните бази на внедрените през 2012 г. Информационна система на държавните архиви (ИСДА) и (НЕРА) с качествени архивни описания и дигитални копия на архивни документи рязко подобри и облекчи достъпа на всички потребители до архивните документи, като предостави директен онлайн достъп до цялата база с архивни описания и дигитални копия чрез функционалностите на системата и осигуряване на пълноценно търсене в единната база на ИСДА. Тази дейност беше изведена като абсолютен стратегически приоритет и бе приключена в края на 2019 г. Същевременно разширеният достъп до по-пълна и качествена база с архивни описания и дигитални копия има за цел да подобри и опазването на архивните документи, като намали използването на оригиналите. В бъдеще тя значително ще подпомогне и процесите на комплектуване на документи.

Надграждането на ИСДА с функционалности за управление на движението и съхранението на архивни документи и с модул за електронни услуги и онлайн заплащане, осъществено през последните години, затвори целия цикъл на цифровизирано управление на архивните документи от приемането им в държавните архиви до съхранението и предоставянето им за използване. Убежението на автора е, че това ще подобри опазването на документите и обслужването на потребителите на архивна информация. Всичко това изисква значителни средства за разширяване на хардуерните и софтуерните ресурси на ДАА за осигуряване на безпрепятствена и бърза работа по изготвяне и въвеждане на данни, управление на процесите и гарантиране на сигурността на въведените данни.

Общо въведените от септември 2012 г. до края на 2019 г. в ИСДА архивни единици са 5 616 211, в т.ч. и набрани от външни лица 1 213 815 а.е. С това практически приключи процесът на въвеждане на фондвата наличност и беше осъществена важна задача за агенцията, чието изпълнение в предходните седем години ангажира огромен човешки и технологичен ресурс¹⁰.

През 2015 г. започна активното въвеждане на данни в Регистъра на НАФ (НЕРА) като централизирана база данни с информация за съществуващите ценни документи в страната и извън нея с цел подпомагане на опазването

¹⁰ Данните са предварителни и са към 31 декември 2019 г.

и съхраняването им, както и разширяване на възможностите за тяхното използване. Регистърът е публичен, до него има свободен достъп през административната интернет страница на ДАА. В изпълнение на разпоредбите на Наредбата за условията и реда за водене на Регистъра на НАФ всички държавни архиви в структурата на агенцията са направили вписвания с въведени кратки характеристики на съхраняваните архивни документи, хронологичния им обхват, обем и носител, издадени справочници и публикации. Въведени са и утвърдените досега особено ценни и уникални документи. Заявления за вписване в регистъра са подали и държавни архиви извън структурата на ДАА.

През 2019 г. продължи попълването на централизираната база на дигиталния архив на ДАА с дигитални обекти и техните метаданни. Всички процеси по неговото попълване се извършват и управляват изцяло чрез функционалностите на ИСДА, като изготвените дигитални обекти и техните описания автоматично стават част от базата на системата. С това се осигуряват по-голяма сигурност на данните, по-висока ефективност на работата на служителите на ДАА, стриктно спазване на методиката за дигитализация, по-пълна база на системата и значително подобрен директен достъп на потребителите на архивна информация до качествени дигитални копия на архивни документи и техните описания. Към 31 декември 2019 г. базата на дигиталния архив в ИСДА включва общо 105 565 дигитални обекта (дигитализирани архивни документи) с 356 387 файла (дигитализирани страници от документи) с общ обем приблизително 20 терабайта¹¹.

Все още извън ИСДА на външни дискове се съхранява значителен обем от дигитални обекти, изготвени преди стартирането на дигитализацията директно чрез системата през 2014 г. – приблизително 7 терабайта. Тези обекти са трудно използвани и не могат да участват в общото търсене по базата на ИСДА. Освен това съществува риск от загубата им поради несигурността на техните физически носители. По тези причини през 2020 г. те ще бъдат приоритетно въвеждани в ИСДА.

Третият съществен проблем в тази сфера се дължи на непълната оптична свързаност на архивната система в страната с държавния интернет. Макар през 2016 г. още два архива – в Хасково и Ловеч – да бяха прикачени към оптичната мрежа, все още има 11 други териториални поделения, чиято интернет връзка се осъществява от местни доставчици. Това, естествено, забавя прикачването и транспортирането на изображенията за контрол на качеството, както и последващи корекции в случаите, в които се налага това. Целият този проблем създава още една допълнителна спънка пред процеса на дигитализация на архивното наследство. Ясно е също така, че необходимият

¹¹ Данните са предварителни, тъй като годишният отчет за 2019 г. все още не завършен.

количествен скок в темповете на дигитализация през следващите години ще продължи да се намира в пряка зависимост от финасовия ресурс, който агенцията, респективно българската държава, ще бъде в състояние да задели.

Благодарение на наличието на достатъчен обем от дигитални обекти с необходимото качество и техните описания в ИСДА и на специално разработената функционалност към системата за експорт на данни в *XML* формат по най-разпространения международен стандарт за архивно описание *Encoded Archival Description (EAD)* беше възможно ДАА да публикува значително по обем съдържание в Портала на европейските архиви АРЕх. Порталът осигурява единен достъп до масиви с дигитални копия на архивни документи и архивни справочници на европейски държави, както и информация за архивните институции в тях. Чрез специализираната функционалност към ИСДА в портала са публикувани 123 128 броя архивни описания от всички нива на описание, 13 800 броя дигитални обекти и над 76 000 броя файлове с дигитални образи в съответствие с използвания от портала международен стандарт *EAD*. Освен това са въведени и детайлни описания на всички държавни архиви – структурни звена на ДАА¹². Бъдещето на портала на европейските архиви, както и неговото финансиране се поемат от създадената за тази цел фондация – АПЕФ. Членовете на фондацията ще бъдат ангажирани с функционирането на портала, обогатяването на информацията в него и привличането на нови европейски архиви. ДАА като страна по проекта АПЕКС подписа споразумение за прехвърлянето на авторските права и резултатите от проекта АПЕКС към фондацията на Портала на европейските архиви АПЕФ и се включи като пълноправен член на фондацията.

Другият сериозен проблем, на който все още не е намерено трайно решение, е свързан със съдбата на съхраняваните в системата на архивите аудио- и видеодокументи на магнитни носители. Те са били комплектувани през предходните десетилетия и са в най-различни формати и стандарти. За голяма част от тях съществува само най-обща представа какво съдържат, а немалък е и дялът на записите с неизвестно съдържание. Поради краткотрайността на живота на магнитните ленти днес не е съвсем ясно каква част от тези записи е безвъзвратно загубена, каква част е частично съхранена с немалко шумове в тях и какво от тях е годно за използване. Всичко това налага предприемането на спешни мерки за тяхната паспортизация, за селектирането на все още неугасналите и дигитализирането им. Тази задача вече беше включена в плана за 2020 г., но по изпълнението ѝ предстои още много работа. Паралелно с този процес трябва да бъдат изготвени и достатъчно информативни ме-

¹² <http://www.archivesportaleurope.net/search/-/s/n> (На сайта на агенцията има директен линк към портала.)

таданни, предстои да се изработи и отделна информационна система, която да предполага надеждно съхранение, лесно търсене и отдалечен достъп.

ОБОГАТЯВАНЕ НА НАЦИОНАЛНИЯ АРХИВЕН ФОНД И РАЗШИРЯВАНЕ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ ЗА КОМПЛЕКТУВАНЕ НА АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ

Отчетите за дейността на агенцията през последните години отбелязват тенденция към слабо намаление на общия брой на фондообразувателите или към задържане в статично състояние на числеността им. Действително, голямото свиване на броя им поради приватизацията и ликвидацията на значителна част от предприятията през 90-те години на XX и самото начало на XXI век вече е зад гърба ни, но проблемът продължава да бъде открит. В отделните архиви се появяват и някои нови фондообразуватели, други се закриват. Затова все по-значима задача става привличането на нови чрез осигуряване на постъпления от политически партии, обществени и религиозни организации, юридически лица с нестопанска цел и търговски дружества, частни образователни структури, фондации, търговски дружества, както и на потенциални фондообразуватели от личен произход. Особено място в обогатяването на НАФ заемат постъпленията от чуждестранни архиви.

Основна дейност, извършвана от държавните архиви, от която зависи формирането на НАФ, е работата с фондообразувателите чрез осъществяване на научно-методическо ръководство и контрол по спазване изискванията на ЗНАФ, организацията на работата с документите, тяхното съхранение и опазване в държавните и общинските институции и комплектуването им. Целта на държавните архиви е да засилват контрола във фондообразувателите чрез предоставяне на методическа помощ и извършване на проверки въпреки намалените финансови средства за тази основна дейност през последните години. Както вече беше споменато, това е заложено като акцент в проекта на ЗИД на ЗНАФ. Най-често срещаните предписания, отразени в констативните протоколи на експертите от държавните архиви от направените основни проверки, остават: изготвяне или актуализиране на заповедта за назначаване на постоянно действаща експертна комисия (ПДЕК); разработване и внедряване на индивидуална номенклатура на делата; изготвяне на протокол от ежегодна проверка за наличността, условията на съхранение и опазване на документите със срок „Постоянен“ и тези със знак „Експертна комисия“. Трябва да се отбележи фактът, че в условията на строги финансови ограничения, прецизиране на разходите и оптимизиране на дейностите, наложени вследствие на намаления бюджет на агенцията, крайно се затруднява провеждането на контролната дейност на държавните архиви.

Другият проблем отново е свързан с финансирането. Както е известно, през последните десетилетия светът стана все по-комерсиален. Тази тенденция не може да бъде игнорирана и когато се калкулират постъпленията в системата на държавните архиви от дарения. Ясно е, че в бъдеще все по-малко може да се разчита на доброволни дарители, водени от чисто патриотични и хуманистични побуди. Все по-значителна част от постъпленията на уникални и особено ценни документи ще зависи от възможностите на агенцията за откупки. Следва да се отчита и фактът, че в това поле архивите в страната се намират в условия на остра конкуренция с антиквари, галеристи и колекционери.

ПОДОБРЯВАНЕ НА УСЛОВИЯТА НА СЪХРАНЕНИЕ И ОПАЗВАНЕ НА АРХИВНИТЕ ДОКУМЕНТИ ОТ НАЦИОНАЛНИЯ АРХИВЕН ФОНД

Както е известно, правилното съхранение на документите чрез осигуряване на специализирани архивохранилища е едно от най-важните условия за доброто опазване на националното архивно наследство. Липсата на необходимата финансова обезпеченост за извършване на ремонти и оборудване на надеждни и модерни архивохранилища значително увеличава риска от увреждане и безвъзвратна загуба на съхраненото документално богатство и води до извършване на скъпо струваща реставрация и консервация на увредените документи. Основна цел тук е осигуряването на финансов ресурс за извършване на ремонти на архивохранилищата съгласно изискванията на действащите стандарти. В почти всички от областните центрове административните сгради и архивохранилищата са пръснати на 2-3, а понякога и на повече места, така че общият сграден фонд на агенцията възлиза на 61 самостоятелни сгради или части от тях. Общата им разгърната площ е 63 300 кв. м, 70% от които са хранилища. В голямата си част става дума за помещения в лошо физическо състояние, вторично пригаждани за архивохранилища. Това силно разпокъсване на сградния фонд, както и обстоятелството, че става дума за сгради в лошо физическо състояние, които се нуждаят от сериозни ремонти и поддръжка, силно завишава разходите в пера „Капиталови разходи“ и „Издръжка“ на агенцията и при сегашния ѝ бюджет прави невъзможно нормалното ѝ функциониране. Нещо повече, тази ситуация поставя в риск немалка част от документалното наследство поради специфичните изисквания за осветеност (до 50 лукса), постоянна температура (18-19 градуса) и влажност (до 55%), които агенцията не е в състояние да осигури. Тази нерадостна картина на състоянието на архивната система в страната не е нова, тя се е формирала през предходните десетилетия, но през последните години проблемите се задълбо-

чиха. Основната причина за това е намаляването на бюджета на агенцията през 2015 г. с 15%. Ръководството на агенцията се опита да компенсира това драстично намаление със съкращения на хора и максимално свиване на разходите за издръжка, както и с прехвърляне на почти цялото перо „Капиталови разходи“ също така в издръжка. Макар през 2016 г. бюджетът на агенцията да беше увеличен с 300 000 лв. в сравнение с предходната година, разликата само компенсира неплатените задължения и то отново беше принудено да прехвърли почти цялото перо „Капиталови разходи“ в издръжката на агенцията. Този бюджет на агенцията в перата „Издръжка“ и „Капиталови разходи“ беше запазен и през следващите три години и за първи път беше увеличен с още 300 000 лв. в бюджета за 2020 г. Тези операции лишиха много от сградите в страната от необходимите им ремонти и направиха състоянието им още по-тежко.

Възможно радикално разрешение на проблема би било целевото отпускане на средства за обзавеждането на мащабно като обем и модерно архивохранилище в сграда, предоставена от Министерството на отбраната на ДА „Архиви“. По този начин бихме могли да оставим на следващото поколение един нерешен общодържавен въпрос по-малко.

ЕФЕКТИВНОСТ В ПОПУЛЯРИЗИРАНЕТО НА НАФ

Популяризирането на НАФ е една от основните дейности на ДАА, насочена към формиране на общественото разбиране за значението и функциите на архивите като национална институция, пазител на историческата памет, и предоставяне за използване в общодостъпна форма на архивни документи от обществен интерес. В тази връзка особено много ще се разчита на сайта на агенцията и на обособените в него отделни дигитални колекции. През последните години неколккратно бяха обновени неговата визия, структура и съдържание. Основната цел бе да се подобри достъпът на потребителите до информация за дейността на Държавна агенция „Архиви“ и за услугите, които предоставя. При обновяването основните акценти бяха свързани с началната страница на ДАА и рубриката „Новини“. Съдържанието на страницата беше частично обновено и преструктурирано в две направления. От една страна, беше търсено отчетливо разграничаване на административната от специфичната справочна архивна информация. От друга – постигане на по-голяма прозрачност на управлението на Националния архивен фонд в съответствие с изискванията на нормативната уредба, регламентираща работата на администрацията, повторната употреба на информацията, антикорупцията, провеждането на конкурси и обществени поръчки. Открита бе новата рубрика „Дарители и дарения“, която цели да даде публичност на имената на дарителите, както и на най-ценните дарения през съответната година.

Ново развитие получи и предстои да получи и документалната интернет платформа „Архивите говорят“. Приключиха дейностите по започнатия през 2012 г. проект „Воините на България“. С публикуването на пълните списъци на загиналите през войните се даде възможност буквално на всеки потребител в България или чужбина да открие свой дяло или прадяло, съгражданин или съселанин, за когото съществува родова памет, че е загинал на фронта, да потърси повече данни за него, както и да узнае къде и кога точно е загинал. В момента агенцията работи по изработването на възможно най-пълен списък на жертвите на комунистическия режим след 1944 г. От само себе си се разбира, че това ще бъде трудна изследователска задача най-вече поради липсата на документи и несигурността на значителна част от източниците. По този начин агенцията се опитва да отговори на обществения интерес, както и на очакванията на потребителите в най-широкия смисъл на това понятие, включително учители, краеведи, учени, журналисти и пр.

В рамките на документалната платформа „Архивите говорят“ бяха създадени и нови тематични страници. Чрез АртАрхив.bg.¹³ от 2016 г. агенцията предоставя достъп до колекция с дигитализирани изображения на произведения на изобразителното изкуство от български и чужди автори, съхранявани в архивните фондове. След това беше създадена и страницата „Старопечатни еврейски книги“. Чрез нея се популяризира уникалната колекция, съхранявана в ЦДА, съдържаща около 10 400 заглавия, издавани в различни градове в Европа и по Средиземноморието в периода XVI–XIX век. При обработката на колекцията бяха открити и ръкописи, редица приписки по книгите, документи, пъхнати в тях, и други артефакти, придаващи на цялата сбирка изключителна ценност. За разчитането им бяха използвани специалисти от Националната библиотека на Израел. Последната дигитална колекция, която беше създадена през 2019 г., беше озаглавена „Промяната 1989. Преди и след“. Сайтът включва над 1100 подбрани от фондовете на Държавна агенция „Архиви“ в цялата страна неизвестни и непопулярни до този момент документи. С партньорското участие на Комисията по досиетата бяха публикувани документи от техните фондове, както и автентични записи от архива на Българската национална телевизия и Златния фонд на Българското национално радио. Намерението е този най-голям документален дигитален масив за периода на прехода да се увеличава във времето.

Едновременно с това ДАА продължава да поддържа двете утвърдили се във времето свои издания „Известия на държавните архиви“ и Архивен преглед“. След период на известно изоставане в ритмичността на издаването им тя отново е възстановена и е с регулярност 2 книжки годишно. Намере-

¹³ <http://archives.bg/art/>.

нието е те да се превърнат в реферирани научни издания. Приблизително със същата интензивност продължава излизането и на документалната поредица „Архивите говорят“. До този момент от нея са издадени 71 тома, включващи документи в най-широк хронологичен обхват – от Средновековието до втората половина на XX век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Идеята на този текст бе да бъде направена равносметка на проблемите и задачите пред архивната система в България, които да бъдат разгледани в контекста на свършеното към края на 2019 г. Както беше вече посочено, едновременно с това той целеше да бъдат очертани и някои трайни тенденции и перспективи, които по-нататък да получат развитие. Последното изглежда още по-належащо предвид изтичащия през 2020 г. срок на стратегията на ДАА за последните пет години и предстоящата подготовка на нов подобен документ за периода 2021–2025 г. Разбира се, поради предмета на изложението много повече беше говорено за свършеното и за добрите практики в съответните области, отколкото за несвършеното по обективни и субективни причини и за хроничните слабости. А както всички много добре знаем, няма сфера на човешката дейност, още по-малко в областта на държавната администрация, в която нещата да са изрядни и да няма нерешени проблеми. Разбира се, някои от основните бяха очертани и в настоящия текст. Без съмнение ключовият от тях е финансовият, от който зависи и решаването на редица други свързани проблеми. Факт е също така, че в съвременния свят, който става все по-материален, състоянието на архивните системи във все по-голяма степен се превръща в критерий за състоянието на съответната държава и за успешното функциониране на нейната администрация. Осъзнаването на тази истина от политическия елит и от обществото като цяло, както и предприемането на конкретни стъпки към преодоляването на хроничния недостиг на средства в архивната система ще бъдат онзи обрат, който ще гарантира надеждното запазване на документалната памет на нацията за следващите поколения.

КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И НЕГОВОТО ОПАЗВАНЕ, СОЦИАЛИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ: КАКВО БИ МОГЛО ДА СЕ НАПРАВИ?

Иван Кабаков, Милена Колева-Звънчарова

В изследването „Законодателство и професионално развитие в областта на културното наследство. Историческа реконструкция и актуално състояние в Република България“ изследователския екип си постави за цел да идентифицира и анализира дефицитите и проблемите с професионалната подготовка и развитие на специалистите в областта на културното наследство чрез проучване на действащото законодателство в неговата историческа дълбочина, както и на бакалавърски и магистърски програми в СУ „Св. Климент Охридски“ и електронни ресурси в коментирания област. Осъществена е и теренна изследователска работата по отношение на държавната и общинските администрации на културата, музеите, библиотеките и архивите. Предприетите изследвания потвърдиха работната хипотеза, че много често потребностите на практиката надскачат актуалните възможности на формалните образователни степени, поради което изискват изработването и използването на нови и разнообразни форми на професионална подготовка, но също така предполагат и промени в законодателството с оглед на устойчивото регулиране на коментирания обществени отношения.

Прегледът и анализът на историческото развитие и актуалното състояние на законодателството в областта на културното наследство по отношение на професионалната подготовка и развитие, извършени в рамките на настоящото изследване, дават възможност да бъдат открити дефицитите и проблемите, които се отличават с продължителност на тяхното проявление във времето и пространството. Част от тях могат да бъдат обособени като общи за сектора (или характерни за повече от един от неговите сегменти), докато други са тясно специфични и могат да бъдат отнесени по-скоро до конкретен вид културно наследство, институция пазител и дори дейност или професия. Тук няма да бъдат разглеждани възможните причини за тези проблеми и дефицити; целта е по-скоро към тях да бъде насочено необходимото внимание, което да послужи за начало на сериозен дебат и структуриране на практически приложими мерки за тяхното възможно преодоляване.

Необходимо е обаче да се разграничат дефицитите от проблемите въпреки тяхното много често съвместно действие в практиката, както и ревер-

сивното превръщане на дефицита в проблем и обратното, когато не бъдат предприети навременни и адекватни на ситуацията управленски решения. Дефицитът е отсъствие, което би могло да се превърне в проблем на опазването, социализацията и/или управлението на културното наследство, когато не се предприемат релевантни действия. За разлика от него проблемът е наличност, която трябва да се отстрани и до която в повечето случаи се стига вследствие на професионална некомпетентност. Ако обаче тази практика е трайно установена във времето и се разширява по отношение на останалите дейности и сегменти, би се стигнало (например) до дефицит на управление. Иначе казано, управляемата променлива, която е подвластна на инструментите на управлението, каквито са законодателството или финансирането, позволявайки ни да насочваме процеса с оглед на постигането на поставените цели, се превръща в неуправляема променлива, каквато всяко добро управление трябва да избягва или да минимализира, за да не се стига до констатацията, че не изпълнява своето предназначение.

Без да са представени изчерпателно или подредени по значимост от гледна точка на последиците, открити в хода на изследването и характерни за областта на културното наследство, като цяло дефицитите и проблемите могат да бъдат обобщени, както следва:

- До този момент все още **не е изградено трайно и благоприятно обществено отношение** към (онаследените) културни ценности (за историческите корени на това явление вж. Попнеделев и екин). Това води най-малкото до липсата на решаваща критична маса от прояви на обществена чувствителност спрямо случаите на посегателство върху културни ценности (каквито примери, особено по отношение на архитектурните културни ценности, съвременността ни предоставя в изобилие – запалените тютюневи складове в Пловдив, „спасеният“ от благотелен мост на Колю Фичето в Габрово, съзнателно изложениите на разруха емблематични сгради в София като Захарна фабрика и т.н.). На такъв фон трудно може да се очакват качествено оценностяване на културното наследство и осмисляне на неговия социален и икономически потенциал за обществено развитие.
- **Не е изработена устойчива национална стратегия**, която да създаде необходимата правна инфраструктура от закони и подзаконни нормативни актове, регламентиращи системата на опазване на културното наследство и нейните елементи (в съвкупност и поотделно) (Попнеделев и екин; Кабаков). Липсата на дългосрочна перспектива на политическо равнище позволява всяко ново правителство да предприема мерки „на парче“, често продукувани от конюнктурата на деня, повлияни от лобистки интереси, или да започва „реформи“

отначало, които обикновено не са в услуга на приемствеността и устойчивото развитие.

- **Не е изградена система за създаване, съхраняване и наградяване на организационен опит и експертност**, която да обслужва както необходимите политики, така и функциите на институциите на паметта (Попнеделев и екип). Отсъствието на такава система прави на практика неосъществимо свързването на минало и бъдеще в настоящето на културното наследство, както и приемствеността на знания и умения от поколение на поколение. Историческата дълбочина на този дефицит е тревожно явление, особено ако се приеме, че очертава непреодолима (по някакви причини) тенденция. В пряка връзка е и липсата на фокусирана подготовка на специалисти, както и значителното „текучество“ поради ниско остойностения труд в областта на културното наследство.
- Редица дефицити бележат правната уредба на сектора – не е приета **обща дефиниция за материално културно наследство** (като вместо това се изброяват конкретни обекти и наследства); използваната терминология не е добре „стикована“ и последователно приложена; не е правно уредена оценката на въздействието в областта на културното наследство; социализацията като основна дейност засега няма легална дефиниция в действащото законодателство на Република България (Кабаков). Всичко това като цяло характеризира правната инфраструктура на културното наследство като противоречива и несинхронизирана (Кабаков), което от своя страна лишава осъществяваните дейности в коментиранията област от необходимата и очаквана ефективност.
- Непрекъснатият (в исторически план – Попнеделев и екип) **недостиг на средства** за опазване на културното наследство също е сред устойчивите характеристики. С други думи, секторът остава недофинансиран, поради което, каквито и да са заложените в него цели, съществува висок риск да останат неизпълнени.
- Налице е и **видимо изоставане** от актуалните европейски тенденции на опазване и представяне на културно наследство, при работата с публики, въвеждането на интерактивни експозиции, употребата на нови технологии за показване на колекциите (Попнеделев и екип). Ако този аспект се проектира в контекста на така търсеното разкриване на икономическия потенциал на културното наследство, то сме изправени пред ситуация, в която представянето на родните културни ценности се оказва до голяма степен неконкурентоспособно.

Извършеното документално проучване, както и резултатите от проведената анкета позволяват освен общовалидните за сектора дефицити и проблеми да се очертаят и такива, които са в пряка връзка с всяка една от основните дейности в областта на културното наследство: опазване, социализация и управление. Анализът по отношение на **опазването** на културното наследство показва, че:

- Дори в музеите често пъти **няма специалисти**, които да наблюдават и следят за опазване на недвижимото културно наследство, макар значителна част от тези институции да са настанени в паметници на културата (Димитрова). Този проблем като че ли рядко излиза на повърхността, може би поради своя парадоксален характер, а и защото обектът на опазване на музеите е различен от сградния им фонд, чието опазване на свой ред попада в разпореждането на друга институция.
- **Износът на културни ценности** засега не е напълно регламентиран по отношение на всичките им видове (Попнеделев и екип) – ако износът на предмети с археологическа и нумизматична стойност например е ограничен и контролиран, то далеч не е така по отношение на предмети с етнографска стойност, които с лекота „пътуват“ като лични вещи.
- Този проблем е свързан и с **недостатъчния (или неефективния) контрол** върху процеса на регистриране на движими културни ценности, съхранявани в музеи, библиотеки и архиви (Попнеделев и екип), което на практика води до непълен достъп до културно наследство от страна на широк кръг специалисти и обществеността (Попнеделев и екип; Димитрова).

По отношение на кръга от дейности, свързани със социализацията на културното наследство, авторите най-често коментират въпроса за научния статут на институциите на паметта – доколко подобен статут е необходима и задължителна предпоставка за качественото проучване на опазваните културни ценности, за тяхното интерпретиране и адекватно представяне пред различни целеви групи и публики и как научната дейност въобще се вписва в цикъла от дейности, свързани с културното наследство. Практическото състояние на нещата по-скоро поставя под въпрос качеството на научната „продукция“ на музеите поради липсата на съдържателен контрол и установен стандарт на изискванията към изследванията и съответните публикации (Димитрова).

Прави впечатление неравномерното разпределение на идентифицираните дефицити и проблеми по дейности. Тази характеристика засега отразява единствено моментното състояние на изследването, ограничено в рамките

на 9-месечен срок, слабата активност на респондентите от страна на местната власт (вероятно и поради насочване на усилията към местните избори в края на 2019 г.) и относително слабата представителност на резултатите. Същевременно голяма част от проблемите са обвързани помежду си и механичното им разграничаване може да служи за прегледност при представянето, но не бива да бъде водещо при обсъждането и разработването на мерки за преодоляването им.

В потвърждение на тази макар и временна тенденция, най-голям дял от идентифицираните дефицити и проблеми се отнася към дейностите по управление на културното наследство. От своите различни гледни точки авторите на настоящото изследване допълват нерадостната картина на актуалното състояние, което очевидно не успява да се откъсне от историческите корени на онаследените проблеми:

- Към настоящия момент културното наследство не се управлява съгласно **национална стратегия**, която да обхваща всичките му дялове и да работи за постигането на изключително необходимото устойчиво развитие (Кабаков).
- Установените основни дейности в областта на културното наследство **не са в еднаква степен застъпени** и разписани в Закона за културното наследство, а отделните видове наследство на практика са „разнопоставени“ (Кабаков), което не може да послужи за изграждането на система от последователни и наградждащи политики и мерки, при която справедливо и пропорционално се опазват всички видове културни ценности като израз на колективна памет и се разгръщат техният социален и икономически потенциал за обществено развитие.
- Дейността на културните организации и по-конкретно на институциите на паметта, които имат пряко отношение към опазването на културното наследство, не се измерва и остойностява посредством адекватни (качествени и количествени) **индикатори**, които биха очертали специфичното място и роля на всяка една от тях.
- Същевременно е налице **съперничество** между институциите на паметта (най-вече музеи и архиви) по отношение на обекта на опазване, което води до ограничаване на достъпа до определени обществени колекции и пречи на процеса на централизация на Националния архивен фонд (Попнеделев и екип).
- **Методическа помощ** за музеите на практика липсва (Попнеделев и екип; Дебочички) и редом с прекомерното разрастване на музейната мрежа (Попнеделев и екип) се отразява негативно върху качеството на експозиционната и популяризаторската дейност.

- Въпреки добрите резултати в областта на **дигитализирането на музейните, библиотечните и архивните колекции** не е постигнат трайно прилаган подход (Димитрова), чрез който да се установят единни или съвместими стандарти за обмяна и пренос на цифровата информация, а липсата на споделени и достъпни бази данни на практика обезсмисля голяма част от положените усилия.

Общата цел на проведеното изследване е да идентифицира, представи и анализира професионалното развитие в областта на културното наследство. В синхронен и диахронен план като водещ се очертава проблемът за липсата на достатъчно добре подготвени специалисти, които да изграждат системата от специфични експертни знания, умения и компетентности и да установяват и поддържат стандарти при опазването, социализацията и управлението на културното наследство. При прегледа на професионалната и образователната инфраструктура, обслужващи този сектор, прави впечатление, също така, че:

- В Националния класификатор на професиите и длъжностите и Списъка с професиите за професионално образование и обучение не са номинирани експлицитно професии, свързани с културното наследство (Колева-Звънчарова).
- Липсват добре регламентирани механизми за установяване на приемственост и подготовка на новопостъпилите служители в институциите на паметта (Колева-Звънчарова).
- За част от дейностите в областта на културното наследство към момента не се предлага обучение или съществуващите курсове не са достатъчно ориентирани към реалните потребности на практиката (Вълчев, Истаткова-Иванова).
- Съществуващите програми и методи на преподаване изостават от съвременното развитие по отношение на степента на интегриране на дигиталните технологии (Вълчев, Истаткова-Иванова).
- Липсва целенасочена програма за продължаващо професионално развитие на музейните специалисти (Дебочички).

ПРЕПОРЪКИ

- Да бъде обособена група от професии, пряко свързани с дейностите в областта на културното наследство.
- Да бъдат изготвени професионални квалификации за професиите в областта на културното наследство, които описват необходимите знания, умения и компетентности за извършване на специфичните дейности по опазване, управление, социализация в съответствие с Европейската квалификационна рамка. Това ще позволи ясно да се раз-

граничи къде преобладаващо попада обучението по тези професии – в професионалното или във висшето образование (и съответно кои са неговите потенциални гоставчици).

- Да се картографират културните ценности на територията на страната, като се обхващат максимално различните видове наследство и техните форми на съхранение (сводни каталози, онлайн база данни).
- Да се изработи регистър на реставрационните и консервационните намеси, който да е достъпен за професионалните общности в областта на културното наследство.
- Да бъдат възстановени/разработени/въведени процедури по валидиране на придобити в практиката умения и компетентности в областта на културното наследство в рамките на институциите на паметта – музеи, библиотеки, архиви – като част от последователността на процеса по придобиване, признаване, практикуване, препредяване на професионални умения (например в областта на консервацията и реставрацията, опазването и проучването на специалните колекции и др.).
- Необходимо е да се повишава мотивацията за професионално развитие в областта на културното наследство.
- Необходимо е да се развиват и хоризонталните умения, в т.ч. дигитална и медийна грамотност.
- Да бъдат изготвени мерки за привличане на млади специалисти в областта на културното наследство.

В заключение трябва да се посочи, че отговорността за идентифицирането и интерпретирането на представените дефицити и проблеми е на изследователския екип, но тяхното отстраняване и решаване предполагат съвместни действия на различни специалисти, музеи, библиотеки и архиви, както и органи на държавна и общинска власт, които чрез диалог и разбирателство в търсене на полезни взаимодействия подпомагат професионалното развитие в областта на културното наследство.

Приложения

ПРИЛОЖЕНИЕ 1
НОРМАТИВНА БАЗА ЗА КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО,
1870–2000 г.

Подбор и обработка:

Ваадимир Станев, Светослав Живков, Ани Истаткова-Иванова

ОКРЪЖНА ВЕЗИРСКА ЗАПОВЕД¹
съобщена на валиите
ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА ДРЕВНОСТИТЕ

3 август 1870 г.

Известихме се и издирихме, че от изнамерваните тук там из Империята дрежности, някои от тях, които могат да са пренасят, по старанието на различни лица са земани и продавани самопроизволно, някои же, като домоздания, мостове и тем подобни са разсипвани и употребявани като вещество за съзиждането на здания и други таквиз.

Излишно е кажем, че дрежностите, понеже са паметници от историята на дрежните народи, са и доста важни и полезни за развитието и благоденствието на Държавата; поради туй се състави в столицата на Османската държава нарочно един Музей, в който разпръснатите тук там дрежности като са пренасят от сега да са полагат на здраво място, а онези неща, които са от архитектурониката, да са запазват, тъй щото никой да не може да ги повреди.

Като препоръчвам горното на непреривното попечение и наблюдение на административните началства, [...] за туй провождаме и на Ваше Превъзходителство настоящето си приятелско писмо, за да земете потребните мерки ради изпълнението на туй постановление.

¹ Цит. по Арнаугов, Х. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Преведено от турски. Т. 2. Цариград, 1872, с. 443–444.

**УСТАВ
ЗА ДРЕВНОСТИТЕ²
1874 г.**

ПРЕДИСЛОВИЕ

Чл. 1. Всякой предмет, изкуствен и съхранен от гревните времена, счита се за гревност.

Чл. 2. Древностите подлежат на два класа, от които първият съдържа монетите, а вторият всичките други движими и недвижими предмети.

ЧАСТ I.

За собствеността на гревностите и другите относителни до тях обстоятелства

Чл. 3. Неоткритите гревности, дето и да са те намерват, принадлежат на Държавата. Но от гревностите, що откриват онези лица, които са получили предварително позволение за търсяне, едната третя част принадлежи на Държавата, другата третя част на откривателя, последната же третя част на ступаните на земята, в която са се открили. Ако откривателят е същевременно и ступанин на земята, тогава двете трети части принадлежат на него, последната трета част на Държавата.

Чл. 4. Който пожелае да търси гревности или съкровище (имане), отнася са направо или чрез местното Началство до Министерството на общенародното просвещение.

Чл. 5. Погялата на гревностите става в натура или в пари, според желанието на местното Началство.

Чл. 6. Началството в случай на нужда изпровожда чиновник, който да запази недвижимите гревности, като храмове и други здания, що са откриват в места, притежавани от ступани, и са съхраняват непокътнати.

ЧАСТ II.

За условията, които са изискват за търсяне и разкопаванье

Чл. 7. Запрещава се всяко разкопаванье, което става особено за търсяне гревности и съкровища, [докато] са не земе официално позволение и съгласието на ступанина на земята. Древностите, които са откриват от несъблагодяющий туй запрещение, са задържат свършено за в полза на Държавата, а

² Цит. по Арнаутов, X. Пълно събрание на гържавните закони, устави, наставления... Т. 4. София: Книгопечатница на Я. С. Ковачев, 1886, с. 236-242.

виновниците са осъждат на парична глоба от една до пет лири турски или на затвор за от три гена до една седмица.

А когато разкопаванията стават в чужда собственост и без съгласието на ступанина ѝ, ако би този последният поискал, обезщетява са за причинените нему щети.

Чл. 8. Позволенията за търсяне дребности или съкровища ще са проси от Високата порта, изключително ще се дава от Министерството на общенародното просвещение. За описа на откритваните дребности ще са дава двойно напечатана книга, според образец що ще са одобри.

Чл. 9. Получающите позволение – до колко са те съобразяват или не с постанованията на Закона за разкопаванъето или действията си, върху туй ще наблюдава, ако ся случва в Цариград, [от] Министерството на полицията, ако ли са случва из областите, [от] местните Началства.

Чл. 10. Позволенията са отстъпва, като са заплащат за него три лири турски и предварително като са докаже, че в мястото на търсянъето никоя беда не ще са причини от разкопванъето и че са е получило съгласието на ступанина на мястото [...]

Чл. 11. Отстъпеното позволение за откриване дребности или съкровища неможе да се определи за по-дълго време от две години [...]

Чл. 13. Просителят на позволенията е длъжен да покаже мястото - де са то намерва и пределите му, [а] в случай на нужда да представи и топографическата му карта.

Чл. 14. Запретено е да са разкопава в места, които причиняват повреда на населението, т.е. в храмове, медресета, гробища, водоеми (щерни) и обикновени пътища.

Чл. 15. Ако вследствие полученото позволение поченатите разкопвания биха показали някоя беда, те, после едно споразумение с Министерството на общенародното просвещение, са възбраняват, а лицето, което е направило разкопванъето никак нема право да поиска разноски поради възбранението на работата.

Чл. 18. Притежателят на позволенията неможе да го отстъпи на друго лице.

Чл. 19. На едно и също лице не са отстъпва позволение да разкопава в две разни места същевременно.

Чл. 20. Ако в продължение на три месеца време от изданието на позволенията не са почне разкопванъето или то като се е наченало, са спре отпосле без оправдателни причини до два месеца, позволенията са унищожава.

Чл. 21. Ако мястото, дето ще става разкопванъето е толкова отстра-

нено, щото става затруднително на местното Началство да наблюдава работата, тогава то придружава получившия позволение със свой чиновник, разноките на когото заплаща получившия позволение.

Чл. 22. Всичките разноски що стават за разкопването са заплащат от получившия позволение.

Чл. 23. Когато съществува вероятност да се намерват гревности в някои места [...] и пожелае Правителството там да търси, подобни места не са отстъпват на друго лице.

Чл. 24. Когато местата, в които ще направи Правителството разкопване, са собственост на частни лица, ступаните им са обезщетяват за загубите, които им са били причинени.

ЧАСТ III.

Заявления и формалности за гревности и за погялбата им

Чл. 25. Които откриват гревности, било случайно, било вследствие търсяне, извършено с позволение, когато са непридружават от особен чиновник на Правителството, съгласно 21-ий член, длъжни са да известяват за откриването си местното Началство в продължение на десет гена най-късно. Които не направят туй заявление в определения срок, подлагат се на парична глоба [...]

Чл. 30. Когато получившият позволение извести Правителството в изтечение срока за търсенето или и преди изтечението му, че е довършил разкопването и са докаже, че напълно са е съобразил с постановленията на закона, възвръща му са срещу разписка залогът му.

ЧАСТ IV.

Постановления, които са отнасят до внасянето и изнасянето [на] гревности, до продаването, купуването и отнимането им

Чл. 31. Древностите, които са състоят в монети или в групи предмети и които са пренасят от чуждите гържави в Османската империя или от нейните области в Столицата, освобождават са от митарско дажгие.

Чл. 32. Когато ще са изнасят от която и да би била страна на Османската гържава за чужди страни било гревни монети, било друг вид гревности, не са [позволява] изнасянето им, [докато] са не проводи предварително на Правителството техният опис и [докато] не са получи официално позволение.

Правителството, ако пожелае да откупи от тези гревности потребните за Императорския музей, взема са съгласието на ступанина им, като му

са заплати стойността им и тогава са издава позволение за изнасянето [на] останалата част.

Чл. 33. Подир изпълнението на предвидените в предидуция член формалности за гревностите, които ще са изнасят от Османската империя за чужди страни, зема са митарско даждие и тогава са дава позволение за изнасянето им. [...]

Чл. 34. Скришом изнасяните гревности, щом са открият, свършено са задържат за в полза на Държавата.

[...]

ВРЕМЕННИ ПРАВИЛА³

За Научни и Книжовни Предприятия

I Отдел

Издирване старинни монети, паметници (статуи, гробници, оръжия, оръдия и пр.) и документи (ръкописни, стари печатни книжа и пр.)

Чл. 1. Всички неоткрити материали в старинни предмети, гдето и да се намерят, принадлежат на държавата.

Чл. 2. Лицата, които издирват подобни материали с предварително разрешение от правителството, получават 1/3 от стойността на материалите. Същото възнаграждение получават и лицата, които случайно намерят такива паметници или документи.

Чл. 3. Притежателите на земята, гдето са намерени предметите, получават също 1/3 от стойността им.

Забележка: Ако стопанина е направил откритието, получава и предвиденото в чл. 2. възнаграждение.

Чл. 4. Оценката на материалите става от комисия, назначена от Министерството на Просвещението.

[...]

Чл. 6. Притежателите на стари ръкописи, старопечатни книги, костюми, монети, оръдия и подобни, които ги представят в Министерството на Просвещението, получават възнаграждение, което се определя от гвучленна комисия, един член на която се назначава от притежателя, а другия от Министерството на Просвещението.

Забележка: В случай на неспоразумение, оценението става от Министерски съвет.

Чл. 7. Който иска да гири старинни предмети, отправя се за дозволение направо, или чрез местните власти, до Министерството на Просвещението.

Чл. 8. Откритите неподвижни старини, като храмове, крепости и други, гдето и да се намерят, се оставят под надзора на местната власт и са притежание на правителството.

Чл. 9. Запретено е всяко разкопаване за издирване на старини без предварително разрешение от Министерството на Просвещението. Откритите старини без разрешение се усвояват от правителството.

[...]

Чл. 11. Дозволение за издирване на старини се дава или чрез местните власти или направо от Министерството на Просвещението, след като се

³ ДВ, бр. 31 от 19 март 1888 г.

вземе предварително съгласие от стопанина и се опише надлежното място с границите или се представи топографическа карта на мястото.

[...]

Чл. 15. Дозволение за издирване на старини не може да се предаде или продаде другиму.

[...]

Чл. 17. Намерените подвижни старини се описват и представят чрез местната власт в Министерството на Просвещението.

Чл. 18. Изнасянето на старинни предмети из Държавата не може да стане без разрешение от Министерството на Просвещението, съгласно чл. 8. от „Закона за митниците“, което издава разрешение за изнасяне, след като се представи предварително списъка им в Министерството.

Забележка: Правителството може да купи, ако пожелае, по един екземпляр от представените старини за държавния музей, според чл. 6. от настоящия правилник.

Чл. 19. Старини, които се изнасят скришом из държавата, щом се открият, усвояват се от правителството без никакво възнаграждение.

[...]

II Отдел

Издирване и описване на словесни материали, песни, поговорки, гатанки, предания, разкази, обичаи и тет подобни

Чл. 21. Министерството на Просвещението командирова чиновници или други лица за издирвания и описвания на старини, на които дава съответстващо възнаграждение от предвидената за това сума в бюджета.

Издирване и описание на словесни материали, песни, поговорки, гатанки, предания, разкази, обичаи и тет подобни.

Чл. 22. Министерството на Просвещението приема събрани и обяснени словесни материали представени нему от когото и да било.

Чл. 23. Министерството на Просвещението натоварва длъжностни и други лица с издирването, описването и оценението на словесни материали.

Чл. 24. Представените материали се предават на компетентни лица или комисии за оценка.

Чл. 25. Описаните и оценени материали се печатат или от държавата или се отстъпват на частни лица за напечатване по разрешение на Министерския съвет.

Чл. 26. Частни лица, които представят записки из народните песни, поговорки, гатанки, обичаи, разкази, предания или описания на костюми, на

гробници, паметници, статуи, крепости, монети, саркофази, оръжия, оръдия, олтари, храмове и други подобни, получават парично възнаграждение, ако е добро оценението, което е направено за тях и съобразно с важността и обема на записката.

Чл. 27. Лицата, които са натоварени от Министерството на Просвещението с издирването и оценението на словесни материали, получават също парично възнаграждение, което се определя от Министерството, съобразно с важността и обема на записките и оценките. [...]

Чл. 28. Министерството на Просвещението издава периодически събраните словесни материали (или отстъпва това издаване), техните описания и оценки, както и описанията и изображенията на разни старинни предмети.

Чл. 29. При печатането на словесните материали обнародват се имената на лицата, които са събирали, описвали или оценявали материалите.

Чл. 30. Всяко лице може да изпраца вярно и отчетливо написани необнародвани народни песни, поговорки, обичаи и пр. И без надлежните обяснения, за които ако се оценят добре и напечатат ще получат възнаграждение, сметнато от 20 до 60 лева на печатна кола.

[...]

III Отдел

Книжовни предприятия

Чл. 33. За насърчение писателите в книжовната им деятелност, а също и за привдигане Българската книжнина, Министерството на Просвещението раздава помощи за издание разни съчинения, откупува книги и списания от авторите и възнаграждава рецензии по съчиненията.

Чл. 34. Всякой автор, преводач или издател на книжовно произведение може да иска за него от Министерството на Просвещението или парична помощ или одобрение за препоръка.

[...]

Чл. 44. Помощите за благоприятно оценените произведения биват от тия четири вида:

а) отпуща се в определен размер сума за напечатване на произведението;

б) откупува се от напечатаното произведение известно количество екземпляри, които се раздават на библиотеките при сържавните и общински училища, или на бедните ученици;

в) на периодичните списания се определят временни помощи за тяхното поддържане, или се откупува от тях известно количество годишни течения;

з) на конкурсните съчинения се дава премия, определена за възнаграждение на автора, и помощ за напечатване на съчинението.

[...]

София, 14 март 1888 г.

Министър на народното просвещение: **Георги Живков**⁴

⁴ Според Търновската конституция приет от Обикновеното народно събрание закон се утвърждава от сържавния глава, но неговият указ трябва да бъде приподписан от Министерския съвет или от ресорния министър. За по-голяма яснота сме дали само съответния министър (където разполагаме с данни), който е сложил подписа си под този на княза/царя.

УКАЗ

№ 181

17 декември 1889 г.

**ЗАКОН ЗА ИЗДИРВАНЕ СТАРИНИ И ЗА СПОМАГАНЕ НА НАУЧНИ
И КНИЖОВНИ ПРЕДПРИЯТИЯ⁵**

Отдел I. Издирване старини (монети, паметници, статуи, гробници, оръжия, оръдия и пр.) и документи (ръкописи, стари печатни книги и пр.)

Чл. 1. Всички неоткрити материали в старинни предмети, дето и да се намерят те, принадлежат на държавата.

Чл. 2. Лицата, които издирват подобни материали с предварително разрешение от правителството, получават $\frac{1}{2}$ от стойността на материалите. Същото възнаграждение получават и лицата, които случайно намерят такива паметници или документи.

Чл. 3. Притежателите на земята, дето са намерени предметите, получават по $\frac{1}{4}$ от стойността им⁶.

[...]

Чл. 25. Всяко лице може да изпраца вярно и отчетливо написани необнародвани народни песни, поговорки, обичаи и пр. И без надлежните обяснения, за които ако се оценят добре и напечатат ще получат възнаграждение, сметнато от 20 до 60 лева на печатна кола.

⁵ ДВ, бр. 13 от 17 януари 1890 г.

⁶ По-нататък текстът е същият като във Временните правила за научни и книжовни предприятия.

УКАЗ

№ 9

10 февруари 1897 г.

ЗАКОН ЗА ДЕПОЗИРАНЕ ПЕЧАТНИ ИЗДАНИЯ В НАРОДНИТЕ
БИБЛИОТЕКИ⁷

Чл. 1. Всеки съдържател на печатница, литография или друго подобно заведение е длъжен да дава безплатно в полза на народните колекции при библиотеките в София и Пловдив, едновременно с обнародването, по два екземпляра (всичко четири) от всяка книга, брошура, вестник, списание, възвание, гравюра, карти и въобще всяко напечатано или възпроизведено по друг начин произведение и предназначено за обращение в публиката.

[...]

Чл. 4. Узаконените екземпляри се предават в София направо в Министерството на народното просвещение, в окръжните градове – на окръжния управител, в околийските градове – на околийските управления и в другите места – на общинските управления. При предаването печатарят вписва в особно обявление пълното название на произведението и числото на напечатаните екземпляри. За предадените екземпляри печатарят приема надлежната разписка.

Чл. 5. Народната библиотека в София е длъжна да публикува всеки три месеца библиографически бюлетин, който изпраща даром по всичките държавни, окръжни и обществени учреждения и по редакциите на вестниците и списанията, както и на самите издатели.

Чл. 6. Онези, които не изпълнят предписанията на настоящия закон, се наказват с глоба от 25 до 250 лв.

Министър на народното просвещение: **Константин Величков**

⁷ ДВ, бр. 41 от 22 февруари 1897 г.

УКАЗ

№ 7

10 февруари 1911 г.

ЗАКОН ЗА СТАРИНИТЕ⁸*Глава I. Общи разпоредби.*

Чл. 1. Всички подвижни и недвижими старини в царството се намират под върховния надзор на Министерството на народното просвещение, което се грижи за тяхното запазване и поддържане.

Чл. 2. За старини се смятат паметници, документи и художествени произведения от най-старо време до освобождението на България, които имат историческо, археологическо, художествено или палеонтологическо значение, като стари сгради и развалини, градища, калета (хисари), окопи, черкви, черковища и манастирища, джамии, безистени, чешми, водопроводи, мостове, грумове, могили, гробове, побити камъни и гр. такива; старински изделия от разен материал като: статуи, плочи с образи, камъни с надписи и украшения, глинени изделия, оръжия и други металически предмети и накити, монети, печати, каменни и костени сечива, живопис върху стена, плат или гърбо, мозайки, икони и други черковни принадлежности, разни резби, стъклени изделия, изкопаеми животински и растителни останки от предисторическо време, вкаменелости и пр.

За старини се смятат също и градини, гори, сгради и въобще всички места, свързани със събития и личности от историята, а така също и стари ръкописи, редки и ценни старопечатни произведения, гравюри, портрети, стари материци, шевове и музикални инструменти.

От старините изключени са постройки и художествени произведения на живи автори.

Глава II. Организация на службата за старините.

Чл. 3. Министерството на народното просвещение упражнява надзора и грижата за запазване старините чрез управлението на народните музеи и библиотеки, чрез местните археологически дружества и чрез училищните, административните и пограничните власти.

Чл. 4. Службата за запазване и поддържане старините се причислява към Народния археологически музей в София и се изпълнява от директора на музея, уредниците и една комисия за старините.

⁸ ДВ, бр. 37 от 18 февруари 1911 г.

Чл. 5. Директорът председателства комисията за старините и се грижи за изпълнение на нейните решения.

Чл. 6. Комисията за старините се състои от директора на Народния археологически музей, от директорите на Етнографския музей и на Народната библиотека в София, от три лица, назначени от Министъра на народното просвещение и трима делегати по избор от археологическите дружества, които имат уредени музеи.

Забележка 1. Ако археологическите дружества не изберат о време свои делегати, комисията функционира без тях.

Забележка 2. Мандатът на назначените и избрани членове е три години.

Чл. 7. Комисията взема решение по всички принципални въпроси, които се отнасят до издирването, запазването и поддържането на старините. Тези решения се утвърждават от Министъра на народното просвещение.

Комисията се занимава особено със следните въпроси:

- а) определя разкопките, които се предприемат от страна на държавата;
- б) обсъжда представените от министерството заявления, с които се иска разрешение за произвеждане на археологически сондажи и разкопки;
- в) определя цената за предложени за откупване предмети и колекции, чиято стойност надминава 2000 лв.;
- г) Грижи се за описване на старините и изработване на археологическа карта на България;
- д) разпределя между разните археологически дружества и музеи помощта, предвидена за тях в бюджета;
- е) разглежда и дава мнение по законопроекти, правилници и устави, които засягат старините и музейното дело в България;
- ж) решава спорните въпроси между народните и провинциалните музеи.

Глава III. Запазване на старините.

Чл. 8. Всички държавни и обществени учреждения (окръжни съвети, общини, църкви, манастири, митрополии, училища, читалища, археологически и други културни или религиозни дружества), които притежават каквито и да било старини, са длъжни да представят в Министерството на народното просвещение в срок от една година от публикуването на настоящия закон, подробен опис на тези старини. Такива описи те са длъжни да изпращат и отпосле всеки път, когато министерството поиска. Въз основа на тези описи, след надлежната им проверка, се съставят инвентарите на старините, които остават под непосредствения контрол на държавата и не могат да бъдат отчуждени.

Чл. 9. Тези старини не могат да бъдат преправяни, развалени или преместени без разрешение на Министерството на народното просвещение. Когато

те се заплашват от разрушение, от изгубване или пък са поставени в условия, при които не могат да служат за публично ползване, министерството, по решение на комисията за старините, може да нареди тяхното пренасяне от едно място на друго.

Чл. 10. Когато старините се застрашават от разрушение или повреда, отговорните лица са длъжни незабавно да уведомят министерството, което взема мерки за тяхното запазване. В противен случай разносните за изправяне допуснатата щета са за сметка на учреждението или юридическата личност, чиято собственост са старините и то дотолкова, доколкото те са в състояние да ги понесат.

Чл. 11. Държавата, по решение на комисията за старините, има право да отчужди всяка движима или недвижима старина, била тя обществена или частна собственост, ако старината се заплашва от разрушение или изчезване и ако собственикът не вземе мерки в определен от министерството срок за нейното запазване. Отчуждаването става съгласно чл. 19. за движимите и съгласно чл. 26. за недвижимите старини.

Чл. 12. Който намери каквито и да било старини, дето и да било, длъжен е да съобщи и да ги предаде веднага срещу разписка било на най-близкия окръжен или градски музей, било на административните власти. Музеят съставя акт с подробно описание на предметите, препис от който веднага изпраща в Софийския народен музей; административната власт съставя също акт, а самите предмети внимателно опаковани и напечатани с печата на учреждението изпраща в Народния музей в София. Директорът на музея е длъжен в продължение най-много на един месец да съобщи на изпращача, какво решение е взето досежно предмета. Ако заинтересованото лице до изтичането на този срок не получи никакво съобщение, то може да се отнесе направо до Министерството на народното просвещение, което взема надлежните мерки.

Чл. 13. Държавните и общински власти при изработване поемни условия за обществени постройки като здания, водопроводи, канали, пътища и други такива, са длъжни да предвидят щото всички старини, които биха се открили при извършването на тези работи, да бъдат предадени от предприемача по принадлежност, или, ако старините са неподвижни, да ги запази, додето бъдат прегледани от компетентната власт. Това преглеждане трябва да стане най-късно в петдневен срок от датата на съобщението. Разпорежданията на този член се отнасят до всички лица, които са снабдени с разрешение да дирят природни богатства в определени периметри.

Глава IV. Движими старини.

Чл. 14. Старини, които биха се открили на места собствени на държавата, окръзите, общините, градовете и селата, принадлежат на държавата.

Чл. 15. Ония от предвидените в предигуция член старини, които държавата не желае да запази за своите сбирки, се отстъпват на общината или окръга, ако те притежават музеи, свои или държавни, основани съгласно наредбите на този закон. От запазените в държавните сбирки старини споменатите музеи получават отливки или други репродукции.

Чл. 16. Откритите случайно в частни имоти джвжими старини принадлежат на намервача, ако той е собственик ва мястото, дето са намерени. В противен случай те принадлежат по половина на собственика на мястото и намервача.

Чл. 17. Държавата си запазва правото да откупи онези от предвидените в чл. 16. старини, които са нужни за сбирките ѝ, като заплати тяхната стойност на правоимелюция.

Чл. 18. За намерените старини в изброените в чл. 14. Места се дава възнаграждение на намервача.

Чл. 19. Възнаграждението и стойността на предметите, които ще се вземат за народните музеи, се определя от надлежния комитет (чл. 391 и 420 от Закона за народното просвещение). Заинтересованата страна, ако е недоволна, може да се отнесе до надлежния окръжен съд, който разрешава препирнята окончателно.

Чл. 20. Всички джвжими новооткрити старини, за намирането на които не е известно веднага, съгласно чл. 12. се конфискуват.

Лицето, което е съобщило за такива старини, получава възнаграждение съответно на половината от оценката на предметите.

Чл. 21. Двжжими старини, които са притежание на частни лица, могат да бъдат подведени под разпорежданията на този закон и да се инвентаризират съгласно чл. 8. само по изрично решение на комисията за старините за всеки отделен случай. Това решение трябва да бъде съобщено на притежателя. Такива старини не могат да бъдат продадени, подарени, развалени, поправени или въобще изменени по какъвто и да било начин без предварително разрешение на Министерството на народното просвещение, което взема мнението на комисията. При продаването на такива старини държавата първа има право да ги откупи в срок от три месеца. Ако в това време музеят не разполага с нужната сума, тя ще се изплати от бюджета за следващата година. До това време продаваемият предмет не може да бъде предаден другиму.

Чл. 22. Износът на старини вън от държавата не може да стане без разрешение на Министерството на народното просвещение. Разрешение се дава след като се представят самите старини, придружени със списък, и се вземе мнението на комисията за старините.

Държавата има право на откупи в срок от шест месеца онези от представените старини, които са необходими за сбирките ѝ. Оценката им става съгласно чл. 19. от настоящия закон.

При износ на старини се плаща в полза на държавата допълнителна такса от 10% от стойността на старините.

Чл. 23. Старини, които се заловят при изнасянето им без позволение, се считат за контрабанда и се конфискуват в полза на държавата. Телеграфо-оценските и митническите власти имат право да отварят в присъствието на изпращача всеки колет, предназначен за странство, ако се съмняват, че той съдържа някакви старини.

Чл. 24. Вносът на старини в царството е свободен. Внесените старини могат да бъдат повторно изнесени обратно, само ако са придружени с опис, заведен от митницата, през която са били внесени. За тях не се плаща предвидената в чл. 22. такса.

Глава V. Недвижими старини.

Чл. 25. Всички недвижими старини, дето и да бъдат открити, принадлежат на държавата.

Чл. 26. Държавата отчуждава съгласно Закона за отчуждаване за обществена полза мястото, дето е открита недвижима старина, която тя желае да запази, или заплаща всички вреди и зауби за времето, през което мястото не е било на разположението на собственика. В случай на непоразумение за вредите и заубите, препирнята се разрешава от съдилищата.

Чл. 27. Нови постройки, частни и обществени, и регулационни планове, които засягат каквито и да било недвижими старини, могат да бъдат потвърдени и изпълнени само със съгласието на Министерството на народното просвещение, като се вземе мнението на комисията за старините. Министерството има право да определя разстояния, размери и други необходими мерки така, щото новите постройки да не застрашават старините, нито пък да бъдат в ущърб на перспективата и нужната им светлина. Министерството спира разкопки за дирене природни богатства, ако тия разкопки застрашават недвижимите старини.

Глава VI. Разкопки.

Чл. 28. Държавата има право да предприема археологически сондажи и разкопки, дето и да било в територията на царството.

Собственикът на мястото, дето се правят разкопки, се обезщетява съгласно чл. 26. от настоящия закон

Чл. 29. Всички старини, намерени при разкопките, принадлежат на държавата. Вместо споменатото в предидущия член обезщетение държавата може

да отстъпи на собственика на земята, ако той би предпочел, откритите старини или част от тях в случай че те не са нужни за сбирките на гържавата.

Чл. 30. Научни гружества и частни лица могат да правят сондажи и разкопки за издирване на старини само с разрешение на Министерството на народното просвещение.

Това разрешение се дава само за разкопки с научни цели и то след като се вземе мотивираното мнение на комисията за старините.

Чл. 31. Разрешение за разкопки се дава само на български поданици и гружества. То е лично и не може да бъде продадено или отстъпено гругиму.

Чл. 32. Заявлението за разрешение на разкопки трябва да бъде придружено с точно описание и план на мястото, дето ще стават разкопките. Разрешение се дава само за едно място.

Чл. 33. На чуждестранни научни институти и учени лица се дава разрешение за разкопки при спазване на същите условия, обаче с постановление на Министерския съвет. В такъв случай Министерството на народното просвещение изпраща свой постоянен делегат, който да пази интересите на гържавата при разкопките.

Чл. 34. Разрешение за сондажи и разкопки в имотите на частни лица се дава след като се представи предварително писменото съгласие на стопанина.

Чл. 35. Забранено е да се разкопават места, ако с това могат да се причинят пакости на обществени постройки.

Чл. 36. Министерството на народното просвещение уведомява за всички разрешени разкопки Народния археологически музей, който надзирава чрез своя пратеник или чрез местните музеи и власти тяхното извършване, с изключение на случаите, предвидени в чл. 33. Лицата, които извършват разкопки, са длъжни да уведомят същия музей три дена по-рано за започването на разкопките и да се подчиняват на всички разпореждания музей или на неговия пратеник. В противен случай те изгубват правото да продължават разкопките и попадат под наказателните разпореждания на настоящия закон.

Чл. 37. Позволителното за сондажи или разкопки е валидно само за една година. Неговият носител изгубва правото да направи разкопките, ако не ги е започнал в продължение на три месеца след издаване на позволителното. Преди да започне разкопките, лицето е длъжно да уведоми най-близките административни власти в района, дето стават разкопките.

Чл. 38. Всички открити при подобни разкопки старини са гържавни. Те се пазят в местните музеи, ако такива съществуват в окръга. В противен случай прибират се в Народния музей в София. Обаче комисията за старините може да реши прибирането им в Софийския музей на старините с особено научно значение.

Чл.39. Лица и дружества, които са получили разрешение да направят разкопки, са длъжни да представят в Народния археологически музей отчет за резултата на разкопките веднага след тяхното свършване или прекратяване. Лицата и дружествата имат право в разстояние на две години от свършването на разкопките да обнародват първи откритите материали.

Глава VII. Археологически музеи.

Чл. 40. Окръжните съвети, общините и културните дружества, училищата – български и иностранны – духовните и военните учреждения имат право да образуват музеи при следните условия:

а) да притежават правилник или устав, който да не противоречи на настоящия закон и да бъде утвърден от Министерството на народното просвещение;

б) да притежават удобно помещение, дето сбирките да бъдат сигурно пазени и добре наредени;

в) да имат инвентар за сбирката, проверен и скрепен с печата на надлежната власт;

г) да имат уредник на музея, утвърден от Министерството на народното просвещение или назначен след предварителното му съгласие;

д) да пращат всяка година в Министерството на народното просвещение отчет за състоянието и дейтелността на музея, в който отчет да се изброяват всички постъпили през годината предмети.

Чл. 41. Сбирките на тези музеи се образуват:

а) от старини, които Народният музей им отстъпва за временно или окончателно владение и особено дубликати от предмети на Народния музей;

б) от старини, които им се следват по наредбите на този закон;

в) от старини, които получават като подарък от частни лица или придобиват със собствени средства, доколкото с това не се нарушават чл. 14., 17. и 20. от настоящия закон.

Чл. 42. Музеите, които не се съобразяват с настоящия закон, могат да бъдат закрити от Министерството на народното просвещение по решение на комисията за старините.

Ако в продължение на пет години музеят се възобнови, сбирката му или част от нея може да се повърне по решение на комисията за старините.

Културните дружества могат да обжалват решението на комисията за старините в седемдневен срок от съобщаването му пред Министерския съвет, който решава окончателно въпроса за закриването на музея им най-късно до един месец.

Глава VIII. Наказателни и преходни разпоредби.

Чл. 43. Нарушителите на настоящия закон се наказват с глоба от 50 до 2000 лв. При повторно нарушение глобата не може да бъде по-малка от 100 лв.

Ако нарушенията влекат след себе си унищожението, изгубването или повредата на някоя старина, нарушителят трябва да заплати в полза на държавата и цялата стойност на старината.

Чл. 44. Административните власти, когато узнаят за нарушенията на настоящия закон, съставят акт и го изпращат до окръжния управител, който, след като вземе мнението на надлежния музеен комитет, с постановление определя глобата.

Чл. 45. Постановлението на окръжния управител може да се обжалва пред окръжния съд в двунеделен срок от датата на съобщението. Съдът разглежда делото в месечен срок от постъпването му.

Присъдата на окръжния съд може да се обжалва пред Върховния касационен съд в двунеделен срок от издаването ѝ, ако глобата е по-голяма от 100 лв.

Чл. 46. Шест месеца след влизането на настоящия закон в сила издадените по-рано позволителни за разкопки изгубват своята валидност.

Чл. 47. Съществуващите музеи са длъжни да се съобразят с настоящия закон в продължение на шест месеца от обнародването му.

Чл. 48. Подробности по изпълнението на настоящия закон ще бъдат установени в особен правилник.

Чл. 49. Отменяват се всички закони и разпоредби, които противоречат на настоящия закон.

УКАЗ

№ 170

15 ноември 1920 г.

ЗАКОН ЗА УЧРЕДЯВАНЕ НА ДОСТЪПНИ НАРОДНИ БИБЛИОТЕКИ⁹

Чл. 1. Учредяват се достъпни народни библиотеки в средишни села и градове на Царството, които се поставят под ведомството на Министерството на народното просвещение.

Чл. 2. Целта на тия библиотеки е да гоставят по няколко екземпляра от всички по-важни наши съчинения, както и онези чужди, които са необходими за културните и поминъчни потреби на местното население. Те имат задължително дъва отдела:

- а) за младежи;
- б) за възрастни.

Чл. 3. В един окръг не може да има по-малко от шест достъпни народни библиотеки. Техните райони, всеки един от които трябва да обхваща съответната част на окръга, се определят от окръжния училищен съвет и могат да се менят съобразно променените съобщителни условия пак от него.

Чл. 4. Достъпните селски библиотеки се издържат от Министерството на народното просвещение. Средствата за тяхната издръжка се предвиждат в бюджетите на общините, съгласно чл. 431. от Закона за народното просвещение.

Чл. 5. Управлението на достъпните народни библиотеки се възлага на специален библиотекар, подпомогнат от необходимия помощен персонал. Библиотекаря се равнява по ценз и заплата на пазител при Софийската народна библиотека. От дъвама кандидати се предпочита тоя, който се е проявил с литературни трудове или е служил най-малко дъве години било в държавна, било в обществена библиотека [...]

Чл. 6. При всяка достъпна народна библиотека под председателството на библиотекаря функционира тричленен библиотечен комитет, който се посочва от председателите на всички обществени, културни, поминъчни и спортни организации в средишното село. Мандатът на тоя комитет трае три години. Той се грижи за широко обслужване на населението и за правилното изразходване на бюджетните суми. Комитетът се събира най-малко еднаж през месеца на заседание.

Списъкът на избраните за купуване книги се утвърждава от Министъра на народното просвещение. То има право да отхвърля само тия от тях, кои-

⁹ ДВ, бр. 195 от 29 ноември 1920 г.

то рушат морала и добрите нрави на обществото, както и целия списък, ако той има тенденцията да достави литература, която интересува само част от населението или само една политическа група.

Чл. 7. Службата на комитета е почетна и безплатна. Членовете му могат да отсъстват от заседанията само по много уважителни причини. В противен случай те се глобяват с по десет лева за всяко заседание [...]

Чл. 8 Избирането на новия комитет става три месеца преди изтичане мандата на стария. Изборът се одобрява от Министерството на народното просвещение. Един и същ комитет не може да бъде преизбран повече от два пъти, но преизбирането на отделен член от него е неограничено.

[...]

Чл. 10. Ползването на достъпните народни библиотеки е безплатно и свободно за всички граждани от библиотечния район.

Чл. 11. Уредбата и службата на тия библиотеки се инспектира ежегодно от вещи лица, натоварени от Министерството на народното просвещение.

[...]

Чл. 13. Вътрешната уредба на достъпните народни библиотеки както и тяхната обществена служба се уреждат по общ правилник, изработен от Министерството на народното просвещение.

Чл. 14. Настоящият закон влиза в сила от 1 януари 1921 г.

Чл. 15. (преходен) В случай че в избраните от окръжния училищен съвет средищни села и градове съществуват читалища, то последните, ако пожелаят, с целия си инвентар влизат в състава на достъпната библиотека [...]

София, 15 ноември 1920 г.

Министър на народното просвещение: **Стоян Омарчевски**

УКАЗ

№ 171

15 ноември 1920 г.

**ЗАКОН ЗА ДЕПОЗИРАНЕ НА ПЕЧАТНИ И ЛИТОГРАФСКИ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ В НАРОДНИТЕ БИБЛИОТЕКИ¹⁰**

Чл. 1. Всеки съдържател на печатница или литография или друго подобно заведение е длъжен да дава безплатно на Народната библиотека в София по 10 екземпляра от всички печатни, литографни и други произведения, излезли в България, като: книги, списания, вестници, отпечатъци от статии, позиви, карти, гравюри, илюстрирани картички и пр. Те се изпращат от печатарите или литографите - гържавни и частни - направо в Библиотеката, най-късно десет дни след отпечатването им, за сметка на издателя или автора, ако той сам е издател.

Чл. 2. Печатарите и литографите не са задължени да представят само предназначенията за частна или канцеларска употреба произведения, като визитни карти, покани за сватби, некролози, формуляри и пр., които нямат никакво отношение към литературния, художествения, научния и обществено-политическия живот в страната.

Чл. 3. Всички депозирани екземпляри трябва да бъдат добре подшити и отпечатани на хубава и трайна хартия. В никой случай те не могат да бъдат коректурни или макулатурни, както и небрежно съгнати и отпечатани. Те носят задължително следните означения:

- а) година на печатането;
- б) фирмата и мястото на заведението, в което са излезли;
- в) пореден номер на изданието.

Чл. 4. Автори или издатели, които са печатали или литографирали било на български, било на чужд език в странство посочените в чл. 1. произведения, предназначени за разпространение в пределите на Царството, депозират само по 4 екземпляра.

Същото количество екземпляри депозират и всички български поданици, които са печатали в странство дисертации за добиване на учена степен. Техните дипломи не се легализират от Министерството на народното просвещение преди да представят уверение от Народната библиотека в София, че са предали 4 екземпляра от дисертациите си.

Чл. 5. Депозираните екземпляри, излезли в пределите на Царството, се разпределят от Софийската народна библиотека така: четири се запазват

¹⁰ ДВ, бр. 195 от 29 ноември 1920 г.

от нея, три се изпращат в Пловдив и три в Търново. От печатаните в чужбина две се оставят в София и по един в Пловдив и Търново.

Чл. 6 Контролата на печатните произведения, както и тяхното съевременно депозиране, се извършва от Народната библиотека в София, чрез окръжните инспектори - в окръжните градове, околийските инспектори - в околийските градове, и главните учители в селата

[...]

Чл. 8 Ако някой от печатарите не депозира в определен срок предвиденото число екземпляри или не ги депозира никак, Директорът на Народната библиотека, по представление на контролните органи или направо, може да издаде определение за глобяване на провинения от 200 до 2000 лв. Едновременно с това провиненият е длъжен на всяка цена да достави недепозираните екземпляри в предвидения брой.

[...]

Чл. 10 Определението на Директора на Народната библиотека може да се обтъжи пред мировия съдия най-късно седмица след съобщението му. Това обжалване не спира събирането на наложената глоба. Присъдата на мировия съдия е безапелационна

[...]

Глобата се събира от местните финансови власти и се внася в Софийската народна библиотека за доставка на книги.

София, 15 ноември 1920 г.

Министър на народното просвещение: **Стоян Омарчевски**

НАРЕДБА-ЗАКОН ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА СТАРИННИТЕ ПОСТРОЙКИ В НАСЕЛЕНИТЕ МЕСТА¹¹

Чл. 1. При проектирането на нови регулационни планове на населените места и при преработването и прилагането на утвърдените вече регулационни планове, запазват се:

а) улиците и площадите, които по своето очертание, начин на застрояване, историческо минало и пр. имат архитектурно, битово или историческо значение;

б) постройките и паметниците, които имат архитектурно, битово, историческо, археологическо или художествено значение (стари сгради, църкви, калета, градища, развалини, манастири, чешми, могили, побити камъни, градини, стари сървета, естествени каменни фигури и др.)

Чл. 2. Искането за запазване улици, площади, постройките, паметници и др., посочени в чл. 1. от този закон, се отправя чрез съответната община до Народния музей.

Народният музей, след като проучи искането, препраща го с мотивирано изложение в Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството.

Чл. 3. Комисия в състав: по един представител на отделенията Благоустройство и Архитектурно при Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството и един представител на Народния музей, след като проучи искането, изложението на Народния музей и направи оглед на самото място, съставя мотивиран протокол. Протоколът на комисията подлежи на утвърждение от Министра на обществените сгради, пътищата и благоустройството. В случай, че искането се уважи, издава се заповед, която се обнародва в „Държавен вестник“.

Чл. 4. Измененията на регулационните планове с цел да се запазят улиците, площадите, постройките и др., посочени в чл. 1. на този закон, ще се извършват по реда определен в Закона за благоустройството на населените места. При искане на изменения на регулационните планове, ще се считат от обществен интерес запазването на улиците, площадите, постройките и др., посочени в този закон.

В тия случаи в заседанията на Висшата административна комисия участва с съвещателен глас представител на Народния музей.

Чл. 5. Поправка или преустройство на запазените постройките и др., се разрешава, след като се вземе мнението на комисията по чл. 3. от Главната

¹¹ ДВ, бр. 135 от 20 юни 1936 г.

дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството и се извършва под ръководството и надзора на органите на същата дирекция.

Главният директор на обществените сгради, пътищата и благоустройството може да възложи ръководството и надзора на съответната общинска техническа служба.

Чл. 6. Запазените по този закон постройки, паметници и гр. се освобождават от данък сгради и от общинските такси, които се плащат за поправка и преустройство на постройки.

За поддържане на запазените постройки, паметници и гр., на собствениците им може да се отпусне помощ от съответната община, според бюджетните ѝ възможности.

Чл. 7. Постройките и паметниците с особено голямо архитектурно, битово или историческо значение се откупват постепенно от общините или държавата и превръщат в музей.

Чл. 8. Проектите за нови постройки, които са в съседство с запазени постройки и паметници, или се намират на запазени улици и площи, се одобряват от Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството, след предварително дадено мнение от комисията по чл. 3.

Проектите се препращат от съответната община на Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството, която трябва да се произнесе по представените проекти в срок от 15 дни.

Стилът на новите постройки трябва да отговаря на този на запазените постройки и на общия вид на улицата или площада.

Чл. 9. Събарянето на запазените постройки, паметници и гр., става след като се освидетелствуват от комисия по реда определен в Закона за благоустройството на населените места. В този случай в състава на комисията влизат и представители на отделението Благоустройство при Главната дирекция на обществените сгради, пътищата и благоустройството и на Народния музей.

Чл. 10. Ако при извършването на строежи, частни, общински и държавни, се открият старини, предприемачите и собствениците са длъжни да съобщат на местния музей, а при липса на такъв, на общинската власт. Местният музей или общинската власт, на която е съобщено за откриване на старини, са длъжни да спрат работата и веднага да известят Народния музей.

Народният музей в двудневен срок за София, а в седемдневен срок за провинцията, е длъжен да прегледа старините и да даде разрешение за продължение на работите.

Чл. 11. За неспазване нарежданията на този закон се наказват с глоба: длъжностните лица от 200 до 2000 лв., а частните лица от 500 до 30 000 лв.

Глобата се налага с заповед от Министъра на обществените сгради, пътищата и благоустройството.

Глоба до 1000 лв. не подлежи на обжалване.

[...]

II. Изпълнението на настоящия указ възлагаме на Нашия Министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството.

София, 9 юни 1936 г.

Председател на Министерския съвет и министър на външните работи и на изповеданията: **Георги Къосеиванов**

2495-мо ПОСТАНОВЛЕНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ,
ВЗЕТО В ЗАСЕДАНИЕТО МУ ОТ 18 СЕПТЕМВРИ 1950 ГОДИНА¹²

За Комитета наука, изкуство и култура

Към Комитета за наука, изкуство и култура – София, се създава Държавен библиотечарски институт за подготовка на библиотечари, архивисти и ориенталисти за наодните и масови библиотеки в страната, с двегодишен курс, включващ и производствената практика.

Съществуващият при Държавната библиотека „Васил Коларов“ стажантски курс за библиотечари, библиографи и архивисти, се влива с досегашните си функции, задачи и бюджетни средства в Държавния библиотечарски институт.

Институтът организира заочно и вечерно обучение за подготовка на библиотечарски кадри.

За курсисти се приемат младежи и девойки със завършено средно образование. Завършилите с успех института получават диплом за завършено полувисше образование.

Учебните програми и план се одобряват от председателя на КНИК.

Преподавателският кадър се назначава от председателя на КНИК.

Институтът се управлява от директор и преподавателски съвет, който се намира под непосредственото ръководство и контрол на КНИК.

[...]

Председател на Министерския съвет: **Вълко Червенков**

¹² ДВ, бр. 229 от 28 септември 1950 г.

УКАЗ № 515

на Президиума на Народното събрание

за Държавен архивен фонд в НРБ¹³

10 октомври 1951 г.

І. Състав на Държавния архивен фонд

1. С цел да се централизират отчитането, регистрацията и съхраняването, а така също и научното и практическо използване на документалните материали, принадлежащи на Народна република България, създава се ДЪРЖАВЕН АРХИВЕН ФОНД.

2. В състава на Държавния архивен фонд на Народна република България влизат всички документални материали, които имат политическо, научно и практическо значение независимо от тяхното времепроизхождение, съдържание, оформление, техника и начин на възпроизвеждане, които са се образували:

А. След 9 септември 1944 г. в резултат от дейността на:

а) висшите органи на държавната власт и управление, съдилища и прокуратура; а така също и учреждения, които се намират зад граница;

б) местните органи на държавната власт и управление, съдилища и прокуратура;

в) централните и местните органи на военното управление, войсковите части, военно-учебните заведения, военноморската флота, военновъздушната флота, учрежденията и предприятията в системата на министерствата на Народната отбрана и на Вътрешните работи;

г) държавните, обществените и кооперативните учреждения, организации и предприятия (МТС, ДЗС, ТКЗС и др.);

д) научните, учебните, културните и техническите учреждения, организации и предприятия (академии), университети, институти, школи, училища, музеи, библиотеки, театри, студии и пр., а така също на издателствата и редакциите, на органите на печата;

е) професионалните съюзи и ръководените от тях учреждения, организации и предприятия;

ж) държавните и обществените деятели, хората на науката, техниката, литературата и изкуствата, видни представители на социалистическия труд;

Б. До 9 септември 1944 г. в резултат от дейността на:

¹³ Цум. no http://electronic-library.org/articles/Article_0016.html.

а) централните и местните органи на държавната власт до падането на България под турско робство;

б) централните и местните органи на държавната власт на Отоманската империя, които се отнасят до България за целия период на турското робство до Освободителната война 1877–1878 година;

в) националреволюционните, културно-просветните, черковно-националните, стопанските и обществените организации, а така също на дейците за целия период на националноосвободителната борба;

г) висшите и местните органи на държавната власт и управление, съдилищата и прокуратурата на буржоазно-монархическия режим, а така също дипломатическите представителства, агентствата и др. зад граница;

д) централните и местните органи на военното управление, войсковите части, военно-учебните заведения, учреждения и предприятия на армията и военноморската флота;

е) централните и местните органи на духовното управление и други учреждения от религиозен характер на всички вероизповедания (манастири, църкви, джамии, католически църкви, синагоги и др.) през целия период на тяхното съществуване до отделянето на църквата от държавата;

ж) държавните, концесионните, частните, кооперативните и техническите учреждения, организации и предприятия (индустриални, транспортни, строителни, финансови, кредитни, застрахователни, търговски, общински, медицински и др.), които са функционирали в страната, а също така техните задгранични кантори, представителства и агентства;

з) политическите, професионалните и корпоративните обществени организации, предприятия и учреждения;

и) научните, учебните, културните, просветните, благотворителните дружества, учреждения, организации и предприятия (академии, университети, учебни заведения, школи, музеи, библиотеки, театри, студия, а така също сиропиталища, сиропиталища и др.);

к) членовете на монархическите фамилии, на техните приближени лица, на регентствата, представителите на фашизма, реакцията и контрареволуцията, на политическите и обществените дейци и на отделни лица във връзка с тяхната дейност в системата на държавното управление;

л) представителите на науката, техниката, литературата и изкуствата; В. В състава на Държавния архивен фонд влизат също:

а) стари писмени паметници за историята, правото, литературата, изкуствата и бита на българския народ;

б) фото-фоно-кино документи: негативи и позитиви от кинофилми и фотографски снимки, грамофонни плочи и звукозаписи, които имат научно-историческа ценност;

в) плакати, ръкописи и други материали, издавани със специална цел за агитация и пропаганда (плакати, позиви, възвания, прокламации и т. н.);

г) безстопанствени и конфискувани документални материали, които по преценка на архивното управление и неговите местни органи имат научно и практическо значение.

Забележка: Документални материали се смятат: актове на държавната власт, официална и частна кореспонденция, планове, чертежи, рисунки, ръкописи, коректури на научни и художествени произведения, мемоари, дневници, плакати, възвания, прокламации, негативи и позитиви от фотоснимки и кинофилми, документални материали на звукозаписи и пр.

II. Организация на Държавния архивен фонд

3. Държавният архивен фонд се намира под непосредственото ръководство на архивното управление при Министерството на вътрешните работи.

4. Документалните материали на Държавния архивен фонд се съхраняват в централните, софийските градски и окръжните държавни архиви.

5. Документалните материали, които са се образували в резултат от дейността на учреденията и лицата, изброени в чл. 2. и 3. от настоящия указ и намиращи се сега на съхранение в ръкописните отдели, хранилища и архиви на библиотеките, музеите, институтите и други учредения, влизат в състава на Държавния архивен фонд и подлежат на регистриране, събиране и запазване в държавните архиви.

6. Централните, софийските градски и окръжните държавни архиви действуват въз основа на правилници, наредби и други разпоредби на Министерството на вътрешните работи.

7. Редът на събирането, систематизацията, съхраняването и научно-техническата обработка на документалните материали на Държавния архивен фонд и държавните архиви се определят със заповеди и инструкции на архивното управление.

8. При държавните архиви се създават книгохранилища, в които се съредоточават научни и справочни печатни материали и официални издания.

9. За временно съхраняване на излезлите от текущи нужди документални материали при всички учредения, организации и предприятия се създават архиви, които имат правата на съответни служби, въз основа на специални наредби, утвърдени от ръководителите на учреденията, организациите и предприятията, в съгласие с архивното управление, респективно неговите местни органи.

10. Документалните материали, чието производство е завършено, се съхраняват в архивите на учрежденията, организациите и предприятията в продължение на следните срокове:

- а) за висшите органи на държавната власт и управление, окръжните учреждения, организации и предприятия – 10 години;
- б) за околийските, градските и селските учреждения, организации и предприятия, МТС, ДЗС и ТКЗС – 5 години;
- в) регистрите за гражданското и имотното състояние – 75 години;
- г) фото-фоно-кино материали – 3 години.

11. След изтичането на посочените в чл. 10. от настоящия указ срокове всички секретни, технически и други документални материали на учреждения, организации и предприятия подлежат на предаване на държавните архиви.

12. Министерският съвет по предложение на архивното управление в отделни случаи може да измени посочените в чл. 10. от настоящия указ срокове за съхраняване на документалните материали.

Крайният срок за съхраняване на документалните материали в архивите на действащите учреждения (освен регистрите за гражданското и имотното състояние) се установява на 25 години.

13. Архивното управление, респективно неговите местни органи осъществяват контрола за състоянието и съхраняването на документалните материали, за организирането на работата на архивите и за воденето документалната част на делопроизводството в учрежденията, организациите и предприятията, а така също в хранилищата на музеите, библиотеките и другите научни учреждения.

Забележка: Документалните материали на Българската академия на науките, които се отнасят до дейността на академията и нейните членове, се предават в архивата на академията.

III. Рег за определяне на материалите, които не подлежат на съхранение

14. Архивното управление и неговите местни органи имат изключително право да решават всички въпроси и за политическата, практическата и научната стойност на материалите на Държавния архивен фонд, както и въпросите за сроковете за съхраняване на документалните материали.

Архивното управление, респективно неговите местни органи, решават тези въпроси въз основа на предложения от заинтересованите учреждения, организации и предприятия.

15. Забранява се унищожаването на каквито и да било материали (обща, секретни, технически и др.) на Държавния архивен фонд както в архивите, така също и в процеса на текущото делопроизводство на учрежденията,

организациите и предприятията без разрешение на архивното управление, респективно неговите местни органи.

16. Отделянето на материалите, които не подлежат на съхраняване в държавните архиви, става по инструкции и окръжни на архивното управление

17. Архивните служби на учрежденията, организациите и предприятията са длъжни да имат специални списъци на всички документални видове материали с указание за тяхното наименование и сроковете за съхраняването им. Специалните списъци се изработват от учрежденията, организациите и предприятията и се утвърждават от техните ръководители в съгласие с архивното управление, респективно неговите местни органи.

18. Отделянето на материалите, които не подлежат на съхраняване в архивите на учрежденията, организациите и предприятията, се извършва от експертни комисии, назначени със заповеди от съответните ръководители. В състава на комисии се включват отговорни работници при задължителното участие на завеждащия съответната архивна служба.

Експертните комисии работят съгласно специални списъци и инструкции на архивното управление.

19. Експертните комисии извършват полистен преглед на всяко дело и разрешават въпроса за неговото съхраняване в съответствие със специалния списък и съгласно научната и практическата ценност на съдържащите се в делото документални материали.

За материалите, които не подлежат на съхраняване, се съставя акт.

20. Съставените от експертните комисии актове и списъци на материали, които подлежат на унищожаване, се утвърждават от ръководителите на учрежденията, организациите и предприятията.

21. Унищожаването на архивните материали както в държавните архиви, така също и в архивите на учрежденията, организациите и предприятията може да бъде извършено само въз основа на писмено разрешение на архивното управление, респективно неговите местни органи, по доклада на експертно-проверочните комисии.

22. Редът и начинът за унищожаване на материалите се определят със специални инструкции и окръжни на архивното управление.

23. Лица, които съзнателно или поради небрежност са унищожили или повредили документални материали, се привличат към наказателна отговорност.

IV. Регът за използване на документалните материали на Държавния архивен фонд

24. Документалните материали на Държавния архивен фонд могат да бъдат използвани за научно изследване, за публикация в печата, за масова културно-просветна работа, за справки и за снемане преписи и извлечения.

25. Регът за използването, възпроизвеждането и разпространяването на документалните материали на Държавния архивен фонд се урежда от архивното управление.

Правилникът за работата на архивното управление се утвърждава от Министерския съвет.

26. Учрежденията, организациите, предприятията и лицата, които са публикували научни или други печатни трудове въз основа на документалните материали на Държавния архивен фонд, се задължават да оставят безплатно по един екземпляр от своите трудове на съответния държавен архив и на архивното управление.

27. Справки, преписи и извлечения от документалните материали на Държавния архивен фонд, а също така и разрешения за ползуване на тези материали за научна и друга работа от чуждестранни учреждения и граждани-чужденци се дават само от архивното управление.

Исканията се отправят чрез Министерството на външните работи на Народна република България.

28. Материали от Държавния архивен фонд могат да се предоставят за излагане в изложби и музеи, а също така и за временно или постоянно ползуване в ръкописните отдели на библиотеки, музеи и други научни учреждения само във вид на преписи или фотокопия.

29. Забранява се изнасянето на оригинални документални материали от Държавния архивен фонд, ако с това се нарушава исторически образувалият се комплекс от материали (архивен фонд).

30. Материалите на Държавния архивен фонд не могат да бъдат обект на покупко-продажба и други сделки от страна на учреждения, организации, предприятия и частни лица.

Изпълнението на настоящия указ се възлага на министъра на вътрешните работи.

За Председател на Президиума на НС: **Пеко Таков**

**ПРАВИЛНИК ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА АРХИТЕКТУРНИТЕ
ПАМЕТНИЦИ – НА МИНИСТЕРСТВО НА КОМУНАЛНОТО
СТОПАНСТВО И БЛАГОУСТРОЙСТВОТО И КОМИТЕТА ЗА НАУКА,
ИЗКУСТВО И КУЛТУРА¹⁴**

I. Общи положения

1. Архитектурните паметници, обявени за паметници на културата, се използват по начин, определен от Съвета по опазване на паметниците на културата при Комитета за наука, изкуство и култура по предложение на Управление „Архитектура“ при Министерството на комуналното стопанство и благоустройството в съгласие с този правилник.

2. Във връзка с използването им архитектурните паметници се делят на:

1) Паметници, които имат само научно-историческо значение, като: стари сгради, паметници, мостове, чешми, дъбни стени и други от този род;

2) Паметници, които могат да се използват за научни и просветно-възпитателни цели, при запазване на художествено-историческия им облик, околната обстановка и вътрешната им уредба, като неизползвани за култови нужди църкви-музеи и храмове-паметници; къщи-музеи на революционери, заслужили дейци на науката, изкуството и културата и обществени дейци; сгради-паметници с архитектурна стойност и други от този род;

3) Паметници, които могат да се използват съобразно с основното им предназначение за битови, култови, стопански и други цели от учреждения, предприятия, организации и частни лица без да се накърнява целостта им и историческата и художествената им стойност;

4) Архитектурно-градоустройствени комплекси и градове-музеи.

Архитектурните паметници, обявени за паметници на културата, се причисляват към групите по предходния параграф с решение на Съвета по опазване на паметниците на културата при КНИК по предложение на Управление „Архитектура“ при Министерството на комуналното стопанство и благоустройството.

II. Използване на архитектурните паметници

2. Паметниците, посочени в ал. 2., т. 1., не могат да се използват за никакви други цели, освен като обекти на научно-изследователска работа.

Паметниците, посочени в ал. 2., т. 2., могат да се използват само по предназначението им. При нужда към тях може да се построи или устрои

¹⁴ Известия на Президиума на Народното събрание, бр 34 от 28 април 1953 г. (За известно време под това име излиза „Държавен вестник“.)

жилище за пазач, снабдено с необходимите противопожарни съоръжения. В самата сграда може да се отдели помещение за работници, извършващи научно-изследователска работа.

Сградите – паметници, посочени в ал. 2., т. 3., се използват от съответните учреждения, предприятия, организации и частни лица, които са длъжни да осигурят цялостното им запазване от пожар, разрушаване, повреди, външни и вътрешни изменения и др.

Архитектурно-градоустройствените комплекси и градовете – музеи по ал. 2., т. 4., се използват при специален режим, установен по реда в ал. 1.

[...]

7. Учрежденията, предприятията и обществените организации, на които са предадени за използване сгради – архитектурни паметници – са длъжни да изработят вътрешни правилници за използване на сградите. Тези правилници се одобряват от Съвета по опазване на паметниците на културата при КНИК съгласувано с Управление „Архитектура“ при Министерството на комуналното стопанство и благоустройството [...]

8. В правилниците по предходния параграф се уреждат следните основни положения:

1) мерките за предпазване от пожар в съгласие с наредбите на противопожарните служби;

2) забрана в сградата и близост до нея да се държат каквито и да било лесно запалителни и избухливи вещества [...]

3) надзор върху отоплителните и осветителните инсталации и тела;

4) режим на посещенията в паметника (брой на посетителите поединично или на групи, часове на посещенията и др.) [...]

9. Учрежденията, предприятията и обществените организации, на които са предадени за използване сгради – архитектурни паметници, са длъжни да назначат с писмена заповед отговорник-пазач по опазването им.

Отговорникът-пазач е длъжен да взема всички необходими мерки и да бди най-строго за опазването на сградата – архитектурен паметник, съгласно този правилник и вътрешния правилник на сградата. Същият е длъжен да придружава лицата, които посещават паметника; да следи непрекъснато за изправността на паметника в техническо, конструктивно и художествено отношение, като за всяка повреда донася своевременно на ръководните органи на учреждениято, предприятието или обществената организация.

10. Частните архитектурни паметници се използват при условия съгласно правилник, съставен от службата „Просвета и култура“ при околийския или градския народен съвет [...] и одобрен от Съвета за опазване на паметниците на културата при КНИК съгласувано с Управление „Архитектура“ при Министерството на комуналното стопанство и благоустройството.

[...]

12. Учрежденията, предприятията и обществените организации, които използват архитектурни паметници, както и частните лица – собственици са длъжни да ги предоставят на научни институти и делегирани научни работници за научно-изследователска работа, без да се изменя установеният режим за използването им.

[...]

14. Възстановявания, преустройства, поправки, боядисване и други строителни работи в сгради – архитектурни паметници се извършват по реда на 1608-мо постановление на Министерския съвет от 30 дек. 1951 г. (точки 13. и 18.) и инструкцията към него (точки 73., 77. до 86. включително) [...]

Министър на комуналното стопанство и благоустройството: **Стоян Тончев**

Председател на Комитета за наука, изкуство и култура: **Рубен Леви**

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 165 НА МИНИСТЕРСКИ СЪВЕТ
ОТ 5 АВГУСТ 1958 Г. ЗА ОПАЗВАНЕ ПАМЕТНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА
И РАЗВИТИЕТО НА МУЗЕЙНОТО ДЕЛО У НАС¹⁵**

За Министерството на просветата и културата

В резултат на постоянните грижи на партията и правителството през последните години са постигнати значителни успехи по изучаването, опазването, укрепването, възстановяването и популяризирането на паметниците на културата и по развитието на музеите у нас.

С оглед на новите изисквания и с цел да се отстранят все още съществуващите недостатъци по опазването и популяризирането на нашето културно наследство и да се осигури по-нататъшното развитие на музейното дело в страната, Министерският съвет

ПОСТАНОВЯВА:

1. За паметници на културата се обявяват забележителни произведения на науката, техниката, архитектурата, приложните и изобразителните изкуства, историческите места, сградите и предметите, които документират историческото развитие на обществото и на неговата материална и духовна култура.

Характерни природни образувания с изключителна красота се обявяват за природни забележителности.

2. Паметниците на културата и природните забележителности са общонародно достояние и се намират под закрилата на държавата, независимо от това дали са държавна, обществена или частна собственост.

3. Министерството на просветата и културата, Българската академия на науките, народните съвети, учрежденията и организациите, които притежават или стопанисват паметници на културата, предвиждат ежегодно в бюджетите си средства и материали за опазването им.

[...]

Изразходването на средства става съгласувано и под контрола на Института за паметниците на културата при Министерството на просветата и културата.

[...]

¹⁵ Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 68 от 26 август 1958 г.

5. Самоволно разрушаване, преправяне, укрепване, консервиране и възстановяване на паметниците на културата се счита за повреда или унищожаване и се наказва като повреда на обществена собственост.

6. Който намери или открие движими или недвижими паметници на културата е длъжен в тридневен срок да съобщи за това на съответния народен съвет или на най-близкия музей. Те от своя страна са задължени да уведомят незабавно Института за паметниците на културата при Министерството на просветата и културата.

На лицето, което е открило и известило за намирането на ценен недвижим паметник или е предало на музея движими паметници на културата, се дава възнаграждение, определено с правилник.

5. Ако при извършване на селскостопански, строителни или благоустройствени работи се открият недвижими паметници на културата или такива признаци, ръководителят е длъжен незабавно да преустанови работата и да уведоми незабавно народния съвет или най-близкия музей.

Когато Министерството на просветата и културата прецени, че поради своето значение новооткритите паметници трябва да бъдат запазени, инвеститорът, ако не е ТКЗС или частно лице, се задължава да отдели от лимита на обекта кредит за запазването и консервирането им.

Ведомствата и обществените организации, на които Министерството на просветата и културата е разрешило да видоизменят, преместят, разрушат или засият недвижими паметници на културата, се задължават да осигурят кредити за цялостното им проучване и документизиране.

5. Археологически разкопки с научна цел се извършват с разрешение на Българската академия на науките.

6. Обществени организация и частни лица, собственици на места, където се правят разкопки и проучвания, имат право на обезщетение, ако чрез разкопките им са нанесени щети.

7. Министерства, ведомства, обществени организации и частни лица, които извършват ново строителство в непосредствена близост до недвижими паметници на културата, са длъжни да съгласуват проектите си с Института за паметници на културата при Министерството на просветата и културата.

8. Държавният комитет по строителство и архитектура по предложение на Министерството на просветата и културата решава кои населени места или части от населени места (квартали, ансамбли или отделни улици) са с историческо или архитектурно-музейно значение. Тези решения и комитета се утвърждават от Министерския съвет и се обнародват в „Известия на Президиума на Народното събрание“.

9. Планови задания и градоустройствени планове за реконструкция на

населени места, в които има недвижими паметници на културата, преди утвърждаването им се съгласуват с министъра на просветата и културата.

10. Движимите паметници на културата се съхраняват в музеите и музейните сбирки.

11. Прехвърляне или размяна на движими и недвижими паметници на културата между ведомства, обществени организации и музеи става с разрешение на Министерството на просветата и културата.

12. Изнасянето на паметници на културата в чужбина се забранява. В изключителни случаи това се допуска с разрешение на Министерския съвет.

13. Министерството на просветата и културата и народните съвети със съдействието на Българската академия на науките, творческите съюзи, общественно-политическите, културно-просветните и други организации се грижат за издирване, регистриране, изучаване и популяризиране на паметниците на културата.

Грижата за издирването, регистрирането, опазването и популяризирането на природните забележителности се възлага на Министерството на земеделието и горите, съгласувано с Министерството на просветата и културата.

5. Върховният държавен надзор по опазване на недвижимите и движимите паметници на културата и идейно-методическото ръководство и контрол на всички музеи и музейни сбирки, с изключение на музеите при Българската академия на науките, се осъществява от Министерството на просветата и културата.

6. Към Министерството на просветата и културата се създават като съвещателни органи Съвет за опазване на паметниците на културата и Съвет за музейно дело.

7. Местният държавен надзор по опазване на паметниците на културата и природните забележителности се осъществява от народните съвети със съдействието на местните музеи, обществените и културните организации.

8. Музеите са научни, културно-просветни учреждения, основни хранилища на движими паметници на културата, които разпространяват научни знания и съдействуват за патриотичното и комунистическото възпитание на трудещите се и младежта.

Министерството на просветата и културата, съгласувано с Българската академия на науките, определя кои музеи могат да бъдат научно-изследователски институти.

5. Откриването и закриването на музеи се извършва с разрешение на Министерството на просветата и културата. Музеи при централните ръководства на ведомствата и обществените организации се създават с решение на Министерския съвет.

С разрешение на Министерството на просветата и културата могат да се създават музейни сбирки към училищата, читалищата и манастирите. Дейността им се контролира от окръжните, околийските или местните музеи.

5. За всяко нарушение на разпорежданията на настоящето постановление виновните се наказват съгласно чл. 207., ал. III. от Наказателния кодекс.

6. Контролът по изпълнението на постановлението се възлага:
на Министерството на просветата и културата – за паметниците на културата и музеите;

на Министерството на земеделието и горите – за природните забележителности.

[...]

Постановлението отменя 1608-мо постановление на Министерския съвет от 30 декември 1951 г. за паметниците на културата и Наредбата за дейността на съвета по опазване на паметниците на културата от 9 август 1952 година.

За Председател на Министерския съвет: **Георги Трайков**

КОМИТЕТ ПО КУЛТУРАТА И ИЗКУСТВОТО НАРЕДБА

за устройството и работата на научноизследователските групи и музеите към народните съвети и ведомствата¹⁶

I. Общи положения

1. Научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата се създават на основание т. 20. от 165-то постановление на Министерския съвет от 1958 г. и разпореждане № 808. на Министерския съвет от 1963 г. с решение на Комитета по културата и изкуството, съгласувано с БАН и Държавния комитет за наука и технически прогрес.

2. Научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата са специализирани работни звена за научноизследователска работа в общата структура на държавните музеи и имат за задача да повишат равнището на цялостната им дейност. В тях работят опитни музейни работници, издържали успешно конкурс по реда на Правилника за подбора и назначаването на научни сътрудници към научноизследователските групи в музеите при окръжните народни съвети и ведомствата (№ V-3724 от 23 септември 1963 г. на ККИ).

3. Научните сътрудници от научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата имат всички права и задължения на научните сътрудници от научноизследователските институти на БАН и правата и задълженията на музейни работници.

II. Основни задачи и дейност

4. Основна задача на научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата е да извършват научноизследователска и научнопопуляризаторска работа, насочена към изучаване на родния край в различните клонове на историческата наука – археология, изкуствознание, средновековна, нова и най-нова българска история, етнография, природознание, литература и пр.

Научноизследователската работа се извършва по теми, съобразно профила и района на музея, към който се числи научната група.

5. Научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата съдействуват за повишаване равнището на цялостната работа на дадения музей. За целта:

а) извършват научноизследователска дейност, правят разкопки, експедиции, наблюдения и др.;

¹⁶ ДВ, бр. 9 от 31 януари 1967 г.

- б) извършват научна обработка на музейните фондове;
 - в) изготвят тематични документи за изграждане на постоянни и временни музейни експозиции;
 - г) подготвят за издаване научноизследователски и научнопопулярни трудове и публикации;
 - д) разработват отделни въпроси от методиката на музейното дело. Проучват и внедряват в музеите нашия и чуждестранния положителен опит;
 - е) разработват на научна основа въпросите на консервацията и реставрацията на художествените и историческите паметници, като изхождат от най-новите достижения на световната практика;
 - ж) организират лекторици, изнасят доклади за популяризиране историята и природата на съответния край и на паметниците на културата в музея и района;
 - з) съдействуват за повишаване научната квалификация на сътрудниците в музея и на музейните работници от останалите музеи в района чрез указания и непосредствена помощ.
- [...]

IV. Ръководство и състав

11. Научноизследователските групи в музеите към народните съвети и ведомствата се ръководят:

- а) в научноизследователската им дейност от съответния отраслов научноизследователски институт при БАН;
- б) в областта на музейно-методическата работа - от Комитета по културата и изкуството;
- в) в организационно отношение - от директора на музея, отдел Култура и изкуство при ОНС (ведомството, към което се числят)

[...]

Тази наредба отменя Наредбата за работата на научноизследователските групи при Археологическия музей - гр. Пловдив, и Народния общ музей - гр. Варна, от 1954 г.

Председател: **Павел Матев**

ПРАВИЛНИК ЗА ИЗВАЖДАНЕ И ЗАПАЗВАНЕ НА НАМИРАЩИТЕ СЕ ПОД ВОДА ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА И ПРИРОДНИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ ОТ ВОДНАТА ФЛОРА И ФАУНА¹⁷

Чл. 1. Всички намерени паметници на културата – движими и недвижими, и природни забележителности [...] с изключителна научна стойност и красота, намиращи се под вода (в Черно море, реките, язовирите и езерата на територията на НР България), са общонародно притежание и се намират под закрилата на държавата независимо дали са държавна или обществена собственост [...]

Чл. 2. (1) Райони под вода, в които се намират значителни количества паметници на културата, се обявяват за резервати с решение на Комитета за култура съвместно с Българската академия на науките, утвърдено от Министерския съвет.

[...]

Чл. 3. Списъкът на резерватите се определя от специална комисия към Комитета за култура, в която участват представители на отдел „Музеи“ и Института за паметници на културата, Българската академия на науките, Министерството на народната отбрана, Организацията за военно-техническата подготовка на младежта, Министерството на горите и горската промишленост и специалисти – археолози, зоолози и ботаници.

[...]

Чл. 5. Издирването, откриването, събирането (изваждането) на паметниците на културата и природните забележителности, намиращи се под вода, се извършва от Комитета за култура и Българската академия на науките. В тази дейност може да бъде използвана и помощта на обществените организации и поделенията на МНО.

Чл. 6. (1) Археологически подводни проучвания и изваждане на паметници на културата под вода на територията на НР България се извършва от Археологическия институт с музей в страната, а на природни забележителности – от Зоологическия институт с музей при БАН и държавните музеи.

(2) По смисъла на т. 18. от постановление № 165. на Министерския съвет от 5 август 1958 г. („Известия“, бр. 68 от 1958 г.) Археологическият институт при БАН разрешава на държавните музеи да извършват подводни археологически проучвания, като методически ръководи и контролира тази научноизследователска дейност.

Чл. 7. (1) В подводните проучвания на паметници на културата и при-

¹⁷ ДВ, бр. 53 от 7 юли 1967 г. Цит. по Сборник от нормативни актове за управление на културата. София: Наука и изкуство, 1981, с. 149.

родни забележителности Археологическият институт с музей, Зоологическият институт с музей при БАН и държавните музеи използват помощта на леководолазите, членове на обществени организации, Организацията за военно-техническа подготовка на младежта, Българския туристически съюз, висшите учебни заведения и поделенията на Министерството на народната отбрана.

(2) В курсовете (школите) за леководолази, които откриват и ръководят окръжните комитети и морските клубове на ОВТТМ, могат да бъдат включени и млади специалисти – археолози и зоолози, които след обучението ръководят погводните научни изследвания.

Чл. 8. Лицата, които случайно са открили или извадили при провеждане на спасителни и благоустройствени мероприятия под водата паметници на културата и природни забележителности, са длъжни в 3-дневен срок да съобщят за това на съответните народни съвети или най-близките музеи.

Чл. 9. (1) Намерените или открити и извадени по какъвто и да е начин подвижни и недвижими паметници на културата и природни забележителности под водата на територията на страната са собственост на държавата [...]

(2) Всички паметници на културата и природни забележителности, открити и извадени от водата – организирано или случайно, се предават за съхранение в съответните държавни музеи и научни институти.

(3) На лицата, които случайно са открили и извадили или съобщили за намерени ценни паметници на културата и природни забележителности под водата или са ги предали в музеите, се дава възнаграждение.

[...]

Чл. 11. На частни лица – българи или чужденци, обществени организации и ведомства се забранява да правят погводни археологически проучвания за каквато и да е цел и под каквато и да е форма.

Чл. 12. (1) На чуждестранни научноизследователски институти може да се разреши съгласно договорите за научно сътрудничество да извършват погводни археологически проучвания и изследване на природните забележителности под вода на територията на страната само с разрешение на Министерския съвет по предложение на Българската академия на науките или Академията на селскостопанските науки.

(2) Откритите паметници на културата и природни забележителности остават собственост на нашата страна.

[...]

Чл. 14. (2) Право на покупко-продажба на подвижни паметници на културата, извадени от водата, имат само Комитетът за култура и държавните музеи при условия, определени от Министерския съвет.

Чл. 15. Износът в чужбина на паметници на културата, издирени и извадени от водата, се забранява, независимо от това, дали лицето, което ги изнася, лично ги е открило и извадило, или е закупило тези паметници на културата.

[...]

ЗАКОН ЗА ПАМЕТНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА И МУЗЕИТЕ¹⁸

УКАЗ

№ 324

на Президиума на НС

5 април 1969 г.

Глава 1. Общи положения

Чл. 1. Този закон урежда развитието на музейното дело, издирването, изучаването, опазването и популяризирането на паметниците на културата, които се намират на територията на НРБ, с цел да съдейства за възпитанието на гражданите в патриотичен и интернационален дух и за обогатяване на културното наследство.

Чл. 2. Паметниците на културата са общонародно достояние и се намират под закрилата на държавата. Те могат да принадлежат на държавата, на кооперациите, на обществени организации и на гражданите.

Глава 2. Паметници на културата

Чл. 3. Паметници на културата са произведения на човешката дейност, които документират материалната и духовната култура и имат научно, художествено и историческо значение или са свързани с историческите и революционните борби и събития, с живота и дейността на видни обществени, културни и научни дейци като:

- а) селища, квартали, улици, сгради, крепости, кули, ровове, огради;
- б) манастири, църкви джамии, светилища, гробища, некрополи, могили, паметни плочи;
- в) паметници, скулптури, фонтани и чешми, картини, икони, резби, стенописи, мозайки, ценни ръкописи, редки книги, оръжия, накити, монети;
- г) оръдия на труда, съдове, други предмети, ръкописи и художествени произведения след включването им във фондовете на музеите.

Чл. 4. Обявяването на паметниците на културата се извършва от компетентните централни и местни органи по опазване на паметниците на културата.

Населени места, комплекси от паметници на културата и исторически места, които имат особено историческо, археологическо, етнографско, архитектурно и музейно значение, се обявяват за резервати от Министерския съвет по предложение на Комитета за изкуство и култура.

Комитетът за изкуство и култура упражнява върховен надзор върху ре-

¹⁸ ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.

зерватите по преходната алинея. Всички задания за проектиране, конкурсни програми, градоустройствени планове, проекти за ново строителство и ремонти, даване на строителни разрешения и груги в резерватите задължително се съгласуват или изработват от Националния институт за паметници на културата.

За населени и исторически места и за груги обекти по ал. 2., които имат изключително значение за страната, председателят на Комитета за изкуство и култура може да издава наредби, които са задължителни за държавните органи, за обществените организации и груганите.

Глава 3. Ръководство и надзор по издирване, изучаване и опазване на паметниците на културата

Чл. 5. Комитетът за изкуство и култура упражнява ръководство и надзор по издирването, изучаването и опазването на паметниците на културата и по музейното дело. Неговите разпореждания по въпросите, които засягат паметниците на културата и музейното дело, са задължителни за всички учредения, предприятия, организации и гругани.

Комитетът за изкуство и култура осъществява тази дейност чрез своите органи, народните съвети и другите държавни и обществени органи, предвидени в този закон.

Устройството и задачите на Националния институт за паметниците на културата се установяват с правилник, утвърден от Министерския съвет.

Чл. 6. Местното държавно ръководство и надзорът по издирване, изучаване и опазване паметниците на културата се извършват от народните съвети чрез съветите за изкуство и култура и чрез държавните музеи.

Чл. 7. Музеите в НРБ са културно-просветни институции, в които се пазят гвижими паметници на културата и предмети от живата и мъртвата природа с познавателно значение. По своето значение, задачи и териториален обхват те биват национални и местни.

Местните музеи се създават и закриват от изпълнителния комитет на окръжния народен съвет, съгласувано с Комитета за изкуство и култура или със съответното централно ведомство, а националните музеи – от Министерския съвет.

Чл. 8. При националните музеи има научноизследователски груги, а при другите музеи такива груги могат да се създават по установения ред.

Чл. 9. Музеите се ръководят:

- а) методически – от Комитета за изкуство и култура;
- б) в научноизследователската дейност – от Българската академия на науките и съответните ведомствени научноизследователски институти и учредения;

в) в административно-организационно отношение - от народните съвети и ведомствата, към които се числят.

Чл. 10. Музеите издирват, събират, закупуват, изучават, съхраняват и популяризират паметниците на културата. Дейността им се определя от правилници и наредби, утвърдени от Комитета за изкуство и култура.

Българската академия на науките издава правилници и наредби за дейността на музеите към нея.

Чл. 11. Музейните сбирки към учрежденията, предприятията и организациите се създават, ръководят и закриват по ред, установен в Комитета за изкуство и култура.

Гражданите могат да създават сбирки от паметници на културата, които не са включени във фондовете на музеите.

Глава 5. Издирване, регистриране и изучаване паметниците на културата

Чл. 12. Паметниците на културата се декларират и регистрират по ред, установен от Комитета за изкуство и култура. С регистрацията им те се включват в културния фонд на страната.

Учрежденията, предприятията и организациите, които притежават колекции или отделни подвижни паметници на културата, са длъжни в едногодишен срок от влизането на закона в сила да ги декларират в съответните държавни музеи.

Притежателите и лицата, които ползват или стопанисват паметници на културата, са длъжни да осигурят достъп на служебните лица за регистрирането на паметниците.

Чл. 13. Държавните и обществени предприятия предават на музеите първообрази или макети на произведенията си, които бележат нов етап в развитието на производството по ред, установен от Комитета за изкуство и култура и Държавния комитет за наука и технически прогрес.

Чл. 14. Лицата, които са открили или намерили паметници на културата, са длъжни в седмичен срок да съобщят за това на съответните народни съвети или на най-близките музеи.

На лицата, които са открили или съобщили за намерени ценни паметници на културата, или са ги предали на музеи, се дава възнаграждение по ред, установен от Комитета за изкуство и култура.

Укритите паметници на културата се изземват в полза на държавата.

Чл. 15. Археологическите разкопки, сондажи, подводни проучвания, геофизически и други изследвания на територията на НРБ за издирване на паметници на културата се извършват от Археологическия институт при Българската академия на науките, а укрепителни, възстановителни и консервационни работи по тях - от Националния институт за паметниците на културата при Комитета за изкуство и култура.

С решение на Археологическия институт при Българската академия на науките археологически разкопки могат да се извършват от държавните музеи, Националния институт за паметниците на културата и специалности по археология при висшите учебни заведения.

С разрешение на Министерския съвет археологически разкопки могат да се извършват в страната и от чуждестранни институти.

Чл. 16. Всички паметници на културата, открити при археологически разкопки, са собственост на държавата.

Чл. 17. Проучвания и разкопки за издирване паметници на културата могат да се извършват в имоти, собственост на обществена или кооперативна организация и граждани, без да бъдат отчуждени имотите. За нанесени щети на собствениците се заплаща обезщетение от органа, извършил разкопките.

Чл. 18. Когато при извършване на строителни и благоустройствени или селскостопански работи се открият находки, които имат признаци на паметници на културата, работата временно се спира. Собствениците и ръководителите на строежа са длъжни да вземат мерки за запазване на откритата находка и да уведомят незабавно народния съвет или най-близкия музей.

Органите по издирване, изучаване и опазване паметниците на културата най-късно в едномесечен срок са длъжни да уведомят собствениците на имотите и ръководителите на строежа дали находката представлява паметник на културата и дават указание за мерките, които трябва да бъдат взети за проучването и запазването му.

Министерството на финансите осигурява кредити за проучване и запазване на паметници на културата, открити при извършване на строителство, когато са необходими повече средства, които не могат да се вземат от средствата за обекта.

Ако собственикът на строителния обект е гражданин, средствата се осигуряват от изпълнителния комитет на съответния окръжен народен съвет.

Чл. 19. Паметниците на културата – движими и недвижими – в зависимост от тяхното научно-историческо, архитектурно-градоустройствено и художествено значение се степенуват като:

- а) паметници от световно значение;
- б) паметници от национално значение;
- в) паметници от местно значение;
- г) паметници за сведение.

Класификацията на паметниците на културата се извършва от централните органи по опазването им.

Глава 5. Опазване на паметниците на културата

Чл. 20. Опазването на паметниците на културата е общонародна и високопатриотична задача. Всички граждани, ведомства, обществени и други организации са длъжни да ги поддържат в добро състояние и да съобщават на централните и местните органи по издирването и опазването на паметниците на културата за повредите, нанесени на паметниците, и за нарушенията на закона.

Ремонти и изменения на недвижими паметници на културата могат да се извършват само с разрешение на съответния съвет за изкуство и култура или най-близкия държавен музей, след съгласуване с Националния институт за паметниците на културата.

Когато се установи, че собствениците или други лица, които ползват недвижими паметници на културата, не полагат грижи за поддържането им, поддържането се поема от народните съвети за сметка на собствениците.

Чл. 21. Проучването, проектирането и извършването на укрепителните, възстановителните, консервационните и други работи по недвижимите паметници на културата става под ръководството на Националния институт за паметниците на културата. Неговите органи имат право при ново строителство и ремонт, които засягат паметниците на културата и тяхната обстановка, да спират всеки строеж при нарушаване разпоредбите на закона. Построеното в нарушение на закона подлежи на събаряне.

Средствата, изразходвани за издирване и изучаване, проектиране и извършване на укрепителни, възстановителни и консервационни работи по недвижимите паметници на културата, собственост на граждани, са за сметка на държавата. Държавата вписва в своя полза законна ипотека върху имота, за който тези средства са изразходвани, но не повече от увеличената стойност.

Чл. 22. Които узнае за повреждане или разрушаване на паметник на културата е длъжен да съобщи в тридневен срок на съответния народен съвет или на най-близкия музей.

На лицата, предотвратили повреда на ценни паметници на културата, се дава възнаграждение съгласно чл. 14.

Чл. 23. Паметници на културата, които произхождат от българските земи или са свързани с националната ни история, култура и бит и се намират в чужбина, се водят по списък при централните органи за опазване паметниците на културата.

Глава 6. Стопанисване и популяризиране на паметниците на културата

Чл. 24. Недвижимите паметници на културата могат да се използват според предназначението си за практически нужди по ред и условия, определени от Националния институт за паметниците на културата.

Чл. 25. Помещения в сгради – недвижими паметници на културата, могат да се дават под наем по ред и условия, определени от Комитета за изкуство и култура. Те се освобождават от действието на Закона за наемите и не се облагат с данък сгради.

Чл. 26. Прехвърлянето и замяната на движими паметници на културата между музеи и музейни сбирки на ведомствата, обществените организации и кооперациите се извършва по взаимно съгласие.

Комитетът за изкуство и култура може в изключителни случаи да нареди да се прехвърлят движими паметници на културата между музеите и музейните сбирки, като получателят е задължен да остави копие от тях за своя сметка. За разликата между стойността на копие и стойността на оригинала се заплаща обезщетение на музея или музейната сбирка, откъдето оригиналът се иземва, по реда, определен от председателя на Комитета за изкуство и култура.

Прехвърляне и замяна на недвижими паметници на културата между ведомства, обществени организации и кооперации и музеи се извършва чрез уведомяване на Комитета за изкуство и култура.

Чл. 27. Закупуването и продажбата на движими паметници на културата между граждани, кооперации, обществени организации и ведомства може да се извършва само със знанието на музея, където те са регистрирани.

Чл. 28. Прехвърляне, замяна и дарение на недвижими паметници на културата между граждани се извършва със съгласие на Националния институт – за паметниците от световно и национално значение, и на изпълнителния комитет на съответния окръжен народен съвет – за останалите паметници.

Делба на движими и недвижими паметници на културата се допуска, ако са поделяеми и това не вреди на опазването им като паметници на културата, с разрешение на Комитета за изкуство и култура.

Чл. 29. Прехвърлянето на недвижими паметници от граждани на ведомства, музеи, държавни предприятия, обществени и други организации се извършва без заплащане на държавни и местни такси.

Чл. 30. Недвижими паметници на културата, собственост на граждани, ако имат голяма стойност за нашето историческо и културно развитие, могат да бъдат отчуждавани за държавна и обществена нужда. Отчуждаването става по установения ред за отчуждаване на имоти за държавна и обществена нужда.

Чл. 31. Изнасянето на паметници на културата в чужбина се забранява. В изключителни случаи изнасянето на отделни движими паметници на културата се разрешава от председателя на Комитета за изкуство и култура.

Чл. 32. Паметниците на културата имат познавателно и възпитателно значение.

Граждани, обществени и други организации, които са собственици или ползват недвижими паметници на културата, осигуряват достъп за показването им по ред, установен от Комитета за изкуство и култура.

Чл. 33. Изработването на копия от паметници на културата и разпространението им става само с разрешение на Комитета за изкуство и култура.

[...]

Чл. 38. Този закон отменя чл. 75а. и 75б. от Закона за планово изграждане на населените места.

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 2 НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ
ОТ 20 ЯНУАРИ 1970 Г. ЗА УТВЪРЖДАВАНЕ НА ОСНОВНИ
ПОЛОЖЕНИЯ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ НА ЕДИННА БИБЛИОТЕЧНА
СИСТЕМА В НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ¹⁹**

Министерският съвет постанови:

Чл. 1. (1) Утвърждава Основни положения за организиране на единна библиотечна система в Народна република България.

(2) Народната библиотека „Кирил и Методий“ е водещ национален библиотечен институт, който осъществява методично ръководство и координация на библиотечната система в страната.

Чл. 2. Да се създаде към Комитета за изкуство и култура Междуведомствен координационен съвет, в който да участват представители на ведомствата и организациите, ръководещи основните библиотечни мрежи в страната: [...]

Чл. 3. (1) Междуведомственият координационен съвет в срок от 6 месеца:

1. Да утвърди единни нормативи за организиране на специалните и общообразователните библиотеки;

2. Да категоризира библиотеките в страната;

3. Да реши въпроса за профилиране на книжните фондове и дейността на научните и специалните библиотеки;

4. Да разработи програма за развитието на библиотеките [...]

(2) Междуведомственият координационен съвет ежегодно да утвърждава списъците на необходимите за страната чуждестранни периодични издания и основни справочници от капиталистическите страни и тяхното разпределение между библиотеките.

Чл. 4. Комитетът за изкуство и култура да организира от 1971 г. централно снабдяване на общообразователни библиотеки с библиотечни обработени и специално подвързани книги.

Чл. 5. (1) Министерството на финансите съгласувано с Комитета за изкуство и култура да утвърди в тримесечен срок норми за средствата, които трябва да се осигуряват от държавния бюджет за набавяне на книги в читалищните и училищните библиотеки.

(2) Част от средствата, предназначени за книги, могат да се съсредоточават в окръжните съвети за изкуство и култура за централизирано снабдяване на библиотеките с литература.

(3) Министерството на труда и социалните грижи и Министерството

¹⁹ Постановлението не е публикувано в „Държавен вестник“. Цит. по Сборник от нормативни актове за управление на културата..., с. 182-186.

на финансите съгласувано с Комитета за изкуство и култура да утвърдят в 3-месечен срок норми за броя на щатните библиотекарски в читалищните, профсъюзните и училищните библиотеки.

Чл. 6. Комитетът за изкуство и култура, Министерството на народната просвета и Държавният комитет за наука и технически прогрес:

1. Да вземат мерки за подобряване на работата по подготовката на библиотечните кадри в страната;

[...]

Основни положения за организиране на единна библиотечна система в НРБ
[...] Единната библиотечна система съчетава двата основни принципа – териториален и отраслов.

Териториалната мрежа от общообразователни библиотеки обхваща планомерно цялата страна [...]

Библиотеките, изградени по отраслов принцип, подпомагат научно-изследователската, учебната, проектоконструкторската и производствената дейност в страната. Най-добрите от тях се включват в общонационалното обслужване по своя профил.

1. Ръководни органи на единната библиотечна система

1. Комитетът за култура ръководи и контролира библиотечното дело в страната.

2. Към Комитета за култура се създава Междуведомствен координационен съвет на ведомствата и организациите, ръководещи библиотечните мрежи в страната [...]

Междуведомственият координационен съвет:

Съгласува и насочва дейността на органите, ръководещи отделните библиотечни мрежи;

Планира развитието на цялостната библиотечна система;

Приема инструкции, нормативи и разпореждания, които са задължителни за библиотеките в страната и влизат в сила след утвърждаването им от председателя на Комитета за култура

3. Централните ведомства и организации, които имат библиотечни мрежи, непосредствено ръководят и контролират своите подведомствени библиотеки [...]

4. Окръжният съвет за култура е орган за ръководство и координация на библиотечното дело в окръга. Той има следните задачи: разпределя субсидиите за читалищните библиотеки и контролира изпълнението на финансовите и други нормативи за училищните и профсъюзните библиотеки; назначава квалифицирани библиотекарски за читалищните библиотеки и контролира спазването на изискванията при назначаването на библиотекарски в останалите

библиотеки; утвърждава плановете за развитието на библиотеките в окръга, решава откриването, закриването и уедряването на общообразователните библиотеки и контролира откриването на научните библиотеки [...]

5. Общинският съвет за култура се грижи за укрепване и развитие на библиотеките, влизащи в състава на общината.

II. Структура на единната библиотечна система

A. Централни библиотеки

6. Начело на единната библиотечна система стои Народната библиотека „Кирил и Методий“ като водещ национален институт, който осъществява методично ръководство и координация на библиотечната мрежа в страната.

Тя е научноизследователски институт по въпросите на библиотекознанието и библиографията, архив на българската книжнина и национален библиографски център за българската и чуждестранната литература. Координира набавянето на литература на специализираните библиотеки, влизащи в общонационалното обслужване.

С цел да се създаде рационална система от научни библиотеки в страната, да се избегне дублирането и да се унифицират библиотечните процеси Народната библиотека „Кирил и Методий“ и централните библиотеки, изброени в този раздел, функционират като обща библиотечна организационна единица. Директорите на централните библиотеки, които остават в системата на съответните ведомства и институти, са едновременно заместник-директори на Народната библиотека „Кирил и Методий“ [...]

7. Централната библиотека при БАН работи като научноизследователски институт по библиотекознание, специална библиография и научна информация в областта на природните, математическите и обществените науки. Тя ръководи библиотеките в системата на академията и комплектува книжните им фондове.

8. Централната техническа библиотека ръководи и координира дейността на научно-техническите библиотеки в страната. Тя комплектува научна и техническа литература, фирмени каталози и доклади съобразно с нуждите и изискванията на нашата наука и техника без фундаменталните науки.

9. Централната селскостопанска библиотека при АСН ръководи селскостопанските библиотеки в страната. Тя набавя литература в областта на селското и горското стопанство и на ветеринарната медицина.

10. Функциите на Централната медицинска библиотека се изпълняват от библиотеката при Висшия медицински институт – София. Тя ръководи медицинските библиотеки и набавя литература в областта на медицинската наука.

11. Университетската библиотека ръководи библиотеките при ВУЗ по вedomството на Министерството на народната просвета.

Б. Организация на научните и специалните библиотеки, изградени на отраслов принцип

12. Научните и специалните библиотеки се изграждат при отделиения и институти на БАН и АСН, при висшите учебни заведения, към центрoвете и бюрата за информация, при различните ведомства и институти.

Специалните научни библиотеки комплектуват научна и специална техническа литература строго по своя профил.

Най-перспективните специални библиотеки се включват в общонационалното обслужване.

13. Библиотеките на МНО и МВР се организират в отделни мрежи със самостоятелни методически ръководства, които спазват указанията на междуведомствения координационен съвет.

В. Библиотеки на териториален принцип

14. Окръжната библиотека е на щат и бюджет към окръжния народен съвет и е основна универсална библиотека на територията на окръга. Тя ръководи методично общообразователните библиотеки и подпомага специалните библиотеки. Окръжната библиотека е център на справочно-библиографска дейност и на библиографията за родния край [...]

15. Централните градски читалищни библиотеки са основните общообразователни библиотеки в градовете. Съгласувано с останалите библиотеки в града те организират библиотечното обслужване с общообразователна и учебно-помощна литература.

Библиотеката при читалищата в градовете са съставна част на съответните читалища, но са на щат и бюджет към градските съвети за култура.

16. Общинската читалищна библиотека е съставна част от читалището. Тя подпомага читалищата в съставните села при библиотечното обслужване на населението и получава субсидии за закупуване на книги от окръжния съвет за култура, от ТКЗС, ДЗС, предприятията и др.

Общинската читалищна библиотека и читалищните библиотеки от съставните села действат като обща организационна библиотечна единица с общ план за работа.

[...]

19. Общообразователните библиотеки към предприятията и учрежденията обслужват работниците, инженерно-техническите кадри, служителите в предприятията, строителните обекти, мините, железопътните възли, учрежденията и другите организации. Те комплектуват популярна производ-

ствено-техническа, икономическа и справочна литература, свързана с производството и с техническата квалификация на работниците, специалистите и служителите. Останалата литература – обществено-политическа, научно-популярна и художествена – те набавят подборно.

20. Училищните библиотеки подпомагат учебно-възпитателния процес. Те комплектуват главно учебно-помощна литература.

21. За специализираното и диференцирано обслужване на децата с общообразователна литература окръжните и градските читалищни библиотеки създават детски отдели или филиали за детска литература.

РАЗПОРЕЖДАНЕ № 90

5 май 1973 година

ЗА СЪЗДАВАНЕ НА НАЦИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
И ИЗГРАЖДАНЕТО НА МУЗЕЕН КОМПЛЕКС В СОФИЯ²⁰

БЮРОТО НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

РАЗПОРЕДИ:

1. Да се създаде от 1 април 1973 г. към Комитета за изкуство и култура Национален исторически музей, като самостоятелна юридическа личност, на бюджетна издръжка, със задача да издирва, събира, съхранява, проучва, открива и показва веществени и документални паметници, свързани с цялостната история на българския народ от основаването на Българската държава до наши дни и в бъдеще и историята на племената и народите, населявали нашите земи в древността.

Музейните фондове на Националния исторически музей да се комплектуват по пътя на самостоятелната научноизследователска и събирателска дейност на територията на цялата страна и от фондовете на музеите в страната, без да се нарушава съдържанието на техните експозиции.

2. Към Националния исторически музей да се изградят:

а) Републикански научно-методически център по музейзнание със задача да разработва научно-теоретическите проблеми на музейното дело у нас и да проучва този опит в чужбина;

б) Централна лаборатория за консервация и реставрация на подвижните паметници на културата със задача да разработва научно-методическите проблеми на консервационната наука и практика, да ръководи и оказва практическа помощ на консерваторите и реставраторите при музеите в страната.

За Председателя на Министерския съвет: **Петър Танчев**

²⁰ ДВ, бр. 41 от 25 май 1973 г.

ЗАКОН ЗА ДЪРЖАВНИЯ АРХИВЕН ФОНД²¹**УКАЗ НА ДЪРЖАВНИЯ СЪВЕТ**

№ 1432

4 юли 1972

Глава 1. Общи положения

Чл. 1. Този закон урежда организацията и дейността на Държавния архивен фонд по събирането, регистрирането, обработването, съхраняването и използването на архивните документи.

Чл. 2. (1) Държавният архивен фонд е съвкупност от ценни явни и поверителни документи, които са създадени от дейността на учрежденията, научните, стопанските, обществените и други организации независимо от времето, мястото и начина на създаването им и които се съхраняват от органите за управление на Държавния архивен фонд или се водят на отчет при тях.

(2) В Държавния архивен фонд могат да се включат и документи със стопански, научен, културен, политически, религиозен и друг характер, собственост на български граждани и техни организации.

(3) Държавният архивен фонд се попълва и с документи или копия на документи, получени от чуждестранни архиви и институти

Чл. 3. (1) В Държавния архивен фонд се съхраняват закони, укази, постановления, разпореждания, решения, правилници, наредби, инструкции, окръжни, доклади, заповеди, протоколи, отчети, бюджети, планове, договори, фотоснимки, чертежи, скици, печати, щемпели, официална и лична кореспонденция, ръкописи на художествени и научни произведения, мемоари, дневници, плакати, афиши, звукозаписи, кино- и телевизионни филми и други видове документи в оригинал и копие.

(2) Документите на Държавния архивен фонд, които са паметници на културата по смисъла на чл. 3. от Закона за паметниците на културата и музеите, се съхраняват по реда, установен в този закон.

Чл. 4. (1) Документите на Държавния архивен фонд са държавна собственост [...]

Глава 2. Органи на управление на Държавния архивен фонд

Чл. 5. Органи за управление на Държавния архивен фонд са Централното управление на архивите при Министерството на информацията и съобщенията и управленията на централните и местните държавни архиви и на ведомствените архиви, които постоянно съхраняват документите си.

²¹ ДВ, бр. 54 от 12 юли 1974 г.

Чл. 6. Централното управление на архивите ръководи в методическо отношение всички органи за управление на Държавния архивен фонд в страната независимо от ведомствената им подчиненост.

[...]

Чл. 8. (1) Документите в Държавния архивен фонд се събират, обработват, регистрират, съхраняват и използват в профилирани централни и местни държавни архиви и във ведомствени архиви, които съхраняват документите си, както и в мемориалните музеи. Отделни документи, които не са част от цялостен архивен фонд, могат да се съхраняват и в музеи, които не са мемориални.

(2) Учрежденията и организациите могат да създават сбирки от документи, които не са регистрирани като съставна част на Държавния архивен фонд, след разрешение от Централното управление на архивите.

(3) Мрежата на органите за управление на Държавния архивен фонд се определя с правилника за прилагане на този закон.

Глава 3. Съхраняване и използване на Държавния архивен фонд

Чл. 9. Учрежденията и организациите не могат да унищожават документи без разрешение на органите за управление на Държавния архивен фонд.

Чл. 10. (1) Приклучените в деловодството документи се съхраняват в архивите на учрежденията и организациите в продължение на следните срокове: 1. За висшите органи на власт и управление, за централните и окръжните учреждения и организации – 10 години; 2. За градските и селските учреждения и организации – 5 години; 3. Регистрите за гражданско и имотно състояние – 100 години; [...]; 5. Кино-, фото-, фонодокументи – 10 години.

(2) Министърът на информацията и съобщенията съгласувано с Министерството на правосъдието, с Министерството на финансите и със съответното заинтересовано ведомство може да установява по-дълги или по-кратки срокове на съхранение на някои видове документи с оглед на техния характер или защита на интересите на държавата и гражданите.

Чл. 11. След изтичане на сроковете по чл. 10. ръководителите на учрежденията и организациите назначават експертни комисии, които дават заключение кои от документите да се запазят за постоянно или за определен период от време и кои да се унищожат.

(2) Заклченията на експертните комисии се утвърждават от съответните органи за управление на Държавния архивен фонд.

(3) Експертните комисии в своята работа се ръководят от методическите указания на Централното управление на архивите.

Чл. 12. (1) Документите, определени за постоянно съхраняване, се предават в съответните държавни и ведомствени архиви, които ги съхраняват по ред, установен от Министъра на информацията и съобщенията.

(2) Останалите документи се унищожават, ако други законни разпоредби не предписват запазването им.

[...]

Чл. 14. (1) Личните архиви и документи на гражданите се приемат в Държавния архивен фонд чрез дарение, завещание или покупка от техните създатели или от лицата, които са ги придобили.

(2) Лични архиви и документи, които представляват ценности за държавата или за обществото и има опасност да бъдат унищожени или изнесени извън страната, могат след смъртта на техните създатели да се отчуждават по реда за отчуждаване на имоти за държавна или обществена нужда.

(3) Придобиването на личните архиви и документи от Държавния архивен фонд по реда на предходните алинеи не засяга авторските права.

Чл. 15. (1) Лицата, които придобият по наследство, дарение, завещание или друг начин ценни архивни документи, са длъжни да ги декларират пред органите за управление на Държавния архивен фонд в шестмесечен срок от придобиването им или узнаването за това.

(2) Придобитите по предходната алинея архивни документи могат да се прехвърлят само на Държавния архивен фонд.

[...]

Чл. 18. (1) Документите на Държавния архивен фонд могат да се използват от всички учреждения, организации и граждани на НРБ за нужди на социалното управление, за научни изследвания, за патриотично и нравствено възпитание, за изграждане на комунистически мироглед у трудещите се, за културно-просветни и практически цели, за уреждане на трудови и имуществени отношения на гражданите и други нужди.

(2) Документите на Държавния архивен фонд могат да се използват от български и чуждестранни граждани по ред, установен с правилника за прилагане на този закон.

Чл. 19. Учрежденията и организацията са длъжни да осигуряват достъп на служителите при органите за управление на Държавния архивен фонд за регистрирането на архивните документи и за контрола по работата с тях.

[...]

Преходни и заключителни разпоредби

3. Този закон отменя Указа за Държавния архивен фонд на Народна република България от 1951 г.

НАРЕДБА ЗА ОТЧИТАНЕ И ОПАЗВАНЕ НА ДВИЖИМИТЕ ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА²²

Одобрена от председателя на Комитета за култура и председателя на
Българската академия на науките

I. Общи положения

Чл. 1. Тази наредба определя реда за издирване, събиране и опазване, научно описание и отчитане на движимите паметници на културата. Същата е задължителна за всички музеи, художествени галерии (в следващия текст пог наименованието музеи да се разбира музеи и художествени галерии), музейни сбирки, държавни, обществени организации и граждани на Народна република България.

Чл. 2. Движимите паметници на културата по смисъла на настоящата наредба са произведенията на човешката дейност, които илюстрират и документират материалната и духовната култура, както и образците от мъртвата и живата природа – чл. 3. от Закона за паметниците на културата и музеите.

[...]

II. Ръководство и контрол по издирване, изучаване, отчитане и опазване на движимите паметници на културата

Чл. 5. (1) Комитетът за култура упражнява методическо ръководство и контрол по издирване, регистриране, изучаване, отчитане, опазване и популяризиране на движимите паметници на културата, а за музеите към БАН – съвместно с БАН.

(2) Надзорът по тази дейност по места се осъществява от народните съвети чрез съветите за култура и музеите.

Чл. 6. Музеите придобиват музейните предмети чрез покупка, дарения, наследства, обмяна, археологически разкопки, чрез събиране на образци от природата и пр.

Чл. 7. Музейните сбирки в държавните и обществените учреждения и организации се създават и закриват от Комитета за култура по предложение на окръжните съвети за култура.

Чл. 8. Движимите паметници на културата в държавните учреждения,

²² Наредбата не е публикувана в „Държавен вестник“. Цит. по Сборник от нормативни актове за управление на културата..., с. 154–171. Вероятно е приета през 1973 г., тъй като чл. 111 (3) казва, че наредбата влиза в сила от 1 януари 1974 г.

обществените организации и гражданите се декларираат и регистрираат пред съответните музеи, в чиито райони се намират, по реда и условията, установени в тази наредба. Държавните учреждения, обществените организации и частните лица, които притежават, съхраняват и събират джвжими паметници на културата, са длъжни да осигуряват достъп до тях на служебните лица за тяхното регистриране, проучване, опазване, реставриране, инвентуране и ползване [...]

Чл. 9. (1) Лицата, които са открили или намерили джвжими паметници на културата, са длъжни в седмичен срок да съобщят за това на съвета за култура или на най-близкия музей.

(2) Граждани, които са открили ценни паметници на културата и са ги предали на съответните музеи или са предотвратили разрушаването и повредата на такива, получават възнагграждение, както следва [...]

(3) Всички паметници на културата, открити при археологически разкопки, експедиции и др., са собственост на гържавата [...]

[...]

III. Състав и комплектуване на музейния фонд

Чл. 11. Двжжимите паметници на културата в музеите, гържавните учреждения, обществените организации и частни лица представляват по съвкупност музейния фонд на Народна република България.

Чл. 12. Музеите в Народна република България комплектуват музейните предмети в сбирки, разпределени в музейни фондове: основен фонд, научно-спомогателен фонд и обменен фонд. Към всеки музей се създава и научен архив.

Чл. 13. В основния фонд на музея се включват всички оригинални музейни предмети, свързани с профила на музея, които разкриват историята, икономиката, културата и природата на страната или района.

Чл. 14. (1) Основният музейен фонд се комплектува съобразно профила и района на музея.

[...]

(3) Районът на специализираните музеи и къщите - музеи се определя от профила им.

[...]

Чл. 16. (1) При комплектуването на основния музейен фонд на историческите музеи се включват:

1. Археологически паметници, добити в резултат на археологически разкопки или случайни археологически находки. Те биват: архитектурни фрагменти (капители, колони, фризове, корнизи и др.), статуи, надгробни плочи, плочи

с изображения и надписи, украшения, съдове от метал, стъкло, камък, глина и др. оръдия (земеделски и занаятчийски от камък, кост, метал), стари домашни потреби и облекло, скъпоценни камъни, накити (гривни, пръстени, обици, металически части от колани), монети, печати и др., които отразяват материалната и духовната култура на докласовото и класовото общество, включително и късния феодализъм;

2. Етнографски паметници и колекции от отделни историко-битови предмети и техните комплекси от епохата на Възраждането до наши дни, характеризиращи икономиката, културата, народното творчество и бита на населението – оръдия на труда, домашни потреби, части и комплекти облекло, украшения, образци от продукцията на домашните занятия, занаятчийството, фабричната промишленост и селското стопанство, образци от сувенири, полуфабрикати, готова продукция и др., характеризиращи развитието на производството, обществените отношения и др.;

3. Предмети и документи, свързани с исторически събития из живота на народите, населявали нашите земи, с революционните борби на народа за национално освобождение от капиталистическо и фашистко иго, с Отечествената война, със социалистическото строителство, с живота и творчеството на видни политически и обществени дейци, бележити личности, герои на социалистическия труд в областта на науката, културата, изкуството, техниката, икономиката, военното дело и др.; писмени паметници – оригинални фотоматериали – негативи и позитиви, диапозитиви и диаленти, киноленти, звукозаписи, отразяващи важни факти, събития, процеси и явления от обществения живот; архитектурни модели и снимки, чертежи, планове, щампи, рисунки, картини и др., изобразяващи съществуващи или вече изчезнали исторически и архитектурни паметници на културата; монети, ордени и др.

(2) Към основния музеен фонд могат да бъдат отнесени модели и макети, създадени в процеса на научната, художественотворческата и изобразителната дейност, които се явяват оригинални за следващите производства или за построяването на съответните обекти.

Чл. 17. (1) При комплектуването на основния музеен фонд из областта на културата и изкуствата се включват:

1. Произведения на художествената литература с бележки и поправки на автора, с автографи на писатели и оригинални илюстрации към тях;

2. Документални материали, ръкописи и оригинални предмети, характеризиращи творчеството на писатели, литературоведи, художници, композитори, дейци на театралното и музикалното изкуство, киноизкуство и др.;

3. Оригинални произведения на изкуството и авторски повторения (живопис, графика, скулптура и т.н.);

4. Лични вещи, свързани с творческия процес – палитри, четки, статуети, инструменти и др.;

5. Звукозаписи, фотоснимки, киноленти, характеризиращи състоянието и развитието на литературата и изкуствата и творческия процес на творците.

(2) Произведения с ниски художествени качества не се включват в основния музейен фонд.

Чл. 18. Основният фонд на къщите – музеи се комплектува от лични вещи и документи, произведения на изкуството, предмети, характеризиращи историческата обстановка, в която са живели и работили отделните лица, и творби на литературата и изкуството, посветени на патрона на музея.

Чл. 19. Основният музейен фонд на мемориалните музеи, посветени на отделни исторически събития, се комплектува от оригинални предмети, документи, произведения на изкуството и пр., характеризиращи както самото събитие, така и историческата обстановка, в която е станало, и влиянието върху по-следващите събития.

Чл. 20. (1) Основният фонд на художествените галерии и художествените отдели към окръжните и градските музеи се комплектува от произведения на изобразителното изкуство с високи художествени качества. В него влизат:

1. Произведения на живописца – рисунки и картини с маслени бои на платно, дъска, ламарина, картон, кост, фрагменти от стенописи и др.

2. Картини – акварел с гваш, темпера и пастел;

3. Скулптура – произведения, изработени от гипс, мрамор, камък, бронз, дърво, бетон, порцелан, глина (теракота и др.);

4. Графика – произведения, рисувани с молив, въглен, креда, туш, пастел и др.;

5. Графически отпечатъци на техниките – офорт, аквантина, суха игла, гравюра на мед, литография, дърворезба и линорезба, клишета за отпечатъци (щампи) и др.;

6. Икони, ръкописи с миниатюри и др.;

7. Приложни изкуства – керамика, мозайка, gobлен и други.

(2) Оригиначните музейни предмети на изобразителното изкуство от основния музейен фонд се разпределят във фонд „А“ – произведения с високи художествени качества, и фонд „Б“ – останалите. Предметите от двата фонда се инвентират в една инвентарна книга по реда на постъпването им.

Чл. 21. Основният музейен фонд на техническите музеи се комплектува от музейни предмети:

1. Средства на труда – технологични, енергетични, транспортни, строителни, селскостопански, съобщителни и др.;

2. Предмети на труда;

3. Писмени и фотоматериали, звукозаписи, диаанти, проекти, проспекти, чертежи, плановете, лични вещи на дейци на науката и техниката и др. материали, свързани с научно-техническото развитие на страната.

Чл. 22. Основният музейен фонд на селскостопанските музеи се комплектува от музейни предмети из областта на животновъдството, земеделието, икономиката на селското стопанство, селскостопанското образование и наука, кооперативното дело и др., както следва:

1. Зоологически материали – скелети, черепи, кожи, препарирани селскостопански животни, техните неприятели и пр.

2. Растителни материали – образци на културни растения, плевели и пр.

3. Материали, свързани с въвеждането на нови култури, сортове, породи, селскостопански животни и др.

4. Образци от селскостопанската техника;

5. Предмети и документи, свързани с историческото развитие на селското стопанство, икономика, селскостопанско образование, наука, веществени материали, ръкописи, фотоматериали (снимки, диапозитиви, негативи), оригинални художествени произведения, архивни материали и вещи на видни селскостопански дейци и др.

Чл. 23. (1) Научно-спомагателният фонд се комплектува от музейни предмети, които не са включени в основния музейен фонд, но имат значение за научноизследователската, експозиционната и културно-просветната дейност на музея.

(2) В него се включват:

1. Материали, изработени за нуждите на експозицията – рисунки, карти, таблици, диаграми [...]

2. печатни материали, излезли в масов тираж [...] при условие че три екземпляра от същите материали се съхраняват в основния фонд на музея;

3. фотографии в масов тираж [...]

4. факсимилета и копия от снимки от оригинални документи [...]
[...]

Чл. 25. (1) Всички оригинални музейни предмети, които не съответстват на профила на музея, се включват в обменния фонд и подлежат на размяна с други музеи в страната съгласно установения ред с тази наредба. В обменния фонд се включват и всички движими паметници на културата, които са извън необходимото количество за основния музейен фонд и служат само за обмен с други музеи и организации.

(2) Не подлежат на размяна музейни предмети, включени в колекции, регистрирани в музея като единен комплекс, разпокъсането на които довежда до намаляването на тяхната научна стойност.

Чл. 26. Музейните предмети от основния фонд на музеите и на художеств.

вените галерии, които имат голямо научно и историческо значение, високохудожествена или материална стойност, се включват в държавния музеен фонд на Народна република България.

Чл. 27. Комплектуването на държавния музеен фонд се извършва от Комитета за култура, като директорите на музеите представят в Комитета за култура списъци, одобрени от фондовите комисии, за своите най-ценни музейни предмети [...]

Чл. 28. Музейните предмети, регистрирани в държавния музеен фонд, подлежат на специални грижи от страна на КК за опазване, отчитане и ползване на същите.

Чл. 29. Въпросът за отнасяне на музейните предмети към основния, научно-спомогателния, обменния и държавния музеен фонд и оставянето на същите към музейните сбирки се решава от фондова комисия, съставена от научни сътрудници и уредници на музея [...]

Чл. 30. (1) Всички документи, създадени в резултат на научноизследователската, експозиционната, културно-просветната (педагогическата) работа, образуват научния архив на музея. Към научния архив се включват: структурни, тематико-експозиционни планове и проекти за художественото оформяне на експозициите в музеите и изложбите, монографии, лекции, статии и доклади... във връзка с музейната работа, програми [...], отчети, доклади, научни паспорти [...]

(2) Научният архив се регистрира в книга съгласно правилата и формите, определени в Указа за държавния архивен фонд, и е неразделна част от основния фонд на музея.

Чл. 31. (1) Музеят води „Книга за копията на музейните предмети“ по образец на Комитета за култура.

(2) Музеят води „Дневник на извършената препараторска работа“ по образец [...]

IV. Издирване, събиране и регистрация на движимите паметници на културата [...]

Чл. 35. За попълване на музейните фондове музеите:

1. Провеждат единични и групови археологически разкопки, научни експедиции за издирване и събиране на движими паметници на културата;

2. Извършват покупки и приемат дарения от: държавни и обществени организации, общи и индивидуални художествени изложби, от художници, частни лица и др.;

3. Поръчват произведения на изобразителните и приложните изкуства, копия от паметници на културата, схеми и др. въз основа на предварителна научна работа в съответствие с тематико-експозиционния план на музея;

4. Правят обмен на повтарящи се и несвързани с профила на музея материали с други музеи на НРБ.

[...]

Чл. 37. (1) Провеждане на археологически разкопки се разрешава съгласно чл. 15. от Закона за паметниците на културата и музеите от Археологическия институт на БАН, а за останалите научни експедиции – от други научни институти на БАН и от директорите на съответните музеи.

[...]

Чл. 39. Ръководителят на научната експедиция отговоря за правилното протичане на работата по определената програма, осигурява редовно водене на дневника и полевата инвентарна книга на експедицията по определен образец. Съхранява събраните джвижими паметници на културата, научната документация, магнетофонните записи, ръкописи, бележки по научната обработка на събраните материали и др. След приключване на работата на научната експедиция той изготвя доклад за цялостната ѝ дейност и представя музейните ценности и цялата документация на музея срещу акт за приемане и предаване на съответния пазител на фонда, който се подписва от него и от отговорника на музейния фонд.

Чл. 40. Специалистите, на които е възложено отделно да събират музейните предмети, водят научна документация: списък на събраните материали, полеви дневник, фотодокументация; магнетофонни записи, бележки и др. Същата се обработва, преписва се на машина, подрежда се и се предава на научния архив, а музейните ценности, подробно описани в акт за приемане и предаване, се приемат срещу подпис от отговорника на фонда.

[...]

Чл. 45. Регистрацията и научното описание на музейния фонд се извършва на етапи, както следва:

1. Първична обработка (актуване) – установява се документацията по издирването, събирането и постъпването в музея на джвижимите паметници на културата;

2. Инвентуране (научна регистрация) – извършва се класификация, научно определение и вписване в инвентарната книга;

3. Научна паспортизация – има за цел да даде пълно научно описание на паметника;

4. Съставяне на научно-справочна документация. Осигурява се научната и справочната работа с джвижимия паметник на културата, като се съставят картотеки, топографски указания, описи и др.

[...]

Чл. 49. Материалите от основния музейен фонд на музейните сбирки се инвентурират от окръжните исторически музеи в отделни инвентарни книги.

Чл. 50. Регистрацията на движимите паметници на културата, които произхождат от българските земи, но се намират в чужбина, се извършва от Комитета за култура.

[...]

Чл. 52. Притежателите на частни сбирки или отделни културни ценности не могат да ги подаряват, продават, разменят и завещават на чужди граждани и чуждестранни лица [...]

Чл. 53. Служителите в музеите и музейните сбирки нямат право да създават частни сбирки от движими паметници на културата.

Чл. 54. Музейните предмети се закупуват от музеите извън режима на капиталните вложения със средства, предвидени по бюджетите в параграфа за другите разходи.

[...]

Чл. 56. Музейните предмети се зачисляват на длъжностни лица, които отговарят за тях. Същите се съхраняват в специални складове (фондохранилища) и в изложбени зали. За музейните предмети и художествените произведения се организира оперативно (извънсчетоводно) отчитане по лица, които отговарят за тях.

Чл. 57. За постъпилите и излезлите от музея музейни предмети се съставя „Акт за приемане и предаване на музейни предмети за постоянно (временно) ползване“ по образец на КК... Приемане и предаване на в музея и извън музея на огнестрелно оръжие става с разрешение на Народната милиция

Чл. 58. Приемането и предаването на предмети от благородни метали – злато, платина, сребро, скъпоценни камъни и гр., се извършва от комисия, съставена от специалисти, в присъствието на съответните лица, които отговарят за тях. Същата съставя акт за приемането или предаването [...]

Чл. 59. При приемането на новопостъпили музейни предмети освен акт за приемане се взема в писмена форма и историческа справка (легенда) от предаващия – за произхода на предмета, на кого е принадлежал преди това [...]

Чл. 60. Предаването на музейни предмети вън от музея се извършва само с писмено разрешение на директора, съгласувано с ръководителя, под чието ведомство е музеят, на лица, снабдени със съответното пълномощно, подписано от ръководителя на получателя [...]

[...]

V. Научна обработка на движимите паметници на културата

Чл. 77. Научната обработка на движимите паметници на културата има за цел да разкрие тяхното историческо, научно и художествено съдържание за използване на научни, образователни и възпитателни цели. Тя се извършва от специалисти по реда на настоящата наредба.

[...]

Чл. 79. Резултатите от научното обработване на всеки движим паметник на културата се написват на специална бланка, наречена „Научен паспорт“...

Чл. 80. (1) Научните паспорти се завеждат в книгата на научния архив [...]

(2) Допълнителните проучвания на паметника се нанасят непрекъснато в научния паспорт. Унищожаването на научни паспорти се забранява.

[...]

Чл. 83 (1) Музеите изработват научни справочни картотеки, свързани със систематизирането на музейните фондове, с научните изследвания на музейните работници, място на съхранение и гр. [...]

(2) Обикновените видове картотека са: инвентарна, систематическа, тематична, предметна, топографска, географска, именна, хронологическа, перфокартотека и гр.

VI. Стопанисване и контрол на движимите паметници на културата

Чл. 84. (1) Движимите паметници на културата се стопанисват от държавни учреждения, обществени организации и частни лица, посочени в тази наредба.

(2) Движимите паметници на културата се ползват за научни, образователни и възпитателни цели. Забранява се ползването им за цели, несъответстващи на Закона за паметниците на културата и музеите. Не се допуска изнасянето вън от страната, унищожаването и преработването на движими паметници на културата.

Чл. 85. Изнасянето на движимите паметници на културата в чужбина се забранява. В изключителни случаи изнасянето на отделни движими паметници на културата се разрешава от председателя на Комитета за култура.

[...]

Чл. 87. (1) За осигуряване на опазването на движимите паметници на културата ръководителите на музеите и музейните сбирки са длъжни да вземат необходимите мерки:

[...]

9. с писмена заповед да се определят длъжностните лица, които следва да приемат и съхраняват музейните предмети.

[...]

(2) Достъпът на външни лица до движимите паметници на културата в музеите и музейните сбирки се разрешава от директорите, а в частните сбирки – от собствениците съгласувано с органите по опазването въз основа на документ, който удостоверява квалификацията и научната цел на съответното лице.

[...]

Чл. 89. Контролът върху съхранението на движимите паметници на културата се осъществява от Комитета за култура, централните ведомства и съветите за култура.

[...]

Чл. 92. (1) Музеите инвентаризират музейните предмети както следва:

1. Цялостна инвентаризация на музейните сбирки се извършва един път на три години;

2. До 400 броя музейни предмети (инвентарни номера) цялостна инвентаризация се извършва ежегодно;

3. Музейните предмети от благородни метали [...] и включените музейни предмети [...] в държавния музеен фонд се инвентаризират ежегодно;

[...]

(2) В музеи с музеен фонд над 400 предмета ежегодно се извършва инвентаризация по репрезентативния метод, както следва:

1. от 401 до 5000 предмета се проверяват най-малко 400 броя;

2. от 5001 до 10 000 предмета – 800 броя;

[...]

(3) Инвентаризациите се извършват от комисии, назначени от директора на музеите или от ръководителите на висшестоящата организация, в състав: двама музейни и един счетоводен специалист.

[...]

VII. Консервация

Чл. 96. Движимите паметници на културата се подлагат на специални грижи, които осигуряват тяхното съхранение. Комитетът за култура одобрява технологията и режима за опазване на музейните предмети – влага, температура, консервация, реставрация и др., чрез инструкции.

Чл. 97. Консервацията и реставрацията на движимите паметници на културата се извършват от централната лаборатория при Комитета за култура, ателиетата, лаборатории и отделни реставратори към музеите. Консервация и реставрация могат да извършват само компетентни лица. Лица с практика, но без университетска подготовка по консервация могат да извършват консервационна работа само с писмена атестация на експертния съвет към Централната консервационна лаборатория.

Чл. 98. Консервационните лаборатории при музеите провеждат консервационна и реставрационна работа съгласно утвърдените изисквания и методи на съвременната консервационна наука [...]

Чл. 99. Консервационните лаборатории са подчинени на директора на музея или неговия заместник по научната част. Във всички консервационни

лаборатории към музеите в страната със заповед на директора се създава консервационен (експертен) съвет [...] В консервационния съвет влизат директорът на музея, реставратори, химици и музейни работници. Разширеният консервационен съвет се състои освен от представители на музея и от специалисти от други институти – консерватори, технолози, химици, историци, изкуствоведи, археолози и др.

Чл. 100 Консервационните лаборатории работят по план, одобрен от директорите на музеите [...]

Чл. 101. Абсолютно се забранява консервация и реставрация на музейни материали от неквалифицирани лица и от музейни работници неконсерватори. Ако в музея няма консервационна лаборатория или консерватор, работата се възлага на други музейни ателиета или по договор – на квалифицирани специалисти – консерватори.

[...]

Чл. 104. На всеки консервиран паметник се изготвя досие, в което влизат всички протоколи от консервационни съвети, описания, резултати (протоколи) от експертизи.

[...]

VIII. Заключителни разпоредби

(3) Наредбата влиза в сила от 1 януари 1974 г.

ПРАВИЛНИК ЗА ПРИЛАГАНЕ НА ЗАКОНА ЗА ДЪРЖАВНИЯ АРХИВЕН ФОНД²³

Раздел 1. Общи разпоредби

Чл. 1. (1) Определенето на архивните документи, които се включват в Държавния архивен фонд като ценни по смисъла на чл. 2. от закона, се извършва от експертни комисии към учрежденията и научните, стопанските, обществените и други организации.

(2) Съставът на експертните комисии се определя от ръководителите на учрежденията и организацияте

Чл. 2. (1) Документите от Държавния архивен фонд се делят по епохи и по вид. Делението по епохи се извършва, като се спазват принципите за недробимост на фондовете и на комплексите от фондове.

[...]

Раздел 2. Органи за управление на Държавния архивен фонд

Чл. 6. Органи за управление на Държавния архивен фонд са: Централно управление на архивите, ЦЦАНРБ, ЦЦИА, ЦЦТА при Министерството на информацията и съобщенията, Българската национална филмотека - архив за кино-, фото- и фонодокументи; Ръкописнодокументалният център при Народната библиотека „Кирил и Методий“ за документи от феодализма и османската владичество; СГОДА при Софийския градски народен съвет, окръжните държавни архиви при окръжните народни съвети; ведомствените архиви при МВР, МВНР, МНО, БАН, Главно управление „Геодезия и картография“ при Министерството на строежите и архитектурата, които постоянно съхраняват архивните документи на своето ведомство.

[...]

Чл. 8. При разработване и решаване на принципни въпроси от теорията и практиката на архивното дело Централното управление на архивите се подпомага от координационно-методическия съвет, а архивите - от методически съвети. Съставът на координационно-методическия съвет се утвърждава от министъра на информацията и съобщенията, а съставът на методическите съвети на архивите - съответно от председателите на ИК на ОНС, ИК на СГНС и ръководителите на ведомствата.

Чл. 9. Организацията и вътрешният ред на органите за управление на Държавния архивен фонд се утвърждават от ръководителите на съответните ведомства съгласувано с Министерството на информацията и съобщенията.

²³ ДВ, бр. 4 от 14 януари 1975 г.

[...]

Чл. 11. Редът за събирането, систематизирането, съхраняването, научно-техническата обработка и използването на архивните документи на Държавния архивен фонд съгласно чл. 6. от закона се определя с инструкция на министъра на информацията и съобщенията.

Раздел 3. Съхраняване и използване на Държавния архивен фонд

[...]

Чл. 14. Учрежденията и организацията са длъжни да изработят свои списъци на видовете документи и номенклатури на делата, като посочат наименованието и срока за съхранението им. Списъците и номенклатурите се утвърждават от ръководителите на учрежденията и организацията и от органите за управление на Държавния архивен фонд въз основа на списъци за типовите документи, утвърдени от Централното управление на архивите.

Ч. 15. (1) Централната експертно-проверовъчна комисия при Централното управление на архивите разглежда принципни въпроси от теорията и практиката на експертизата и комплектуването на архивните документи. Тя утвърждава списъците на учрежденията и организацията и типовите списъци и номенклатури на делата на видовете документи с определени срокове за съхранението им.

(2) Заклченията на експертните комисии по чл. 11. от закона се утвърждават от експертно-проверовъчните комисии при органите за управление на Държавния архивен фонд.

(3) Съставът на експертно-проверовъчните комисии се определя от началника на съответния архив.

(4) Централното управление на архивите определя реда за работата на централната експертно-проверовъчна комисия и на експертно-проверовъчните комисии.

[...]

Чл. 18. Утвърдените документи от органите за управление на Държавния архивен фонд, които не са ценни, се предават на ДСП „Вторични суровини“, ако не е необходимо по-нататъшното им съхраняване по други разпоредби.

Чл. 19. При покупка на лични архиви и документи цената им се определя от оценителни комисии при органите за управление на Държавния архивен фонд, чийто състав се определя от началника на Централното управление на архивите.

[...]

Чл. 22. За завеждащи архивите в по-големите централни и окръжни учреждения и организации се привличат историци-архивисти и други специалисти от съответната област.

Чл. 23. Към държавните архиви могат да се създават със заповед на министъра на информацията и съобщенията групи за научно-техническа и тематическа обработка на архивни фондове и документи на учредения и организации срещу заплащане по установения ред.

Постановление на МС № 125., 20 декември 1974 г. за утвърждаване на Правилника.

Председател на МС - **Станко Тодоров**

РАЗПОРЕЖДАНЕ № 254 НА БЮРОТО НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ
ОТ 19 ЮНИ 1975 Г. ЗА СЪЗДАВАНЕ
НА НАЦИОНАЛЕН МУЗЕЙ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА²⁴

БЮРОТО НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ
РАЗПОРЕДИ:

1. Да се създаде от 1 януари 1976 г. към Комитета за изкуство и култура Национален музей на българската литература като самостоятелна юридическа личност, на бюджетна издръжка, със задача да издирва, събира, съхранява, проучва, обнародва и показва веществените и документалните паметници, свързани с цялостната история на българската литература от основаването на българската държава до наши дни и в бъдеще. Към музея се организира литературен архив и научноизследователска група.

Литературните къщи-музеи на територията на София да се превърнат във филиали на Националния музей на българската литература, а тези в провинцията да бъдат под негово методическо ръководство.

За Прегседател на Министерския съвет: **Тано Цолов**

²⁴ ДВ, бр. 50 от 1 юли 1975 г.

РАЗПОРЕЖДАНЕ № 84 НА БЮРОТО НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ
ОТ 26 АПРИЛ 1976 Г. ЗА СЪЗДАВАНЕ НА НАЦИОНАЛЕН МУЗЕЙ
НА ПРИЛОЖНИТЕ И ДЕКОРАТИВНИТЕ ИЗКУСТВА²⁵

БЮРОТО НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ

РАЗПОРЕДИ:

1. Към Комитета за изкуство и култура да се създаде Национален музей на приложните и декоративните изкуства като самостоятелна юридическа личност на бюджетна издръжка със задача да издирва, събира, съхранява, проучва, публикува и показва произведения на приложните и декоративните изкуства, свързани с цялостното развитие на българската изобразителна култура.

Председател на Министерския съвет: **Станко Тодоров**

²⁵ ДВ, бр. 39 от 14 май 1976 г.

УКАЗ № 1367 ЗА ЗАДЪЛЖИТЕЛНО ПРЕДАВАНЕ НА ПЕЧАТНИ И ДРУГИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ²⁶

Чл. 1. (1) Държавни учреждения, стопански и други организации, които създават в страната или чужбина печатни произведения, фотоиздания, пощенски марки, звукозаписи, филми, ордени, медали, монети, банкноти, гербове, значки и плакати, предназначени за разпространение, са длъжни да предават определен брой от тях безплатно на посочените в този указ учреждения.

[...]

(3) Произведенията не могат да се разпространяват, преди да е изпълнено задължението по предходните алинеи.

[...]

Чл. 4. Български гражданин, който е обнародвал в чужбина свое произведение и притежава екземпляр от него, е длъжен да го предаде на Народната библиотека „Кирил и Методий“ за снемане на копие, след което екземплярът му се връща.

Чл. 5. Не подлежат на предаване произведенията за канцеларско или битово употребление.

Чл. 6. (1) Произведенията се предават в следните учреждения:

1. Печатни произведения, фотоиздания, звукозаписи, дисертационни и хабилитационни трудове – на Народната библиотека „Кирил и Методий“;
2. Филми – на Българската национална филмотека;
3. Пощенски марки – на Министерството на съобщенията;
4. Ордени, медали, монети, банкноти, гербове, значки и плакети – на Националния исторически музей;

(2) Полиграфическите организации в окръжите, които отпечатват произведения за съответния окръг, изпращат освен определения брой екземпляри на Народната библиотека „Кирил и Методий“ отделно и по един екземпляр на съответната окръжна библиотека.

[...]

²⁶ ДВ, бр. 78 от 1 октомври 1976 г. Цит. по Сборник от нормативни актове за управление на културата..., с. 175–176.

ПРАВИЛНИК ЗА УСТРОЙСТВОТО И ЗАДАЧИТЕ
НА НАЦИОНАЛНИЯ ИНСТИТУТ
ЗА ПАМЕТНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА²⁷

Постановление № 93 на МС

от 13 декември 1976 г.

Глава първа. Общи положения

Чл. 1. (1) Националният институт за паметниците на културата (НИПК) е орган на Комитета за изкуство и култура за осъществяване на партийната и държавната политика по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на недвижимите паметници на културата. Той е самостоятелна юридическа личност на стопанска сметка със седалище в гр. София.

(2) Дейността по издирване, опазване, възстановяване и използване на архитектурно-строителните паметници на културата се извършва съвместно от НИПК и Министерството на строежите и архитектурата. За тази си дейност НИПК се намира под непосредствено методическо ръководство и на Министерството на строежите и архитектурата.

[...]

Чл. 3. Министерствата, другите ведомства, Българската академия на науките, изпълнителните комитети на народните съвети и други институции и организации, които притежават или използват недвижими паметници на културата, са длъжни да възлагат на НИПК проучването, проектирането и изпълнението на консервационните и реставрационните работи.

[...]

Чл. 5. Недвижимите паметници на културата съгласно чл. 12. на ЗПКМ се декларират пред НИПК от учрежденията, научните институти, организациите и гражданите [...]

Чл. 6. Назначените специалисти - архитекти, инженери, художници и др. към съветите за изкуство и култура при народните съвети и в селищата със значителен брой паметници на културата, които се грижат за опазване на недвижимите паметници на културата, се ръководят методически от НИПК.

Чл. 7. За извършване проучвателни, проектантски, консервационни и реставрационни работи НИПК може да привлича извънщатни сътрудници - високкоквалифицирани специалисти от други учреждения и организации със съгласие на ръководителите им, както и пенсионери по реда на т. 34. от Правилника за капитално строителство.

²⁷ ДВ, бр. 102 от 24 декември 1976 г.

Глава втора. Устройство и управление

Чл. 8. (1) НИПК извършва своята дейност чрез централното си управление в София и районните служби в страната. Той се подпомага и от съветите за изкуство и култура към народните съвети.

(2) За изпълнение на своите задачи НИПК организира специализирани производствени звена, ателиета, лаборатории, помощни и спомагателни производства, които се подпомагат от научна група.

(3) Структурата и щатното разписание на НИПК се утвърждават от председателя на Комитета за изкуство и култура.

(4) Ръководителят на НИПК и неговите заместници се назначават от председателя на Комитета за изкуство и култура.

Чл. 9. Към НИПК се създават съвети за опазване паметниците на културата като специализирани съвещателни органи с участието на изтъкнати специалисти на Комитета за изкуство и култура, Българската академия на науките, Министерството на строежите и архитектурата и НИПК и други ведомства и организации, свързани с неговата дейност. Съставът, задачите и дейността на тези съвети се определят с устройствени правилници, утвърдени от Комитета за изкуство и култура.

Чл. 10. НИПК може да организира школи и курсове за повишаване квалификацията на специалистите – работници и служители, по реставрационни и консервационни работи.

Глава трета. Основни задачи

Чл. 11. НИПК има следните основни задачи:

1. Разработва насоките, перспективите и принципите по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на недвижимите паметници на културата в сътрудничество с Министерството на строежите и архитектурата и с Българската академия на науките;

2. Регистрира, документира и обявява в Държавен вестник недвижимите паметници на културата;

3. Съхранява и обогатява националния документален архив на недвижимите паметници на културата и съгласува програмата на цялостното им документиране от Комитета за изкуство и култура, Министерството на строежите и архитектурата и Българската академия на науките;

4. Изработва научно-технически документи за консервационни и реставрационни работи по недвижимите паметници на културата;

5. С разрешение на Министерството на строежите и архитектурата изработва общи и подробни градоустройствени планове за резервати, ансамбли и части от населени места с паметници на културата, както и архитектурни проекти за обекти в тях;

6. Съгласува проекти, искания за строителни разрешения и мероприятия в случаите, когато те засягат целостта или съществуването на недвижими паметници на културата;

7. Укрепва, консервира, реставрира, адаптира, реконструира и експонира недвижимите паметници на културата в съответствие с най-новите постижения на консервационната наука и практика;

8. Запазва и поддържа ансамбловия вид на старинните архитектурно-градоустройствени ядра в селищата – резервати;

9. Извършва изследователска дейност, свързана с издирване, изучаване, проучване, проектиране, консервация и реставрация на недвижимите паметници на културата;

10. Грижи се за популяризиране в страната и в чужбина на недвижимите паметници на културата;

11. Упражнява надзор по издирване, опазване и стопанисване на недвижимите паметници на културата;

12. Дава указания за целесъобразното насочване на предвидените средства за опазване на недвижимите паметници на културата;

13. Насърчава изграждането на местни дружества, комисии и активи от доброволни сътрудници по опазване на недвижимите паметници на културата и им оказва методическа и друга помощ.

Глава четвърта. Издирване, изучаване, стопанисване и опазване на недвижимите паметници на културата

Чл. 12. (1) НИПК извършва научна класификация на паметниците на културата в зависимост от тяхното историческо, архитектурно и художествено значение.

(2) Отписването или промяната в класификацията на недвижимите паметници на културата се извършва със заповед на председателя на Комитета за изкуство и култура по предложение на НИПК.

Чл. 13. (1) При спиране работата в случаите на чл. 18., ал. 1. на ЗПКМ НИПК назначава комисия с представители на Археологическия институт и музей при БАН и с други специалисти за сметка на окръжните съвети за изкуство и култура, която дава заключение за находката и при необходимост – указания за нейното проучване и запазване.

(2) Въз основа на заключението на комисията по ал. 1. може да се изменят проектите и да се направят допълнителни работи от собствениците с оглед да се запази разкритият паметник на културата.

(3) За щетите на гражданите поради археологически разкопки и извършване на работи по предходните алинеи се заплащат обезщетения от съответния окръжен съвет за изкуство и култура при ОНС (СГНС) по реда на чл. 285.

на ППЗТСУ.

Чл. 14. НИПК дава указания по опазването на недвижимите паметници на културата за вземане на необходимите мерки срещу повреждане, разрушаване, опустошаване, изчезване или изнасяне в чужбина, срещу изменения и преместване.

Чл. 15. (1) След регистрирането и обнародването на недвижимите паметници на културата в Държавен вестник народните съвети ги нанасят в териториално-устройствените, общите и подробните градоустройствени планове съгласно чл. 103. на ППЗТСУ.

(2) При необходимост по предложение на НИПК около всеки паметник на културата – единичен, ансамбъл или резерват – може да се създава охранителна зона с регулирано застрояване, границите на която се определят от НИПК и органите на Министерството на строежите и архитектурата.

Чл. 16. (1) За поддържане на недвижимите паметници на културата в добро състояние над тях може да се поеме покровителство от местните дружества за подпомагане изучаването, опазването и популяризирането на паметниците на културата от отделни учреждения, стопански, обществени и други организации, военни поделения, училища и граждани като обществени защитници. Те могат да дават и средства за поддържане и опазване на паметниците на културата. Тяхната дейност се ръководи и подпомага от НИПК и неговите органи. [...]

Чл. 17. За забележителните паметници на културата по преценка на НИПК и съветите за изкуство и култура при народните съвети се вземат специални мерки за противопожарна защита. Тези мероприятия се заплащат от собствениците и ползвателите на паметниците на културата, а когато те са граждани – от изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС)

Чл. 18. (1) НИПК може да дава указания за конкретни мероприятия по изграждане на постройки, възстановяване на стари изчезнали сгради, префасадирание, обшивки и др. или за отстраняване извършени работи, постройки и съоръжения с оглед да се възстанови оригиналната среда на паметника или характерът на архитектурния ансамбъл и резерват. Тези мероприятия се предприемат по реда за извършване на консервационни и реставрационни работи.

(2) Разходите по предходната алинея, когато паметникът на културата е собственост на граждани, се заплащат от изпълнителния комитет на окръжния народен съвет (СГНС), който вписва законна ипотека в полза на държавата съгласно чл. 21., ал. 2. на ЗПКМ. [...]

Чл. 19. Сгради, съоръжения и др., които не са паметници на културата, но се намират в границите на резерватите, ансамблите, кварталите и улиците с архитектурно, историческо или художествено значение, могат да се преус-

тройват само с разрешение и под ръководството на НИПК при спазване на разпоредбите на чл. 21., ал. 1. на ЗПКМ.

Чл. 20. НИПК извършва адаптация или подобрения в паметниците на културата по писмено искане и за сметка на притежателите.

Чл. 21. Извън случаите по чл. 30. на ЗПКМ отчуждаването на недвижими паметници на културата за държавна и обществена нужда се извършва по изключение след предварително съгласуване с НИПК.

Чл. 22. (1) Настаняването на наематели в недвижими паметници на културата – държавна и обществена собственост, става след вземане съгласието на НИПК.

(2) Отдаването под наем на недвижими паметници на културата – собственост на граждани, става след вземане съгласието на Съвета за изкуство и култура при окръжния народен съвет (СГНС)

Чл. 23. Имотите, недвижими паметници на културата, се освобождават от данък сгради съгласно чл. 25. на ЗПКМ от момента на декларирането им от НИПК.

Глава пета. Популяризиране на недвижимите паметници на културата

Чл. 24. За популяризиране недвижимите паметници на културата НИПК организира научно-техническа информация, поддържа библиотеката с подходящ фонд от чужда и наша научна литература и комплектува национален документален архив на културното наследство.

Чл. 25. Изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС) със съдействието на НИПК вземат мерки за подходящо трайно означаване и художествено експониране на недвижимите паметници на културата.

Глава шеста. Проучване, проектиране и изпълнение на консервационни, реставрационни и други работи на недвижимите паметници на културата

Чл. 26. (1) За извършване на проучвателните и проектните работи за консервация и реставрация на недвижими паметници на културата НИПК съставя технико-икономически доклад (ТИД) или технико-икономически условия (ТИУ) въз основа на технически данни, представени от инвеститора.

(2) Подробните правила за проучване и проектиране на консервационните и реставрационни работи за утвърждаването на ТИД и ТИУ на недвижимите паметници на културата, както и за контрола по техническото и художественото изпълнение се определят с наредба на председателя на Комитета за изкуство и култура и министъра на строежите и архитектурата.

Чл. 27. (1) Въз основа на проучванията по предходния член от НИПК се съставят научно-техническа документация (НТД) и програма за работа.

(2) Научно-техническата документация се изготвя с оглед на пълна кон-

сервация и реставрация, като изпълнението ѝ може да се извърши на етапи.

(3) За непредвидени и неизбежни допълнителни работи и разходи за влоговете консервационни и реставрационни работи стойността на обекта в НГД се повишава с до 10 на сто.

(4) В научно-техническата документация се планират задължително и разходи за командировки на специалисти и квалифицирани работници, хонорари за експертизи и консултации, включително и за чуждестранни специалисти, за евентуални проучвания, сондажи и разчиствания, средства за методическо ръководство (авторски надзор), за работа на изключително сложни обекти и за разходите на комисии по приемане на завършените обекти за сметка на лимита на тези обекти.

Чл. 28. (1) При консервационните и реставрационни работи по недвижими паметници на културата НИПК е главен изпълнител. По изключение някои работи могат да се възлагат от НИПК и на подизпълнители.

(2) Преустройство, префасадиране и други благоустройствени мероприятия, свързани архитектурно с паметника на културата, както и необходимото строителство за неговото опазване и ползване се извършват и отчитат съгласно този правилник.

Чл. 29. (1) Консервационните и реставрационните работи се изпълняват от НИПК по договори с инвеститорите, сключени въз основа на научно-техническата документация.

(2) При аварийни случаи и за незначителни по обем работи консервацията и реставрацията на обектите могат да се изпълняват по технико-финансови сметки без научно-техническа документация.

(3) Когато поради конкретните обстоятелства стойността на консервационните и други работи се увеличи в сравнение с документацията поради специфичния им характер и изисквания за влагане на специални строителни материали, те се заплащат по фактическите разходи, установени с документите.

Чл. 30. Комисията за приемане на завършения обект „паметник на културата“ се назначава от председателя на Комитета за изкуство и култура или от упълномощено от него лице.

Чл. 31. (1) Инвеститори при консервация и реставрация на недвижими паметници на културата са ведомствата, изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС), другите учреждения и стопанските и обществени организации, които ги стопанисват.

(2) За недвижимите паметници на културата, собственост на граждани, инвеститори са изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС).

(3) Инвеститорите:

1. съвместно с НИПК съставят поименен списък на недвижимите паметници на културата, на които предстои да се изпълняват работи по издирване, изучаване, проучване, проектиране, консервация, реставрация и други дейности;

2. съставят съвместно с НИПК проектоплан и план за осигуряване на средствата за работите по т. 1., разграничени съобразно източниците на финансиране;

3. сключват договори с НИПК и поделенията му за извършване на работите, посочени в т. 1., съгласно утвърдения поименен списък;

4. предоставят на НИПК като аванс в пари определен от Министерството на финансите процент от обема на годишната задача, който се прихваща с месечните актове до края на годината;

5. упражняват инвеститорски контрол за изпълнение на консервационните и реставрационните работи.

Чл. 32. (1) Производствената дейност на НИПК се планира, ръководи и наблюдава от Комитета за изкуство и култура. Той изработва перспективни, годишни и тримесечни производствени планове, които се одобряват от председателя на Комитета за изкуство и култура и са задължителни за инвеститорите и собствениците.

(2) Комитетът за изкуство и култура утвърждава на НИПК всички планови показатели.

(3) Оборотните средства на НИПК се определят в процент от обема на годишната му задача от Централното управление на Българската народна банка по предложение на Комитета за изкуство и култура.

Чл. 33. (1) След утвърждаване лимита на разходите по държавния бюджет НИПК сключва договори с изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС) и с другите инвеститори. Въз основа на сключените договори институтът изработва окончателната си годишна производствена програма по обекти.

(2) Изпълнението на планираните работи по недвижимите паметници на културата може да започне и когато има разрешение от председателя на Комитета за изкуство и култура да се работи без НТД.

Чл. 34. За някои консервационно-реставрационни работи НИПК може да закупува материали от стоковия фонд на населението, когато те не са обект на материално-техническо снабдяване. Стари и ценни материали, особено необходими за извършване на възстановителни и други работи (стари керемиди, камъни, плочи, гърбени детайли и др.) могат да се закупват и от граждани по ред, установен от Комитета за изкуство и култура, съгласувано с Министерството на финансите.

[...]

Чл. 37. (1) Средствата за финансиране, изучаване и опазване на недвижните паметници на културата, собственост на граждани, съгласно чл. 21., ал. 2. ЗПКМ, се предвиждат всяка година в бюджетите на изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС)

(2) Водствата, изпълнителните комитети на окръжните народни съвети (СГНС), стопанските, обществените и други организации и учреждения, които стопанисват недвижими паметници на културата, по предложение на НИПК предвиждат в годишните си бюджети и финансови планове средства и материали за тяхното издирване, изучаване, проучване, проектиране, консервация и реставрация.

Чл. 38. (1) Инвеститорите заплащат изпълнените от НИПК работи по издирване, изучаване, проучване и проектиране на паметниците на културата по специални ценоразписи, утвърдени от Държавния комитет за планиране по предложение на Комитета за изкуство и култура.

(2) Разходите за труд по изпълнение на консервационните и реставрационни работи се определят въз основа на утвърдените ведомствени трудови норми. Когато няма утвърдени такива норми, прилагат се единните трудови норми с корекционни коефициенти, определени от Комитета по труда и работната заплата.

(3) За консервационните и реставрационните работи по художествените паметници на културата се прилага ал. 1. на този член.

(4) Работите по издирване, изучаване, проучване и проектиране се заплащат тримесечно въз основа на актовете по реда на наредбата по чл. 26., ал. 2. БНБ извършва изплащането по нареждане на инвеститора в сроковете, определени в този правилник.

Чл. 39. Върху стойността на извършените работи по изпълнение на консервационни и други работи по архитектурно-строителни паметници, както и по паметници на изобразително-приложното изкуство се правят начисления и отчисления според указанията на Министерството на финансите.

Чл. 40. При планирането, финансирането и стимулирането на стопанската дейност на НИПК, както и определянето на фондовете и начина на тяхното изразходване се прилагат нормативните актове за управление на икономиката, включително и Правилникът за капиталното строителство, доколкото в този правилник не е предвидено друго. При необходимост Държавният комитет по планиране, Министерството на финансите и Комитетът по труда и работната заплата по предложение на Комитета за изкуство и култура могат да издават и специфични правила за планирането, финансирането и стимулирането на стопанската дейност на НИПК.

Допълнителни, заключителни и преходни разпоредби

2. Този правилник се издава въз основа на чл. 45., ал. 4. от Закона за паметниците на културата и музеите.

3. Отменят се следните актове на Министерския съвет:

1. Постановление № 82. от 1960 г. (Изв, бр. 29 от 1960 г.);

2. Правилникът за използване и опазване на недвижимите паметници на културата и историческите места, утвърден с Постановление № 201. от 1960 г. (Изв., бр. 73 от 1960 г.)

3. Разпореждане № 313. от 1964 г.

НАРЕДБА № 5 ЗА ИЗДИРВАНЕ, ИЗУЧАВАНЕ И ДОКУМЕНТИРАНЕ НА НЕДВИЖИМИТЕ ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА²⁸

Глава 1. Общи положения, видове недвижими паметници на културата

Чл. 1. (1) Недвижими имуществва, които са забележителни произведения на архитектурата, строителството, изобразителните и приложните изкуства и отговарят на изискванията на чл. 3. от Закона за паметниците на културата и музеите (ЗПКМ), се обявяват за паметници на културата. Те подлежат на издирване, изучаване и документиране.

(2) По вид и значение паметниците са единични (отделно стоящи) и групи - комплекси, ансамбли и резервати, а едните и групите:

1. архитектурно-строителни (паметници на градоустройството, архитектурата и археологията);
2. паметници на изобразителните и приложните изкуства;
3. исторически паметници и места.

(3) Средата, в която са създадени недвижимите паметници на културата, и движимите ценности в тях са неразделна част от паметниците на културата

Чл. 2. (1) Архитектурно-строителните паметници са ценни за историята, архитектурата, археологията и обществото сгради, съоръжения и останки от тях, надгробни и селищни могили, валове, некрополи и гр.

(2) Исторически паметници са: сградите и местата, свързани с важни исторически събития, с живота и дейността на исторически личности и бележити дейци на културата и науката.

Чл. 3. Всички ведомства, учреждения, обществени и кооперативни организации и граждани, които притежават паметници на културата, са задължени при поискване да представят на органите по издирване и изучаване необходимите сведения за тях и да съдействат за проучването им.

Глава 2. Издирване, изучаване и документиране на паметниците на културата

Чл. 4. (1) Издирването, изучаването и документирането на недвижимите паметници на културата имат за цел да установят фонда на културното наследство, неговото систематизиране, научна класификация и категоризация. За целта се разработват научни паспорти, графично, фото- и фотограметрично заснемане и пр., които се използват при проектиране, изпълнение на консервационни работи, представяне и популяризиране на паметниците на културата.

(2) Държавата полага грижи за издирване и изучаване на недвижимите паметници на културата на територията на страната посредством Национал-

²⁸ ДВ, бр. 6 от 19 януари 1979 г.

ния институт за паметниците на културата (НИПК), окръжните съвети за култура (ОСК), институтите на Българската академия на науките (БАН) и др.

Чл. 5. Издирването на паметниците на културата се извършва чрез: археологически разкопки, проучвания на място, научни експедиции, комисии и други методи и средства. Откриването им може да стане и случайно при селскостопански, благоустройствени, строителни и други мероприятия.

Чл. 6. (1) Разкопките за издирване на паметници на културата се извършват на основание на цялостен план за проучване на страната, който се изработва от Комитета за култура (КК) и БАН.

(2) За извършване на археологически разкопки от НИПК се изисква открит лист от Археологическия институт и музей (АИМ) при БАН и се издава административна заповед от директора на НИПК, която се връчва на председателя на съответния народен съвет или на собственика на терена. Органите на държавната власт и управление са длъжни да оказват съдействие за извършване на разкопките съгласно чл. 17. на ЗПКМ. За разчистване на проучени археологически паметници, обект на реставрация от НИПК, не се иска открит лист.

(3) Изпълнителният комитет (ИК) на ОНС съгласно с НИПК може да обявява със заповед определени зони за защитени, когато в тях се предполагат културни пластове.

Чл. 7. Изучаването на паметниците на културата се извършва от НИПК съгласувано с ОСК, институтите на БАН, висшите учебни заведения (ВУЗ), музеите и други държавни и обществени институти и органи чрез проучване на място, проучване по литература, а при нужда – и чрез допълнителни археологически разкопки, архитектурни сондажи и други средства.

Чл. 8. (1) Изучаването на паметниците на културата е комплексно и обхваща:

1. определяне общото състояние на паметника на културата и средата му и първоначално документиране чрез описание, архитектурно и фотозаснемане, фотограметрично и геодезично документиране;

2. историческо проучване по архивни материали, литературни източници, изобразителни, полиграфични, епиграфски и хералдически материали, библиографски справки и др.;

3. изкуствоведчески проучвания, които обхващат: описание на паметника и аналогии с други паметници, датировка; стил, автор, школа и хронологични съпоставки;

4. техническа и технологична характеристика: материали, конструкции, разтвори, физични, химични и биологични изследвания, инфрачервени, ултравиолетови, рентгенови и други изследвания, микро- и макроснимки, стереорадиографични и др. – според нуждите.

(2) Изучаването на паметниците на културата се извършва на етапи:

1. предварително – дава се заключение за историческото, научното и художественото значение на паметника, открива се досие на паметника, регистрира се и се обявява в Държавен вестник;

2. пълно – допълва се досието на паметника с паспорт, каталог, монографии и гр. и се определя окончателната му категория. Пълното проучване продължава и по време на консервацията и реставрацията.

Чл. 9. (1) Всички документи, които се събират и създават в процеса на издирване, деклариране, изучаване, регистриране и обявяване, проучване, проектиране, консервация и реставрация на паметниците на културата, тяхното популяризиране и охрана, образуват личното им досие. Всяко досие има три части:

1. текстова част – с исторически данни и преценка за историческото, научното и художественото значение на паметника и неговата техническа и технологична характеристика;

2. графична част – с архитектурно, фотограметрично, геодезично и друго заснемане на паметника;

3. фотодокументация с пълно заснемане на паметника на културата: черно-бели и цветни негативи, цветни диапозитиви и черно-бели и цветни копия, направени при първоначалното изучаване, преди започване, през време и след завършване на консервацията и реставрацията.

(2) В НИПК се съхраняват оригиналните досиета на недвижимите паметници на културата, а в ОСК или определени от тях органи – копия от досиетата.

Глава 3. Деклариране, регистриране и обявяване на паметниците на културата

Чл. 10. (1) Предложения за деклариране на сгради и исторически места за паметници на културата могат да правят държавни учреждения, централни ръководства на обществени организации, институти, сдружения на приятелите на паметниците на културата и музеите и граждани.

(2) Издирените паметници на културата се декларират от НИПК чрез съставяне на списък на паметниците на културата, един екземпляр от който се изпраща на ОСК, които уведомяват съответните собственици

(3) За декларираните паметници на културата се попълва картон в два екземпляра, единият от които остава в НИПК, а другият се изпраща в ОСК.

(4) В картоната се дават пълни адресни данни и данни, които характеризират паметника и са основание за декларирането му, както и всички елементи на паметника и средата му.

Чл. 11. (1) Всички декларирани паметници на културата са юридически защитени и се намират под временна възбрана. В тях не могат да се извършват

изменения и преустройства, които променят външния им образ и вътрешното разпределение. При нарушения собствениците и ползвателите се наказват за повреждане или унищожаване на паметника на културата съгласно Наказателния кодекс, Закона за административните нарушения и наказания (ЗАНН), ЗПКМ и Закона за териториалното и селищно устройство (ЗТСУ).

(2) Издирените и декларирани паметници на културата подлежат на изучаване и научна обработка с цел да се разкрие тяхното научно, историческо и художествено значение и да се включат във фонда на културното наследство на страната.

(3) Ако от изучаването и научната обработка се установи, че обектът не притежава необходимите качества за паметник на културата, НИПК уведомява ОСК, който писмено съобщава на съответния народен съвет и собственика. От този момент се вдига временната възбрана и защитата на обекта като паметник на културата.

Чл. 12. (1) Документацията за декларирането паметници на културата след първоначалното им изучаване се внася в Съвета за опазване на паметниците на културата (СОПК) за одобряване.

(2) Одобренията от СОПК паметници на културата се утвърждават от председателя на Комитета за култура, след което се вписват в Държавния списък на паметниците на културата (регистър) и получават пореден номер.

(3) В ОСК се води местен списък (регистър) на паметниците на културата.

(4) Регистрираните паметници на културата се обявяват в Държавен вестник. Националният институт за паметниците на културата периодично издава каталози на обявените паметници на културата.

Чл. 13. (1) Предложения до Министерския съвет за обявяване на резервати по чл. 4. от ЗПКМ се правят от Комитета за култура и Комитета по архитектура и благоустройство (КАБ) при МС.

(2) За обявяване на резерватите се изискват следните проучвания и документи:

1. мотивиран доклад от ОНС за необходимостта от обявяване на резервата с икономическа и геологическа обосновка;

2. научно обоснована справка за историческата, архитектурната и художествената стойност на резервата, разработена от НИПК и ОСК;

3. кадастрален план на резервата с означение на границите му (всички единични паметници и охранителната зона).

Глава 4. Национален документален архив на недвижимите паметници на културата

Чл. 14. (1) Регистрите, личните досиета и други документи, свързани с недвижимите паметници на културата, които се намират в НИПК, образуват Националния документален архив на паметниците на културата.

(2) Архивни и документални материали на паметници на културата, които се изработват и съхраняват в други институти, организации и учреждения на държавата, се считат за част от Националния документален архив на паметниците на културата и задължително се предоставят безплатно (в оригинал и копие) за ползването му. Непредаването на такъв материал се наказва по ЗАНН.

(3) Научно-техническата документация (НТД) е част от досието на паметника и веднага след изработването и одобряването ѝ задължително се предава в архива. Забранява се изплащането на възнагражденията за НТД, ако не се представи документ за предаден на архива екземпляр от нея.

(4) В ОСК се организира местен архив на недвижимите паметници на културата.

Чл. 15. (1) Националният документален архив съставя необходимите каталози и справочници за ползването му.

(2) В Националния документален архив на паметниците на културата се води фототека и филмотека.

(3) За образуване, съхраняване и ползване на Националния документален архив НИПК издава специални указания.

Чл. 16. (1) Ползването на Националния документален архив и изготвянето на преписи на документи от него става само с личното разрешение на директора на НИПК.

(2) Забранява се изнасяне на документи от Националния документален архив за ползване вън от помещенията му.

Чл. 17. (1) За издирване, изучаване, деклариране, регистриране и обявяване на паметниците на културата се изработват следните документи:

1. Списък на декларираните паметници на културата;
2. Картон за деклариране;
3. Лично досие на паметника на културата;
4. Държавен списък на паметниците на културата (регистър);
5. Паспорт на паметника на културата;
6. Отчетна карта за паметника на културата;
7. Удостоверение за притежание на паметник на културата.

(2) Други форми на документи се създават при нужда с решение на директора на НИПК.

Глава 5. Вписвания и промени по паметниците на културата

Чл. 18. (1) След регистриране и обявяване в Държавен вестник на недвижимите паметници на културата ОСК издава на собствениците удостоверение, че имотът е обявен за паметник на културата. До обявяването на паметника на културата на собствениците се издават при нужда временни удостоверения от НИПК.

(2) Окръжният съвет за култура писмено уведомява местните градски и селски общински народни съвети за регистрираните и обявените в Държавен вестник недвижими паметници на културата, собственост на граждани, за да се отбележи това служебно в партидите по имуществените регистри за данъчно облагане от съвета. При издаване на удостоверения за тези имоти, особено за продажба и други правни сделки, да се отбелязва задължително, че имотът е паметник на културата.

(3) При промени в собствеността съгласно чл. 28. ЗПКМ или при вписване на законна ипотeka върху имота – паметник на културата, съответният народен съвет, извършил промяната, в едномесечен срок да уведоми ОСК за отбелязване на промяната в личното досие на паметника. При отписване на имота от списъка на паметниците на културата собственикът е длъжен да върне издаденото му удостоверение в ОСК.

(4) Собствениците на недвижими паметници на културата – държавни, обществени и кооперативни организации, са задължени в едномесечен срок да уведомят ОСК за извършеното прехвърляне и замяна на паметниците на културата съгласно чл. 26., ал. 3. на ЗПКМ.

(5) При неизпълнение на задълженията по този член се налагат наказания съгласно ЗПКМ и ЗАНН.

Чл. 19. Регистрираните и обявени недвижими паметници на културата се отбелязват в териториалноустройствените, общите и подробните градоустройствени планове на селищата съгласно специална наредба, одобрена от Комитета за култура и КАБ, което се контролира от органите на ОСК и специалистите от техническите служби при народните съвети.

Чл. 20. (1) Отписване или промяна в категорията на недвижимите паметници на културата се извършва със заповед на председателя на Комитета за култура по предложение на НИПК и решение на СОПК, подкрепено с акт за състоянието на паметника. Те се отбелязват в регистъра. Искания за промени се правят чрез ОСК.

(2) Паметниците от категорията „за сведение“ се отписват и прекатегоризират по НИПК.

(3) При отписване се осигурява пълното заснемане и документиране на паметника на културата от предложителя, ако не са направени преди това. Отписването се обнародва в Държавен вестник.

(4) Отписването и промяната се съобщават писмено на съответния ОСК, който уведомява собственика и отбелязва промените съгласно предходните алинеи.

Преходни, допълнителни и заключителни разпоредби

Чл. 1. Регът за организиране, заплащане и отчитане дейността по издирване, изучаване, регистриране и обявяване на недвижимите паметници на културата се установява от НИПК съгласно чл. 38. от Правилника за устройството и задачите (ПУЗ) на НИПК (ДВ, бр. 102 от 1976.)

Чл. 2. Тази наредба се издава на основание чл. 12. на ЗПКМ.

Чл. 3. Указания за прилагането на наредбата се дават от Комитета за култура.

Чл. 4. Наредбата е съгласувана с Комитета по архитектура и благоустройство.

Председател на Комитета за култура: **Александър Фол**

МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА
НАРЕДБА № 5
от 14 май 1998 г.
ЗА ОБЯВЯВАНЕ НА НЕДВИЖИМИТЕ ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА²⁹

Глава първа
ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

Чл. 1. С тази наредба се определя процедурата за обявяване на обектите на недвижимо културно-историческо наследство за паметници на културата и за архивиране на документацията за тях.

Чл. 2. Недвижимо културно-историческо наследство по смисъла на тази наредба е свкупността от автентични материални свидетелства за човешко съществуване и дейност, които принадлежат неразделно към средата, в която или за която са създадени, както и трайно принадлежащите им движими ценности.

Чл. 3. (1) Процедурата за обявяване на обектите от недвижимо културно-историческо наследство за паметници на културата включва:

1. идентифициране;
2. деклариране;
3. заключителна комплексна оценка;
4. утвърждаване, обнародване и регистриране.

(2) Предложенията за обявяване на обектите на недвижимо културно-историческо наследство за паметници на културата се подготвят от Националния институт за паметниците на културата (НИПК).

(3) Обявяването на недвижими паметници на културата се извършва системно - по ежегодни териториални програми.

(4) Обявяването на недвижими паметници на културата може да се извършва и инцидентно - при възникнали неотложни обстоятелства.

Чл. 4. (1) Програмите по чл. 3., ал. 2. се подготвят от НИПК. Техният обхват и съдържание се утвърждават от министъра на културата. Разходите за командировки, материали и информационно обезпечаване, свързани с тяхното изпълнение, се осигуряват целево в бюджета на НИПК.

(2) Разходите за командировки, материали и информационно обезпечаване, свързани с инцидентното обявяване на недвижими паметници на културата по предложения на общини, се финансират от съответните общински бюджети.

Чл. 5. С обявяване на обектите от недвижимо културно-историческо наследство за паметници на културата се определят видът и категорията им и се регламентира режимът за тяхното опазване.

²⁹ ДВ, бр. 60 от 27 май 1998 г.

Глава втора

ВИДОВЕ И КАТЕГОРИИ ОБЕКТИ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО И РЕЖИМИ ЗА ОПАЗВАНЕТО ИМ

Чл. 6. (1) Видът на обектите на недвижимо кoлтурно-историческо наследство се определя в зависимост от:

1. принадлежността им към определен исторически период;
2. пространствената им структура и териториалния им обхват;
3. научната и културната област, към която те се отнасят;
4. местоположението им.

(2) Според принадлежността им към определен исторически период обектите на недвижимо кoлтурно-историческо наследство са:

1. праисторически;
2. антични;
3. средновековни;
4. възрожденски;
5. от Новото време.

(3) Според пространствената им структура и териториалния им обхват обектите на недвижимо кoлтурно-историческо наследство са:

1. единични обекти;
2. групови обекти:

а) ансамбъл – териториално обособима структура от обекти на недвижимо кoлтурно-историческо наследство, чиито елементи се намират в определени пространствени, естетически и смислови взаимоотношения помежду си и с прилежащата им среда;

б) комплекс – разновидност на ансамбъла, чиито елементи принадлежат на една функционална общност;

в) историческо селище – цялостно урбанизирано образувание, което, независимо дали се е развивало постепенно във времето или е планово създадено, е наситено с културно-исторически свидетелства от една или няколко епохи;

г) историческа зона – обособима структура от селищна, извънселищна територия или част от акватория, наситена със свидетелства за културата или историята на една или няколко исторически епохи.

(4) Според научната и културната област, към която се отнасят, обектите на недвижимо кoлтурно-историческо наследство са:

1. археологически – материални следи на човешка дейност от минали епохи, съществуващи в руинно състояние над земята и/или в земните пластове – на сушата и във водните басейни на територията на страната³⁰;

³⁰ Изм. ДВ, бр. 20 от 2001.

2. исторически – структури, паметни знаци и места, свързани със забележителни исторически събития и личности;

3. архитектурно-строителни – самостоятелни сгради и инженерни съоръжения или съчетания от тях, които имат значение за развитието на архитектурно-строителното изкуство и наука;

4. художествени – произведения на изящните, монументалните и приложните изкуства като неразделни елементи от пространствената среда, в която или за която са създадени;

5. на урбанизма и културния пейзаж – пространствено обособими структури от селищна или извънселищна територия, разпознаваеми по устойчивата им композиция и от значение за развитието на градоустройствената наука, взаимодействието на човека с природната среда, притежаващи структурообразуваща или поддържаща роля за развитието на населено място или извънселищна територия;

6. на парковото и градинското изкуство – териториално или пространствено обособени структури, разпознаваеми по устойчивата им композиция и от значение за развитието на паркоустройственото изкуство и наука;

7. етнографски – свидетелства за бит, занаяти, умения, обичаи, вярвания, представляващи неразделни елементи от пространствената среда, на която принадлежат, и значими от гледна точка на етнологията;

8. производствено-технически и индустриалнотехнологични – самостоятелни сгради или комплекси от сгради и инженерни съоръжения с прилежащото им техническо оборудване, които имат значение за развитието на техническата култура и индустриалните технологии.

(5) Според местоположението им спрямо селищни структури обектите на недвижимото културно-историческо наследство са:

1. в населено място;

2. в извъннаселено място.

Чл. 7. Според културно-историческата им стойност обектите на недвижимото културно-историческо наследство се степенуват във:

1. категория „световно значение“ – обекти с общочовешка стойност според критериите, утвърдени от международната конвенция за защита на световното наследство;

2. категория „национално значение“ – обекти с изключителна стойност за българската история и култура;

3. категория „местно значение“ – обекти, свързани с местна история и култура;

4. категория „ансамболово значение“ – обекти с относително ниска индивидуална културно-историческа стойност, които поддържат пространствената характеристика на груповия паметник, към който принадлежат;

5. категория „за сведение“ – обекти с ниска индивидуална културно-историческа стойност, които са носители на информация за научната и културната област, към която се отнасят.

Чл. 8. Режимите за опазване на обектите на недвижимото културно-историческо наследство са комплекс от правила и норми, които включват:

1. териториален обхват:

а) граници на обекта и на неговите съставни елементи – ако са идентифицирани такива;

б) граници на охранителната му зона – ако е определена такава;

2. предписания за опазване на обекта и неговата среда.

Чл. 9. (1) Специален режим за опазване – резерват, може да се определя за групови обекти на недвижимото културно-историческо наследство или части от тях, които имат категория „национално значение“.

(2) Правилата и нормите на този режим осигуряват най-висока степен на опазване.

Глава трета

ПРОЦЕДУРА ЗА ОБЯВЯВАНЕ НА ОБЕКТИТЕ ОТ НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО ЗА ПАМЕТНИЦИ НА КУЛТУРАТА

Раздел I.

Идентифициране

Чл. 10. (1) Идентифицирането на обектите на недвижимото културно-историческо наследство, на техните елементи и на прилежащата им среда е системен процес, чрез който те се издирват, локализируют и описват.

(2) Идентифицирането на обектите на недвижимото културно-историческо наследство се извършва от НИПК – самостоятелно или във взаимодействие с други физически и юридически лица.

(3) Идентифициране на обекти на недвижимото културно-историческо наследство може да се извърши системно или при провеждане на селскостопански, благоустройствени, строителни и други дейности.

Чл. 11. Идентифицирането на обектите на недвижимото културно-историческо наследство се осъществява чрез:

1. системни теренни обхождания, проучвания и сондажи;

2. цели – тематични, научни експедиции;

3. аеро- и подводни проучвания;

4. групи научноизследователски, неструктивни методи и средства.

Чл. 12. Резултатите от идентифицирането на обектите на недвижимото културно-историческо наследство се отразяват в идентификационна

карта, чиито информационни и документационни стандарти се създават от НИПК.

Раздел II. Деклариране

Чл. 13. (1) Идентифицираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство се декларират от НИПК след предварителна оценка на културно-историческата им стойност и обществена значимост.

(2) Декларираните обекти се поставят под временна закрила като недвижими паметници на културата до окончателното доказване на тяхната културно-историческа стойност и обществена значимост.

(3) С акта на деклариране на обектите на недвижимото културно-историческо наследство се определят:

1. предварителната им видова характеристика;
2. предварителната им категория;
3. временният режим за тяхното опазване.

(4) Временният режим на декларираните обекти е задължителен за всички физически и юридически лица.

(5) Предложения за деклариране на обекти на недвижимото културно-историческо наследство пред НИПК могат да правят всички заинтересовани лица.

Чл. 14. (1) Декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство се вписват в декларационни списъци, които се утвърждават от директора на НИПК.

(2) Копия от списъците на декларираните обекти се изпращат на общините, районите и кметствата, на чиято територия се намират декларираните обекти.

(3) Националният институт за паметниците на културата издава удостоверения на заинтересованите лица при необходимост.

(4) Общините, районите и кметствата са задължени да нанесат декларираните обекти в ганъчните регистри и кадастъра на населеното място и да уведомят всички заинтересовани лица по реда на Гражданскопроцесуалния кодекс.

Чл. 15. (1) Заинтересованите лица могат да направят възражение срещу извършения декларационен акт чрез НИПК до министъра на културата в двуседмичен срок от получаване на уведомлението.

(2) Министърът на културата се произнася по възражението в двуседмичен срок от получаването му.

Раздел III.

Заключителна комплексна оценка

Чл. 16. Декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство подлежат на заключителна комплексна оценка за придобиване статут на паметник на културата по смисъла на чл. 12. от Закона за паметниците на културата и музеите.

Чл. 17. (1) Заклучителната комплексна оценка доказва културно-историческата стойност и обществена значимост на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство.

(2) Заклучителната комплексна оценка се извършва от НИПК след изучаване и документиране на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство въз основа на системата от утвърдени критерии за:

1. автентичност и степен на съхраненост;
2. научна и художествена стойност;
3. взаимодействие със средата;
4. взаимодействие с обществото.

Чл. 18. (1) Изучаването и документирането на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство включват:

1. проучване на място – чрез набиране от място на допълнителна и възможно най-пълна информация за обектите и прилежащата им среда;
2. проучване на данни за обектите от архивни писмени, графични, фотографски и други документални източници;
3. осъществяване на специализирано заснемане.

(2) Изучаването и документирането на декларираните археологически обекти на недвижимото културно-историческо наследство се извършва в съответствие с Правилника за провеждане на теренни археологически проучвания в Република България (ДВ, бр. 12 от 1997 г.).

(3) Информационното съдържание и документационните стандарти за изучаване и документиране на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство се създават от НИПК.

Чл. 19. Въз основа на резултатите от заключителната комплексна оценка НИПК определя окончателната видова характеристика и категория на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство, както и режимите за тяхното опазване и ги предлага за утвърждаване от органите по чл. 4. от Закона за паметниците на културата и музеите.

Чл. 20. (1) Ако от извършената заключителна комплексна оценка се установи, че декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство не отговарят на системата от критерии за придобиване статут на паметник на културата, временният режим за тяхното опазване по смисъла на чл. 13., ал. 3., т. 3. се отменя.

(2) Отмяната се осъществява от НИПК, който писмено уведомява за това общините, районите и кметствата, на чиято територия се намират декларираните обекти и ги отписва от декларационните списъци.

(3) Общините, районите и кметствата са задължени да уведомят заинтересованите лица по реда на Гражданскопроцесуалния кодекс и да нанесат поправката в кадастъра.

(4) Заинтересованите лица могат да направят възражение срещу отписването от декларационните списъци чрез НИПК до министъра на културата. Министърът на културата се произнася по възражението в двуседмичен срок от получаването му.

Глава четвърта

УТВЪРЖДАВАНЕ, ОБНАРОДВАНЕ И РЕГИСТРИРАНЕ

Чл. 21. Списъците на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство, предложени от НИПК за придобиване на статут „паметник на културата“ по смисъла на чл. 12. от Закона за паметниците на културата и музеите, се утвърждават от:

1. Комитета за Световно наследство към ЮНЕСКО – за паметниците на културата от световно значение, чрез Националната комисия на ЮНЕСКО по предложение на министъра на културата;

2. Министерския съвет – за паметниците на културата с режим „резерват“ по предложение на министъра на културата и министъра на регионалното развитие и благоустройството;

3. министъра на културата – за всички останали категории паметници.

Чл. 22. (1) Списъците на паметниците на културата, утвърдени по реда на чл. 21., се обнародват в „Държавен вестник“.

(2) До обнародване на утвърдените списъци в „Държавен вестник“ НИПК при необходимост издава временно удостоверение на заинтересованите лица.

Чл. 23. Обнародваните в „Държавен вестник“ паметници на културата се регистрират в Националния регистър на недвижимите паметници на културата.

Чл. 24. Националният институт за паметниците на културата издава удостоверения за регистрираните паметници на културата.

Чл. 25. Паметниците на културата се отписват и прекатегоризират по реда на тяхното утвърждаване. Отписването и прекатегоризирането се обнародват в „Държавен вестник“.

Глава пета

НАЦИОНАЛЕН НАУЧНО-ДОКУМЕНТАЛЕН АРХИВ

Чл. 26. (1) Националният научно-документален архив при НИПК осъществява провежданата от Главно управление на архивите при Министерския съвет държавна политика при формирането на националния архивен фонд за недвижимото културно-историческо наследство и неговото опазване.

(2) Устройството и дейността на Националния научно-документален архив се определят с правилник, издаден от директора на НИПК и съгласуван с директора на Централния държавен архив.

Чл. 27. (1) Националният архивен фонд на Националния научно-документален архив съдържа документи за обектите на недвижимото културно-историческо наследство в Република България, както и за обекти, свързани с българската история и култура извън нейната територия.

(2) Националният архивен фонд на Националния научно-документален архив съдържа:

1. оригинала на Националния регистър на недвижимите паметници на културата;

2. оригиналите на списъците на декларираните обекти на недвижимото културно-историческо наследство;

3. оригиналите на досиетата на декларираните обекти и регистрираните паметници на културата;

4. нормативни документи в областта на опазването на недвижимото културно-историческо наследство и ратифицираните от Република България международни документи в тази област;

5. научни разработки и групи документи, свързани с обектите на недвижимото културно-историческо наследство и опазването на недвижимите паметници на културата – научно мотивирани предложения, научни теми, директивни планове-концепции, опорни планове и териториалноустройствени схеми, копия от действащи застроителни и регулационни планове, архивни планове и кадастри, фототека, видеотека и др.

(3) Досиетата на недвижимите паметници на културата и обектите на недвижимото културно-историческо наследство се образуват от всички документи, включително и тези, обект на авторско право, които се събират и създават за тях в процеса на обявяването, популяризирането и опазването им.

Чл. 28. (1) Екземпляр от създадената извън НИПК документация за недвижими паметници на културата и обектите на недвижимото културно-историческо наследство, свързана с техния статут или намеса по тях, задължително се предава безвъзмездно в Националния научно-документален архив за неговото попъване.

(2) Неизпълнението на разпорежданията по ал. 1. се наказва по Закона за държавния архивен фонд и Правилника за прилагане на Закона за държавния архивен фонд.

Чл. 29. (1) Специализираните органи по опазването на недвижимите паметници на културата към общините, районите и кметствата създават и попълват местен архив за недвижимите паметници на културата и обектите на недвижимото културно-историческо наследство и организират неговото ползване съгласно правилник, приет от общинския съвет на съответната община, Държавния архив по места и съгласуван с НИПК.

(2) Националният научно-документален архив при НИПК оказва съдействие и методическо ръководство на специализираните органи по опазването на недвижимите паметници на културата към общините, районите и кметствата при изпълнение на дейностите, посочени в ал. 1.

Чл. 30. Националният научно-документален архив създава и поддържа компютеризирана информационна система за недвижимите паметници на културата и обектите на недвижимото културно-историческо наследство в Република България и за тези, свързани с българската история и култура извън нейната територия.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

§ 1. Тази наредба отменя Наредба № 5. на Комитета за култура за издирване, изучаване и документиране на недвижимите паметници на културата (обн., ДВ, бр. 6 от 1979 г.; гоп., бр. 51 от 1988 г.).

[...]

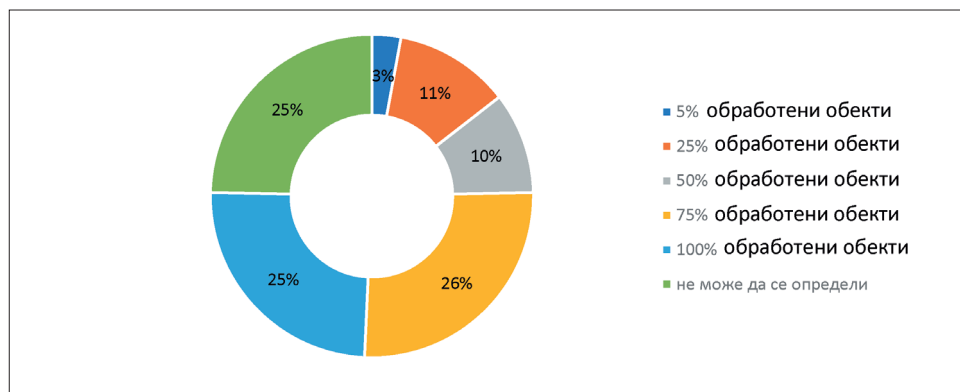
Министър: **Емма Московва**

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

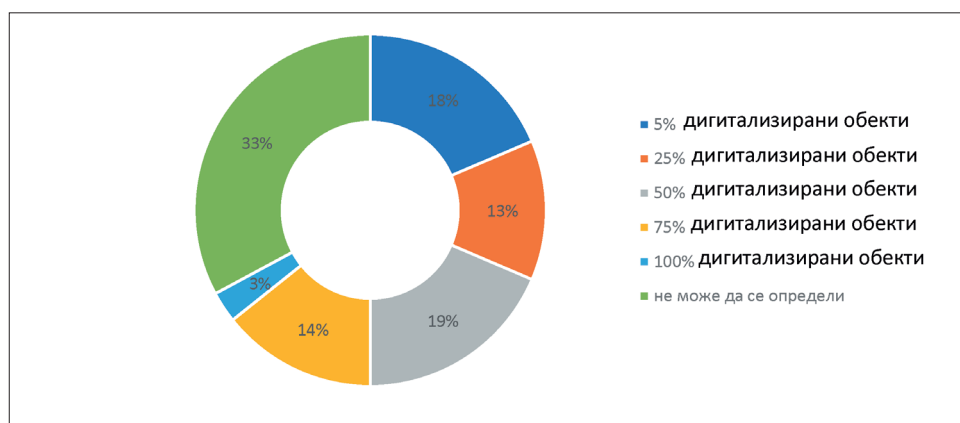
РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОВЕДЕНО АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ

АНКЕТА „ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО“ – МУЗЕИ, АРХИВИ, БИБЛИОТЕКИ, ГАЛЕРИИ

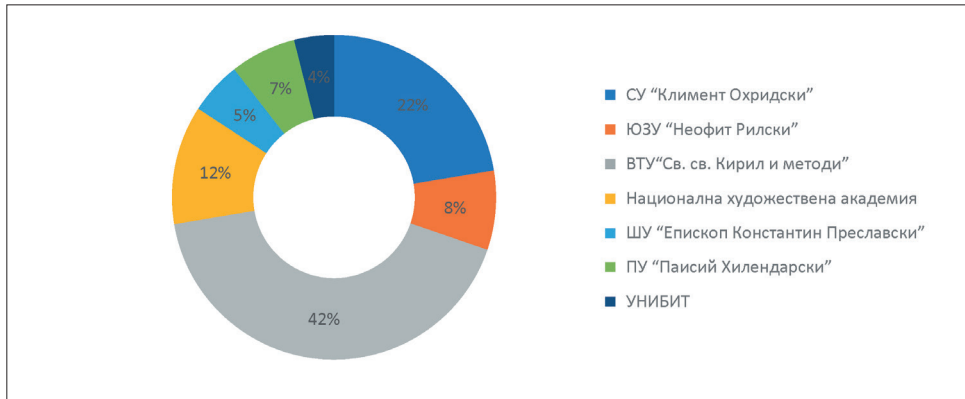
КАКВА ЧАСТ ОТ ОБЕКТИТЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, СЪХРАНЯВАНИ ВЪВ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ, СА ОБРАБОТЕНИ И ДОСТЪПНИ ЗА ПОТРЕБИТЕЛИ? (69 ОТГОВОРИЛИ)

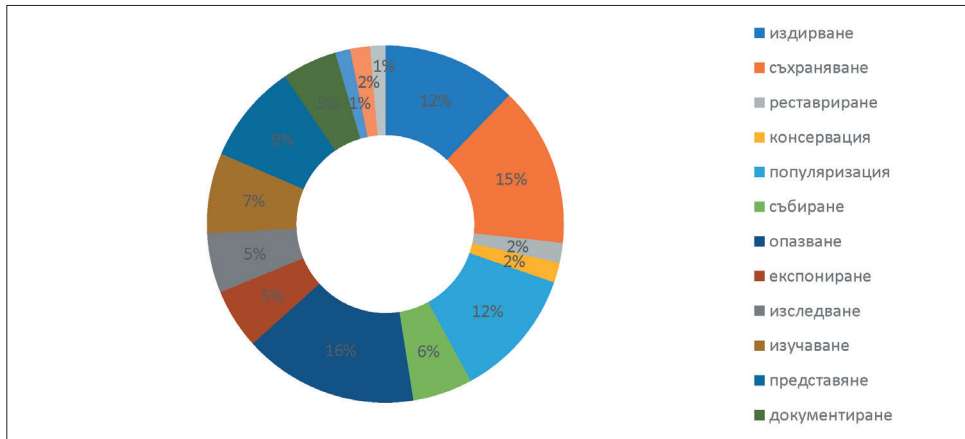
КАКВА ЧАСТ ОТ ОБЕКТИТЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, СЪХРАНЯВАНИ ВЪВ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ, СА ДИГИТАЛИЗИРАНИ? (71 ОТГОВОРИЛИ)

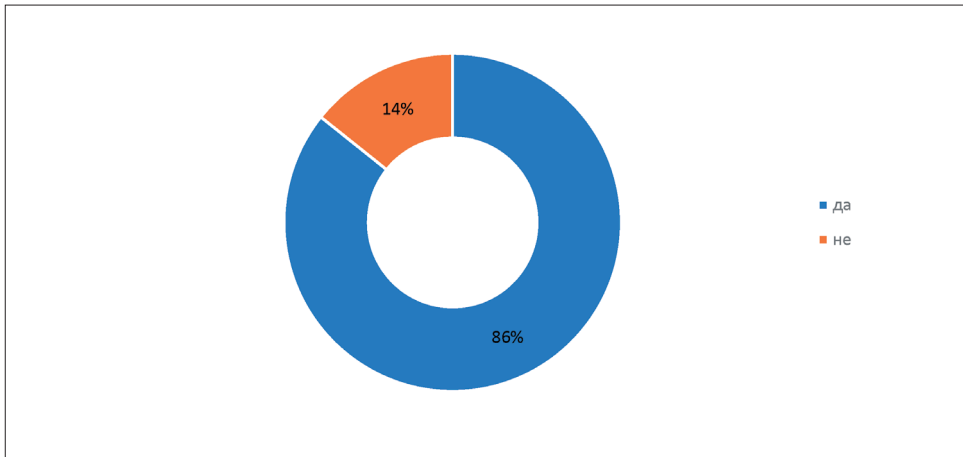
КАКВА СПЕЦИАЛНОСТ ИЛИ ПРОГРАМА В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И В КОЙ УНИВЕРСИТЕТ ИЛИ ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ НАЙ-ЧЕСТО СА ЗАВЪРШИЛИ СЛУЖИТЕЛИТЕ ВЪВ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ?

КОИ СА ОСЪЩЕСТВЯВАНИТЕ ОТ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЙНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

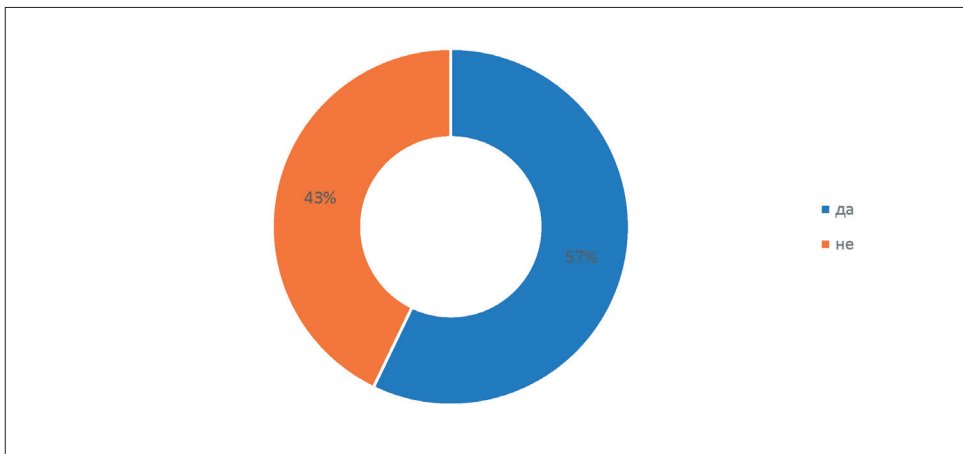

ИЗВЪРШВАТЕ ЛИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ДЕЙНОСТ ВЪВ ВАШАТА
ОРГАНИЗАЦИЯ?

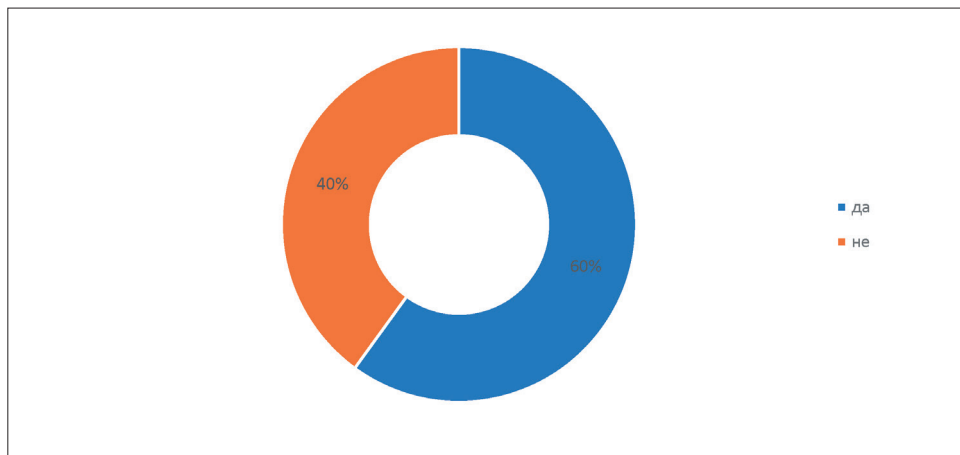

АНКЕТА „ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО
НАСЛЕДСТВО“ – ОРГАНИ НА ДЪРЖАВНА И ОБЩИНСКА ВЛАСТ

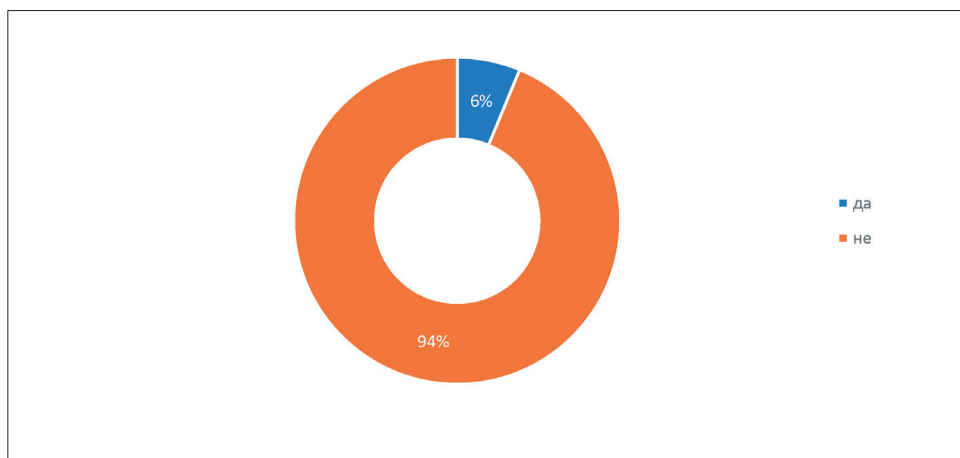
ИМАТЕ ЛИ РАЗРАБОТЕНИ СТРАТЕГИИ, ПОЛИТИКИ И ПРОГРАМИ В
ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

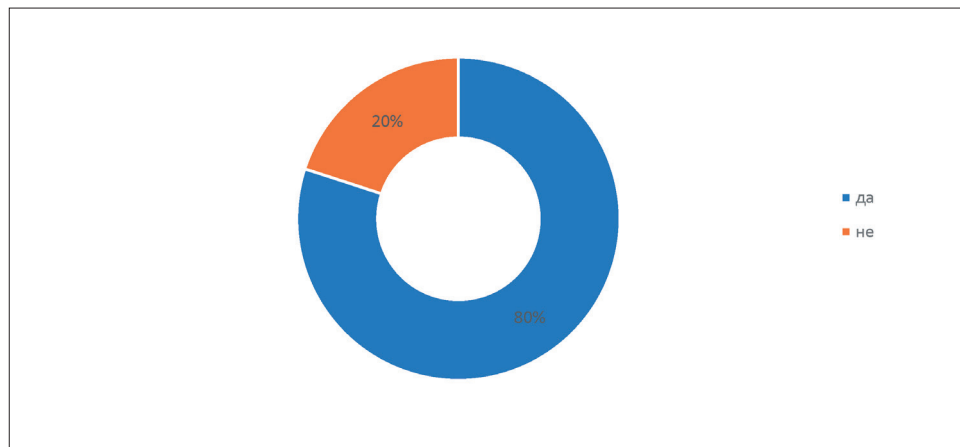
ИЗГРАДЕНИ ЛИ СА РЕГИОНАЛНИ ОРГАНИЗАЦИИ (СТРУКТУРИ) ЗА
ОПАЗВАНЕ НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО?

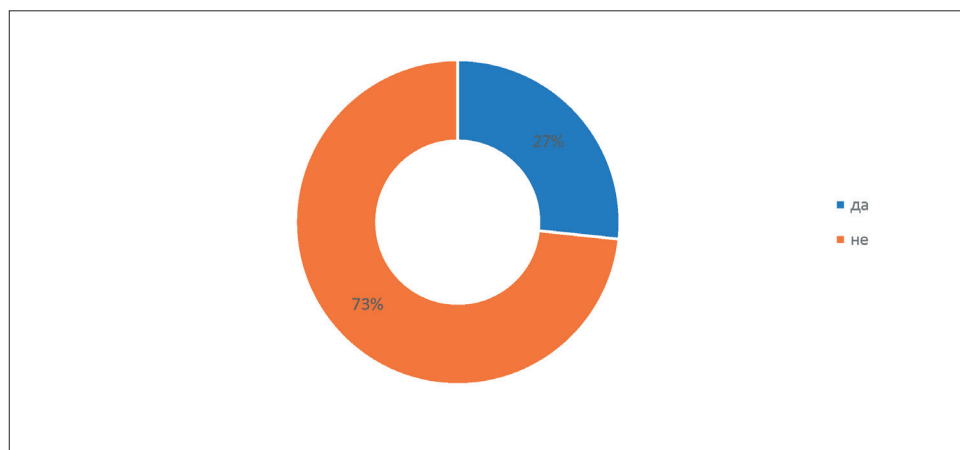
ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗВЪРШВА ЛИ СПЕЦИФИЧНИ ДЕЙНОСТИ В
ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, КОИТО НЕ СА ОПИСАНИ В
ЗАКОНА ЗА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

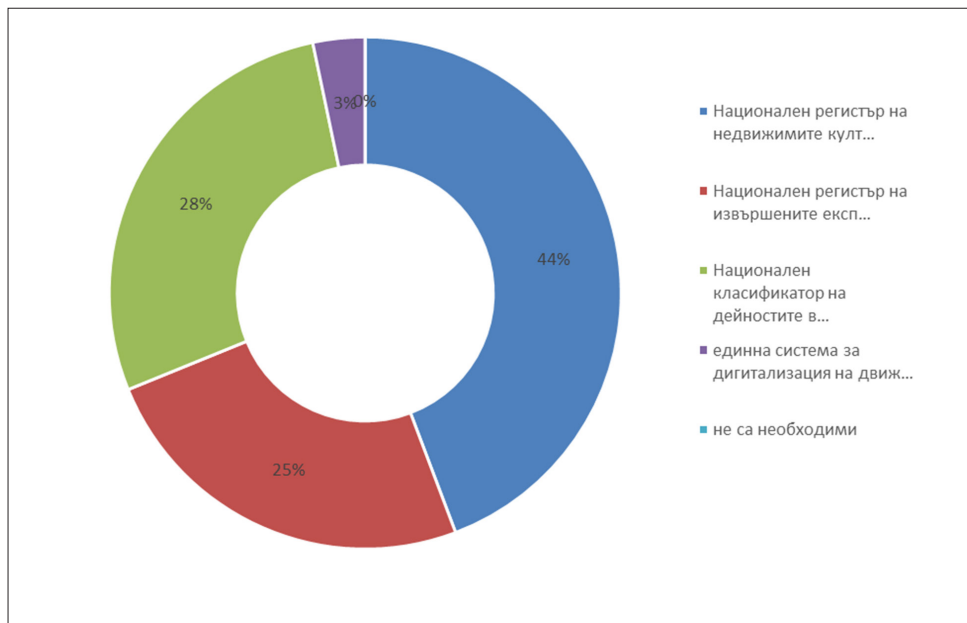

ПРИ НАЗНАЧАВАНЕ НА ДЪЛЖНОСТ, СВЪРЗАНА С КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО, ИМА ЛИ ВЪВ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗРИЧНО ИЗИСКВАНЕ ЗА КОНКРЕТНА ПОДГОТОВКА И ОПИТ?

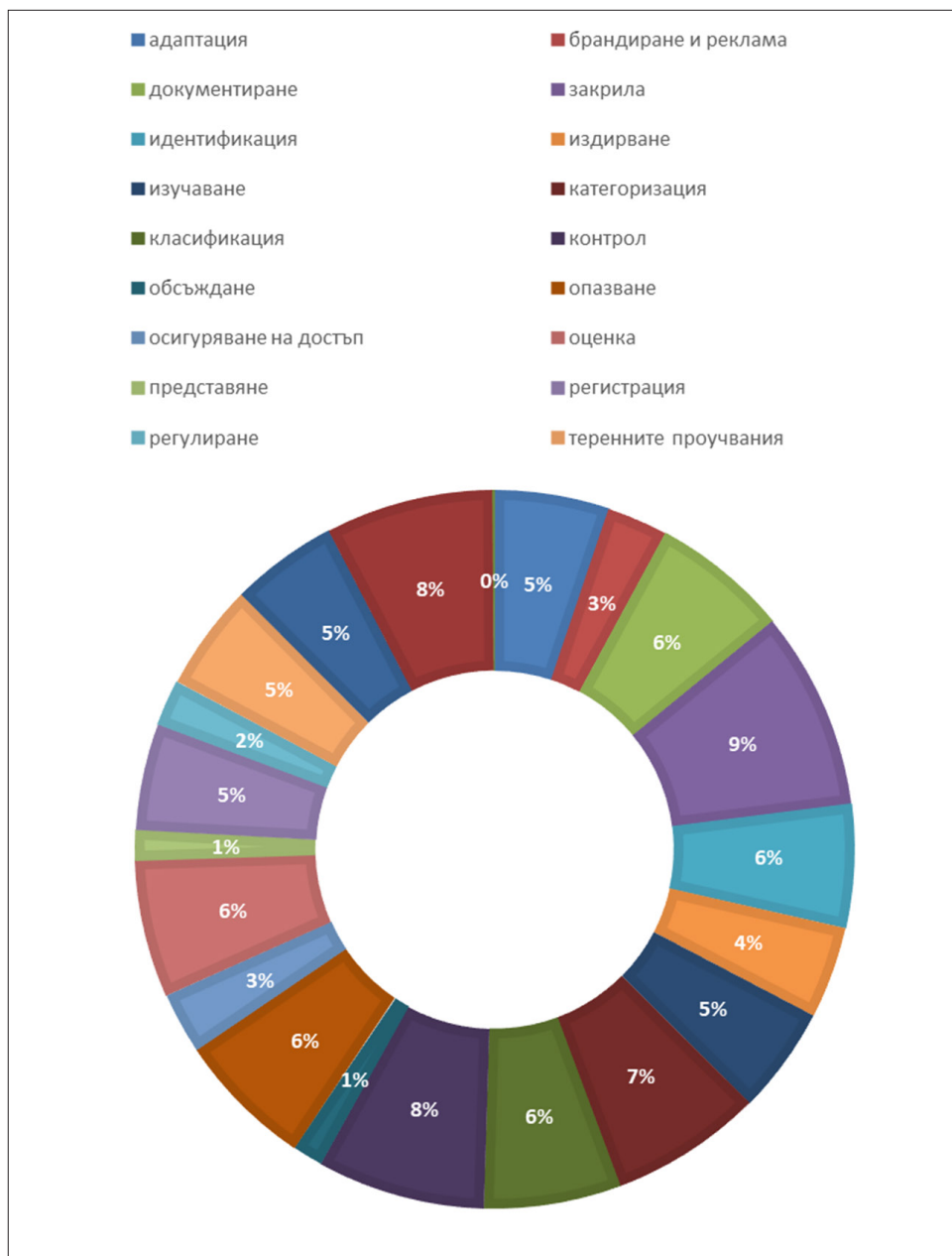

ОРГАНИЗИРА ЛИ ВАШАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЕ ЗА ДОПЪЛНИТЕЛНА ПРОФЕСИОНАЛНА ПОДГОТОВКА В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ЗА СВОИТЕ СЛУЖИТЕЛИ?

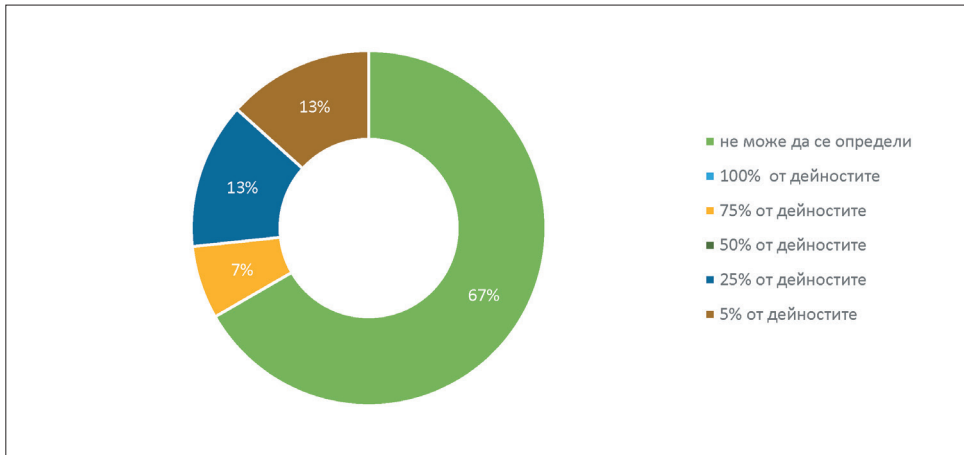

АНКЕТА „ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО“ – ОРГАНИ НА ДЪРЖАВНА И ОБЩИНСКА ВЛАСТ**КАКВИ РЕГИСТРИ И КЛАСИФИКАТОРИ СПОРЕД ВАС СА НЕОБХОДИМИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?**

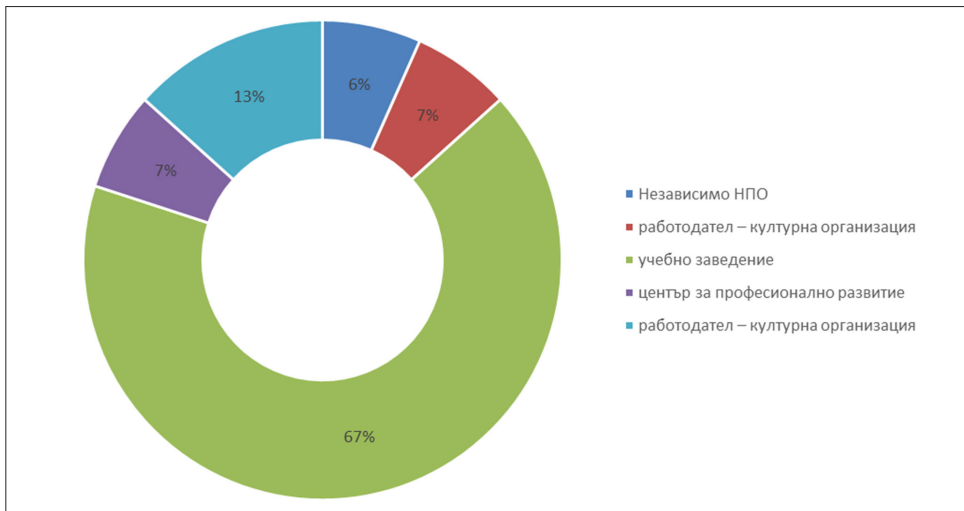
КОИ ОТ ДЕЙНОСТИТЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО
 Е НЕОБХОДИМО ДА СЕ УПРАВЛЯВАТ И КОНТРОЛИРАТ ОТ
 МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА, НАЦИОНАЛНИЯ ИНСТИТУТ НА
 НЕДВИЖИМО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ИНСПЕКТОРАТА ЗА ОПАЗВАНЕ
 НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

КАКВА ЧАСТ ОТ ДЕЙНОСТИТЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО СА ФИНАНСОВО ОСИГУРЕНИ?

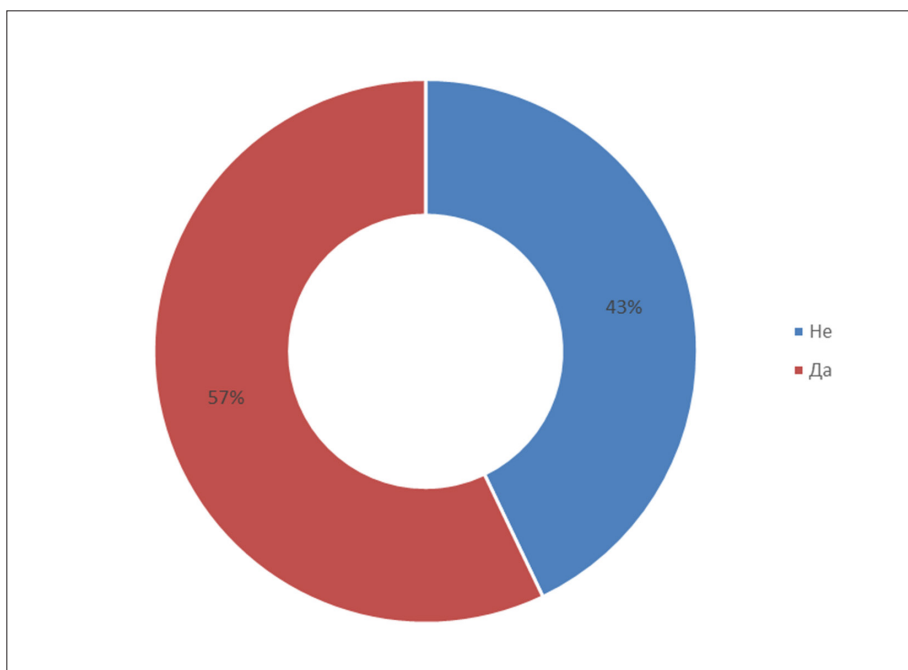

КОЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СПОРЕД ВАС БИ СЛЕДВАЛО ДА ВАЛИДИРА (ПРИЗНАВА) ПРИДОБИТИ ЗНАНИЯ, УМЕНИЯ И КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

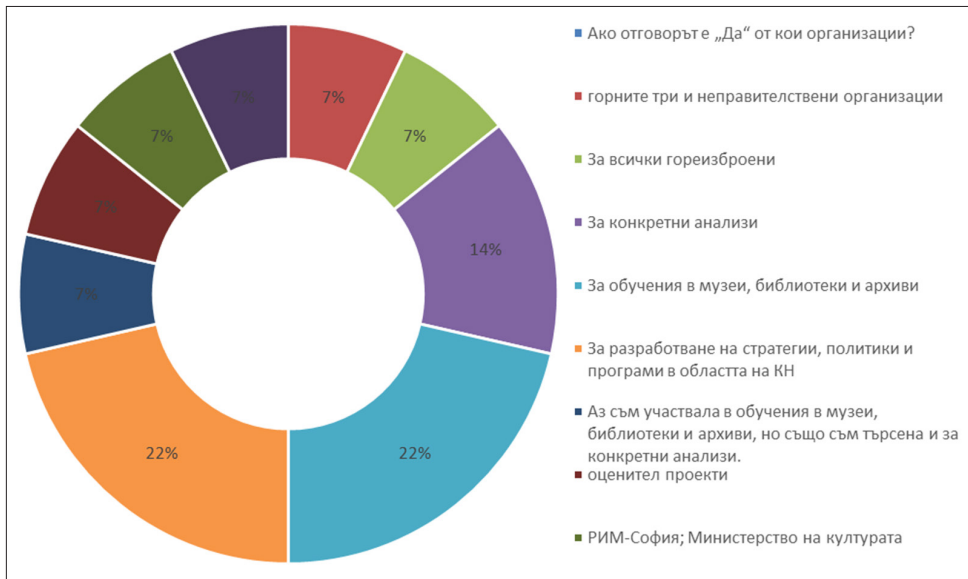

АНКЕТА „ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО“ – РЪКОВОДИТЕЛИ НА КАТЕДРИ/РЪКОВОДИТЕЛИ НА МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ

ПРЕДВИДЕНИ ЛИ СА В ПРОГРАМАТА СТАЖОВЕ, ПРАКТИКИ ИЛИ РАБОТА НА ТЕРЕН В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

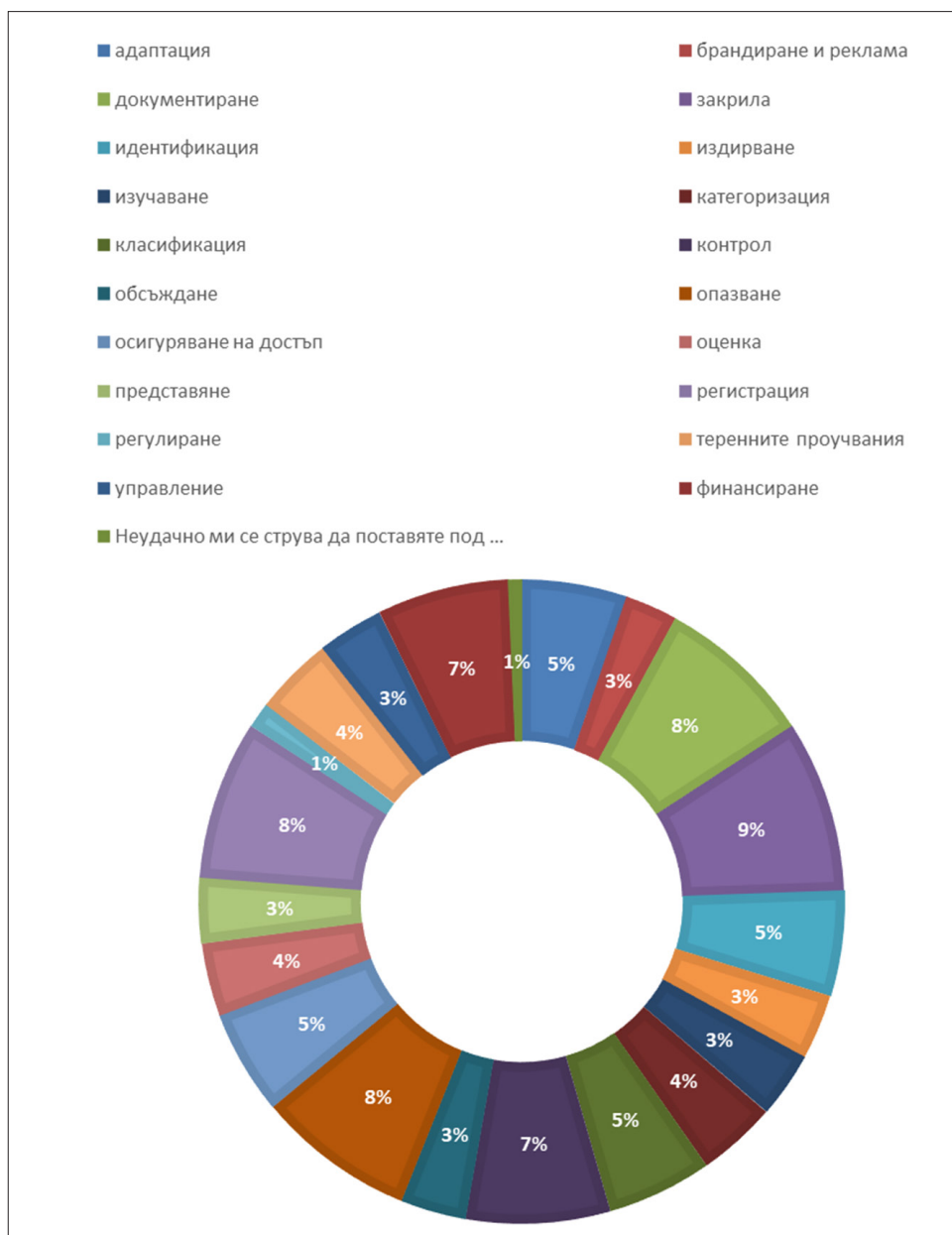
АКО ОТГОВОРЪТ Е „ДА“, ОТ КОИ ОРГАНИЗАЦИИ?

КАКВИ РЕГИСТРИ И КЛАСИФИКАТОРИ СПОРЕД ВАС СА НЕОБХОДИМИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

КОИ ОТ ДЕЙНОСТИТЕ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО СЧИТАТЕ, ЧЕ Е НЕОБХОДИМО ДА СЕ УПРАВЛЯВАТ И КОНТРОЛИРАТ ОТ МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА, НАЦИОНАЛНИЯ ИНСТИТУТ НА НЕДВИЖИМО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ИНСПЕКТОРАТА ЗА ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО?

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Таблица 1. Специалности в бакалавърска степен в областта на КН – професионална квалификация, професионални компетентности, професионална реализация. Информацията се основава на данни от учебната документация

Специалност	Професионално направление	Факултет	Професионална квалификация
(1)	(2)	(3)	(4)
История	2.2. История и археология	ИФ	Бакалавър по история
Етнология и културна антропология	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ИФ	Етнолог

Професионални компетенции	Професионална реализация
(5)	(6)
<p>Широкопрофилна подготовка. Основни познания върху историческото развитие в българските земи, в Югоизточна Европа и в света през различните исторически епохи. Формира необходимите основни умения на специалиста историк за работа с извори, за анализ и оценка на исторически явления и процеси.</p>	<p>В системата на музейното (национални, регионални и общински музеи) и архивното дело (държавна агенция „Архиви“, ведомствени архиви и областни дирекции на архивите); експерти в централните, областните и местните органи на държавната власт; в средствата за масова информация, в редакции и издателства; като специалисти проучватели в системата на ВУЗ и БАН; експерти в системата на МВнР, ДАНС и НСР; придобилите ПК „учител по история“ – като преподаватели, експерти и консултанти в системата на формалното и неформалното образование</p>
<p>Получават се знания за културата на народите през призмата на етничността. Главните предметни зони на тази наука са: произходът на етносите и на расовите общности, както и тяхната история, етническата и националната им идентичност; етническите процеси; социалните институции; конфесионалните общности и календарът на народите; междуетническите и междуконфесионалните отношения; културата на етническите общности; мобилността и миграциите. Етнологията също така проучва, анализира и моделира отделните елементи на триадата „човек–природа–общество“. Изгражда базисна широкопрофилна подготовка на студентите в областта на етнологията, като се следват традициите у нас етнологията да включва и добра историческа подготовка. Българите и някои други народи са писмени народи от векове и изучаването на тяхната история е много добра основа за опознаване на тяхната култура и етническа самодичност. Този модел на преподаване е твърде близък и до версията за етнологията/културната антропология на американската културно-историческа школа на Франц Боас. Освен научно-теоретичната подготовка студентите от специалността придобиват също така знания и опит по отношение на теренното етнографско проучване, тъй като етнографският терен е основната научна лаборатория на етнолога.</p>	<p>В различни области на държавния и общинския сектор: като експерти и уредници в етнографски и историко-етнографски музеи; като специалисти в етнографски и архитектурни комплекси; като експерти по етническите въпроси и образованието към общините, детските градини и училищата в районите със смесено население; като специалисти за работа в чужда езикова среда и сред българската диаспора в МВнР, в МВР и ДАНС; като експерти в държавни и общински органи, свързани с културния туризъм, откриването, опазването и социализирането на българското културно-историческо наследство; като етнологи проучватели в етнографските музеи, етнологите/антроположите научни институти и висшите училища. Реализация в неравнотелствения сектор: като специалисти в областта на междуетническите и междуконфесионалните отношения; в областта на културно-историческото наследство и музейното дело; в сферата на изучаването на културата на етническите и конфесионалните общности у нас и в чужбина; в областта на културния и селския туризъм; в областта на рекламата и др.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Архивистика и документа-листика	2.2. История и археология	ИФ	Архивист и документалист
Археология	2.2. История и археология	ИФ	Бакалавър по археология
Регионално развитие и политика	3.7. Администрация и управление	ГГФ	Бакалавър по регионално развитие и политика
Културология	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ФФ	Културолог

(5)	(6)
<p>Висока теоретична и професионална подготовка, позволяваща да решават всички проблеми, свързани с документосъставянето, документооборота и архивирането на документите както на учредженско равнище, така и в държавните исторически архиви.</p>	<p>В държавната администрация и местното самоуправление, в неправителствените организации и структурите на гражданското общество, в частния сектор, медиите, музеите, библиотеките, издателствата</p>
<p>Студентите получават разностранни теоретични и практически познания и опит, отнасящи се до работа с археологическите извори и с тяхната интерпретация, която задължително предполага и познание върху нумизматика и епиграфика, архитектурна археология, историческа география и физическа антропология, традиционна народна култура, включително и умения в областта на консервацията и реставрацията на археологически артефакти.</p>	<p>Могат да участват в археологически проучвания като членове на научни екипи, да се реализират професионално в музеи, научни и културни институции, в сферата на културния туризъм, както и в държавни и общински организации и ведомства, в държавни и частни фирми, в неправителствения сектор</p>
<p>Някои от професионалните компетенции на бъдещите специалисти са: идентифициране на проблемите на регионите и формулиране на приоритетите на регионалното развитие в Европа; разработване и участие в реализирането на стратегии, планове и програми за развитие на национално, областно, общинско и селищно ниво; управление на регионални проекти в областта на опазването на околната среда и ефективното използване на прородните ресурси, социалното и икономическото развитие; участие в координирането и администрирането на дейностите, свързани с местното самоуправление, регионалното планиране и управление.</p>	<p>Работа в държавни ведомства, в регионални и местни администрации, в консултантски фирми, работещи в областта на регионалното и стратегическото планиране, устройството на територията и градоустройството, управлението на околната среда и природните ресурси, маркетингови изследвания и др.</p>
<p>Бакалаврите по културология имат фундаментални познания по история на българската култура, културна история на Европа и света. Специалността въвежда основни теоретични понятия и методи, запознава с текущи дебати в културознанието, дава практически знания и умения в областта на управлението на културата. Специалността е широкопрофилна, осигурява сериозна интердисциплинарна подготовка и създава гъвкави и интелигентни кадри с широки възможности за реализация.</p>	<p>Държавни културни институции, частни фирми (медици, издателства, екипи на фестивали, рекламни агенции, туристически агенции, връзки с обществеността) и неправителствени организации (фондации за култура, научни и изследователски центрове, организации за културен туризъм и пр.)</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Библиотечно-информационни науки	3.5. Обществени комуникации и информационни науки	ФФ	Бакалавър по библиотечно-информационни науки

(5)	(6)
<p>Студентите придобиват професионални компетентности, свързани с: поддържане и развитието на библиотечни дейности, изграждане и поддържане на системи за оценка и анализ на бази от данни и информационни масиви, организация и управление на информационни ресурси, прилагане на съвременни технологии в информационното обслужване, планиране и създаване на информационни продукти, сътрудничество с различни културни институции. Наред с изброеното се усвояват управленски умения за организация на дейностите в т.нар. интелигентни организации, както и изследователски нагласи към явленията и процесите в информационния сектор.</p>	<p>Завършилите специалността се реализират в библиотеки - обществени, научни, училищни и университетски, специални; информационни центрове към различни институции и организации с изследователски, производствени, брокерски или дистрибуторски функции; документационни служби към издателства и редакции на средства за масова комуникация; центрове за информационно обслужване и международен информационен обмен; разпространение и търговия на информационни ресурси</p>

Таблица 2. Специалности в магистърска степен в областта на КН – професионална квалификация, професионални компетентности, професионална реализация. Информацията се основава на данни от учебната документация

Специалност	Професионално направление	Факултет	Професионална квалификация
(1)	(2)	(3)	(4)
Археология	2.2. История и археология	ИФ	Магистър по археология
Археометрия		ИФ, ГГФ, ХФ	Магистър по история – археометрия; магистър по химия – археометрия; магистър по география – археометрия

Професионални компетенции	Професионална реализация
(5)	(6)
<p>Студентите получават специализирана подготовка за културните ценности, обект на археологията, за археологическата документация, за артефактите, за методите на датирание, особено внимание е отделено на консервацията, реставрацията и социализацията на архитектурните археологически паметници, на артефакти от метал, керамика, текстил, кожа, кост, дърво; на законодателството в областта на КН; на развитието на българските земи и култура в различните периоди. Изградени са умения за поставяне на проблемите в по-широк контекст и да се прави сравнителен анализ. Широко се използват интердисциплинарни методи в обучението и в работата с археологическото културно наследство.</p>	<p>Студентите получават задълбочени теоретични и практически познания и опит, които им дават възможност да се реализират професионално в музеи, в научни и културни институти, висши училища, в сферата на културния туризъм и др. Магистрите по археология са високоподготвени специалисти в областта на проучването и опазването на културното наследство, които могат да заемат експертни и други длъжности в държавни и общински организации и ведомства, в частни фирми и в неправителствения сектор.</p>
<p>Завършилите магистърската програма по археометрия получават специализирана и профилирана подготовка в областта на археологията и естествените науки, които са свързани с модерните методи за датирание, количествен и качествен анализ на археологически артефакти, методите на полева и лабораторна консервация на подвижни и неподвижни археологически паметници. Студентите получават знания за специфични естественонаучни методи за полево и дистанционно изследване и документиране на природната среда и археологическите комплекси.</p>	<p>Студентите получават теоретични и практически познания и опит, които им дават възможност да се реализират професионално в музеи, в научни и културни институти, висши училища, в сферата на проучването и опазването на културното наследство, които могат да заемат експертни и други длъжности, за които се изискват висше образование и/или магистърска степен в държавни и общински организации и ведомства, в частни и държавни фирми, както и в неправителствения сектор.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Възраждане и памет	2.2. История и археология	ИФ	Магистър по история (Възраждане и памет)
Етнология и културна антропология	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ИФ	Антрополог

(5)	(6)
<p>Програмата предлага на студентите обучение върху механизмите, средствата и начините, по които се е изразявала съвременната ни представа за Българското възраждане от XVIII и XIX век. Към възрожденската епоха, основополагаща за националната ни история и проучвана повече от столетие, са предложени нови подходи с оглед на по-широкото понятие за паметта. Акцентът е върху практическото усвояване на професионалната работа с домашното и чуждото ръкописно и печатно наследство от епохата; върху градежа на микро- и макро-възрожденското минало. Програмата включва подготовка върху музейната практика и комуникация и върху изготвянето и реализацията на проекти за опазване на културното наследство. Специално внимание се отделя на обучението за визуално компютърно представяне на епохата, което в бъдеще ще има решаваща роля за младите поколения.</p>	<p>Завършилите специалността могат да участват като експерти в областта на музейното дело. Участват също в разработването на различни проекти в България и чужбина за проучване и дигитализация на културно-историческото наследство и памет.</p>
<p>Студентите придобиват фундаментална научно-теоретична и изследователско-практическа подготовка по етнология и културна антропология.</p>	<p>В държавния и в общинския сектор: в сферата на образованието и културата – като преподаватели и учени; като експерти по етническите въпроси в системата на МОМН; като специалисти и експерти в областта на КИН към специализираните в тази насока държавни институции; като специалисти в Министерството на културата, в музеи, в историческите архитектурни комплекси на открито; като специалисти и експерти в държавната и общинската администрация в областите на междуетническите и конфесионалните отношения; в системата на ДАНС и МВР като експерти за работа в различна етническа среда и утвърждаването на междуетническата и междуконфесионалната толерантност; в държавните медии и в туристическия бранш; в държавния сектор по линия на ебронтеграцията на българските граждани, както и в сферата на адаптацията на мигрантските групи в България. В тази насока завършилите програмата ще бъдат особено полезни за работата сред „старата“ и „новата“ българска диаспора, за съхраняването на нейната българска етническа идентичност. В неправителствения сектор: в неправителствени организации и фондации, чийто предмет на дейност е свързан с културата и културните взаимодействия, с етническите процеси и междуетническите отношения, с изучаването на малцинствените групи и правата на човека, с реализацията на образователните програми и летните школи, с дейности в областта на културната екология и глобализацията. Реализация в областта на етносоциологическите проучвания, в сферата на етнополитическите анализи и политическия маркетинг, както и по линия на изработване и ръководене на проекти за трансгранично сътрудничество и за изучаване на идентичността.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Музеология	2.2. История и археология	ИФ	Магистър по музеология
Дигитална хуманитаристика (на английски език)	2.2. История и археология	ИФ	Магистър „изследовател по дигитална хуманитаристика“

(5)	(6)
<p>За културното наследство като съвкупност от нематериални и материални обiectи и недвижими културни ценности. Програмата дава подготовка в областта на музеологията, опазването и управлението на културното наследство. Предлаганите курсове са от сферата на археологията, историята, етнологията, документалистиката, история на изкуството и други хуманитарни дисциплини, които традиционно присъстват в музеите. Завършилите придобиват познания и умения за изследователска и научна дейност, а и подготовка за справяне с различни дейности от организационен, административен, управленски характер в сферата на културното наследство и музейната практика.</p>	<p>В музеи, в научни и културни институти, висши училища, в сферата на културния туризъм, да заемат експертни и други длъжности в областта на проучването и опазването на културното наследство в държавни и общински организации и ведомства, в частни и държавни фирми, както и в неправителствения сектор.</p>
<p>Програмата има интердисциплинарен характер с конкретна практическа насоченост, даваща допълнителни знания и умения в областта на историята, археологията, филологията, компютърните науки и други специализирани и помощни сфери на познанието. Студентите, успешно завършили програмата, придобиват следните знания, умения и компетенции: познания за цифровите технологии и развитието на изследванията в сферата на технологиите; познания за психологическите подходи и процеси, които лежат в основата на дигиталното опосредстване на познанието и човешките отношения; познания за начина, по който функционират основните дигитални инструменти и технологии (програмни и маркиращи езици, платформи за управление на съдържание, бази данни, софтуерни архитектури, търсещи машини, социални медии и др.) и какви са подходите за решаване на методологически проблеми при обработката на хуманитарно и културно съдържание в дигитален вид; прилагане на нови дидактически методи и подходи в използването на визуални, интерактивни и колаборативни форми на присъствено и дистанционно обучение, както и в употребата на дигитални изследователски материали за целите на преподаването, научната комуникация и разширяването на теоретичните хоризонти в различни дисциплини на хуманитарните и социалните науки и изкуства; прилагане на дигиталните комуникации за създаване на нов тип услуги като социален капитал.</p>	<p>Завършилите магистърската програма ще могат да осъществят успешно професионалната си реализация в сфери като научноизследователска дейност, технологична и развойна дейност, академична и преподавателска дейност, в културни институции, държавни и общински структури, както и в нестопански организации, имащи отношение към проблемите на културното, езиковото и историческото наследство.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Културен туризъм	3.9. Туризъм	ГГФ, ИФ	Магистър по туризъм – културен туризъм
Управление на туристически дестинации	3.9. Туризъм	ГГФ	Магистър по туризъм - управление на туристически дестинации

(5)	(6)
<p>Специфични умения за работа в туризма: способност да прилагат теоретичните концепции за туризма и културното наследство при решаване на практически проблеми, свързани с развитието на културния туризъм; способност да боравят с разнообразна информация и да използват различни методи за анализ и оценка на КИН като ресурс за развитието на туризма. Практически умения за адаптация на културното наследство за нуждите на туризма и включването му в специализирани туристически продукти; умения за изпълнение на специфични дейности и операции в сферата на културния туризъм – посредническа и екскурзоводска дейност, разработване на туристически продукти и атракции; умения за анализ и оценка на съществуващи планови документи и готовност за участие в разработването на нови такива; умения за изпълнение на дейности в административни структури и неправителствени организации, свързани с организацията, планирането и управлението на културния туризъм на различни равнища.</p>	<p>Екскурзоводи интерпретатори; административен персонал, аналитични специалисти и управители в туристически фирми, специализирани в областта на културното наследство; административен персонал и аналитични специалисти в публични и частни организации в областта на туризма, културата и опазването на културно-историческото наследство; аналитични специалисти в научни институти и неправителствени организации, свързани с културния туризъм и опазване на българското културно-историческо наследство; консултантите в сферата на разработването и реализацията на национални и международни проекти в сферата на културния туризъм</p>
<p>Способност да прилагат основни теоретични концепции за решаване на реални проблеми, свързани с управлението на рекреационната среда на туризма; способност да използват техники за измерване на качеството на туристическия продукт; способност да идентифицират адекватни източници на информация и да използват широк арсенал от методи и оригинални методики за туристически проучвания на различни пространствени нива; умения за ориентация в планови документи от различен характер; способности за участие във формулиране и прилагане на туристическа политика; изготвяне на стратегически и прорамни документи в областта на туризма; основни умения за разработване и изпълнение на проекти във всички фази на проектния цикъл; умения за използване на ГИС в процеса на туристическите проучвания; умения за изпълнение на дейности в административни структури и неправителствени организации, свързани с организацията, планирането и управлението на туризма на различни пространствени равнища.</p>	<p>Ръководни кадри в различни по вид и големина туристически предприятия от всички сектори на туристическата индустрия; ръководни кадри в браншови и териториални неправителствени организации, свързани с развитието на туризма (асоциации, сдружения, съвети по туризъм); експерти в отдели на държавната и общинската администрация, които имат отношение към планирането и развитието на туризма; организатори на туризма и маркетингови експерти на туристически дестинации на местно ниво; анализатори на туризма и туристическата политика в административни и проектантски организации; преподаватели по туризъм в различни нива на академичното образование и професионалното обучение.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Регионално развитие и управление	4.4. Науки за земята	ГГФ	Магистър по туризъм - управление на туристически дестинации
Културна и политическа география	4.4. Науки за земята	ГГФ	Магистър по география - културна и политическа география

(5)	(6)
<p>Умения за изпълнение на специфични дейности и операции в сферата на регионалното развитие, разработване, организация и управление на планове и стратегии за развитие, проекти, финансирани от фондовете на ЕС, управление на околната среда, на селските райони, на райони за целенасочен политика и др. Умения за изпълнение на дейности в административни структури и неправителствени организации, свързани с организацията, планирането и управлението на регионалното развитие на различни равнища.</p>	<p>Завършилите специалността се реализират на административни длъжности в държавни ведомства и министерства, областни и общински администрации; експерти при разработване на общински и областни планове и стратегии за развитие; проектантски фирми в областта на регионалното планиране, регионални анализи и обосноваване на интегрални приоритети за развитие; изследователски центрове за геополитически анализи и прогнози. Могат да участват като експерти в екипи по устройство на територията, във висши училища, изследователски и проектантски центрове, интердисциплинарни екипи, изпълняващи международни проекти и програми (трансгранично сътрудничество). Работят в сферата на икономическо и социално обслужване, развитие на техническа и социална инфраструктура, интегрирано, интелигентно и приобщаващо регионално развитие.</p>
<p>Завършилите магистърската програма по културна и политическа география получават теоретични знания и практически умения в областта на регионалния политически маркетинг и мениджмънт; геостратегическото прогнозиране и планиране; пространствения победенчески и електорален анализ; регионалната политика и стратегическо планиране, необходими за тяхната успешна реализация в управленските структури на наднационално, национално и местно ниво.</p>	<p>Обучението представя широки възможности за професионална реализация в управленски структури на териториални единици от различен пространствен ранг в съответствие с евроатлантическата солидарност в НАТО и структурните политики на ЕС. Успешно завършилите магистърската програма могат да заемат различни ръководни и експертни длъжности в правителствени и неправителствени организации на наднационално, национално, регионално и местно ниво, във външни културни, политически и икономически представителства, в държавни и частни фирми, занимаващи се с регионален маркетинг и мениджмънт, в научноизследователски, консултативни центрове, агенции за проучване на общественото мнение, във висши училища, като експерти към културни и политически движения и партии и др.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Дигитален мениджмънт в туризма	3.7. Администрация и управление	Стопански факултет	Магистър по стопанско управление – дигитален мениджмънт в туризма
Християнско поклонничество	2.4. Религия и теология	БогФ	Магистър по теология – християнско поклонничество
Опазване на българското културно наследство	2.1. Филология	ФСлФ	Магистър по българска филология – опазване на българското културно наследство

(5)	(6)
<p>Магистърската програма дава знания и изгражда умения за създаване на конкурентни, иновативни продукти и дигитални преживявания в областта на туризма и управление на свободното време. Формираните компетенции са свързани с управление на туристически дейности в дигитална среда, прилагането на стартегически и дигитални маркетингови стратегии; използване, усъвършенстване и адаптиране на новите информационни технологии, системи и приложения за управление на различни дейности в туризма (като CRM и ГИС). Студентите формират практико-приложни умения в областта на: организацията и управлението на туризма на различни пространствени и фирмени равнища; създаване на иновативни дигитални решения в областта на управлението на туризма към различни структури на държавната администрация, частния бизнес и неправителствени организации; работа с управленски информационни системи, разработване и прилагане на дигитални маркетингови стратегии, необходими за съвременното информационно обезпечаване на бизнеса, информационно осигуряване за динамиката на околната среда, проследяване на поведението на потребителите и конкурентите.</p>	<p>Завършилите магистри могат да се реализират на ключови позиции в управлението на туристическите компании и дестинации, областната и общинските администрации, правителствените институции и силно развития сектор на неправителствените организации в сферата на туризма и управлението на свободното време. В зависимост от интересите си магистрите могат да работят в областта на дигиталния маркетинг, експерти в консултантски дружества, специалисти на свободна практика, както и да продължат обучение в ОНС „доктор“, да бъдат преподаватели в различните степенни от системата на висшето образование; да работят в научноизследователски и развойни звена и др.</p>
<p>Сред професионалните компетенции са уменията да използват интердисциплинарния подход в рамките на обучението и практическата поклонническа дейност (история, география, психология, култура, класически езици, журналистика) по начин, който да подобри и затвърди уменията им в избраната специалност. Студентите изграждат компетенции да планират, организират и провеждат поклоннически пътувания у нас и в чужбина в рамките на дейността на съществуващи организации или в рамките на техни лични предприемачески инициативи.</p>	<p>Могат да се реализират като експерти в неправителствени организации и сдружения, работещи по проблеми, свързани с религията, културата, църковно-социалните дейности и т.н.</p>
<p>Програмата има подчертано практически характер и цели да създаде у обучаваните студенти умения да работят с образците на културното ни наследство – епиграфски и книжовни паметници, старопечатни книги, икони, произведения на изкуството и фолклорни образци. Тя се стреми да формира способност за самостоятелна работа в различни практически направления, като формиране на музейни сбирки и на експозиции, оценка на образци на средновековното изкуство, популяризиране на традиционната и книжовната култура на средновековна България.</p>	<p>Завършилите магистърската програма могат да намерят реализация в музеи, читалища, комисии по култура към общинските и областните управи, музеи, галерии, антиквариати и различни административни институции, да работят в неправителствения сектор, който има културно-исторически профил, а също така да се специализират в областта на културния и поклонническия туризъм.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Литература, кино и визуална култура	2.1. Филология	ФСЛФ	Магистър по българска филология – литература, кино и визуална култура
Език и културно пространство (приложна лингвистика – български език като чужд)	2.1. Филология	ФСЛФ	Магистър по приложна лингвистика – български език като чужд
Културни връзки и геополитика на Европейския съюз (на английски език)	3.3. Политически науки	ФКНФ	Магистър по културни връзки и геополитика на Европейския съюз

(5)	(6)
<p>Обучаващите се придобиват теоретична и практическа компетентност в области като естетика и философия на словесните и визуалните образи, филмова адаптация, визуални изкуства и комуникации и взаимодействието им с литературата в исторически и актуален план, писане на сценарии и критика за кино и визуални медии, теория и практика на филмовия превод.</p>	<p>Могат да работят във всички електронни и печатни медии у нас, във филмовото производство, като сценаристи в киното и телевизията, филмови, театрални и телевизионни критици и изследователи, филмови преводачи, редактори и др.</p>
<p>Три групи дисциплини: първата – езиковедските дисциплини задълбочават погледа върху контрастивното изследване на българския език и лингвистиката на текста; втората група дисциплини (литература, история, география, право) дава възможност на студентите да обогатят познанията си в областта на актуалните културни теории и проблеми на културата в условията на глобализация се свят и същевременно ги запознават с конкретни културни и литературни феномени и техния съвременен прочит; трета група е насочена към задълбочаване на познанията за превода като междуезиков и межкултурен трансфер, към усъвършенстване на комуникативните и дискурсивните умения и работата с електронни и компютърни речници и езикови корпуси.</p>	<p>Някои от възможните реализации са: експерти в европейски и културни и образователни институции; наши и чужди неправителствени организации; експерти в държавната администрация с висока компетентност по въпросите на българистиката и т.н.</p>
<p>Изграждат се компетентности, свързани с културната идентичност, с европейската идентичност, европейските културни политики, дипломатически, етнически и културни измерения на европейската интеграция на Балканите.</p>	<p>Висококвалифицирани специалисти с широки професионални умения за упражняване на професии, свързани с културната дипломация, изискващи отлично владение на английски език и гъвкави комуникативни способности и умения за посредничество в мултикултурна среда. Могат да намерят професионална реализация в сферата на дипломацията и външната политика, като експерти в национални и международни дипломатически и културни институции, международни организации и представителства, комисии и организации на Европейския съюз, средства за масова информация, в неправителствения сектор, в експертни центрове и академични институции.</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
Мениджмънт на услуги и организации за неформално образование (дистанционна)	Теория и управление на образованието	ФП	Магистър по теория и управление на образованието – мениджмънт на услуги и организации за неформално образование
Мениджмънт и социализация на културното наследство	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ФФ	Магистър по културология – мениджър и аниматор на културното наследство
Културна антропология	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ФФ	Магистър по културология – културна антропология

(5)	(6)
<p>Обучението е ориентирано към изискванията на 7-о ниво на Европейската квалификационна рамка, като осигурява овладяване на следните основни групи общи професионални компетенции: управленска, аналитична, дизайнерска, информационна, консултативно-оценителска, лицензионна, сертификационна, проектна и технологична.</p>	<p>Ръководителите в неформалното образование са лица, които са подготвени да управляват от свое име или от името на собствениците (учредителите) организации, малки и средни предприятия в сферата на неформалното образование и хибридните му практики с привлекателни, културни или спортни дейности, които от свое име или от името на собственика (учредителя) планират, ръководят и координират дейностите на предприятието/организацията. Клас - президент, законодатели, висши служители и ръководители; подклас - управители; група - управители на малки и средни предприятия; ег. група - управители, неквалифицирани другаде.</p>
<p>Магистрите по мениджмънт и социализация на културното наследство участват и организират процеса на производство, финансово осигуряване и реализация на културни продукти за целите на опазването и социализацията на културното наследство, културния туризъм, социалната интеграция, образованието и т.н. Студентите от тази програма се подготвят за: мениджъри на културното наследство и аниматори на културното наследство.</p>	<p>Завършилите могат успешно да се реализират в сектори, които имат отношение към културното наследство: държавно и общинско управление и администрация на КН; частни фирми, имащи за предмет на дейност КН; бизнес организации и културни индустрии, имащи отношение към КН; експерти, оператори, организатори и аниматори в културно-информационни институти в чужбина и музеи; агенции за културен туризъм; фестивали, конкурси, чествания и други културни събития; изследователи и преподаватели в областта на културата; като свободна професия (консултант, аниматор, продуцент).</p>
<p>Придобиват задълбочени познания върху културните специфики и взаимодействия в глобалния свят, професионалното обсъждане на политики, институции и практиките в сферата на културата.</p>	<p>Мениджмънт на културни институции на национално и местно ниво; публични длъжности, свързани с общности, наследство, интеркултурни взаимодействия и идентичности; неправителствен сектор; медии и журналистика; туризъм и туристически бизнес</p>

(1)	(2)	(3)	(4)
История на книгата и четенето	3.5. Обществени комуникации и информационни науки	ФФ	Магистър по книгознание и книжовна култура
Медии, комуникация, култура	3.1. Социология, антропология и науки за културата	ФФ	Магистър по културология – медии, комуникация, култура

(5)	(6)
<p>Студентите придобиват професионални компетентности: за научноизследователска работа; за поддържане и развитие на дейности, свързани с книжовната култура; за прилагане на съвременни методи в различни сфери по създаването, опазването, разпространението и рецепцията на книгите като информационни продукти; за сътрудничество с различни културни институции, имащи за предмет книгите, четенето, повишаването на грамотността и образованието в българското общество.</p>	<p>Работа по систематизирането и оценката на книги и издания, съхранявани в различни културни институции като държавни, общински и специални музеи и специализирани библиотечни фондове (манастирски, църковни и пр.), останали досега неизвестни и неизползвани; работа в различни институции и организации с изследователски, производствени или дистрибуторски функции, имащи за предмет книжовната култура; документационни служби към издателства и редакции на средства за масова информация; разпространение и търговия с книжовни ресурси.</p>
<p>Програмата цели изграждането на следните професионални компетенции у студентите: задълбочено познаване на структурата и функционирането на публичните и частните медии, на начини на финансиране на медии и специализирани медии в областта на културата и т.н.; репрезентации на властта, малцинствени групи, идентичности и националните културни ценности в медиите; оценка на потребностите, продуктите и услугите в сферата на медиите и културата и техния социален ефект за отделните групи и общности; подготвяне и управление на културни проекти, свързани с медиите; мониторинг и оценка на културни проекти, свързани с медиите; реклама на културни и медийни продукти.</p>	<p>Могат да се реализират като изследователи и практики в полето на медиите. Сферата на професионална реализация включва сержавната и общинската администрация, неправителствения сектор, различни институции в областта на медиите, комуникациите и креативните индустрии.</p>

ПРИЛОЖЕНИЕ 4
РЕСПОНДЕНТИ НА АНКЕТНОТО ПРОУЧВАНЕ

Културни организации

Етнографско-археологически музей - Елхово

Аграрен университет

Археологически музей „Проф. М. Домарадски“ - Септември

Археологически музей - Сангански

Бургаска художествена галерия „Петко Загорски“

Градска художествена галерия - Пловдив

Дирекция „Регионален сържавен архив“ - Бургас

Дирекция „Регионален сържавен архив“ - Велико Търново

Дирекция „Регионален сържавен архив“ - Пловдив

ДКИ Къща музей „Панчо Владигеров“

Държавна агенция „Архиви“

Етнографски музей на открито „Етър“

Исторически музей - Белозрадчик

Исторически музей - Бяла черква

Исторически музей - Исперих

Исторически музей - Перущица

Исторически музей - Разлог

Исторически музей - Свиленград

Исторически музей „Искра“

Исторически музей - Петрич

Музей „Борис Христов“

Музей „Христо Ботев“ – Калофер

Музей на народните художествени занаяти и приложните изкуства – Троян

Музей на хумора и сатирата – Габрово

Национален исторически музей

Национален музей на образованието

Национален музей на образованието – Габрово

Национален политехнически музей – София

НЧ „Отец Паусий-1930“

Община Габрово, отг. „Култура и туризъм“

Общински исторически музей – Гоце Делчев

Общински исторически музей – Карлово

Регионален археологически музей – Пловдив

Регионален исторически музей – Габрово

Регионален исторически музей – Добрич

Регионален исторически музей – Монтана

Регионален исторически музей – Перник

Регионален исторически музей – Плевен

Регионален исторически музей – Пловдив

Регионален исторически музей – Русе

Регионален исторически музей – Силистра

Регионален исторически музей – Ямбол

Регионален исторически музей „Стою Шишков“ – Смолян

Регионален исторически музей – София

Регионален исторически музей – Ловеч

Регионален исторически музей – Търговище

Регионална библиотека „Априлов–Палаузов“

Регионална библиотека „Д. Талев“ – Благоевград

Регионална библиотека „Ем. Понгимитров“ – Кюстендил
Регионална библиотека „Захарий Княжески“ – Стара Загора
Регионална библиотека „П. К. Яворов“
Регионална библиотека „Партений Павлович“ – Силистра
Регионална библиотека „Стилиян Чилинзирев“
РИМ – Велико Търново
РИМ – Кюстендил
РИМ – Враца
Специализиран музей за резбарско и зографско изкуство
Университет по библиотекознание и информационни технологии
ХГ „Борис Денев“ – Велико Търново
ХГ „Владимир Димитров-Майстора“ – Кюстендил
ХГ „Станислав Доспевски“ – Пазарджик
ХГ „Никола Маринов“
ХГ „Проф. Илия Петров“ – Разград
Художествена галерия „Жорж Папазов“ – Ямбол
Художествена галерия – Добрич
Художествена галерия – Ловеч
Художествена галерия – Русе

Органи на държавна и общинска власт

Министерство на културата
Община Търговище
Главна дирекция „Инспекторат за опазване на културното наследство“ към МК
Община Габрово
Община Белоградчик

Община Стрелча

Община Сливница

Община Трън

Община Свищов

Община Бяла Слатина

Община Русе, отдел „Култура“

Община Сопот

ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И ПРОФЕСИОНАЛНО РАЗВИТИЕ
В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО.
ИСТОРИЧЕСКА РЕКОНСТРУКЦИЯ И АКТУАЛНО СЪСТОЯНИЕ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Съставител
Иван Кабаков

Българска
Първо издание

Редактор Веселина Стоянова
Художник на корицата Мирослав Живков

Формат 70-х100/16
Печ. коли 23,5

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg